

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Doktora Tezi

**İLK ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE ÇOCUĞUN DİN EĞİTİMİ VE
AİLENİN DİN EĞİTİMİNE ETKİSİ (DİYARBAKIR ÖRNEĞİ)**

Ahmet ÇİN
13937303

Danışman
Doç. Dr. Davut IŞIKDOĞAN

Diyarbakır 2019

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Doktora Tezi

**İLK ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE ÇOCUĞUN DİN EĞİTİMİ VE
AİLENİN DİN EĞİTİMİNE ETKİSİ (DİYARBAKIR ÖRNEĞİ)**

Ahmet ÇİN
13937303

Danışman
Doç. Dr. Davut IŞIKDOĞAN

Diyarbakır 2019

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “İlk Çocukluk Döneminde Çocuğun Din Eğitimi ve Ailenin Din Eğitimine Etkisi (Diyarbakır Örneği)” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

15/03/2019

Ahmet ÇIN

T.C
DİCLE UNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
DİYARBAKIR

Ahmet ÇIN tarafından yapılan “İlk Çocukluk Döneminde Çocuğun Din Eğitimi ve Ailenin Din Eğitimine Etkisi (Diyarbakır Örneği)” konulu bu çalışma, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında DOKTORA tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesinin

Ünvanı_	Adı Soyadı
Başkan : Prof. Dr.	Nazım HASIRCI
Üye : Doç. Dr .	Davut IŞIKDOĞAN
Üye : Doç. Dr.	Cemal AKÜZÜM
Üye : Doç. Dr.	Tuğrul YÖRÜK
Üye : Dr.Öğr. Üyesi	Tuncay KARATEKE

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 15/03/2019

Yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım.
.../...../2019

Prof. Dr. Nazım HASIRCI

ENSTİTÜ MÜDÜR

(MÜHÜR)

ÖNSÖZ

Aile çocuğun hayat yolunda ilk limanı aynı zaman da çocuğun ilk sosyal çevresini oluşturur. Ebeveynin, duruşu, dokunuşu, seslenişi çocuğu hayata hazırlar. Ailede çocuğa yapılacak dokunuşlar onun geleceğinin resmini de şekillendirir. Sağlıklı yetişen birey toplumu için büyük bir kazançken; sağlıksız yetişen birey toplum için bir sorun, ailesi içinse büyük bir imtihan sebebi olur. Bu minvalde Kur'an Kerimde Peygamberimizin (s.a.v) sünnetleri de ve bazı Müslüman din âlimleri de, ilk çocukluk döneminin önemini belirtmekte ve aileyi işaret etmektedir.

Atalarımızın da dediğı gibi "Ağaç yaşken eğilir." Bu nedenle ailelerin ilk çocukluk döneminde verilen eğitimin doğruluğı veya yanlışlığı, neticesinde çocuğun kişiliğinin oluşumunu doğrudan etkileme gücüne sahiptir. Dolayısıyla ebeveynler, ilk çocukluk dönemi din eğitimini de bir sorumluluk olarak görmeli ve ilk çocukluk dönemi din eğitiminin çocuğun dini kimlik ve kişilik gelişimine etkisi olduğunu bilmeli, bu konuda bilinçli hareket etmelidirler.

Çalışmamız üç bölümden oluşmuştur. Çalışmamızın girişinde, araştırmanın problemi, amacı, sınırlılıkları tanımları konusu ve önemine değinilmiştir. Birinci bölümde araştırmanın kavramsal ve kuramsal çerçevesi üzerinde durularak, aile, aile eğitimi, ebeveynlerin dikkat etmesi gereken detaylar, aile eğitimi ilkeleri, ilk çocukluk dönemi gelişim ve temel dini kavramlar, dini gelişim teorileri, islam düşünürlerinin ilk çocukluk dönemi çocukta din eğitimi hakkındaki görüşleri, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygambere göre çocuk terbiyesine değinilmiştir. Ayrıca bu bölümde Diyarbakır'da sosyal, kültürel ve dini yaşam hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümünde araştırmanın yöntemi, evreni ve örnekleme, verilerin toplanması ve analizi hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde araştırmadan elde edilen bulgular ve bu bulguların değerlendirilmesi yer almıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular neticesinde sonuç ve öneriler sunulmuştur.

Çalışmamı hazırlamamda yol gösterici tavsiyeleriyle ve değerli görüşleriyle beni destekleyen, araştırmanın bulgularının analizinde teknik desteğini esirgemeyen, çok kıymetli hocam Doç. Dr. Davut IŞIKDOĞAN'a, öneri, eleştiri ve değerli fikirleriyle yolumu aydınlatan Prof. Dr. Nazım HASIRCI ve Doç. Dr. Cemal AKÜZÜM hocalarıma, anketin uygulanmasında yardımlarını esirgemeyen değerli ebeveynlere, öğretmenlere ve idarecilere, teşekkürlerimi sunarım.

Ahmet ÇIN

Diyarbakır 2019

ÖZET

ÇİN Ahmet, İlk Çocukluk Döneminde Çocuğun Din Eğitimi ve Ailenin Din Eğitimine Etkisi (Diyarbakır Örneği) Doktora Tezi, Diyarbakır 2019

Bu araştırmada, ilk çocukluk döneminde çocuklara din eğitimini verirken ebeveynin etkisine ait düşünce ve tutumlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Ebeveynlere uygulanan ölçme aracıyla elde edilen verilerden yola çıkılmıştır. Çocuğa din eğitimi verme sürecinde ebeveynlerin tutumları ve bu çerçevede yerine getirmeleri gereken sorumluluk ve görevleri incelenmiştir. Araştırmanın temel problemi, ebeveynlerin sahip olduğu dini bilgi ve eğitimin, ilk çocukluk döneminde çocuklarına verdikleri din eğitimine katkı sağlayıp sağlamadığını ortaya koymaktır.

Araştırmanın evrenini Diyarbakır'daki aileler oluşturmaktadır. Araştırmamızın örneklemini Diyarbakır merkez dört ilçe olan Kayapınar, Sur, Yenişehir, Bağlar ve nüfus yoğunluğu ve kozmopolit yapısından dolayı Bismil ilçesinde ikamet eden çocuk sahibi ebeveynler oluşturmuştur. Araştırmada kullanılan ölçeğin pilot uygulaması yapılarak, geçerlik, güvenirlik ve faktör analizleri yapılmıştır. Yapılan ön uygulama sonucunda gerekli ön düzenlemeler yapıldıktan sonra dört boyuttan oluşan ölçme aracına son şekli verilmiştir. Anket verilerini toplamak için gerekli izinler valilikten alınmış ve örneklem olarak Diyarbakır'da 500 kişiye uygulanmıştır. Verilerin çözümlenmesinde, ebeveynlerin din eğitimi konusundaki yeterlik düzeylerine ilişkin cevapları esas alınmıştır.

Yapılan araştırma ilk çocukluk dönemi din eğitiminin önemini ortaya çıkarmıştır. Bu minvalde ebeveynler çocuk gelişimi ve eğitimi konusundaki varolan bilgilerini geliştirmeli özellikle de çocuğun din ve ahlak gelişimi konusunda bilinçlenmelidir. Ebeveyn ilk çocukluk dönemi çocuğunun din anlayışı hakkında

bilgi sahibi olmalı, ocukdan bu yaşta ne gibi davranışlar ortaya çıkacağı bilinmelidir. Ebeveynlerin sağlıklı bir din eğitimi almış olmasının çocukta sağlıklı bir din eğitiminin alt yapısının oluşumuna katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Din Eğitimi, İlk ocukluk Dönemi, Ahlak Eğitim, Aile Eğitimi, Gelişim, Dinsel Rol, Ebeveyn ‘in Din Eğitimi

ABSTRACT

ÇİN, Ahmet, Religious education of the child in the early childhood and the effect of family on Religious Education(DiyarbakırCase), Ph. D.Thesis, Diyarbakır 2019

The main aim of this study was to determine the attitudes and opinions of parents about the influence of parents while giving religious education to children in the early childhood. Based on the analysis obtained from the survey technique applied to parents. The responsibility and duties of the parents in the process of giving religious education to the child were examined. The main problem of the research is to reveal whether the parents' religious knowledge and education contribute to the religious education they give to their children in the early childhood. The universe of the study consists of families in Diyarbakır. The sample of our study consisted of the four districts of Diyarbakır, Kayapınar, Sur, Yenişehir, Bağlar and parents who had children who resided in Bismil due to their population density. The pilot of the scale was used in the research. Validity, reliability and factor analyzes were performed. As a result of the pre-treatment, the necessary pre-arrangements were made and the measurement instrument consisting of four dimensions was finalized. The necessary permissions to collect the survey data were taken from the governorship and the sample was applied to 500 people in Diyarbakır. In the analysis of the data, the scores of the responses of the parents about the proficiency levels of the religious education were calculated.

The research revealed the importance of the first childhood religious education. In this respect, parents should develop their existing knowledge of child development and education, and should be aware of the child's religious and moral

development. Parents should be aware of the religious understanding of the first childhood child, and the child should be aware of what kind of behavior will arise at this age. It has been concluded that the fact that parents have a healthy religious education contributed to the formation of a healthy religious education infrastructure in the child.

Keywords

Religious Education, Early Childhood, Moral Education, Family Education, Development, Religious Role, Parental Education

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET	III
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VII
TABLolar LİSTESİ.....	XIII
ŞEKİL LİSTESİ	XV
KISALTMALAR	XVI
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ	4
2. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	5
3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	6
4. ARAŞTIRMANIN SAYILTI LARI.....	7
5. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIK LARI	7
6.TANIMLAR	8
7. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR.....	11
BİRİNCİ BÖLÜM.....	23
KURAMSAL ÇERÇEVE	23

1.1. İLK ÇOCUKLUK DÖNEMİ VE GELİŞİM ÖZELİKLERİ.....	23
1.1.1. İnsan Gelişimi.....	23
1.1.1.1. Gelişme ve Büyümenin Temelleri	24
1.1.1.2. Gelişim Ödevleri ve Eğitim	25
1.1.1.3. İlk Çocukluk Dönemi Gelişim Safhaları.....	26
1.1.1.3.1. Bedensel Gelişim	29
1.1.1.3.2. Bilişsel Gelişim.....	31
1.1.1.3.3. Motor Gelişimi.....	32
1.1.1.3.4. Sosyal Gelişim	34
1.1.1.3.5. Dil Gelişimi.....	36
1.1.1.3.6. Kişilik Gelişimi.....	38
1.1.1.3.7. Ahlak Gelişimi.....	39
1.1.1.3.8. Dini Gelişim.....	41
1.1.1.3.8.1. Sezgisel İç Gözlem (Kalp) Yolu	43
1.1.1.3.8.2. Akıl Yoluyla.....	45
1.1.1.3.8.3. Eğitim ve Öğretim Yoluyla	45
1.2. AİLE KAVRAMI.....	45
1.2.1. Ailenin Görev, Yetki ve Sorumlulukları	49
1.2.2. Ailenin Görevleri.....	49
1.2.3. Ailenin Sorumlulukları	51
1.2.4. Ailenin Yetkileri.....	53
1.3. AİLE TİPLERİ.....	53
1.3.1. Geleneksel Geniş Aile	54
1.3.2. Modern Çekirdek Aile.....	56
1.4. AİLENİN İŞLEVLERİ.....	57
1.5. EBEVEYN TUTUMLARI.....	60
1.5.1. Baskıcı ve Otoriter Tutum	61
1.5.2. Koruyucu Tutum	62
1.5.3. Güven Verici, Destekleyici ve Hoşgörülü Tutum	63
1.5.4. İlgisiz ve Kayıtsız Anne-Baba Tutum	64
1.5.5. Dengesiz ve Karasız Tutum.....	65
1.5.6. Gevşek Tutum (Çocuk Merkezci Aile).....	66
1.5.7. Diğer Ebeveyn Tutumları	67
1.5.8. Ebeveyn Tutumlarının Genel Değerlendirmesi	68

1.6. ANNE-BABANIN DİKKAT ETMESİ GEREKEN HUSUSLAR.....	70
1.6.1.Eş Seçimi.....	70
1.6.2. Doğumdan Önce.....	72
1.6.3. Doğumdan Sonrası	74
1.6.4. Babanın Helal Yedirmesi	75
1.6.5. Anne Sütünün Önemi	76
1.6.6. Çocuğa Güzel Ad Koymak.....	77
1.6.7. İlk Çocukluk Evresi (Ğulam)	78
1.7. ANNE BABANIN ORTAK SORUMLULUKLARI.....	83
1.7.1. Terbiyeye Erken Başlamak.....	83
1.7.2. Güzel Ahlak Kazandırmak	84
1.7.3. Cehennem Ateşinden Korumak.....	85
1.7.4. Ardından Salih Evlat Bırakmak.....	86
1.8. AİLE EĞİTİMİ KAVRAMI	86
1.8.1. “Din Merkezli” Aile Eğitimi İhtiyacı	88
1.8.2. Aile Eğitiminin İlkeleri.....	88
1.8.2.1. Eğitici ve Öğretici İlişkiler Kurma	89
1.8.2.2. Bilinçli Kontrol.....	91
1.8.2.3. Model Davranışlar Gösterme	92
1.8.2.4. Dolaylı Etkileme	94
1.8.2.5. Uygun Yaşantılarla Özdeşleştirme	95
1.8.2.6. Somut Örnekler Gösterme ve Fırsatlar Oluşturmalı	96
1.8.2.7. Aile Bireylerinin Birlikte Hareket Etmesi	96
1.9. DİNİ GELİŞİM TEORİLERİ.....	97
1.9.1. Freud ve Baba İmajının Yansıtılması	97
1.9.2. Sosyal Öğrenme Teorisi	98
1.9.3. Piaget ve Bilişsel Gelişim Teorisi	98
1.10. EVRE TEORİLERİ	99
1.11. ÖMÜR BOYU DİNİ GELİŞİM TEORİLERİ	100
1.11.1. James W. Fowler ve İnanç Gelişim Teorisi.....	100
1.11.2. Oser- Gmünder Dini Yargı Gelişimi Teorisi.....	103
1.12. İLK ÇOCUKLUK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİ	104
1.12.1. Çocuk İçin İyi Bir Model Olmak.....	104

1.12.2.Çocuğun Dini Sorularından Yararlanmak	108
1.12.3. Doğru Bir Allah İnancı Vermek	112
1.12.4. Çocuklara Baskıyla Değil Sevgi ve Hoşgörüyle Yaklaşmak.....	114
1.12.5. Çocukların Arkadaş Seçimine Dikkat Etmek	116
1.12.6. Alternatifler Geliştirmek	117
1.12.7. Hikâyelerden ve Masallardan Yararlanmak	118
1.12.8. Dini Bayramlar, Kutsal Gün ve Gecelerden Yararlanmak	119

1.13. KUR’AN KERİME ve HZ. PEYGAMBERİMİZE GÖRE ÇOCUK TERBİYESİ

.....	120
1.13.1.Hz. Peygamberimize Göre Çocuk Eğitimi İçin Dikkat Edilmesi Gereken Prensipler	127
1.13.2. Hz. Peygamberin (s.a.v.) Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar	130
1.13.2.1. İman Esaslarının Öğretimi	131
1.13.2.2. İbadet Eğitim-Öğretimi.....	133
1.13.2.3. Kur’an-ı Kerim Öğretimi	135
1.13.2.4. Temel Alışkanlıkları Kazandırma	136
1.13.2.5. Temel Gelişimlerini Dikkate Alma.....	137

1.14.İSLAM DÜŞÜNÜRLERİNİN İLK ÇOCUKLUK DÖNEMİ ÇOCUKTA DİN EĞİTİMİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ..... 139

1.14.1. Farabi.....	140
1.14.2. İbn Miskeveyh	141
1.14.3. Ebu’l-Hasen el-Kabîsî	142
1.14.4. İbn Sina	142
1.14.5. Gazali	144
1.14.6. Burhaneddin Ez-Zernuci	146
1.14.7. İbn Haldun.....	147

1.15. DİYARBAKIR’DA SOSYO-KÜLTÜREL HAYAT VE DİN EĞİTİMİ..... 149

1.15.1.Diyarbakır Kenti ve Geleneksel Sosyal Yapısı	149
1.15.2.Diyarbakır’da Kentleşme Süreci ve Dini Hayat	151
1.15.3. 1990-1998 Döneminde Diyarbakır’da Din ve Sosyal Yaşam.....	154
1.15.4. 2000’li Yıllardan Sonrası Dönemde Diyarbakır’da Din ve Sosyal Yaşam	155
1.15.5. Diyarbakır’da Etnik -Dinî Kimlik	157
1.15.6. Diyarbakır’da Kürt Ulusalıcılar’da Dini ve Sosyal Yaşam	158
1.15.7.Diyarbakır’da Cemaat ve Tarikatlar	158
1.15.8.Diyarbakır’da Dine ve Sosyal Yaşama Genel Bir Bakış	159

İKİNCİ BÖLÜM	161
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	161
2.1.ARAŞTIRMANIN MODELİ	162
2.2. ARAŞTIRMA EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ	163
2.3. ARAŞTIRMA VERİLERİN TOPLANMASI.....	163
2.4. VERİ TOPLAMA ARACININ ÖZELLİKLERİ	164
2.4.1.İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi İçerik Boyutu	168
2.4.2.İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi Uygulama Becerileri Boyutu	173
2.4.3.İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi İbadet Yaklaşımı Boyutu	177
2.4.4.İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi Öğrenme Becerileri Boyutu	181
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	185
BULGULAR VE YORUMLAR.....	185
3.1. EBEVEYNLERİN İÇERİK, UYGULAMA BECERİLERİ, İBADET YAKLAŞIMI VE ÖĞRENME BECERİLERİ BOYUTUNDAKİ YÖNELİMLERİNİN DİN EĞİTİMİ ALMA DURUMU DEĞİŞKENİ AÇISINDAN İNCELENMESİ VE EBEVEYNLERİN DİN EĞİTİMİ ALMA DURUMUNA GÖRE T-TESTİ SONUÇLARI	185
3.2. EBEVEYNLERİN İÇERİK, UYGULAMA BECERİLERİ, İBADET YAKLAŞIMI VE ÖĞRENME BECERİLERİ BOYUTUNDAKİ YÖNELİMLERİNİN CİNSİYET DEĞİŞKENİ AÇISINDAN İNCELENMESİ VE EBEVEYNLERİN DÖRT BOYUTA İLİŞKİN PUANLARININ CİNSİYET DURUMUNA GÖRE T-TESTİ SONUÇLARI	188
3.3. EBEVEYNLERİN İÇERİK, UYGULAMA BECERİLERİ, İBADET YAKLAŞIMI VE ÖĞRENME BECERİLERİ BOYUTUNDAKİ YÖNELİMLERİNİN, YAŞ DEĞİŞKENİ AÇISINDAN İNCELENMESİ.....	191
3.4.EBEVEYNLERİN İÇERİK, UYGULAMA BECERİLERİ, İBADET YAKLAŞIMI VE ÖĞRENME BECERİLERİ BOYUTUNDAKİ YÖNELİMLERİNİN, ÖĞRENİM DURUMU DEĞİŞKENİ AÇISINDAN İNCELENMESİVE ÖĞRENİM DURUMUNA GÖRE ANOVA TESTİ SONUÇLARI	194
3.5. EBEVEYNLERİN İÇERİK, UYGULAMA BECERİLERİ, İBADET YAKLAŞIMI VE ÖĞRENME BECERİLERİ BOYUTUNDAKİ YÖNELİMLERİNİN, MESLEK	

DEĞİŞKENİ AÇISINDAN İNCELENMESİ VE MESLEK DEĞİŞKENİNE GÖRE ANOVA TESTİ SONUÇLARI	200
---	-----

3.6. EBEVEYNLERİN İÇERİK, UYGULAMA BECERİLERİ, İBADET YAKLAŞIMI VE ÖĞRENME BECERİLERİ BOYUTUNDAKİ YÖNELİMLERİ VE İLÇE DURUMU DEĞİŞKENİ AÇISINDAN İNCELENMESİ	208
--	-----

3.7. EBEVEYNLERİN İÇERİK BECERİLERİ, UYGULAMA BECERİLERİ, İBADET YAKLAŞIMI BECERİLERİ VE ÖĞRENME BECERİLERİ BOYUTUNDAKİ YÖNELİMLERİ VE ÇOCUK SAYISI DEĞİŞKENİ AÇISINDAN İNCELENMESİ	213
---	-----

SONUÇ	216
-------------	-----

ÖNERİLER	220
----------------	-----

KAYNAKÇA	224
----------------	-----

EKLER	248
-------------	-----

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1. İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi İçerik Boyutu KMO and Bartlett's Testi sonuçları.....	168
Tablo 2. İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi İçerik Boyutu faktör ve Madde Analiz Sonuçları	169
Tablo 3. İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi Uygulama Boyutu KMO and Bartlett's Testi Sonuçları	173
Tablo 4. İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi Uygulama Becerileri Boyutu faktör ve Madde Analiz Sonuçları.....	174
Tablo 5. İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi İbadet Boyutu KMO and Bartlett's Testi Sonuçları	177
Tablo 6. İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi İbadet Boyutu faktör ve Madde Analiz Sonuçları.....	178
Tablo 7. İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi Öğrenme Becerileri Boyutu KMO and Bartlett's Testi sonuçları	181
Tablo 8. İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi Öğrenme Becerileri Boyutu faktör ve Madde Analiz sonuçları	182
Tablo 9. Ebeveynlerin Herhangi Bir Kurumda Din Eğitimi Alıp-Almama Durumuna Göre Betimsel İstatistikler Tablosu	185
Tablo 9.1. Herhangi bir Kurumda Din Eğitimi Alıp- Almama Durumuna Göre T-Testi Sonuçları..	186
Tablo 10. Ebeveynlerin Dört Alt Beceri Boyutu Puanlarının Cinsiyete Göre Betimsel İstatistik Tablosu	188
Tablo 10.1. Ebeveynlerin Dört Alt Boyut Becerileri Puanlarının Cinsiyet Göre T-Testi Sonuçları..	189
Tablo 11. Yaş Aralığı Değişkenine Göre Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları	191
Tablo 12. Dört Alt Boyut Beceri Puanlarının Öğrenim Durumu Değişkenine Göre Anlamlı Bir Farkın Olup Olmadığını Belirlemek için yapılan Anova Test Analizi Sonuçları	194

Tablo 12.1. Dört Alt Boyut Beceri Puanlarının Öğrenim Durumu Değişkenine Göre Anlamli Bir Farkın Olup Olmadığını Belirlemek İçin Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi(Anova) Sonuçları	195
Tablo 13. Dört Alt Boyut Becerileri Puanlarının Meslek Durumu Değişkenine Göre Anlamli Bir Farkın Olup Olmadığını Belirlemek İçin Betimleyici Bilgiler Tablosu	200
Tablo 13.1. Uygulama Becerileri Puanlarının Meslek Durumu Değişkenine Göre Anlamli Bir Farkın Olup Olmadığını Belirlemek İçin Anova Tablosu.....	202
Tablo 14. Dört Alt Boyut Becerileri Puanlarının İlçe Durumu Değişkenine Göre Anlamli Bir Farkın Olup Olmadığını Belirlemek İçin Yapılan Betimleyici Bilgiler Tablosu	208
Tablo 14.1. Dört Alt Boyut Becerileri Puanlarının İlçe Durumu Değişkenine Göre Anlamli Bir Farkın Olup Olmadığını Belirlemek İçin Anova testi Tablosu.....	210
Tablo 15. Ebeveynlerin İçerik Becerileri Uygulama Becerileri, İbadet Yaklaşımı Becerileri, Öğrenme Becerileri Boyutundaki Yönelimleri ve Çocuk Sayısı Değişkeni Açısından İncelenmesi İçin Yapılan Analiz Tabloları	213
Tablo 15.1. Ebeveynlerin İçerik Becerileri, Uygulama Becerileri, İbadet Yaklaşımı Becerileri, Öğrenme Becerileri Boyutundaki Yönelimleri ve Çocuk Sayısı Değişkenine göre Anlamli Bir Fark Olup-Olmadığını Belirlemek İçin Yapılan T-Testi Sonuçları	214

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1: Üç Eğitim Modeli	67
---------------------------------	----

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
b.	Baskı
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Dü.	Düzenleyen
Ed.	Editör
F	Varyans Değeri
Haz.	Hazırlayan
K.S	Kolmogrov Simirnov
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
N	Katılımcı Sayısı
Ort.	Ortalama
P	Anlamlılık Düzeyi
Sd	Serbestlik Derecesi
s.	Sayfa
Sig.	Significant
S.s.	Standart Sapma
SPSS	Statistical Package For Social Sciences (Sosyal Bilimler İstatistik Paket Programı)
vb.,	Ve Benzeri,
vs.	Vesaire
Yay.	Yayınları
X	Aritmetik Ortalama
M.Ü. İ.F.	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
A.Ü.İ.F.	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Ç.O.M.Ü. İ.F.	Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi
O.M.Ü. İ.F.	Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

GİRİŞ

İlk çocukluk, bireyin gelişimi süresince en önemli dönemdir. Aile çocuğun ilk beş yılında bilinçli veya bilinçsiz bir şeyler öğretmektedir. İlk çocukluk dönemini problemli geçiren çocuğun yetişkinlikte de problemlerle karşılaşma imkânı yüksektir. Aynı şekilde çocukluk döneminde sağlıklı bir süreçten geçen bireyin yaşamın ilerleyen yıllarında da sorunsuz geçirmesi beklenir.

Psikologlar insanın kişiliğinin büyük bir bölümünün okul çağına kadar oluştuğunu ifade etmektedirler. Çocuğun toplumun moral değerlerine, kültür ve geleneklerine uyumlu olarak yetişmesini sağlayan ilk ortam aile ortamıdır.¹ Çocuğun gelişimi ailede başlar, gelişir, sosyal kurallar ilk orada öğrenilir². Aile sadece çocuğun bakımının yanında, çevresindeki sosyal gerçekliği ile ilgili yorumları da öğretir³. Toplumun bir parçası olması ilk önce aile ortamında başlar.

Ailedeki din eğitimi çoğunlukla eğitimin daha geniş anlamı olan kültürlenme ve sosyalleşme yoluyla verilmektedir ve ailede din eğitimi sosyalleşmeyle açıklanmaktadır. Ailedeki din eğitimi birincil dini sosyalleşme olarak tanımlayanlar da bulunmaktadır.

Bu açıklamalardan hareketle sosyalleşme sürecinin başladığı ve temellerinin atıldığı yer ailedir. “Her doğan çocuk fitrat üzerine doğar. Sonra anne ve babası onu Hristiyan, Yahudi ya da Mecusi yapar.”⁴ mealindeki hadis sosyalleşme sürecinin temellerinin atıldığı yer olan ailenin önemini vurgulamaktadır. İslam eğitim tarihinde Müslüman eğitimciler de aile eğitimi önemsemişlerdir. Hatta en ince ayrıntısına

¹Hayati Hökelekli, Çocuk, Genç, **Aile Psikolojisi ve Din**, Dem Yayınları, İstanbul, 2016, s. 175.

²Mahmut Tezcan, **Eğitim Sosyolojisi**, A. Ü. Yayınları, Ankara 1985, s.159; Nurettin Fidan ve Münire Erden, Eğitim Bilimine Giriş, Alkım Yayınevi, Ankara 2001, s.10.

³Sabri Akdeniz, **Eğitim Sosyolojisi**, M.Ü. İ.F. Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s.37.

⁴Buhari, Cenaiz 92; Ebu Davud, Sünne 17; Tirmizi, Kader 5.

gidilerek çocuğun doğacağı ailenin kuruluşunda eş seçimine kadar dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Çocuğun okul öncesi dönemde aile içindeki yaşantılarının sonucu oluşan kazanım ve kayıplar; yetişkinlik dönemi kişilik özellikleri üzerinde etkili olduğu kabul edilmektedir.⁵ Aile, çocuğun duygusal, bilişsel ve sosyal gelişimine etki eder ve bu durum çocuğun hayatının her dönemini, yani okul, iş ve sosyal hayat başarısını etkiler.⁶ Çocuğun kişiliği üzerinde büyük etkiye sahip olan bir kurumun üyelerinin de en iyi şekilde yetiştirilmesi gerekir.

Çocuğun sosyal ve psikolojik gelişimine etki edebilen aile, dini gelişimine de olumlu ya da olumsuz olarak etki eder.⁷ Ailenin sergilediği tutum ve davranışlar çocukların dini duygularının gelişmesini sağlayabileceği gibi onda dini duygunun sönmesine de neden olabilir.⁸

Gelişim psikolojisi ve eğitim psikolojisi alanında yapılan araştırmalar sonucunda, yaşamın ilk yıllarındaki gelişim özelliklerinin, çocuğun gelecek yaşamını etkileyen sonuçlara sebep olduğu doğrulanmaktadır. Yapılan araştırmalarda bireylerin yetişkinlik dönemlerindeki dindarlıklarının oluşmasında en büyük etkenin ailelerinin dini yaşantısı olduğu ortaya çıkmıştır. Din değiştiren ya da dinden çıkan kişiler üzerinde yapılan araştırmalarda, bu bireylerin ilk çocukluk yıllarında ailelerinde dinin yeterince önemslenmediği ortaya çıkmıştır. Bu durumun aksine anne ve babaları farklı dini inançlara sahip olsalar bile dine önem verilen ailedeki çocukların dine önem vermeyen ve dini yaşantısı olmayan ailelere oranla yetişkinlik dönemlerinde daha dindar oldukları görülmektedir.⁹ Bu çalışmalarda ortaya çıkan

⁵Gürhan Can, “Kişilik Gelişimi”, **Eğitim Psikolojisi Gelişim-Öğrenme- Öğretim**(125-163), Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2013,

⁶Hasan Dam, “ Öğrencinin Okul Başarısında Aile Faktörü” **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt No. 7, Sayı: 14, 2008/2, ss. 75 – 99.

⁷ Mustafa Köylü, **Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2010, s.52.

⁸Hüseyin Peker, **Din ve Ahlak Eğitimi Psikolojik ve Metodik Esaslar**, Sönmez Matbaası, Samsun 1998, s. 47.

⁹Daniel N. Macintosh and Bernard Spilka, “Religion and The Family”, **Handbook of Family Religious Education**, ed: Blake J. Neff and Donald Ratcliff, Alabama, 1995,s. 257.; Nurten

sonuca göre de, ailede sağlıklı din eğitimi alan bireyler, yetişkinlik yıllarında sağlıklı dini eğilim içinde olmakta ve dini yaşamaktadırlar. İlk çocukluk döneminde verilen din eğitimi, bireyde yetişkinlik döneminde oluşacak dini eğilim ve din eğitimi alt yapısını da oluşturmaktadır. Ebeveynden alınan din eğitiminin kalitesi, yetişkinlikte bireyin dini yaşantı içerisine girmesini kolaylaştıracaktır.

Ailenin psikolojik ve pedagojik açıdan birey üzerinde önemli derecede söz sahibi olduğu, çocuğun dini duygu ve düşünce gelişiminin, aileden aldığı dini eğitime bağlı olduğu çocuk psikolojisi ve din psikolojisi alanında yapılan araştırmalarda da tespit edilmiştir.¹⁰ Bu minvalde din eğitimi ve öğretiminde, genel eğitimin temelleri olan psikoloji ve pedagoji kurallarının bilinmesi önemlidir. Bu nedenle çocuğu tanımak, onun ruh ve beden gelişimini doğru olarak tespit etmek, eğitim ve öğretim yapabilmenin ilk şartıdır¹¹. Gelişimsel özelliklerini bilmeden takınılan ebeveyn tavırları çocuğu dinden uzaklaştırabilir. Ancak çocuğun gelişim dönemleri hakkında alt yapısı olan ebeveynler, çocuklarıyla daha sağlıklı iletişim kurmaktadır.

Anne babaların çocuklara karşı olan tutumları ailede din eğitiminde önemli rol oynayan faktörlerden birisidir. Anne babaların tutumları çok farklılık göstermektedir. Bu farklılıkların oluşmasına kültürel farklılıklar ve anne babaların yetişme tarzları neden olmaktadır.¹² Anne babaların çocuklara karşı olan tutumları onların dine karşı oluşacak tutumlarını da etkilemektedir.

Bu çerçevede konunun iyi anlaşılmasına katkı sağlamak amacıyla bireyde din duygusunun gelişimi ve bu gelişimsel aşamalarda ebeveynin rolünü inceleyeceğiz.

Kimter, Din ve Maneviyatı Kavramlaştırma, Ç.O.M.Ü. **İlahiyat Fakültesi Dergisi**2013, Sayı 3 (Sayfa 85 - 118)

¹⁰Neda Armaner, **Din Psikolojisine Giriş Cilt I**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1980, s. 89.

¹¹Mehmet Emin Ay, **Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım**, Timaş Yay., İstanbul 2008, s.25

¹² Köylü, Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi, s. 235.

1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Çocuğun din eğitiminde başarının yakalanması için teori ve pratiğin irdelenmesi, başarıya götürecek arayışlara gidilmesi ve bu yaklaşımlarla bir bütünlük elde edilebilir. Din eğitimi alanındaki araştırmaların sayısı her geçen gün artış göstermektedir. Bu konuda din eğitimiyle ilişkili disiplinlerden olan eğitim, sosyoloji, psikoloji ve sosyal-psikoloji gibi alanlardaki ilerlemeler de takip edilerek ihtiyaç duyulan alanlardan yararlanılacaktır¹³.

Ebeveynlerin, çocukları iyi tanınması, gelişim özelliklerini göz önünde bulundurarak davranışlarını ayarlaması ve çocuklar arası bireysel farklılıklara dikkat etmesi gibi sayılan özelliklerle çocukla iletişim içinde olması önem taşımaktadır.¹⁴ Bu minvalde ebeveyn ile çocuk arasında sağlıklı bir ilişkinin nasıl kurulması gerektiği üzerinde araştırmaların yapılması ihtiyacı da yapılan bu çalışmanın bilimsel alt yapısını açıklar mahiyettedir.

Çocukluk döneminden sonra yaşanan pek çok sorun, çocukluk devresindeki yaşantının bir yansıması olduğu¹⁵ ve bireyi etkilediği bilinen bir husustur. Ayrıca kişiliğin oluşumunda ve gelişiminde çocukluk döneminin rolü büyüktür. Bu nedenle çocuğun yetiştirme tarzı ve bu dönemde yaşadıkları derinlemesine araştırılmalı ve nasıl bir din eğitime tabi tutulması gerektiği konusu derinlemesine incelenmelidir.

Bu çalışmada din eğitiminin çocuğa nasıl verileceği düşüncesinden hareketle çocuğun dini eğitiminde ebeveynlerin tutumlarının ve düşüncelerinin ilk çocukluk döneminde ne tür etkilere sahip olduğu hususu araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır.

¹³Fatih Menderes Bilgili, **Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler**, Beyan Yayınları, İstanbul 2009, s.13.

¹⁴H. Mahmut Çamdibi, **Din Eğitiminin Temel Meseleleri**, M.Ü. İ.F.V. Yayınları, İstanbul 1994 s.86.

¹⁵Alfred Adler, **İnsanı Tanıma Sanatı**, Şelale Başar (çev.), Dergâh Yay. İstanbul 1997, ss. 13-16

Alt Problemler

1. Diyarbakır örneğinde ilk çocukluk dönemi din eğitiminde, dini tutum, inanç ve davranışların oluşumunda ve kazanılmasında ebeveynin etkisi var mıdır?
2. Ebeveynin çocuğun din eğitimine etkisi ibadet, uygulama, içerik ve öğrenme beceri boyutlarında hangi düzeydedir?
3. Ebeveyn tutumlarının çocukların din eğitimine etkisinin belirlenen dört boyuttaki düzeyleri;
 - I. Cinsiyetine,
 - II. Yaşına,
 - III. Öğrenimine,
 - IV. Mesleğine
 - V. Çocuk sayısına
 - VI. Din eğitimi alt yapısına göre farklılaşmakta mıdır?

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

İnsanı unsurunu merkeze alan bilim dallarındaki ilerlemeler ve gelişmeler sayesinde çocuğun ruh dünyasına girildikçe artık çocuğun ihmal edilmemesi gereken önemli bir varlık olduğu anlayışı güçlenmektedir.¹⁶ Çocuğun yaşı ilerledikçe, alınan eğitimin onu etkileme gücü azalmaktadır. Bu durum küçük yaşlarda verilecek nitelikli ve sağlıklı bir eğitimin, çocuğun gelişimini olumlu yönde etkileme payının yüksek olduğunu göstermektedir.

Ebeveynler din eğitim ve öğretiminde doğru ve uygun bir yol izlemezlerse, Salzmann tarafından kaleme alınan “Çocukları Kötü Eğitimcinin Yolları” adıyla çevrilen eserinde vurguladığı gibi istenmeyen sonuçlar karşılaşılabılır.¹⁷

¹⁶Bilgili, Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler, s.13

¹⁷Christian Gotthilf Salzmann, Yengeç Kitap “Çocukları Kötü Yetiştirmenin Yolları“, Ali Çankırılı (çev.) Zafer Yayınları, İstanbul 2014, s.12.

Ebeveynin çocuğa nasıl bir din eğitimi vermesiyle ilgili çalışmalar bulunmasına rağmen bu alandaki problemlerin derinlemesine incelenmeden iyi bir din eğitiminin verilmeyeceği ortadadır. Bilimsel gözlemlerin birçoğu göstermiştir ki çocuğun ibadet ve inanç konularındaki tutum ve davranışlarını şekillendiren en önemli dış unsur aile kurumudur. Bu minvalde hem bir inanç, hem de ibadetler bütünü olarak din, ailede sunulan ve sergilenen model davranışlar üzerine inşa edilecektir.

Bu araştırmanın temel amacı, ilk çocukluk döneminde çocuğun din eğitimi ve din eğitiminin şekillenmesinde ebeveynin etkisini ortaya çıkarmak ve bundan hareketle çıkacak sorunların çözümüne rehberlik edebilmektir. İlk çocukluk dönemindeki çocukların dinî gelişimini katkıda bulunmak isteyen ebeveynlerin bu doğrultuda neler yaptığını ortaya koymak, çocuklarını desteklemeye çalışırken kendilerini eksik buldukları ve zorlandıkları konuları ortaya koymaktır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulardan hareketle, ebeveynlerin çocuklarının dinî gelişimlerini desteklemelerine katkıda bulunacak öneriler geliştirmektir. Araştırma çerçevesinde gerçekleştirilecek ölçeğin sonucunda, ortaya çıkan veriler değerlendirilecek ve Diyarbakır’da ailede nasıl bir din eğitimi verildiği, bu eğitimin dinî hayatı nasıl etkilediği gibi soruların cevap aranmaya çalışılacaktır.

3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Bu çalışma, çocukların, gelişim özelliklerine göre inanç ve davranışlarında ebeveynlerinden nasıl etkilendiklerini, ebeveynlerin sahip olduğu dini inanç, tutum ve değerlerin çocuklara aktarılmasında, ebeveynin temel dini bilgileri, cinsiyeti, mesleği, öğrenim düzeyi, yerleşim yeri ve çocuk sayısı değişkenin ne düzeyde etkili olduğunu Diyarbakır örneklemiyle inceleme imkânı sağladığı için önemlidir.

Bu kapsamda araştırmada ebeveynlerin, çocuk gelişimi hakkında bilgi düzeyleri ve çocukların din eğitimi etkili olan faktörler tespit edilmek istenmiştir. Ebeveynlerin ilk çocukluk döneminde çocuklarla iletişimde zorlandıkları konuları, hangi konuları anlatırken ne kadar zorlandıkları ve zorlanmaların nedenlerinin tespit edilmesi açısından önemlidir.

Çalışma kapsamında uygulanacak olan ölçekten elde edilecek veriler değerlendirilerek; Diyarbakır’da ailede din eğitiminin nasıl olduğu ile ilgili bir durum tespiti yapıp önerilerde bulunulacaktır. Sunulan öneriler Diyarbakır’da ailede din eğitimi ile ilgili durumun ortaya konması yönüyle önemlidir.

Ayrıca bu çalışma, ebeveynlerin çocuk yetiştirme konusundaki rolleri ve sorumlulukları hakkında bilgi vermesi; din eğitimi almış olmanın çocuk üzerindeki olumlu etkisini göstermesi açısından önemlidir. Çocuğun eğitime etki eden faktörlerden ebeveyn faktörünün etkisinin tespit edilmesi yönünden Din Eğitimi, Çocuk Eğitimi, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi ve Çocuk Gelişimi literatürlerine katkı sağlayacaktır.

4. ARAŞTIRMANIN SAYILTILARI

- I. Belirlenen örneklem grubunun evreni temsil ettiği düşünülmektedir.
- II. Araştırmaya katılan ebeveynlerin veri toplama araçlarına doğru olarak cevap verdikleri varsayılmıştır.
- III. Veri toplama aracının ebeveynlerin tutumlarını ortaya koyacak nitelikte olduğu varsayılmaktadır.
- IV. Örneklemimizi oluşturan Diyarbakır merkez dört ilçe ile Bismil İlçesinde seçilen ebeveynler yeterli kabul edilmiştir.

5. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Diğer bilim dallarında olduğu gibi din eğitiminde de konunun detaylarına girildikçe zorlukların ortaya çıktığı görülür. Bu zorlukları görüp ona uygun önlemler alınırsa başarı sağlanacaktır.

1. Geliştirdiğimiz anket Diyarbakır’da merkez dört ilçe, Bismil ilçesine ve uygulamanın yapıldığı ilçelerdeki çocukları olan ebeveynlerle sınırlıdır.
2. İlk çocukluk dönemindeki çocuklarla sınırlı bir alanda gerçekleştirildiğinde elde edilen bulgular diğer yaş grubu çocuklar için genellenmesi doğru değildir. Bu

yüzden çalışmadan elde edilen bulgular, evren ve örneklemin seçildiği alana göre yorumlamak ve genelleştirmek durumundayız.

3. Veri toplama aracındaki madde ve sorular, ilgili literatür taraması, ilgili anket çalışmaları ve konunun uzmanlarının görüşleri çerçevesinde elde edilen bilgiler ile sınırlıdır.

4. Geliştirdiğimiz anket Diyarbakır 'da merkez dört ilçe ve Bismil ilçesinde uygulanacak 500 ebeveynle sınırlandırılmıştır.

5. Araştırma belirlenen bir zaman aralığıyla sınırlıdır. Zamanla deneklerin düşünce ve tutumlarında değişimler olabileceği gözönünde bulundurulduğunda araştırmamız yapıldığı zamanla sınırlıdır. Elde edilen bilgileri kesin ve değişmez bilgiler olarak kabul etmemek gerekir. Bu minvalde Sprott'un belirttiği iki detaya dikkat edilmelidir. Birinci detay deneklerin cevaplarındaki içtenlik samimiyettir. İkinci detay da deneklerin verdikleri cevapların yaşadıkları sosyal ortamlara ve içerisinde bulundukları psikolojik durumlara göre değiştirebilmesidir.¹⁸ Sıralanan bu detaylar göz önüne alındığında elde edilen bulgularla genellemelere ve yorumlamalara ulaşmada dikkatli davranılması gerektiğini göstermektedir.

6.TANIMLAR

Din: Tarih boyunca "Din" kavramını ifade etmek için her toplum farklı bir tanım ortaya koymuştur. Çünkü bu kavramın kişiden kişiye farklı yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı din, insanla birlikte var olmuş ve kıyamete kadar da yine insanla beraber yaşayacak olan bir olgudur. Her farklı dine tabi olan birey, dini kendi inancına göre tanımlamıştır. Aynı dine mensup olanların bile din kavramından anlayış ve beklentilerinin farklı olması, din kavramına bireysellik kazandırarak farklı anlamların yüklenmesine sebep olmuştur. Bu bakımdan her şeyden önce “Din” tanımının oluşmasında Yüce Tanrı kavramı, kutsal kitap, peygamber, vahiy, inanç, ibadet, ahlâk, vb. elemanların bulunması gerektiğini din bilimleri özellikle vurgulamaktadır.

¹⁸Sprott,W.J.H.; Psychologie Sociale (traduction de:Jean Laroche), Bibiliotheque Scientifique, Payot, Paris 1954.; Bilgili, **Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler**, s.13

Din kavramına antropolojik olarak yaklaşan Esser’e göre, din insanın arandığı ve arayışta bulunduğu süreç olarak tanımlar.¹⁹

Feifel, dini hayatın yorumlanmasında aşkın varlıkla ilişki kurmaya yardımcı olan değerler sistemi olarak tanımlar.²⁰

İslam âlimlerinin yaptığı en yaygın tariflere göre “din, akıl sahiplerine peygamberin tebliğ ettiklerini kabul etmeye davet eden ilahi bir nizamdır.”²¹

Bilgin, insan-Allah ilişkisinin yoğunluğuna atfen, dini, “insanın kayıtsız şartsız var olan mutlak varlığa yönelişi ve onun tarafından kuşatılışı” olarak tanımlar.²²

Eğitim: Eğitim Türkçe bir kelime olup, eğmek kökünden gelmektedir. Eğmek “bir eşyayı bükmek, şeklini değiştirmek” olarak eşya için kullanılır. Bu kökten gelen eğitime gelince, insanın davranışlarında değişiklik meydana gelmesi olarak kısaca ifade edilebilir.

Selahattin Ertürk çeşitli batılı yazarların eğitim tanımlarını incelemiş; eğitim bilimleri alanında kabul görmüş eğitime şu tanımları getirmiştir: “Eğitim, bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme süreci” olarak tanımlamıştır²³

Bilgin, eğitimi, “insanı bütün kabiliyetleri ile geliştirme ve onu toplumun bir üyesi yapma yolundaki amaçlı ve planlı etkilemeler” olarak tarif etmiştir²⁴

¹⁹ Wolfgang G. Esser, “Bestimmungsversuch eines fundamentalen Religions-Begriffs und entwurf einer anthropologischen religionspädagogik“, in : Günter stachel, Wolfgang G. Esser, köln 1971, s.33; Cemal Tosun, **Din Eğitimi Bilimine Giriş**, Pegem Akademi Yay. Ankara 2011, s.7.

²⁰ Erich Feifel, “Grundlegung der religionspädagogik im religionsbegriff“ Darmstadt 1983, C. II., s.345;Tosun, **Din Eğitimi Bilimine Giriş**, s.10.

²¹ Seyyid Şerif Cürcani, Kitabu’t- Ta’rifat, Kahire 1991, ;Yurdagül Mehmedoğlu, **Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygu Gelişimi ve Eğitimi**, TDV Yay., Ankara 2009, s.7.

²² Beyza Bilgin, **Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi**, Gün Yayıncılık, Ankara 1998, s.4.

²³ Selahattin Ertürk, Eğitimde Program Geliştirme, 9. Baskı, Ankara 1997, s.12.;Tosun, **Din Eğitimi Bilimine Giriş**, s.19.

²⁴ Bilgin, “Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi,” s.4.

Yörükoğlu eğitimi, “kişiye belli bilgi ve beceriler aktarıp, değer yargıları aşilayarak onda istenen davranışları geliştirme süreci” olarak tanımlar.²⁵

Dodurgalı, eğitimi “insanın işlerini en iyi, en güzel ve en doğru şekilde uygulayacak bir uzmanlığa ulaşması için yapılan faaliyetler” olarak tanımlamıştır.²⁶

Tosun’a göre eğitim, “bireyin davranışında, kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme denemeleri süreci”dir.²⁷

Bu tanımlar gözden geçirildiğinde eğitim, kişiliğin gelişimini çok yönlü etkileyen, ihtiyaç duyulan bilgi, beceri ve davranış donanımlarını kazanmasını sağlayan sürecin bir ürünü olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Din Eğitimi: “Bireyin dinî davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme denemeleri sürecidir.”²⁸

Gündüz, sistemli bir din eğitimini, “interaktif ve bütüncül bir tarzda geçmiş değerdendiren ve anlamlı sonuçlar çıkaran, yakın ve uzak gelecek planında daha arzu edilebilir sonuçlar hazırlama çabasına girişen ve aralıksız devam eden bir süreç” olarak tarif etmiştir.²⁹

Tutum: Bireylerin sevgisini, nefretini ve davranışlarını önemli ölçüde etkileyebilen ancak doğrudan doğruya gözlenemeyen duyuşsal, bilişsel ve davranışsal bileşenleri olan kazanılmış kişilik özellikleridir. Yaşanan tecrübeler sonucunda meydana gelen, çocuğun ilgili olduğu nesne ve durumlara karşı davranışlarına yön veren ya da çocuğun sinirsel ve ruhsal durumu üzerinde dinamik bir güce sahip olan eğilimlere tutum denilmektedir³⁰

²⁵ Atalay Yörükoğlu, **Değişen Toplumda Aile ve Çocuk**, Özgür Yay., İstanbul 2000, s.119

²⁶Abdurrahman Dodurgalı, **Ailede Din Eğitimi**, Timaş Yayınları, İstanbul2010, s.22.

²⁷Tosun, Din Eğitimi Bilimine Giriş, s.20.

²⁸Tosun, Din Eğitimi Bilimine Giriş, s.23.

²⁹Turgay Gündüz, **İslam, Gençlik ve Din Eğitimi**, Düşünce Kitabevi Yay., İstanbul 2003. s.193.

³⁰Savran, 1995);; Fatih Özkan, “Çocuğun Din Eğitiminde Anne-Babanın Etkisi Diyarbakır Örneği”, (Yüksek Lisans Tezi, Haziran – 2011, Sakarya Üniversitesi S.B.E.), s.79.

Dini tutum: Kişinin dine ve dinin öğelerine karşı olan tutumlarının tümü olan dini tutum, onun din ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını belirler. Kişinin din ile ilgili bilgi ve inançları, duyguları ve davranışları onun dini tutumunu oluşturur.³¹

Ahlak: Çok yönlü bir anlam içermekle beraber ahlak, özelde insan davranışlarının ve ilişkilerinin, genelde ise toplumun oluşturduğu bir takım kuralların iyi veya kötü olarak nitelendirilmesidir.³²

Gelişim: İnsanın varlık yapısı çok boyutludur. İnsanın gelişiminde bu farklı boyutlar birbiriyle iç içe girmiştir ve çok sıkı etkileşim halindedir. Beden gelişimi, zihinsel gelişime temel olurken, bilişsel gelişim de sosyal, ahlaki ve dini gelişime temel olur. Diğer canlılara göre, sürekli ama hızı farklı bir süreç izler.³³

7. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Belli bir zaman aralığındaki olay ve olguların doğal şartlar içindeki gerçek durumunu belirlemek üzere, toplum evreninden seçilen bir örneklemden elde edilen verilere dayalı olarak alan araştırması yapılır.³⁴

Aile ile din arasında yakınlık birçok araştırmacı tarafından belirtilmiştir. Din ile aile arasındaki mevcut uyum, dini tavırların oluşmasında aile etkisinin baskın olmasına sebep olmaktadır³⁵. Bu bağlamda Çocukta dini gelişimin seyri ebeveyn etkisiyle değişip gelişebilir.

İslam dininde, çocuklardan birinci dereceden ebeveyn yükümlü olduğu kabul edilir. Salih evlat yetiştiren ebeveynlerin, amel defterleri kapanmayan yani öldükten sonra bile sevabı yazılmaya devam eden kişiler olduğu ifade edilmektedir. Buna

³¹ Hüseyin Peker, **Din Psikolojisi**, Aksiseda Matbaası, Samsun 2000., s.88.

³² Mehmet Zeki Aydın, Ailede Ahlak Eğitimi, **C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, VII/2, Sivas 2003, s. 126

³³ Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisine Giriş**, Dem Yayınları, İstanbul 2017, s.21.

³⁴ Ali D. Arseven, **Alan Araştırma Yöntemi**, Gündüz Eğitim Yayıncılık, Ankara 2001, s.14.; Kaya, **Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum**, s.36.

³⁵ Antoine Vergote, **Çocuklukta Din**, Erdoğan Fırat (Çev.), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1978, 1(22), 315-329.

karşın çocuğun günahkâr biri olmasından sorumlu tutulan aile reislerinin, sorumluluklarını yerine getirmemesinden dolayı cezalandırılacağı belirtilir.³⁶ Bu minvalde İslam dünyasında ailenin, her zaman ilk sırada önemini koruduğunu söyleyebiliriz. H.Lisager’ de dini inancın değişiminde birincil etken olarak ailevi eğitim, bundan sonra da ferdi cabaları ve eğitici kurumların geldiğini tespit etmiştir.³⁷

Ebeveyn çocuğun din eğitiminde pek çok sorumluluğunun olduğu ve çocuk üzerinde kalıcı izler bırakacağının bilincinde olarak, çocuğun eğitime gereken özeni göstermelidir. Ebeveynler, çocukları eğitirken, sadece bir insanın hayatına şekillendirmekle kalmayıp, aynı zamanda toplumsal yapıyı oluşturdıklarının bilincinde olmalıdır. Mutlu ve uyumlu bir aile ortamında, tutarlı ve sağlıklı ilişkilerle yetiştirilen çocuklar, toplumsal yapıyı daha da güçlendirir.

Yavuz, dini inancın uyanmasında ailenin rolünü izah ederken şöyle demektedir: “Dini inancın uyanmasında kültürel ve sosyal etkenlerin en önemlilerinden birisi şüphesiz ailedir. Çocuğun gelişmesinde en önemli dönemin ilk çocukluk dönemi olduğunu, bunun da ailede geçtiğini söylersek, durum daha iyi belirlenmiş olacaktır. Özellikle orada dini inanç yaşıyorsa, çocuğun ilk dini tecrübeyi ve ilk dini denemeleri de burada edindiği bir gerçektir”³⁸. Zaten pedagojik ve psikolojik çalışmalarda, çocuğun ileriki yıllarda ne olacağının büyük ölçüde küçük yaşlardaki aldığı eğitime bağlı olacağını ortaya koymuştur.³⁹Ebeveynlerin dini eğitimi alması ilk çocuklukta dini yönelimlerini geliştirmesini katkı sağlayabilir.

Ülkemizde dini konularda yapılan alan araştırmalara geç başlandığı ve sınırlı sayıda olduğu söylenebilir. Bu kapsam da yapılan bazı alan araştırmalarının bulguları aşağıda özetlenmiştir.

³⁶ İbrahim Canan, **Kur’an’da Çocuk Eğitimi**, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1996, s.133.;Bilgili, **Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler**, s.134.

³⁷Yavuz, **Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi**, s.46

³⁸Kerim Yavuz, **99 Soruda Çocuk ve Din**, Çocuk Vakfı Yay. , İstanbul 1994, s.159.

³⁹ Adler, **İnsanı Tanıma Sanatı**, s.13.

Taplamacıoğlu tarafından 1962 yılında dini konuda yapılan ilk araştırma olarak sayılan “yaşlara göre dini yaşayış” araştırması Türkiye geneli farklı bölgelerden deneklere anket uygulanmış, Bu çalışmada 16-30 yaş, 30-50 yaş, 50 ve üstü yaş gruplarına göre dini yaşayışlar incelenmiş; yaş düzeyi yükseldikçe dini yaşayışta ilginin arttığı gözlenmiştir.⁴⁰

Denli'nin yaptığı araştırmanın bulgularına göre deneklerin %69,7'si Diyarbakır halkının dindar olduğunu düşünmektedir. %20,2'sinin konu ile ilgili bir fikirleri yokken, %9,6'sı aksini düşünmektedir.⁴¹ Bu durum Diyarbakır'da yaşayan ailelerin dini büyük oranda eğilimli olduğu tezimizi doğrulamaktadır.

Bilgili'nin yaptığı araştırmanın bulgularına göre çocuğun din eğitiminde ebeveynler tarafından uygulanan baskı ve cezanın ibadetlere karşı ilgiyi artırıp artırmama konusunda % 68,6 oranında çocuğun ibadetlere karşı ilgisini azaltacağı yönünde sonuç ortaya çıkmıştır. Bundan çocuğun baskı ve ceza ile ibadetlere yönelmek istemediğini, böyle durumun kendilerini olumsuz etkilediği sonucunu çıkarabiliriz. Aynı araştırma da çocuğun cinsiyetine göre anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.⁴² Ayrıca küçük yaşlarda çocuğu herhangi bir şeyle korkutarak istenilmeyen davranışlardan uzaklaştırmak ne derece doğrudur? Korkutulan şeyin korkusu onun içine girdikten sonra hayatında ne gibi olumsuz sonuçlar doğuracağı da farkında olunmalıdır. Bu nedenle özellikle çocukları Hz. Peygamber'in metoduyla sevdirmeyi, müjdelemeyi ön planda tutup; Allah korkusuyla, cehennemle korkutmamak gerekir.⁴³

Bilgili'nin Adana ilinde 7 ilköğretim okulunda 4. ve 5. Sınıf 223 öğrenciyle mülakat çalışması yapmış “Aileniz sizi dini konularda bilgilendiriyor mu?” sorusuna öğrencilerin %3.6'sı hayır, %96,4'ü evet cevabını vermiştir. Bu sonuç dine karşı önemli bir ilginin olduğunu ortaya koymaktadır. Din eğitimi konusunda duyarlılık

⁴⁰Mehmet Taplamacıoğlu, “Yaşlar Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket Denemesi,” **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara 1962, s.142.

⁴¹Kübra Denli, “Halkın Gözünde Diyarbakır Kent İmajı ve Marka Şehir Olarak Diyarbakır: Diyarbakır Örneği”(Yüksek Lisans, İnönü Üniversitesi, S.B.E., Malatya 2013), s.37.

⁴²Khoyyaf, the rights and Education of children in İslam and Christianity, s.89.; Bilgili, **Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler**, s.243

⁴³Bilgili, “Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler,” s.243

göze çarpmaktadır. Ailelerin din eğitimi konusunda % 94,1 sevdirek verdiklerini dile getirmişlerdir. Ailelerin çoğunlukla din eğitimi verme konusunda hoşgörülü hareket ettiklerini söyleyebiliriz.

Diyaret İşleri Başkanlığının “Türkiye’de Dini Hayat Araştırması” çalışmasında katılımcıların yüzde 91,8’i ailesi ve din görevlilerinden dini bilgi sahibi olduğunu dile getirmiştir. Katılımcıların tamamına yakını dini bilgilerini 16 yaş ve öncesinde öğreniyor. Söz konusu kişilerin bilgi sahibi olduğu kaynakların başında ise ailesi ve yakın çevresi geliyor. ⁴⁴

Konuk, 11-12 yaşlarına kadar her telkinden ‘kolay etkilenir’ olma özelliğiyle bağlantılı olarak, çocukların, inanç ve ibadet noktasındaki tutum ve tavırlarını belirleyen en önemli unsurun -manevi alana yaptığı etkilerin farkında olmasa da- aile kurumu olduğunu, anne-babanın kullandığı dini ifade, sembol, terim, jest ve tavırların, zihinsel kapasitenin tam gelişmemiş olmasından dolayı çocuğa benzer şekillerle transfer edildiğini ifade etmiştir⁴⁵. Ebeveynin dini alt yapısını önemini vurgular. Ebeveynde dini alt yapının varlığı ilk çocukluk döneminde sağlıklı bir din eğitimi verilmesinde iyi rehber görevi görür.

Ayrıca Özkan Diyarbakır ilinde yaptığı çalışmada da Ankete katılan öğrencilerin, şimdiye kadar din eğitimi alıp almadığının sorulduğu soruya verdikleri cevapların dağılımına bakıldığında, öğrencilerin %71,2’si, herhangi bir şekilde din eğitimi aldıklarını ifade etmişler, % 25,2’si ise, din eğitimi almadıklarını ifade etmişlerdir. Buradan, öğrencilerin yarıdan fazlasının bir şekilde dinle tanıştıkları ve bu konuda eğitim aldıklarını ifade ettikleri anlaşılmaktadır. Çocuğun din eğitimi almasının ailesi tarafından temin edildiği, çocuğa ya ailesini tarafından ya da ailesinin gözetimindeki kişiler tarafından din eğitimi verildiği, burada ailenin önemli

⁴⁴ Diyanet İşleri Başkanlığının “Türkiye’de Dini Hayat Araştırması,” s.5

⁴⁵Yurdağül Konuk, “Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi“, TDV Yayınevi, Ankara. ,s.24-25.

bir faktör olduğu anlaşılmaktadır⁴⁶. Elde edilen veriler çocuğun din eğitiminde ebeveynlerin etkili faktör oldukları tezini doğrular niteliktedir.

Sağlam'ın çalışmasının sonuçlarına göre, çocukların, ibadetleri ilk defa tecrübe etmelerinde teşvikini gördükleri kişileri, yüzdelerine göre, “anne, baba, dede, babaanne/anneanne, öğretmen, cami hocası, bir yakın akraba, anneye baba, diğer ve kendim” şeklinde sıraladıkları görülmektedir. Verilen cevaplara bakıldığında, öğrencilerden ibadetleri ilk defa tecrübe etmelerinde teşvikini gördükleri kişileri belirtirken annelerini seçenlerin oranı, ilk defa abdest almada % 34, namaz kılmada % 30, oruç tutmada % 26,7, dua etmede % 25,1 ve camiye gitmede % 18'dir. Babalarını tercih edenlerin oranları ise, ilk defa abdest almada % 8,3, namaz kılmada % 11,1, oruç tutmada % 4,3, dua etmede % 6,4 ve camiye gitmede % 16,3'tür. Ebeveyninin birlikte hareket etme oranları ise, ilk defa abdest almada % 25,1, namaz kılmada % 24,7, oruç tutmada % 4,3, dua etmede % 6,4 ve camiye gitmede % 16,3'tür⁴⁷. Sağlam'ın alan araştırmasının verilerine cinsiyet değişkeni açısından bakıldığında; en başta annenin, ikinci sırada da babanın çocukların dini tecrübelerini yaşamalarında en büyük yüzdeye sahip ilk kişiler oldukları anlaşılmaktadır. Annelerin dini yaşam üzerindeki etkisi babaya göre daha yüksek çıkmıştır. Ebeveyninin birlikte hareket etmesi de çocukta sağlıklı bir dini alt yapı oluşturmada önemli bir değişken olarak ortaya çıkar.

Diyanet İşleri Başkanlığının "Türkiye'de Dini Hayat Araştırması" çalışmasında, cinsiyete göre vakit namazlarını kılma sıklığı değerlendirildiğinde kadınların yüzde 49,8'i erkeklerini ise yüzde 34,8'i vakit namazlarını her zaman kıldıklarını belirtmiştir.

⁴⁶Fatih Özkan, “Çocuğun Din Eğitiminde Anne-Babanın Etkisi Diyarbakır Örneği“, (Yüksek Lisans Tezi, Haziran – 2011, Sakarya Üniversitesi S.B.E.), s.31.

⁴⁷İsmail Sağlam, Çocuk ve İbadet: 7-14 Yaş Dönemi İbadet Eğitimi Üzerine Bir Araştırma, Düşünce Kitabevi Yay., İstanbul2003. , s.170.

Özbydar, inanç bakımından cinsiyet değişkeninin göre anlamlı bir farkın olmadığını belirtmektedir⁴⁸. Bu araştırma sonuçları, bizim elde ettiğimiz cinsiyet değişkeniyle ilgili bulgularla büyük ölçüde benzerlik göstermektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığının “Türkiye’de Dini Hayat Araştırması” çalışmasında, vakit namazlarını kılma sıklığını yaş grubuna göre incelendiğinde yaş arttıkça vakit namazlarını kılanların da arttığı görüldü. Diyarbakır örneklemindeki araştırma sonuçlarımızla paralellik göstermemektedir. Sonuç olarak yaş gruplarının yükselmesi uygulama becerileri boyutunda duyarlılığını olumsuz yönde etkilediği şeklinde yorumlanabilir.

Bayyigit, anne ve babanın öğrenim durumunu göre, üniversite öğrencilerinin Allah inancında; herhangi bir öğrenim görmeyen anne-babaların çocuklarının irrasyonel ve inançsızlıkta daha fazla olduğunu, anne-babası orta ve yükseköğrenimli olan öğrencilerin ise daha çok kararsız bir inanç içinde olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda, annesi hiç okula gitmemiş ve ilkökul mezunu olan öğrencilerin beş vakit namaz kılma oranı, daha üst öğrenimli olan annelerin çocuklarına göre daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Ayrıca babanın öğrenim durumuna göre, üniversite öğrencilerinden babalarının öğrenim düzeyi düşük olanların beş vakit namaz kılma ve oruç tutma oranlarının, babalarının öğrenim düzeyi yüksek olanlara göre daha fazla olduğunu ifade etmektedir.⁴⁹ Aydın’ın yaptığı çalışmada annenin öğrenim düzeyi ile kişilerin dini inkâr düzeyinin paralellik gösterdiği gözlemiştir⁵⁰. Yani öğrenim düzeyi yükseldikçe dini inkar düzeyi de yükselmiştir.

Diyanet işleri başkanlığının, “Türkiye’de Dini Hayat Araştırması” çalışmasına göre eğitim seviyesi yükseldikçe vakit namazlarını her zaman kılanların oranının genel olarak azaldığı görülürken, okur-yazar olmayan kişilerden vakit namazını her

⁴⁸Belma Özbydar, Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma, İstanbul 1970, s.62.

⁴⁹Mehmet Bayyigit “**Üniversite Gençliğinin Dini İnanç, Tutum ve Davranışlar Üzerine Bir Araştırma**“, (yayınlanmamış doktora tezi, Bursa 1989, Uludağ Üniversitesi S.B.E) s.26.

⁵⁰Aydın Ali Rıza, “**Dini İnkârın Psiko-Sosyal Nedenleri**“, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 1995, On dokuz Mayıs Üniversitesi S.B.E.), s.45.

zaman kılanların oranı yüzde 69,3 iken bu oran lisans ve üstü mezunlarda ise yüzde 27,4'e geriledi⁵¹.

Kaya'nın 1995-1996 eğitimi öğretim yılında Samsun On Dokuz Mayıs üniversitesinde kayıtlı olan ve tesadüfi olarak seçilen 566 öğrenci üzerinde yapılmıştır. Kaya'nın yaptığı alan araştırmasında annenin öğrenim durumuna göre dini tutumlar ile babanın öğrenim durumuna göre dini tutumları incelenmiş; annenin öğrenim düzeyi yükseldikçe öğrencilerin dini tutumlarında düşüş gözlenmiştir. Varyansın analiz sonuçları, “annenin öğrenim düzeyi düştükçe, öğrencilerin dini tutum düzeyi yükselmektedir.” şeklinde ileri sürülen hipotezi desteklemektedir. Ayrıca annenin öğrenim düzeyi ile namaz kılma, oruç tutma arasında bir ilişki vardır. Annenin öğrenim düzeyi artıkça namaz kılma, oruç tutma sıklığı azalmaktadır. Ayrıca babası yüksekokul mezunu olan öğrencilerin dini tutum düzeyinin, babası ilkokul mezunu olanlara göre düşük bulunmuştur. Araştırma sonucunda Anne ve babası yükseköğrenimli olanların çocuklarının din eğitime gerekli önemi göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca evde anne ve babanın namaz kılması, oruç tutması durumu ile öğrencilerin dini tutumları arasında pozitif bir ilişki görülmüştür. Anne ve babanın ibadet yapmaması ise olumsuz yönde etkilemektedir. Evde Kur'an ve mevlit okutulması gibi dini törenler çocukların dini duygu ve tutumlarını uyandırmaktadır. Özellikle, dini törenlerde yemek ve şeker gibi ikramların olması çocukları daha çok etkilemektedir⁵².

Zengin yaptığı araştırmasında ilkokulu gitmemiş ebeveynlerin çocuklarının DKAB dersine yönelik tutumu en yüksek çıkarken, en düşük tutum üniversite mezunu annelerin çocuklarında görülmektedir. Üniversite mezunu ebeveynlerin çocuklarının derse karşı tutumlarında ilkokula gitmemiş, ilkokul, ortaokul ve lise mezunu ebeveynlerin çocuklarına göre anlamlı farklılıklar tesit edilmiştir. Bu durum

⁵¹ Diyanet İşleri Başkanlığı, **Türkiye'de Dini Hayat Araştırması**, s.26.

⁵² Mevlüt Kaya, **Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum**, Etüt Yayınları, Samsun 1998, s.124-125

eğitim düzeyi yükseldikçe din eğitime yönelik tutumlarda azalma olduğunu göstermektedir.⁵³

Taplamacıoğlu'nun "yaşlara göre dini yaşayış" üzerine yapılan araştırmasında, öğrenim düzeyleri yükseldikçe dini yaşayışın yoğunluğunda azalma görülmüştür.⁵⁴

Bu araştırmamız da ebeveynlerin öğrenim düzeyine göre ibadet yaklaşımı boyutundaki dini tutumları konusundaki elde edilen bulgular, yapılmış olan diğer araştırma sonuçlarıyla tutarlılık görülmektedir.

Özbaydar, yüksek sosyo-kültürel gruptakilerin, aşağı Sosyo-kültürel gruptakilere göre daha fazla rasyonel bir inanca sahip olduğunu ifade etmektedir. Aşağı sosyo kültürel gruptaki deneklerin genellikle daha irrasyonel bir inanca sahip olmalarını, onların öğrenim düzeyinin düşük olmasıyla açıklamaktadır⁵⁵.

Köktaş'ın 1993 yılında İzmir ilinde alt, orta ve üst sosyo- ekonomik düzeyinde 20 yaş ve üzeri 680 kişi üzerinde yaptığı araştırmada dindarlık bakımından, cinsiyet değişkenine göre belirgin bir farklılık görülememiştir. Kişilerin yaşı yükseldikçe, dini hayatta genel bir yükseliş olduğu, sosyo-ekonomik düzeyi ve eğitim düzeyi yükseldikçe dindarlıkta bir azalma olduğu gözlenmiştir.⁵⁶

Özkan yaptığı araştırmada Türkiye'de Aile Değerleri Araştırması'nın verilerine göre karşılaştırmış olup; işçi meslek grubuna dahil olanlar, genelin % 15,7'sini oluştururken, Diyarbakır'da ankete katılan öğrencilerin annelerinin mesleğini işçi olarak belirtenlerin, genel katılımı % 1,5'ini, babalarının mesleğini işçi olarak belirtenlerin ise, genel katılımın % 24,6'sını oluşturduğu görülmektedir.

⁵³Mahmut Zengin, Öğrencilerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. **Değerler eğitimi dergisi**, İstanbul 2013, s.s.271-301.

⁵⁴Taplamacıoğlu, "Yaşlar Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket Denemesi," **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s.149.

⁵⁵Özbaydar, "Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma," s.59.

⁵⁶M. Emin Köktaş, **Türkiye'de Dini Hayat**, İşaret Yayınları, İstanbul 1993, ss.211-215.;Kaya, **Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum**, s.40.

Buradan bayanların işçi oranlarının çok düşük olduğu ve erkeklerden işçi olanların oranlarının Türkiye’de yapılan araştırmanın sonuçlarına göre daha yüksek çıktığı anlaşılmaktadır.⁵⁷ Erkeklerin bile zor iş bulabildiği ve genç erkek nüfusun büyük bölümünün büyük şehirlere çalışmak üzere işçi göçü yaptığı göz önüne alınırsa, Diyarbakır şartlarında bu sonuçların kaçınılmaz olduğu sonucu çıkarılabilir.

İpek’in yaptığı çalışmada; Diyarbakır ilinde 2015-2016 eğitim öğretim yılında fen liselerinde eğitim gören 706 öğrenciyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmada öğrencilerin ekonomik düzeyi orta ve altı olan öğrenciler, ekonomik düzeyi orta ve üstü olan öğrencilerden daha yüksek puan aldıkları görülmüştür. Yani ekonomik düzeyi orta ve altı olan öğrencilerin, ekonomik düzeyi orta ve üstü olan öğrencilerden DKAB dersine ilişkin daha olumlu tutumlara sahip olduğu görülmektedir.⁵⁸

Kaya ve Zengin yaptığı çalışmada; ekonomik durumunu yüksek, orta ve düşük olarak algılayanlar arasında önemli bir fark görülmediği tespit edilmiştir.⁵⁹

Acar ve arkadaşları tarafından 1996 yılında 16 yaş ve üzeri 873 kişi üzerinde yaptıkları çalışmada; yaş yükseldikçe, dindarlık düzeyinde bir artış; Sosyo-ekonomik ve öğrenim düzeyi yükseldikçe dindarlık düzeyinde bir düşüş gözlenmiştir.⁶⁰

Ebeveynin ilk çocukluk döneminde çocuk ile olan iletişim biçimi, sevgi ve şefkati çocuğun ruh sağlığını etkilediği bilinen bir gerçektir. Çocuk daha okula

⁵⁷Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2010:47. Buna benzer bir yöntem, 1966-68 yıllarında gerçekleştirilen bir araştırma da uygulanmış ve öğrencilerin Sosyo-Ekonomik yapıları, babalarının mesleğine göre tayin edilmiştir. Oktay, age, s.15; ayrıca bir başka çalışmada, öğrenci ailelerin ekonomik durumları iş ve meslek dalına göre yapılmıştır. Bkz. Ay, **Din Eğitiminde Mükafat ve Ceza**, s.119.

⁵⁸Yasemin İpek, “**Fen Lisesi Öğrencilerinin DKAB Dersine İlişkin Tutumları ve Değer Algıları**”(Diyarbakır Örneği),(yüksek lisans, Diyarbakır 2016, Dicle Üniversitesi SBE.), s.133

⁵⁹Zengin, Öğrencilerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. **Değerler eğitimi dergisi**, s.287.; Mevlüt Kaya, ilköğretim ve ortaöğretim öğrencilerinin DKAB Dersine karşı tutumları, **OMÜİFD**, Samsun 2001, s.57.

⁶⁰Nilfuer Voltan Acar, İ. Yıldırım ve T. Ergene, “bireylerin dindarlık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi“ **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı:12, Ankara 1996, ss.45-56

başlamadan önce çevresinde dini kavramlarla karşılaşmakta, ailesinin sosyal özelliklerine göre bir takım dini törenlere katılmakta hatta informal düzeyde bile olsa din eğitimi almaya başlamaktadır.⁶¹ Yapılan araştırmalarda bu durumu destekleyici niteliktir. Hükümlü gençler üzerinde yapılan bir araştırmada, suçluların %22'sinin, dağılmış ailelerden geldiği veya %48'inde çeşitli nedenlerle anne-babalarından ayrı yetiştiği belirlenmiştir.⁶²

Ay'ın yaptığı alan araştırmasında ailede gerçekleştirilen din eğitim ve öğretiminde izlenen metodlar konusunda, ebeveynlerin 2/3 oranında, zaman zaman çeşitli mükâfat türlerine başvurmaktadır. Anne ve babalar daha ziyade manevi mükâfatlara öncelik vermektedirler. İstatistiki sonuçlar % 81 ile en olumlu mükâfat türünün “Güzel sözlerle övmek, takdir ve tebrik etmek“ olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca istatistiki sonuçlar % 45 ile olumlu etkisi en yüksek ceza türünün “İlgi ve sevgi göstermemek“ olduğunu belirlerken, dayığı ise en çok olumsuz etkiye sahip ceza türü olarak nitelemiştir. Bu da çocuğun kişilik ve karakter gelişiminde bir takım olumsuz etkiler bırakacaktır.⁶³

Ay'ın yaptığı alan araştırmasında öğrencilere yöneltilen “Ailenizden almış olduğunuz din eğitimi size neler kazandırdı ve ya kaybettirdi?“ sorusuna % 55,8'i “Çok şeyler kazandım, olumlu etkisi oldu. Temel dini bilgileri öğrendim ve çocukluğumdan itibaren ibadetlere başladım görüşüyle aileden aldıkları dini eğitimden olumlu yönde etkilenmişlerdir. Öte yandan % 41,8 ise “Verilen bilgiler yetersiz ve yanlış olduğu için beni tatmin etmedi. Sonuçta dine olan ilgimde azalma oldu diyebilirim“ görüşüyle bu eğitimden olumsuz yönde etkilendiklerini ifade etmişlerdir. Olumsuz yönde etkilenme oranının yüksek seviyede bulunması, ailelerde, genellikle babalar tarafından, ya da anne babanın birlikte gerçekleştirdiği din eğitim-öğretiminde birçok yönde hatalar olduğuna işaret etmektedir. Ebeveynler bu konuda

⁶¹ Nurullah Altaş, Öğrenci Velilerinin İlköğretim DKAB Dersine Karşı Tutum Düzeylerinin Dini Tutum Düzeyleri İle İlişkisi, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara 2004, s.86.

⁶² Bilgili, “Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler,” s. 135.; Bilgin, *İslam ve Çocuk* s.66.

⁶³ Ay, “Din Eğitiminde Mükâfat ve Ceza,” s.119.

ciddi hatalar yapmaktadır.⁶⁴ Bu nedenlerle ilk çocukluk yıllarında ailede gerçekleştirilen din eğitimi ve öğretiminde en ideal olan yöntem ebeveynlerin birlikte ve tutarlı hareket etmeleri olduğunu söyleyebiliriz.

Ebeveynlerle çocukların tutumlarını karşılaştıran araştırmalar, özellikle politik ve dinsel tutumlar arasında büyük benzerlikler olduğuna işaret etmektedir. 1992 anne-baba ile 1699 lise son sınıf öğrencisinin katıldığı araştırmada anne-babalara ve öğrencilere dinsel ve politik eğilimleri ile ilgili sorular sorulmuş elde edilen bulgular doğrultusunda en yüksek benzerliğin dinsel eğilimler olduğu görülmüştür.⁶⁵ Bu araştırma sonuçları çocuğun din eğitiminde en etkili unsurun aile olduğunu ortaya koymaktadır. Selçuk’a göre “Çocuğun küçük yaşlardan itibaren aile içinde dindar veya dine karşı kayıtsız olmaya başlaması ve küçüklerin ilk din dersi öğretmenlerinin aile fertlerinin” olmasındandır.⁶⁶

Özkan Çalışmasında eldeki verilerden anlaşıldığına göre, öğrencileri % 78,5’lik oranla en çok annelerinin ve % 64,7’lik oranla da ikinci sırada babalarının taziye, mevlit, iftar ya da sohbet gibi etkinliklere götürdükleri, çocukların dini kişilik geliştirmesinde etkili faktör oldukları, özellikle anneyle babanın diğer aile bireylerine göre daha etkili oldukları tezini doğrulamaktadır.⁶⁷ Yapılan bu araştırmalarda, çocuk üzerinde en önemli etkiye anne babanın davranışları yaptığı, müsbet davranışların çocuğa doğrudan yansıdığını ve onun dini yaşantısına olumlu yönde katkı da bulunduğu ortaya konulmuştur. Bu itibarla çocuğun manevi yönden gelişebilmesinde ihtiyaç duyduğu en önemli faktör, elverişli bir aile çevresi ve kendisine model olabilecek anne ve babadır.

Özkan göre Ankete katılan öğrencilerin ifadelerinden, annelerin babalara göre, çocuklarına daha sık anlayacağı şekilde cevap verdiği anlaşılmaktadır. Genel anlamda öğrencilerin anneleriyle babalarının cevap verme şekillerinin oranlarının

⁶⁴ Ay, “Din Eğitiminde Mükafat ve Ceza,” s.170.

⁶⁵ Clifford T. Morgan, **Psikolojiye Giriş**, Sirel Karakaş ve Rükzan Eski (Çev.), Eğitim Kitabevi Yayınları, Konya 2015, s.375.

⁶⁶ Selçuk, “Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler,” s.150.

⁶⁷ Özkan, “Çocuğun Din Eğitiminde Anne-Babanın Etkisi Diyarbakır Örneği,” s.89.

yakın çıktığı gözlenmiştir. Diğer cevaplarda ciddi anlamda farklılaşma yoktur. Anneye ve babaya dini konularda soru sorma sıklığıyla ilgili anket verilerine bakıldığında, öğrencilerin % 63,6'sının annelerine, % 53,9'unun ise babalarına dini konularda sık sık soru sorduklarını belirttikleri, yine öğrencilerin % 86'sının annelerine, % 80,3'ünün ise babalarına bazen de olsa dini konularda soru sorduklarını belirttikleri görülmektedir. Bu sonuçlar, öğrencilerin dine yönelik ilgilerinin olduğunu göstermektedir. Bu ilgilerini öğrencilerin anne-babalarının doğru bir şekilde tatmin etmesinin çok önemli olduğu, anne-babalarının yarısından çoğunun sık sık anlayacakları şekilde, 4/5'ten fazlasının ise bazen de olsa anlayacakları şekilde tatmin ettikleri, bu durumun da öğrencilerin soru sorma sıklıklarını arttırdığını, böylelikle çocukların din eğitiminde etkili faktör olduklarını göstermektedir.⁶⁸

Özkan çalışmasındaki veriler incelendiğinde, öğrencilerin dini bilgilerini aldıkları kişilerle ilgili yaptıkları sıralamada yer alan kişilere bakıldığında, 76,1'lik oranla birinci sırada annenin, % 65,4'lük oranla ikinci sırada babanın olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, çocukların dini bilgi alma anlamında en başta ebeveynlerinden etkilendikleri sonucu çıkarılabilir. Elde edilen veriler, çocukluk yıllarının büyük bölümünün genelde aile ortamı içerisindeki anneyle baba arasında geçmesinin, çocukların anne-babalarından daha etkili, kalıcı ve uzun süreçli bir şekilde etkilendikleri tezini doğrular niteliktedir.⁶⁹

⁶⁸Özkan, "Çocuğun Din Eğitiminde Anne-Babanın Etkisi Diyarbakır Örneği," s.79.

⁶⁹Özkan, "Çocuğun Din Eğitiminde Anne-Babanın Etkisi Diyarbakır Örneği," s.79.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. İLK ÇOCUKLUK DÖNEMİ VE GELİŞİM ÖZELİKLERİ

Bu bölümde öncelikle gelişim psikolojisi ile ilgili temel kavramlara açıklayıp daha sonra bedensel, bilişsel, sosyal, duygusal, ahlaki ve dini gelişim ile kişilik gelişimi, gibi insan gelişiminin değişik alanları üzerinde durulacaktır. Çalışmamız kapsamında dini gelişim alanında yapılan çalışmalara değinip bunların eğitimsel ve psikolojik yönlerini irdedeceğiz. Sonrasında dini duygu, dini olgunlaşma ve hazırbulunuşluk, dini düşünce ve din eğitimi kavramlarını ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğiz.

1.1.1. İnsan Gelişimi

Gelişme bireyin yapısal ve nitelik bakımından değişikliklerinin tümüne birden denir. Büyüme gelişmenin içerisinde de yer almaktadır⁷⁰. Öğrenme gelişme ile ilişkili diğer bir kavramdır. Öğrenme bireyin gelişimi süresince olgunlaşma aşamalarının her safhasında değişik biçimleriyle kendini hissettirmektedir.⁷¹

Sayısal ölçümlerle açıklanmayan, birçok yapı ve işlevi bütünleştiren gelişim karmaşık bir olgudur. Bu nedenle gelişimin her evresi kendinden bir sonraki evreyi doğrudan etkiler. Böylelikle bütünleşme, hiyeraşi ve yapısal bağlantı, gelişim

⁷⁰ Feriha Balkış Baymur, **Genel Psikoloji**, İnkılap Yayınları, İstanbul 2004. s.49.

⁷¹ İbrahim Ethem Başaran, **Eğitim Psikolojisi**, 9. Baskı, Ankara 1988, ss.25-42; Yavuzer, **Çocuk Psikolojisi**, ss.29-49.

evrelerinin temel özellikleri arasındadır.⁷² Gelişim “insanın belli bir gelişim görevini tamamlamaya doğru büyümesi, olgunlaşması, gelişim görevine gereken bilgiyi, beceriyi ve tutumu öğrenerek gelişim görevini yapmaya hazır olmasıdır.”⁷³ Bireyin bir görevi tamamlayacak donanıma sahip olmasıdır. Gelişim, öğrenme, yaşantı ve olgunlaşma sonucunda bireyde görülen düzenli ve sürekli değişiklikler olarak tanımlanabilir⁷⁴. Gelişimin tamamlanması için öğrenme, yaşantı ve olgunlaşmanın birbiriyle ilişkili olması gerekir. Tek başına bir alandaki ilerleme gelişimi sağlamaz.

Bu minvalde aynı yaşlarda olan bireyler arasında farklılıklar gözlenmiştir. Görülen bu bireysel farklılıklar, gelişim ilgili çalışma yapan psikologlarında çalışma alanına girmiştir. Gelişim psikologları bu farklılıkların nedenlerini açıklamaya çalışırlar. Gelişme ve büyüme gibi temel kavramlarla ilgili çalışmalarda yaparlar⁷⁵.

Yavuz’un belirttiği gibi gelişimde her dönemin, kendine has ilgileri, istekleri, merakları, sorunları, arayışları, ihtiyaçları, beklentileri, duyguları, düşünceleri ve tasavvurları vardır⁷⁶. Gelişim psikolojisinin bu alanları birbirinden farklılıklar göstermekte ve bu nedenle de bu alanlardaki gelişimsel veriler önem kazanmaktadır.

Gelişim psikolojisi bireyin tanınması ve anlaşılmasında öğreticiye ve ebeveyne sunduğu bilgiler sayesinde daha verimli ve etkili bir öğrenme ortamı oluşturacağı söylenebilir. Bireysel farklılıklar hakkında bilgi sahibi olmak, gelişim dönemlerinin özelliklerini bilmek; çocuğun gelişim özelliklerini bilip davranmak, öğreticilerin ve ebeveynlerin işini büyük ölçüde kolaylaştıracaktır.

1.1.1.1. Gelişme ve Büyümenin Temelleri

Araştırmacılar insan gelişimi üzerinde çalışmalar yapmaya başladıklarında ilk olarak şu soruya yanıt aramaya başlamışlardır: “Gelişimi doğuştan getirilen özellikler

⁷² Yavuzer, Haluk, **Doğum Öncesinden Ergenlik Sonuna Çocuk Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2010, s.27.

⁷³ Başaran, Eğitim Psikolojisi, s.24

⁷⁴ Ziya Selçuk, **Gelişim ve Öğrenme**, Nobel Yay. Ankara, 2003.s.13.

⁷⁵ Münire Erden ve Yasemin Akman, **Eğitim Psikolojisi**, Arkadaş Yay. 5. Basım, Ankara 1997. s.23.

⁷⁶ Kerim Yavuz, **Eğitim Psikolojisi**, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri 1991. s.43.

mi belirler, yani gelişimde önemli olan kalıtım mıdır; yoksa önemli olan, geçirilen yaşantılar ve çevresel koşulların, başka bir deyişle öğrenme yaşantılarının niteliği midir?”⁷⁷

Gelişimde kalıtım mı etkili? Çevre mi etkili? Bu konuda bir grup kalıtımın gelişimi şekillendirdiğini savunmaktadır. Bu araştırmacılar, gelişimde önemli olanın doğuştan gelen özellikler olduğunu kabul etmektedir. Bazı araştırmacılar da bu konuda kalıtımın etkili olmadığını savunmaktadır. Bu araştırmacılar kişinin nasıl bir yetişkin olacağı doğumdan sonra geçirilen yaşantılar ve çevresel koşullar gelişimin yönünü belirlemektedir⁷⁸. Yapılan çalışmalar ikisinin de davranış değiştirmeye katkısının olduğunu belirlemiştir.

1.1.1.2. Gelişim Ödevleri ve Eğitim

İnsan yaşamı, insanın hayata gözlerini açtığı ilk andan yaşlılık dönemine kadar geçen sürede farklı özellikler içinde barındıran gelişim safhaları içinde geçerilir. Ebeveynlerin ve eğitimcilerin yaş dönemlerinin özelliklerine uygun eğitim ortamlarını hazırlamaları bağlamında Robert Havighurst’un⁷⁹ gelişim dönemlerinin her birine ilişkin “gelişim ödevleri” ni bilmeleri uygun ortamlar hazırlamalarına katkı da bulunacaktır.

Havighurst’a göre yaşamın belirli dönemlerinde bireyler, kendisinden beklenen gelişim görevlerini yerine getirmek zorundadır. Yaşam sürecinde, gelişim görevlerinin yerine getirilmesinde kritik dönemler bulunmaktadır. Ancak, gelişim ödevlerini yerine getirebilmesi için sadece biyolojik olgunluğa ulaşması yeterli değildir; aynı zamanda çevresel koşulların da uygun olması gerekir.⁸⁰

⁷⁷ Erden M. ve Akman Y., **Eğitim Psikolojisi**, s.24

⁷⁸ Erden M. ve Akman Y., **Eğitim Psikolojisi**, s.24

⁷⁹ Havighurst, R.J. (1972)**Developmental Tasks and Education**. David McKay, New York.;Erden M. ve Akman Y., **Eğitim Psikolojisi**,s.33. ; Erden M. ve Akman Y., **Eğitim Psikolojisi**, s.24

⁸⁰ Havighurst, R.J. (1972)**Developmental Tasks and Education**. David McKay, New York.;Erden M. ve Akman Y., **Eğitim Psikolojisi**,s.33.

Gelişim ödevlerinin yerine getirilmesinde birey başarılı olursa; mutlu ve huzurlu olur, kendine olan güveni artar. Her gelişim evresinde insanın başarması gereken gelişim görevini göstermiş ve insanın bu gelişim evresindeki gelişim görevini başarmadan bir üst evredeki gelişim görevini başarmayacağını savunmuştur. Ayrıca Havighurst insanın yaşadığı kültüre ve topluma göre gelişim görevlerinin farklılık göstereceğini savunmuştur.

Eğitimcilerin ve ebeveynlerin bireylerin sağlıklı bir biçimde gelişmelerini desteklemek için gelişim ödevlerini yerine getirecek ortamlar hazırlamaları gerekir. Çalışmamız kapsamında bize gerekli olan ilk çocukluk dönemi gelişim görevlerine değinilebilir. İlk çocukluk dönemi gelişim ödevleri;

- I. Yürüme ve konuşmayı öğrenir.
- II. Öz bakım becerilerini tanıma; kendi başına giyinebilme, elini yüzünü yıkama gibi,
- III. El-göz koordinasyonunu sağlamaya başlar.
- IV. Cinsel kimliğini edinme ve cinsel farklılıkları tanımaya başlar.
- V. Çocuk ebeveynlerini rol/model olarak ilişki kurmayı öğrenme, akranlarına, kardeşlerine ve anne-babalarına yönelik duyguların farkında olmaya başlar.
- VI. Toplumsal kurallar yoluyla yanlış ve doğruya ilişkin farkındalık oluşur.⁸¹

1.1.1.3. İlk Çocukluk Dönemi Gelişim Safhaları

Yaşamın başlangıcından sonuna kadar devam eden “büyüme ve gelişim” kavramları arasında bir ilişki varsa da bu iki kavram birbirinden farklıdır. Büyüme, genellikle bedenin boy ve ağırlık yönündeki değişimi şeklindedir. Aynı zamanda

⁸¹ Havighurst, R.(1972) **Developmental Tasks and Education.**;Erden M. ve Akman Y., Eğitim Psikolojisi, s.33.

organların belli bir olgunluğa ulaşmaya kadar geçirdikleri biçimsel değişiklikler ilgilidir.

Çocuk doğumdan sonra bütün alanlarda hızlı bir değişim içerisindedir. Beden gelişimi çok hızlıdır. Duyu organları süratle görevlerini yapacak duruma gelir.⁸² Organizmanın büyüme, olgunlaşma ve öğrenmenin etkileşimiyle sürekli olarak ilerleme göstermesine gelişme denir. Diğer bir tabirle gelişme, “dölenmeden ölüme kadar süren yaşam dönemi içinde organizmada gözlenen düzenli ve sürekli değişikliklerdir.”⁸³

Gelişim, belli bir düzen dâhilinde ve kalıcı olarak organizmada meydana gelen değişimler oluşturur. Kısa bir süre içinde olan değişimler yani çocukta geçici olarak meydana gelen değişiklikler “gelişim” olarak kabul edilmez.⁸⁴

İnsan gelişimi ile ilgili bilimsel çalışmalar yapabilmek ve daha kolay inceleyebilmek amacıyla gelişim alanında çalışan psikologlar, insan yaşamını belirli ön plana geçtiği dönemlere ayırmışlardır.⁸⁵

Freud, gelişimi insanın doğumundan ergenlik evresinin sonunu da içine alan beş evrede ayırmış. Bunlar; oral, anal, fallik, örtük ve genital evrelerdir.

Erikson ise bireylerin sekiz dönem içerisinde Psiko-sosyal gelişimini tamamladığını belirtmektedir. Erikson’un evreleri ruhsal-toplumsal içerikliken; Freud’un ruhsal-cinsel içeriklidir.

Robert J. Havighurst ise her gelişim döneminde yerine getirilmesi gereken birer ödev belirleyerek dönemlere ayırmıştır.

⁸² Selçuk, Gelişim ve Öğrenme, s.24

⁸³ Binnur Yeşilyaprak, **Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi**, PegemA Yay., Ankara, 2004, s.30

⁸⁴ Milli Eğitim Bakanlığı, Mesleki Eğitim ve Öğretiminin Güçlendirme Projesi, **Çocuk Gelişimi ve Eğitimi**, Milli Eğitim Yay., Ankara, 2009, s.10.

⁸⁵ Erden M. ve Akman Y., **Eğitim Psikolojisi**, s.37.

Piaget'in bilişsel gelişim dönemlerini duysal-motor dönemi, işlem öncesi dönem, somut işlemler dönemi, soyut işlemler dönemi olarak ele almıştır.

Kohlberg, insanın ahlak gelişimini inceleyerek üç gelişim düzeyi ahlak düşüncesinin gelişimini gösteren altı aşamalı bir tablo oluşturmuştur.

En basit dönem sınıflaması ise yaşa göre yapılandır.⁸⁶ Gelişim psikologlarına göre, gelişim dönemlerini kapsayan yaş aralıkları birkaç yıl farklılık gösterebilir. Sıralamaları değişmemektedir. Genel olarak yaşamın ilk iki yıl insan "bebek" olarak kabul edilir. 3-6 yaş arası okul öncesi döneme denk gelen "ilk çocukluk" yılları yaşanır. 7-11 yaşları arasındaki ilköğretim yılları "ikinci çocukluk" dönemi olarak kabul edilir. Çocukların çoğu için ortaokul yılları, "ergenlik dönemi" nin de başlangıcıdır. Ergenlik dönemi ortalama 11-18 yaşları arasındaki dönem olarak kabul edilir. Yükseköğrenim dönemiyle "gençlik" yılları yaşanmaya başlanır. Sonrasında "yetişkinlik" yılları gelir.⁸⁷

Ayrıca dönemlendirmelerle ilgili farklı örnek vermek gerekirse: Birinci Çocukluk, İkinci Çocukluk, İlk Ergenlik, Son Ergenlik; bir başkasında ise, Süt Çağı, Oyun Çağı, Okul Çağı, Ergenlik Öncesi çağı, Ergenlik çağı şeklindedir.⁸⁸

İslam Bilginleri ise, çocukluk çağını farklı evrelerde incelenmiştir.

I-Anne karnında çocuk: Cenin.

II- Yeni doğan çocuk: Sabi.

III- Sütten kesilen çocuk: Gulam.

IV- 7-10 yaş arası çocuk: Yafi

⁸⁶Bayraktar, R. "Gelişim Psikolojisi" **Davranış Bilimlerine Giriş** (s.179-185), Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları No:75, Eskişehir2003.

⁸⁷ Erden M. ve Akman Y., **Eğitim Psikolojisi**, s.37.

⁸⁸Fatma Gündüz, "**Okul Öncesi Dönem Çocuklarında Dini Tasavvurlara Psikolojik Bir Yaklaşım**", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2007), s.9.

V- 10–15 yaş arası çocuk ise, hazver olarak adlandırılmaktadır.⁸⁹

Dünyaya yeni gelen bir bireyin zamanla gelişip olgunlaştığını biliyoruz. Bu gelişme ve olgunlaşmanın en yoğun gözlemlenen dönemlerden biri de çocukluk evresidir. Bu dönemde bedeni, zihni ve duygusal açıdan çok çeşitli gelişim alanları görülmektedir. Çalışmamızın konusu olan ilk çocukluk dönemini safhalarını biraz daha geniş bir şekilde ele almaya çalışacağız. Çalışmamız kapsamında bu dönem 3-5 yaş arasını kapsayıp; 6 yaşında biter. Bu dönemin gelişim özellikleri;

1.1.1.3.1. Bedensel Gelişim

Bebeklik dönemine oranla ilk çocukluk sürecinde bedensel gelişme hızı, yavaşlar. Bedensel boyutta değişiklikler göze çarpar. İki yaşında, toplam beden boyutunun yaklaşık dörtte birini “baş” kapsar; beş buçuk yaşına doğru bu oran altıda bire düşerek, bebeklik görünümünden uzaklaşmaya başlar. Altı yaşına geldiğinde ise, organların birbirleriyle uyumu, bir yetişkininkine benzemeye başlar⁹⁰.

Bu dönemde yürümeyi ve koşmayı, kendi kendine yemek yemeyi öğrenen çocuğun⁹¹, boy uzama hızı iki ile beş yaş arası yavaşlar. Bebek ortalama olarak boyunun % 30’unu doğumla beraber kazanmış olarak dünyaya gelir. Çocuk iki yaşında yetişkin boyunun yaklaşık yarısına ulaşır. İki yaşından sonra çocukta bedensel olarak pek gelişme görülmez. Çocukta gelişim daha sonra ergenlik çaığında yeniden hızlanır⁹². İlk iki yılla karşılaştırıldığında bedensel gelişim oldukça yavaşlar ama yine devam eder.

İlk çocukluk döneminde ince motor hareketleri sağlayan kaslardaki gelişme, kaba motor hareketleri sağlayan kaslardaki gelişmeye oranla daha azdır; buna bağlı olarak da daha üst düzeyde motor beceri gerektiren hareketleri yapmakta güçlük çekerler. Örneğin çocuklar rahatlıkla koşup, zıplayabilmelerine karşın dar bir tahta

⁸⁹ Selçuk, Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler, s.26.

⁹⁰Erden M. Akman Y., **Eğitim Psikolojisi**, s.39.

⁹¹Baymur, **Genel Psikoloji**, s.60.

⁹²Cüceloğlu, **İnsan ve Davranışı**, , s.344-345

üzerinde denge sağlamak Ayrıca çocukların el-göz koordinasyonu yetersiz olduğu gözönünde bulundurarak çocuklar için seçilen kitapların resimlerinin ve yazılarının büyük olması gerekir.⁹³

Üç yaşlarında ebeveynlerin yardımıyla elbiselerini giyip çıkarabilir. Tek başına merdiven basamaklarından tek adımla çıkabilir. Yetişkinin biraz yardımı etkinliklerini tamamlanması için yeterlidir.

Dört yaşlarında, elini ve parmaklarını kullanma becerisi gelişmiş. Kâğıt-kalem-fırça ve boyalar bir önceki yaşta olduğundan daha ustalıkla kullanılmaya başlanmıştır.

Çocuk beş yaşlarına gelince yetişkin desteğine çok az ihtiyaç duyar. Kas hâkimiyeti gelişmiştir. Beş yaş çocuğu kendi kendine giyinme, yıkanma ve yemek konusunda artık iyice ustalaşmış, aynı zamanda resim ve müziğe de ilgi duyar.⁹⁴

Çocuk altı yaşında, yerde top zıplatabilir, küçük kaslar geliştiği için el işlerinde beceri kazanır, çok hareketli olduğu için dengesini kaybeder.⁹⁵

Bedensel gelişim sürekli bir olaydır. Bütün bir gelişimin temelini bedensel gelişim oluşturduğu için, gelişimin tüm alanları üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Birey bedenini kullanarak, her gelişim döneminin kendine özgü gelişim ödevlerini yapabilir. Çocuğun kas, iskelet ve sinir sistemlerinin yaşına uygun bir biçimde büyüüp gelişmemişse, yürüme davranışını zamanında ve uygun bir biçimde yerine getirebilmesi zorlaşır.⁹⁶

⁹³Erden M. ve Akman Y., **Eğitim Psikolojisi**, s.40.

⁹⁴Ayla Oktay, **Ana-Baba Okulu**, Remzi Kitapevi, (ss.43-56), 20.Basım. İstanbul 2016. s.54.

⁹⁵Selçuk, Gelişim ve Öğrenme, s.33.

⁹⁶ Banu İnanç Yazgan, Mehmet Bilgin, Meral Kılıç Atıcı, **Gelişim Psikolojisi**, Pegem Yay., Ankara, 2007, s.12

1.1.1.3.2. Bilişsel Gelişim

Bireyin bebeklikten yetişkinliğe kadar, algılamasını, akıl yürütmesini, yorumlamasını, yargılamasını, çevreyi ve dünyayı algılamasını ve öğrenmesini sağlayan, bilgi edinme gücüne, sürecine ve aktif zihinsel faaliyetlerdeki gelişimine bilişsel gelişim denilmektedir⁹⁷. Başka bir deyişle bilişsel gelişimi; olgunlaşma ve yaşantı kazanma süreçleri arasındaki sürekli etkileşimlerin bir ürünü⁹⁸ olarak tanımlanabilir.

İnsanın bilişsel sisteminin yapısı bir fabrikanın çalışma sistemi gibidir. Bilişsel sistem çevresinden girdiler alır, bu girdileri, kendi iç yapısına göre işler ve kendi bilişsel gücüne dönüştürerek yeni bir ürün olarak çıktılar verir. Dış çevreden bu çıktıların doğru ve yanlış yönlerine ilişkin geri bildirim alır. Böylece bilişsel gücünü geliştirir ve daha etkin ve nitelikli bilişsel çıktılar üretmeye başlar⁹⁹.

Bu konuda yapılan ilk çalışmalarda bilişsel gelişmeyi açıklamak için, “zekâ düzeyi” ile “düşünme hızı” arasında bağlantı olduğu düşünülüyordu. Bilişsel gelişmenin niceliksel ve yaşa bağlı olarak ortaya çıktığı varsayılıyordu. Şimdiki durumu örneklersek, ilkokul birinci sınıftaki öğrencilerin, beşinci sınıftakilere oranla daha yavaş düşündükleri için daha az şey öğrenebildikleri sanılıyordu¹⁰⁰.

Zihni yapı gelişirken birtakım gelişim aşamalarından geçmektedir. Bu farklı aşamaların kendilerine ait farklı yapıları mevcuttur. Kişi her yaşta çevreye uyma yapılarını devamlı düzenlemek zorundadır. Bu durumu başardığı zaman, psikolojik yapıları bir yaştan diğerine devamlı değişiyor demektir. Bir gelişim döneminde bir başkasına geçilmesinin çok daha karmaşık bir süreç içinde gerçekleştiğini öne süren

⁹⁷Nuray Senemoğlu, **Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya**, Gönül Yayıncılık, Ankara 2007, s.32.; İbrahim Ethem Başaran, , **Eğitim Psikolojisi**, Ankara 1996 Yargıç Matbaası , s.88.

⁹⁸ Senemoğlu, “Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya,” s.33.

⁹⁹Jean Piaget, “**Çocuk Psikolojisi**” (çev.) Orcun Türkay Pinhan Yayıncılık, Ankara 2016; İbrahim Ethem Başaran, **Eğitim Psikolojisi**, Ankara 1996 Yargıç Matbaası , s.88.; Dam, Hasan, **Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi**, Nobel yayın, Ankara 2010.

¹⁰⁰Erden M. ve Akman Y., **Eğitim Psikolojisi**, s.51.

ve görüşleri güncelliğini koruyan Piaget'nin Bilişsel Kuramı çocukların düşünme yetenekleri ve bilişsel gelişimleriyle ilgili en çok bilinen kuramdır.¹⁰¹

Piaget bu devreye işlem öncesi dönem adını verir. Zihinsel olarak kendi iç dünyalarına yoğunlaşmışlardır.¹⁰² Piaget, zekâ testini deneylerinde uygulamaya başlamıştır. Bu uygulamalar sırasında Piaget'in çocukların zekâ puanlarından çok verdikleri yanlış cevaplar dikkatini çekmiştir. Onun kafasını kurcalayan soru şu olmuştur: Çocuklar bu hataları neden yapıyorlar? Çocukların düşünme şekli yetişkin bireylerle aynı değildir. "Çocuklar yetişkinlerden daha ilkel bir düşünme örüntüsü gösteren küçük yetişkinler değildir." Jean Piaget, büyük yaştaki çocukların, küçüklerden daha zeki olduklarını düşünmenin daha yanlış olduğu sonucuna varmıştır. O küçüklerin düşünceleri, zekâları ve algılama güçleri, büyüklerden nicelik bakımından değil, nitelik bakımından farklıdır.¹⁰³

Piaget çocuğun bilişsel gelişimde aktif olduğunu, biyolojik olgunlaşma ve dışsal uyaranlar karşısında pasif bir alıcı konumunda olmadığını düşünüyordu. "Piaget, çocuğu dünyayı anlamak için deneyler yapan bir bilim adamı olarak görmek gerektiğine inanıyordu." İşte tüm bu nedenlerden dolayı Piaget çocuklarla çalışmaya başlamış ve kuramını oluşturmuştur.¹⁰⁴

1.1.1.3.3. Motor Gelişimi

Organizmanın bir davranışı öğrenebilmesi için yeterli olgunluk düzeyine ulaşması gerekir. Yeterli olgunluk düzeyine ulaşmayan organizma davranışı yapılması gerektiği gibi yapamaz. Örneğin kalem tutmasını dışardan yapılacak etkilerle öğretemeyiz. Ancak çocuğun parmak kasları yeterli olgunluk düzeyine

¹⁰¹ Günçe, **Çocukta Zihin Gelişimi**, s.5.; Mualla Selçuk, **Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler**, Ankara 2015, TDV. Yay. s.29.

¹⁰² Davut Işıkdogan, "**Din Öğretiminde Bireysel Farklılıklar**", (Yüksek Lisans, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2001), s.66.

¹⁰³ Jean Piaget, "**Çocuk Psikolojisi**" (çev.) Orcun Türkay Pinhan Yayıncılık, Ankara 2016; Selçuk, **Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler**, s.29

¹⁰⁴ Piaget, "**Çocuk Psikolojisi**" (çev.) Orcun Türkay,; Gündüz, "**Okul Öncesi Dönem Çocuğunda Dini Tasavvurlara Psikolojik Bir Yaklaşım**", s.13

ulaşırsa bunu başarır. Bu nedenle olgunlaşma çevre faktörlerinden etkilememektedir. İnsanın biyolojik donanımı, yürüme davranışı için programlanmıştır. Çocukta gelişme ve büyüme ilerledikçe, bedenen daha karmaşık beceriler kazanır.¹⁰⁵

İlk çocukluk döneminde kaba motor hareketleri sağlayan kaslar daha fazla gelişmiştir. Çocuk üç yaşında büyük kaslar oldukça gelişmiştir. Bu nedenle gövdesine ve kaslarına daha hakim olduğu için giyinebilir, oynayabilir önceki dönemlerde gösterdiği huysuzluğu bırakmıştır. Bu yaşta farklı boyutlardaki küpler, tahta parçaları, büyük bloklar, barınak veya çadır yapmaya yarayan tahtalar, v.s. önemli oyun araçlarıdır.¹⁰⁶ Bu yaşta ince motor becerileri olarak ise makas kullanabilir. Ayrıca çocuk çizgi çizme de daha başarılıdır ve çizgileri daha çeşitlidir.

Dört yaş çocuğu motor gelişimi açısından, üç yaşa kıyasla beden kısımlarının hareketleri çok daha eşgüdümlüdür. Dört yaş çocuğu kendi giysilerini giyebilir, ilikleylebilir ve çözebilir. Elini yüzünü yıkayabilir, ayakkabısını doğru giyer ve suyunu kendisi koyabilir. Çocuk üçgen ve kare şekillerini kabaca çizebilir. Kitap sayfalarını rahatça çevirebilir.

Çocuğun beş yaşındaki hareketlerin koordinasyonu yetişkine benzer. Alçak engellerden rahatça atlar. Çocuk, koşma, zıplama ve tırmanma konularında ustalaşmıştır. Çocuk denge gerektiren iki tekerlekli bisiklete binme etkinliklerinde başarılıdır. Çocuğun beş yaşındaki küçük kas gelişimi ileri düzeydedir. Adını yazar, kare ve üçgen şekillerini rahatça çizebilir. Kesme ve yapıştırma ilgi duyarak yapar. İnce motor beceri gerektiren bloklarla çok katlı kuleler yapar. Resim yaparken neyi yapacaklarını bilirler. Çizimlerinde eksik insan resmi ve eşya resimlerini tamamlayabilirler.

¹⁰⁵Yavuzer, **Çocuk Psikolojisi**, İstanbul, 1985, s.98.

¹⁰⁶ Norma Razon, Çocuğun Dünyasında Oyunağın Yeri ve Önemi, **Pembe Bağcık dergisi**, Gözlem Yayıncılık, İstanbul 1987, sayı 2, s.7.

1.1.1.3.4. Sosyal Gelişim

Bireyin sosyal uyarıcılara ve grup yaşantısına, toplumdaki yaptırımlara karşı duyarlı olabilmesi, içinde bulunduğu grupla ya da yaşadığı kültürdeki diğer bireylerle geçinebilmesi onlardan biri gibi davranabilmesine sosyal gelişim denir.¹⁰⁷

Üç ve beş yaş dönemi çocuğunun sosyal gelişimi incelendiğinde; üç yaşındaki çocuk, başka çocuklarla arkadaşlık etmeye, onlarla etkinlikler yapmaya yönelimlidir. İkili üçlü oyunlar oynar, birlikte oynama ve paylaşmaya eğilimlidir. Üç yaş çocuklarının oyunları, genellikle fiziksel görünümlü olup; koşma, atlama, tırmanma, itme ve çekme şeklindedir. Üç yaş çocukları için oyun aynı zaman da bir iletişim aracıdır. Oyun kurallarına da uyum konusunda zorlanırlar. Gerçek yaşamla ilgili olan oyunları oynamak isterler. Sembolik düşünce döneminde olduğundan; Sembolik oyunları da taklit ve hayal kurmayı kapsar. Günlük hayatta karşılaştığı yetişkin davranışlarını taklit eder. Bu dönem çocuğu için ailenin öğretmesi gereken iki unsur vardır. Bunlar; istekleri karşılanması için sabırlı olmayı ve oyuncaklarını paylaşmak gibi sosyal kuralları öğretmeye başlar.

Dört yaş çocuğu, olumlu ve sağlıklı iletişim kurabilen sosyal bir varlık haline gelmiştir. Çocuk yaşlarıyla oynar ve oyunda bazı olumsuzluklar yaşayabilir. Oyunun kurallarına uymaya başlar. Çocuk kendi cinsinden arkadaşlar seçer. Çocuk oyun oynarken oyuncaklarını paylaşır, arkadaşları ile işbirliği yapar. Düş ile gerçeği ayırt etmez hayali oyunlar oynar. Hayal ürünü uzun hikâyeler anlatır. Çocuk, oyunlarında gerçek hayatı taklit etmeye çalışır. Dört yaş çocuğu toplumsal gelişim açısından, büyükleri taklit ederek onların davranışlarını kazanmaya çalışır.¹⁰⁸ Dört yaş çocuğu yetişkin davranışlarını taklit ederek tekrar etme özelliği vardır. Toplumsal kuralları öğrenmeye başlamıştır.

¹⁰⁷Yavuzer, Doğum Öncesinden Ergenlik Sonuna Çocuk Psikolojisi, Remzi Kitapevi, İstanbul 2016 s.49

¹⁰⁸Ayla Oktay, “Çocuk Eğitiminde Ailedeki Disiplinin Yeri ve Önemi“, **Aile ve Çocuk Dergisi**, Ak Yayınları.(Ed: H.Yavuzer) Sayı 2, İstanbul 1982, s.46.

Beş yaşı çocuğu, üst düzeyde sosyalleşmiş bir varlık haline gelmiştir. Ev dışına çıkma isteğinde belirginleşmiştir. Bu yaştaki çocuğun tüm isteklerine uyan ebeveynler, karşılamaktan zor durumda kalacakları taleplerin oluşmasına neden olur. Çocuğa hem kendi isteklerini yapmasına imkân sağlamak, hem de çocuğu tamamıyla serbest bırakmamak, gerçekleştirilmesi zor bir görevdir.¹⁰⁹

Beş yaş çocuğu oyun kurallarını arkadaşlarıyla birlikte belirler ve herkesin kurallara uymasın beklerler. Beş yaş çocuğu genellikle konuşmayı, soru sormayı masal öykü dinlemeyi ve anlatmayı sever. Beş yaş çocuğu düzenli cümleler kurmaya başlayıp, insanlarla olan sosyal ilişkileri artmıştır¹¹⁰. Ayrıca beş yaş çocuğu harekteli olduğu için kendini tehlikeli ortamlara sokabilir. Araç trafiğine açık alanlar, evlerin balkonları ile kesici ve yanıcı maddelerden uzak tutmak gerekir. Çocuğun bu yaştaki bir özelliği ise cinsel kimlik kazanmaya başlamasıdır.

Bedensel gelişim ve dili kullanma becerisindeki ilerleme çevresiyle daha sağlıklı ilişkiler kurabilmesine sağlar verir.¹¹¹ Bu minvalde çocuk, aile içinde “algılama, duygularını ifade etme, isteme ya da reddetme, kendini gerçekleştirme” gibi beş özgürlüğünü kullanacak ortam sağlanmalıdır.¹¹²

Çocukların özerkliğinin engellenmesine karşı çıkmak, onun her istediğini yapabileceği olarak algılanmamalıdır. Zaten her istediğinin yapılması onu mutlu etmez. Kolay elde etme onun fiziksel ve sosyal becerilerde ustalaşmasını engeller. Hayal gücü ve problem çözmeye olan yatkınlığı gelişmez. Bağımsızlıktan tam olarak yararlanmak onun bazı yönlerinin kısıtlanmasıyla mümkündür.¹¹³ Onun için çocuğun bazı davranışları müdahale mümkündür. Bu anlamda çocuğun davranışlarını disipline etmek ona daha geniş bir hürriyet sağlamaya yöneliktir.¹¹⁴ Çocuğu disipline ederken şu hususlara dikkat etmek gerekir:

¹⁰⁹Cüceloğlu, **İnsan ve Davranışı**, s.357.

¹¹⁰Yavuzer, **Çocuk Psikolojisi**, s.98

¹¹¹Yavuzer, **Çocuk Psikolojisi**, s.120;Işıkdöğ, “**Din Öğretiminde Bireysel Farklılıklar**“, s.66.

¹¹² Cüceloğlu, **Yetişkin Çocuklar**, s. 79. ;Işıkdöğ, “**Din Öğretiminde Bireysel Farklılıklar**“, s.66.

¹¹³ Abdurrahman Dodurgalı, **Ailede Çocuğun Din Eğitimi**, İFAV Yayınları, İstanbul 1996, s.211.

¹¹⁴ Işıkdöğ, “**Din Öğretiminde Bireysel Farklılıklar**“, s.68.

- I. Çocuğa verilen cezaların sebeplerini ona açıklamak.
- II. Çocuk için alınan tedbirleri mantıklı ve tutarlı bir şekilde oluşturmak.¹¹⁵

Bu şekilde davranılarak çocukta istenmeyen davranışların ortaya çıkması engellenebilir. İlk çocukluk döneminin başlangıcında itibaren bazı davranışlarına müdahaleler yapılabilir. Ebeveyn itaat ve paylaşma duygularının yerleştirilmesi çalışmaları üzerinde durulması gereken noktalardır.

1.1.1.3.5. Dil Gelişimi

Çocuk tarafından ilk kelimenin dile getirilmesiyle, bilişsel gelişimin bölümlerinden biri olan dil gelişimi başlar.¹¹⁶ Yaşamının ilk yılları dil gelişiminde büyük önemi olduğuna kadar sonraki öğrenmelere temel oluşturur.¹¹⁷ 1.5 yaşından 3 yaşına kadar çocuk sözcük türetmesine rağmen telaffuzda çok az ilerleme gösterir. Bu gibi yanlış öğrenmeler, çocuğun anlaşılmasına sebep olur. Kelimenin ortasında bir veya iki heceyi atarlar. Nesnelerin adlarını değiştirirler. Annenin aşırı otoriter davranışları da dil bozukluğunun meydana gelmesine yol açar.¹¹⁸

Üç yaş çocuğunun, konuşması epeyce gelişmiştir. Üç yaşındaki çocuk yeni kelimeler öğrenmeyi ve 3-4 kelimelik cümleler kurmayı başarabilir. Çocuğun sözcük dağarcığı gelişmiş; ortalama 900 kelime civarındadır. Konuşurken ses tonunu duruma göre değiştirir, yükseltip, alçaltabilir. Objeleri kolayca sınıflandırabilir. Üç yaşındaki çocuk, hangi adın hangi renge ait olduğunu bilmediği halde belirli sözcüklerin renk adları olduğunu bilebilir.¹¹⁹ Bu dönem çocuğu anlatılan kısa öyküleri ve büyüklerin sohbetlerini ilgi ile dinler.

Dört yaş çocuğunun, konuşması dilbilgisi kurallarına uygundur. Dört yaş çocuğu gözetim altında bulunan bir bebek değil, kendisi hakkında bilgi verebilen

¹¹⁵ Doğan Cüceloğlu, **Yetişkin Çocuklar**, Sistem Yayıncılık, İstanbul 1996, s.190.

¹¹⁶ Ay, **Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım**, s.56

¹¹⁷ Selçuk, **Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler**, s.14, s.33

¹¹⁸ Işıkdoğan, "Din Öğretiminde Bireysel Farklılıklar", s.66.

¹¹⁹ Zeynep Nezahat Cihandide, **Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi**, Dem Yay. İstanbul 2014. s.26.

konuşup soru sorabilen, .endi kendine hareket edebilen, bir bireydir¹²⁰. Ayrıntılı cevap isteyen sorular yöneltir. Sorularla ilgili verilen cevapları dikkatle dinler. Öğrenme isteğini göstermesi açısından sorulan sorular önemlidir. Dört yaş çocuğu her yerde, her konuda konuşmak ister, kimseyi bulamazsa kendi kendine konuşur. Zengin sözcük dağarcığına sahip olup; adını, soyadını, ev adresini söyleyebilir. Uzun hikâyeleri dinler ve bir şiiri ezbere okuyabilir, şarkı söyleyebilir. Olaylar arasında öncelik sonralık ilişkisini kurabilir.

Dört yaş çocuğu ana renkleri iyi tanır ve isimlerini rahatlıkla kullanabilir. Dört yaş çocuğu somut düşünür ve açık sözlüdür. Dört yaş çocuğu, öğrendiği basit anlamlara göre kelimeleri değerlendirir. Örneğin “ikiyüzlü” denildiğinde, iki yüzü olan bir insan anlamaktadır. Bu nedenle yetişkinler konuşmalarında kullandıkları kelimelerin, onun anlayabileceği şekilde olmasına dikkat etmelidir.¹²¹

Beş yaş çocuğu, hikâye dinlemekten büyük bir zevk alır. Kitaplara karşı yoğun bir ilgisi vardır. Kitabın ilgi alanına girmesi ile birlikte yavaş yavaş yazılı sembollerle ses arasındaki ilişkiyi de kavramaya başlayan beş yaş çocuğu, kendisine hikâyeler okunmasından, sembollerden anlam çıkartmaktan hatta daha da ileri giderek, hatta daha önce birkaç kez kendine okunmuş olan bir hikâyeyi ezberleyip “sanki okuyormuşçasına“ tekrar ederek çevresindekileri şaşırtmaktan büyük zevk alır. Bu, aslında ebeveynlerin çok kez yanıldıkları şekilde okumayı tam olarak öğrenmiş olmak anlamına gelmemek birlikte, çocuğun okumayla ilk tanışmasıdır. Bu deneyimler okuma isteğinin başlangıcı olabilir¹²². Dil gelişimi duygularını ve isteklerini ifade edebilecek karmaşık bir dilbilgisi yapısını kullanabilecek duruma gelmiş, konuşmaları açık ve anlaşılırdır. Beş yaş çocuğu ana renkleri ve diğer renklerin çoğunu tanır ve isimlerini söyleyebilir. Büyüklük ve küçüklük kavramlarının yanında orta, yarım gibi kavramlarda da gelişme başlamıştır.

¹²⁰ Oktay, “Çocuk Eğitiminde Ailedeki Disiplinin Yeri ve Önemi“, s.35.

¹²¹ Oktay, Okul Öncesi Dönem, s.46.

¹²² Oktay, Okul Öncesi Dönem, s.46.

1.1.1.3.6. Kişilik Gelişimi

“Bireyi diğer bireylerden farklı kılan, düzenli ve tutarlı olarak sergilenen, bireye has özellikler içinde barındıran bütüne kişilik” denir. Bireyin sosyal ve fiziksel çevresi içinde tutarlı olarak sergilediği kişilik özelliklerinin oluşumuna kişilik gelişimi denir.¹²³ Kişilik gelişiminde, genler, ebeveynlerden çocuklara geçen özelliklerle, çevresel etmenler etkili olmaktadır.

Araştırmacılar kişilik gelişiminin nitelikleriyle ilgili farklı görüşler öne sürmüştür.¹²⁴ Her ne kadar üzerinde fikir birliği yapılmış bir kişilik tanımı bulunmasa da, genel olarak kişilik, insanın kendi içindeki duygu ve düşünceleri olduğu kadar kendi dışında yer alan insan, olay ve nesneleri algılamasıyla alakalıdır.¹²⁵

Kişilik gelişimi, bedensel gelişime oranla daha geniş, derin ve farklı değişikliklere müsait olup zaman bakımından da pek sınırlı değildir. Ayrıca toplumun karşılıklı ve çok yönlü etkisi olmaksızın sağlıklı kişilik yapılarının oluşması mümkün değildir¹²⁶. Aile, oyun alanları ve okullar çocukların yaşamlarındaki esas yerlerdir. Her birinin çocuğun davranışları üzerindeki etkisi farklıdır. Bundan dolayı her birinin davranış üzerindeki etkisi farklı gerçekleşir. Kişi sosyalleşme sayesinde grubun –aile, okul, v.s.- inançlarını, normlarını, değerlerini, davranış modellerini ve ideallerini öğrenir ve onları kişiliğinin bir parçası haline getirir.¹²⁷ İlk çocukluk döneminde ebeveyni taklit ederek, model alarak izleyen

¹²³Doğuhan Murat Yücel, Kişilik Nedir Kişilik Gelişimi, **DMY Felsefe**, <http://www.dmy.info/kisilik-nedir-kisilik-gelisimi>(10.08.2018).

¹²⁴Kişilik Gelişim Kuramı ayrıntılar için bakınız; Nuray Senemoğlu, Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya, Gazi Kitabevi, 12. Baskı, Ankara 2005, ss. 72-84; Mehmet E. Sardoğan; Tevfik Fikret Karahan, “Kişilik Gelişimi”, (ed.) Alim Kaya, Eğitim Psikolojisi, Pegem A Yay., Ankara 2007, s. 133-144.; Doğuhan Murat Yücel, Kişilik Nedir Kişilik Gelişimi, DMY Felsefe, <http://www.dmy.info/kisilik-nedir-kisilik-gelisimi>(10.08.2018).; Gürhan Can, “Kişilik Gelişimi”, (ed.)Binnur Yeşilyaprak, Eğitim Psikolojisi, Gelişim-Öğrenme Öğretim, PegemA Yay., Ankara 2006, ss. 117-134.; Kişilik Gelişimi, AÖF ders kitabı

¹²⁵ Cüceloğlu, **İnsan ve Davranış**, s.404-405 ;

¹²⁶Bedi Ziya Egemen, **Terbiye İliminin Problemleri ve Terbiye Felsefesi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1965. s.102.

¹²⁷ Halil Ekşi, “Din Eğitimi, Gençlik ve Kişilik“, **Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi**, (ss. 130-190), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002. ; Cemil Oruç, **Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi**, Dem Yayınları, İstanbul 2014 s.96

çocuk, ebeveyninden aldıklarını kendi kişiliğinde içselleştirir. Tutarlı ebeveyn tutumları çocuğun gelecek hayatının yönünü büyük oranda belirlemektedir.

1.1.1.3.7. Ahlak Gelişimi

Ahlak, farklı düşüncelere göre farklı şekilde değerlendirilmekte olup, insanın iyi davranışlarda bulunup kötülükten uzak olmasıdır. Günümüzde ahlakın en çok vurgulanan anlamı; bir toplumda insanların uymak zorunda oldukları davranış kurallarıdır.¹²⁸

Genel olarak ahlakın bilişsel, davranışsal ve duygusal olmak üzere üç boyutundan bahsedilebilir. Bilişsel olarak, karşılaşılan bir olayda yapılması ve yapılmaması gereken konular ilgili düşünürler. Davranışsal açıdan bakıldığında, insan kendi ahlaki değer yargılarına paralel olan veya olmayan biçimde davranırlar. Duygusal bağlamda bakıldığında ise, insanların karşılaştığı bir olayda doğru ve yanlış konusunda duyguları vardır.¹²⁹ Bu durumda ahlakın bilgi boyutunda, toplumun benimsediği ahlaki kuralları bilme; davranış boyutunda, bilinen konuların uygulanması; duygu boyutunda ise, insanın bu uygulamalardan mutluluk duyması şeklinde açıklayabiliriz.

Ahlak bir öğrenme işi olduğuna göre,¹³⁰ onun gelişimi ve eğitimi, önemli bir konu haline gelir. Ahlak eğitiminin topluma faydalı bireyler yetiştirilmesi için gerekli ve vazgeçilmez bir eğitim olduğu söylenebilir. Ahlak eğitiminin amacı sağlıklı düşünen bireyler yetiştirip üstün ahlakı gerçekleştirmektir. Güngör'ün ifadesiyle ahlak eğitimi çocuğun toplumla uyumlu bir birey olması ya da kişinin vicdanı ile

¹²⁸Gündüz, “Okul Öncesi Dönem Çocuğunda Dini Tasavvurlara“, s.9.

¹²⁹ Mary J. Gander ve Harry W. Gardiner, **Çocuk ve Ergen Gelişimi**, Ali Dönmez ve H. Nermin Çelen(Çev.), İmge Kitapevi, Ankara 2015, s.260

¹³⁰Mustafa Çağrı, **İslam Düşüncesinde Ahlak**, Dem Yay. İstanbul 2006, s.32-33.

toplumun vicdanın uyumlu hale gelmesidir.¹³¹ Ayrıca ahlak eğitimi, çocukta “ahlaki karakter” oluşturmaktır.¹³²

Olumlu ve sağlıklı bir ahlak gelişim için ebeveyne özellikle de anneye önemli görevler düşmektedir. Çocuk öncelikle olarak anne, baba ve yakın çevresiyle olan ilişkilerinden ahlak kurallarını öğrenir. Çocuğa davranışın iyi veya kötü olma nedenleri açıklanmalıdır. Yapılan birçok araştırma yaklaşık yedi sekiz yaşlarına kadar çocuk için en önemli ve ideal olan, model alınan, insanın ebeveyn ve onun yerine geçebilecek olan kişiler olduğunu göstermektedir¹³³. Ebeveynlerin birbiriyle ilişkileri, tutarlılıkları, iletişim kanallarını kullanma şekilleri ahlak eğitimi açısından önemlidir. Ebeveynler, çocuklara küçük yaştan itibaren ahlak kurallarını benimsemelerini, önemsemelerini ve bunları uygulama olanağı kazanmalarını sağlamalıdır. Ahlak kuralları toplumdan topluma farklılıklar göstermektedir.

Piaget’e göre ilk çocukluk döneminde ahlak eğitiminin başlıca araçları; ödül ve ceza aracılığıyla iyi davranışların pekiştirilmesi, kötü davranışlardan uzaklaştırma, iyi ve kötü hakkında nedenleriyle doğrudan bilgi verme, zihinsel gelişimine paralel ahlaki oyunları öğretmek¹³⁴ gibi etkinlikler yapılabilir. Birey yaşadığı toplumunun benimsediği kurallar ve evrensel olarak kabul edilen değerler gözönünde bulundurarak yetişmesi gerekir. Bireyin sağlıklı ve olumlu özellikler kazandığı bir ahlak gelişimi için yaşamın ilk altı yılı çok önemli ve belirleyicidir.

¹³¹Erol Göngür, **Değerler Psikolojisi**, Hollanda Türk Akademisyen Vakfı Yayınları, Amsterdam 1993, s.52-63

¹³²Hayati Hökelekli, “Çocukta Ahlak Eğitimi ve Gelişimi“, **Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlak**(625-695), Dem Yay. İstanbul 2007. s.634.

¹³³Arthur T. Jersild, **Çocuk Psikolojisi**, Gülseren Günce (Çev.), Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yay. Ankara 1983, s.614.

¹³⁴ Jean Piaget, “**Çocuğun Gözüyle Dünya**” (Çev.) İsmail Yerguz, Dost Kitapevi, İstanbul 2016; Hökelekli, **Çocukta Ahlak Eğitimi ve Gelişimi**, s.639.

1.1.1.3.8. Dini Gelişim

İnanma duygusu insanın ayrılmaz bir parçasıdır ve kutsal bir varlığa inanmak insanda bir ihtiyaçtır¹³⁵. Din duygusunun nasıl ortaya çıktığı başka bir deyişle; kaynağı konusunda değişik görüşler ileri sürülmüştür¹³⁶. Dinin fitri olmadığını ileri sürenler olduğu kadar, onun insan hayatının ayrılmaz bir parçası olduğunu ileri sürenler de vardır. Her iki durumda da din, insan hayatının ayrılmaz bir parçasıdır¹³⁷. İnsanın varoluşundan itibaren kutsal bir varlığa inanma ihtiyacı vardır.

Bu konuda yapılan araştırmalar da çocukta büyük bir dini hazırlığın bulunduğunu ortaya koymuştur.¹³⁸ Çocuğun doğuşundan itibaren var olan dini duygu ve düşüncenin olumlu veya olumsuz bir biçimde gelişmesi tamamen çevresel şartlara bağlı olarak şekillenir; diğer bir deyişle yetiştiği aile ve sosyal çevresine etkisine bağlı olarak şekillenir. Ayrıca peygamberimizin “fitrat”¹³⁹ hadisi de bu durumu doğrulamaktadır. Yani konuşmaya başladıktan sonra ebeveyni onu Yahudi, Hristiyan veya Müslüman yaptığını ifade etmiştir. Bu da çevresel faktörlerden ailenin çocuğun dini gelişimindeki yerini ve önemini göstermiştir.

Bu bağlamda çocukta doğuştan var olduğu kabul edilen din çevresel faktörlerle şekillenmekte ve gelişmektedir. Özellikle dindar ailelerde yetişen çocuklarda dini gelişim daha erken yaşlarda ortaya çıkmaya başlamaktadır. Fakat dindar olmayan bir çevre ve ailede yetişen çocuklarda dini gelişim geç ortaya çıkmaktadır. Çocuklar düzenli bir din eğitimi almamış olsa bile kendilerini bir dine veya dini gruba ait olarak görür ve bu ölçüler içerisinde değerlendirmelerde bulunur.

¹³⁵Hüseyin Peker, **Din ve Ahlak Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları**, Eser Matbaası, Samsun 1991, s.15.; Mustafa Köylü(Ed.), **Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi**, Ankara 2010, Nobel Yay. s.29.

¹³⁶Hüseyin Peker, **Din Psikolojisi**, Aksiseda Matbaası, Samsun 2000, s.107.

¹³⁷Köylü, **Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi**, s.29.; bkz. Goldman , Religious Thinking from Childhood to adolescence, s.4.

¹³⁸ Antoine Vergote, **Çocuklukta Din**, Çev. Erdoğan Fırat, AÜİFD, C.XXII, Ankara, 1978, s.315

¹³⁹ Buhari, Tefsir (Rum), 2

Çocuk üç yaşından itibaren dini inançlar, davranışlar ve korku ile ilgilenmeye başlar çevresinde güçlü ve büyük olarak tanımladığı kişilerle bağlantılı olarak somutlaşan bir Allah tasavvuru ortaya koyar. Çocukta bu yaşta dini inanç gittikçe de canlılık kazanır.¹⁴⁰ Bu dönemde çocuk somut kavramları daha kolay elde eder. Bu dönemde beynin %90'ı oluşmakta, zekânın fonksiyonları %50'nin üzerinde gerçekleşmektedir.¹⁴¹

Antoine Vergote, çocukta dördüncü yaşın dini dünyaya ilginin altın yaşı olduğunu söyler ve büyük bir dini hazırlık ve doğal bir din istidadı bulunduğunu belirtir.¹⁴² Üç, dört yaş çocuğu nereden geldiğiyle ilgili sorular sorar, bu sorular kendi varlığının farkında olmasından ve aile içindeki konumunun ne olduğundan ileri gelmektedir.¹⁴³ Bazı araştırmacılara göre ise, üç, beş yaşındaki çocuğun nereden geldiğini bilmek istemesi, gerçekten cinsel ilişkilere ilgisinden değildir. Daha çok ne olduğunu ve kimin olduğunu arayıp bulmak ve çevresine karşı duygularını güçlendirmek içindir.¹⁴⁴ Başka bir araştırmacı çocukta din duygusunun uyanması ve kendini hissettirmesi, bebeklik döneminin bitip, ilk çocukluk döneminin başladığı döneme rastlamaktadır. Çocuk psikolojisinin tespitlerine göre çocukta dini uyanışın 3-5 yaşlarında başladığı söylenebilir.¹⁴⁵ Üç ve beş yaş aralığında çocuğun en fazla vakit geçirdiği sosyal grup ailesidir. Bu nedenle çocuğun dini gelişiminin hızını da ailenin belirlediği söylenebilir.

Çocuğun kapasitesinin öğretileni alabilmesi için belli bir gelişim düzeyinde olması gerekir. Öğretilecek konu ne olursa olsun fikren, bedenlen, ruhen ona hazır hale gelmelidir.¹⁴⁶ Öğrenme gerçekleşmiyorsa yeterli olgunluğa ulaşmamış demektir. Dinsel öğretilerin öğrenilebilmesi de belirli bir gelişim düzeyini gerektirir ve bir

¹⁴⁰ Işıkdöğün, "Din Öğretiminde Bireysel Farklılıklar", s.69.

¹⁴¹ Dodurgalı, "Ailede Çocuğun Din Eğitimi," s.218.

¹⁴² Vergote, Çocukta Din, s.317.; bkz. Selçuk Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler, s.40.

¹⁴³ Amerika Çocuk Araştırmaları Derneği, s.43.; Selçuk, **Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler**, s.40.

¹⁴⁴ Goldman, Children's sexual Thinking, p.20.; Selçuk, **Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler**, s.41.

¹⁴⁵ Neda Armaner, Din Psikolojisini Giriş Cilt I., Ayyıldız Matbaası, Ankara 1980, s.83. ;Yavuz, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi, s.41.; Mustafa Köylü(Ed.), Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi, s.30.

¹⁴⁶ Selçuk, Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler, s.39.

olgunluğa ulaşınca bunları anlamak çocuk için mümkün olabilir. Çocuğun algı ve kapasitesinin üzerinde yapılan yönlendirmeler çoğu zaman telafisi mümkün olmayan ruhsal bozukluklara neden olabilir. Sonraki yaşlarda ortaya çıkan ruhsal sorunların ve davranış bozukluklarının, ilk çocukluk yıllarında yaşanmış olaylarla yakından bağlantısı olduğunu gösteren bulgulara rastlanmıştır¹⁴⁷. İlk çocukluk dönemi çocuğun dini gelişimi ve din ile ilgili uyarıcılar buluşma şekli yaşamın ilerleyen yıllarında kalıcı izler bırakabilir. İlk çocukluk dönemi ebeveynlerin dine bakışı, yaşayış şekli, iletişim kanallarını kullanma becerileri, tutarlılıkları bireyin sağlıklı bir dini gelişim süreci geçirmesini sağlayabilir.

Çocuğa Allah'ın varlığı algı dünyasına uygun verilirse, çocukta karşılık bulması muhtemeldir. Fakat bu karşılık, olması gereken seviyede olmayacaktır. Yine de 5-7 yaşındaki çocukta sayı kavramı oluşur. Bu çağda kendisine öğretilmemiş bile olsa sayılar arasındaki ilişkileri bilebilir. Öyleyse çocuğun iman, inanma ve yaratıcı gibi soyut kavramları belli seviyede öğrenmesine engel yoktur. Çocuktaki idrak ve algı, soyut kavramları belli seviyede öğrenmesine engel yoktur. Piaget bunun 11 yaş olduğunu söyler. Hâlbuki 7 yaşından itibaren namaz alışkanlığı kazandırma eğitimi ile ilgili çalışmaların başlaması gerekmektedir. Öyleyse söz gelimi 6 yaşında Allah ve O'na inanma eğitimi ile ilgili çalışmaların başlaması gerekmektedir. Bu yaşta çocuk yavaş yavaş Allah'ı insanlardan ayırt etmektedir.¹⁴⁸

Din Psikolojisinin alanında çocuk üzerinde yapılan araştırmalarda çocuğun Allah'ı arama hususunda çeşitli yollar kullandığı görülmektedir.

1.1.1.3.8.1. Sezgisel İç Gözlem (Kalp) Yolu

Ruhun temel fonksiyonlarından birisi duygusal iç gözlemde kaynaklanan sezgidir. Bazı arayışlar neticesinde çocuğun kalbinde Allah'ı bulması, öyle bir

¹⁴⁷Mualla Öztürk, “Din Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı“, **Türkiye İ.Din Eğitimi Semineri**, s.78. Ankara 1981.

¹⁴⁸Işıkdoğan, Din Öğretiminde Bireysel Farklılıklar, s.69.

sezgiye kapılması mümkündür. Çocuğun inancın oluşumuna etki eden iç faktörler ve dış faktörler bulunur.

İç Faktörler:

- I. Kişisel yetenek ve hazırbulunuşluk
- II. Merak ve duygusal arayış
- III. Zihinsel arayış
- IV. Dinsel deneyimin kazanılmaya başlanması
- V. Dinsel ilgi, talep ve yatkınlığın uyanması

Dış Faktörler:

- I. Ailede yaşayan bireyler
- II. Aile Büyükleri ve akrabalar
- III. Çocuğun bireysel gözlemleri (gerek aile de gerekse aile dışında oluşan dini ve ahlaki ortam içindeki gözlemleri)
- IV. Hem Aile ortamında hem de yakın çevresinde dinlediği din ile ilgili konuşmalar¹⁴⁹

Çocuğun birçok temel ihtiyacı vardır. Emniyet, güven duyma, dayanma, sığınma, korunma ve teslim olma bunlardandır. Kişiliğin sağlam gelişimi bu ihtiyaçların doyurulmasına bağlıdır. Allah inancının, temel ihtiyaçların doyurulmasında önemli rolü olduğu kabul edilmektedir.¹⁵⁰ Bu nokta da eğiticiye düşen görev Allah'a sığınma ihtiyacı içinde olan çocuğa düzeye uygun bilgilerle Allah'ı tanıtmaktır. Bu şekilde çocuğun Allah'ı öğrenmesi daha kolay olacaktır. Duygular Allah inancına temel yapılmalıdır.¹⁵¹

¹⁴⁹ Yavuz, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi, s.106.

¹⁵⁰ Yavuz, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi, s.129.

¹⁵¹ Işıkdogan, Din Öğretiminde Bireysel Farklılıklar, s.72.

1.1.1.3.8.2.Akıl Yoluyla

İnsan aklıyla Allah'ı bulabilecek seviyededir. Beynin bu dönemlerde büyüdüğünü ve işlerin yarısını bu devirde gerçekleştirdiğini biliyoruz. Çünkü çocukluk döneminde en hızlı büyüyen ve gelişen organ beyindir. Çocuk 5-6 yaşına doğru kendi varlığını, çevresini, tabiat olaylarını sorgulamakta, onların nasıl ve niçin var olduğunu, nasıl işlediklerini düşünmektedir. Yani eşyadaki değişimi görüp değiştireni sormaktadır¹⁵². Öyleyse bu dönemde çocuğu soru sorar hale getirmek gerekecektir. Bununda en güvenilir yolu onun çevresinde bol materyal bulundurmaktır. Bu materyaller dini duyguları hatırlatacak, meraka sevk ettirecek türden olmalıdır.¹⁵³

1.1.1.3.8.3. Eğitim ve Öğretim Yoluyla

Kalp ve akıl yoluyla Allah'la ilgilenen çocuğa eğitim yoluyla da yardımda bulunmak gerekmektedir. Allah'ı hisseden ve soran çocuğa, o'nun hakkında doğru ve kalıcı bilgiler vermek gereklidir. Eğitim öğretim çocukta dini uyanışı sağlayan dış faktörlerdir.¹⁵⁴

1.2.AİLE KAVRAMI

Aileyi pek çok yönden tanımlamak mümkündür. İktisatçı aileyi toplumun en küçük işletmesi, Sosyolog en küçük teşkilatı, Pedagog en küçük eğitim kurumu ve Biyolog ise en küçük hücresi şeklinde tanımlar.

Toplumun en küçük birimini meydana getiren bir kurum olan aile, kuskusuz bundan çok fazla bir muhtevayı içermektedir. Çünkü toplum bu en küçük aile dediğimiz sosyal grupların bir araya gelmesinden teşekkül eden insan topluluğudur. Aileler biraraya gelerek toplumu meydana getirir. Sağlıklı ve mutlu bir toplumun oluşumu ise yaratıcının belirlediği kurallara göre aile yuvasının kurulmasına bağlıdır.

¹⁵²Yavuz, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi, s.128.

¹⁵³ Dodurgalı, Ailede Çocuğun Din Eğitimi, s.221.

¹⁵⁴ Işıkdoğan, Din Öğretiminde Bireysel Farklılıklar, s.74

Bu minvalde toplumu oluşturan en küçük birim olan ve insan neslinin devamını da sağlayan aile, insanın sosyal, psikolojik ve biyolojik ihtiyaçlarını gideren bir kurumdur.¹⁵⁵ Tarihin çeşitli devirlerinde ailenin büyüklüğü veya küçüklüğü, aile bireylerinin sayısı ve ailenin dayandığı otoriter yapı değişse de ailenin cinsel, dinsel, sosyal, psikolojik ve biyolojik fonksiyonları genelde hep aynı kalmıştır. Toplumların temelini oluşturan en küçük birim olan ailenin yasalarla belirlenen görevleri yanında, geleneklerle tespit edilen birçok başka işlevi vardır.

Toplumun önemseddiği değerleri, gelenek ve göreneklerini, benimsediklerini, inançlarını ve kültürünü aile ortamında görebiliyoruz.¹⁵⁶ Aile, insan için neslin devamını sağlayan, insana huzur ve mutluluk veren ve insanı günahlardan koruyan bir özelliğe sahiptir. Aile içinde çocuğun ayrı bir yeri vardır. Çocuk hem ebeveyn için bir mutluluk kaynağı hem de bir sorumluluk vesilesidir.

Bir başka tanıma göre ise aile, evlilik bağıyla başlayan, akrabalık ve sosyal bağlarla bağlanan, çeşitli rollere sahip, birbirlerini etkileyen ve çoğunlukla aynı evde yaşayan fertlerden oluşan, üyelerinin cinsel, psikolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılayan, yaşanılan topluma uyumlu temel birimdir.¹⁵⁷ Aile demek sadece iki kişinin bir araya gelmesi demek değil, aynı zamanda bireylerin uyumu ile sürekliliği olması gereken bir kurumdur.¹⁵⁸ Başlangıçta biyolojik esaslara dayanan aile, daha sonra sosyal bir örgüt olarak çeşitli fonksiyonları üstlenir. Bunlar; nüfusun çoğaltılması ve yenilenmesi, ekonomik, biyolojik ve psikolojik tatmin, çocukları sosyalleştirme ve milli kültürü taşımadır.¹⁵⁹

Dodurgalı 'ya göre, aile, toplumun numunesi ve onu meydana getiren parçaların en küçüğüdür. Ana, baba ve evlenmemiş çocuklardan meydana geldiği kabul edilen aile kurumunun sağlam temeller üzerine oturması, mutlu ve huzurlu

¹⁵⁵Mustafa Aydın, **Kurumlar Sosyolojisi**, Açılım Kitap Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 35.

¹⁵⁶Atalay Yörükoğlu, **Çocuk Ruh Sağlığı**, Özgür Yayın, İstanbul 2003, s.125.

¹⁵⁷İbrahim Ethem Özgüven, **Ailede İletişim ve Yaşam**, Pdrem Yayınları. Ankara 2001, s.45.

¹⁵⁸Önal Sayın, **Aile Sosyolojisi-Ailenin Toplumdaki Yeri**, Ege Üniversitesi Yayınevi, İzmir 1990, s.38.

¹⁵⁹Hikmet Yıldırım Celkan, **Beşeri Kültürün Temel Ögesi Aile**, Aile ve Toplum, cilt No. 1 **Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Dergisi**,.Ankara 1991., s. 77.

olması toplumun da mutlu ve huzurlu olması sonucunu doğurur. Bireyde şahsiyet gelişiminin oluşumunda en kritik dönem aile içinde geçer. Ayrıca aileyi, Rum suresinin 21. ayetinde geçen şekliyle, üyelerinde sükûn ve huzur, karşılıklı sevgi ve şefkat ve rahmet ve merhamet duygularının yoğun olarak yaşandığı birim olarak tarif etmiştir.¹⁶⁰ Aile, kendisine yeni katılan üyelerin sosyalleşmesini sağlayan, davranışlarını yönlendiren ilk eğitim müessesesidir.

Toplumun bu eğitim müessesesinin kıymetini ifade etmek için atalarımız, “İnsanı insan yapan evidir” demişlerdir. Gerçekten de insanın duygusal açıdan doyuma ulaştığı, toplumun diğer kesimlerinden göremediği sevgi ve ilgiyi gördüğü başlıca yer aile ortamıdır. Taklit ettiği ilk davranış örnekleri ve modellerinin sergilendiği, aile bireylerinden gördüğü davranışları alışkanlıklara dönüştürdüğü, insan şahsiyetinin terbiye görerek şekle girdiği bir karakter okuludur.¹⁶¹

Yine hem ayetten hem de gerçek hayatın verilerinden anlaşılan bir diğer nokta da ailenin sadece insan neslinin devamını ve kişilerin himayesini amaçlayan bir kurum olmadığıdır. Aile, bu önemli hedeflerin yanında çok daha kapsamlı bir biçimde dünyayı imar etmenin ve yaşanılır hale getirmenin de bir aracıdır.¹⁶² Allah Teâlâ, aileyi oluşturmayı toplumsal bir görev olarak Müslümanlara yüklemiştir. Bekârların hatta kölelerin ve cariyelerin evlendirilmesini onlardan istemiştir.¹⁶³

Aile kurumu dünyaya ilk insanın gelişiyi başlamıştır. Kuran-ı Kerim’de Hz. Âdem (a.s)’ın bir eşi olduğunu ve birlikte bir aile kurduğunu bildirmektedir.¹⁶⁴ Kuran-ı Kerim’de aileyle ilgili olan şu ayeti zikretmek yerinde olacaktır: “İçinizden, kendileriyle huzura kavuşacağınız eşler yaratıp, aranızda sevgi ve rahmet var etmesi,

¹⁶⁰ Abdurrahman Dodurgalı, **Kuran’ı Kerime Göre Çocuk Eğitimi**, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul-1984) s.12.

¹⁶¹ Kemalettin Erdil, **Aile Okulu**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Ankara 1991, s.21.

¹⁶² Ahmet Yaman, **İslam Aile Hukuku**, İfav Yayınları, İstanbul 2015, s. 18.

¹⁶³ **Kur’an Kerim**, Nur, 24/32.

¹⁶⁴ Yaman, **İslam Aile Hukuku**, s. 17.

O'nun varlığının delillerindendir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.”¹⁶⁵

Hz. Peygamber’de (s.a.v) "Ey gençler! Evlilik yükümlülüğüne gücü yetenleriniz hemen evlensin. Çünkü evlilik, gözü ve ırzı harama karsı daha fazla korur...”¹⁶⁶ ile "Nikâh benim sünnetimdir....”¹⁶⁷ Sözleriyle yuva kurmanın önemini dile getirmektedir. Yine Peygamberimiz (s.a.v) Veda Hutbesinde aileyi oluşturan iki temel öge olan erkek ve kadın arası ilişkilerde Allah’tan korkulmasını ve ona göre dikkatli davranılmasının gerekliliğini vurgulamaktadır.¹⁶⁸ Evlenmenin temel gayesi ve insana asıl faydası evlat yetiştirmektir.¹⁶⁹ Allah Teâla insan neslinin devamını, bu duygunun hukuki tatmin yeri olan aile kurumu vasıtası ile gerçekleştirmiştir¹⁷⁰.

Aile kavramı üzerinde çok fazla tanıma rastlamak mümkündür. T.C. Anayasanın 41. maddesinde, “Türk toplumunun temeli aile’dir” denilmektedir. Birleşmiş Milletler 1948¹⁷¹ raporunda 16. maddesinde aile ile ilgili olarak, “Aile toplumun temel unsurudur ve doğal olarak devlet tarafından koruma altına alınmıştır.” ifadesi yer almaktadır.

Sonuç olarak Ailenin şekli ve aile bireylerinin sayısı zaman, bölge, sosyal ve iktisadî yapı gibi farklılıklardan dolayı farklılık gösterse de genelde aile anne, baba ve çocuklardan oluşan bir topluluk veya grup olarak tanımlanır. Aile hakkında yapılan tanımlamalar arasında farklılıklar olmasına karşın, hepsindeki birleştiği ortak nokta, ailenin toplumsal hayat için vazgeçilemez olduğu konusudur. Bu nedenle de “Aile toplumun temelidir.” denilmektedir.

¹⁶⁵ **Kur’an Kerim**, Bakara, 2/35; Maide, 5/27; Araf, 7/19, 23; Taha, 20/117-119.

¹⁶⁶ Buhari Nikâh, 2; Müslim Nikâh 1; Ebû Davud Nikâh 1. Tirmizi Nikâh 1.

¹⁶⁷ Buhari Nikâh, 1; Müslim Nikâh, 5; Nesai, Nikâh, 4; İbn Mace, Nikâh 1.

¹⁶⁸ Müslim, Hac,147; Ebû Davud, Menasik, 56, Zekât,32; İbn Mace, Menasik, 84, Nikâh, 5; Ahmed Bin Hanbel,V, 73.

¹⁶⁹ Gazali, **İhya-u Ulumi’-d- Din**, 2.Kitap, I. bap. Abidin Sönmez ve Ömer Dönmez(çev.), Hisar Yayınevi, İstanbul 2016.

¹⁷⁰ Dodurgalı, “Kuran’ı Kerime Göre Çocuk Eğitimi,” s.17.

¹⁷¹ İnsan Hakarı Evrensel Beyanamesi, www.unicef.org.

1.2.1 Ailenin Görev, Yetki ve Sorumlulukları

Aile müessesesini kurmak ve bu müesseseye muhabbet duygularını kazandırmak için insanlara cinsi hisleri veren ve bunların tatmini sonucu neslin devamını temin eden, analık-babalık tabii duygusu ile çocuğun bakım ve gözetimini sağlayan, böylece insanın yetişmesi için en iyi ortamın aile yuvasında olduğunu beyan eden Yüce Allah, çocukları yetiştirme konusunda insanları serbest bırakmamış, ana ve babaya bazı sorumluluklar yüklemiştir¹⁷². Ebeveynler sorumluluklarının ve görevlerinin bilincinde hareket etmelidir. Ebeveynlerin görev ve sorumlulukları, çocuk anne rahmine düşmeden önce başlar.

Tarihi süreçte ailenin gelişimi incelendiğinde oluşumunda, yapısında, görevlerinde ve aynı evi paylaşan birey sayısında sürekli değişiklikler olmuştur. Bu değişikliklerin yanı sıra aynı zamanda kırsalda ve şehir merkezlerinde yaşayanlar karşılaştırdığında da aile yapılarının oluşumunda büyük farklar vardır.¹⁷³

Ailenin başarısı için, bütün üyelerinin belirli kurallara uygun hareket etmesi gerekir. Bu kurallar genel olarak; aile üyelerinin birbirlerine karşı yapacakları görevler, taşıyacakları sorumluluklar ve bu konuda kullanabilecekleri yetkilerle ilgilidir.¹⁷⁴ Ailenin başarısı, aile paydaşlarının birbirine karşı yapacakları görevler, taşıyacakları sorumluluklar ve bu konuda kullanabilecekleri yetkilerle alakalıdır.

1.2.2. Ailenin Görevleri

Ailenin bireylerin sağlıklı yetişmesinde pek çok görevleri bulunmaktadır.

I. Çocuğun ruhen ve bedenen sağlıklı bir birey olarak topluma kazandırılmasında ilk görev çocuğun ailesine düşmektedir.¹⁷⁵ Ailenin tutum ve

¹⁷²Dodurgalı, “Kuran’ı Kerime Göre Çocuk Eğitimi,” s.19.

¹⁷³ Kenan Çağan, “Ailenin İşlevleri, Aile Hakkında Kuramsal Perspektifler“, **Aile Sosyolojisi**, (ss. 83 - 95), Açılım Kitap Yayıncılık, İstanbul 2009.

¹⁷⁴Hüseyin Ağca, “**Ailede Eğitim**,” Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara,1998.S.16.

¹⁷⁵SümeYra Bilecik, “Anne Baba Tutumlarının Bireylerin Din Algısına Etkisi“, Değerler Eğitimi Dergisi 2017, Ded. Dem. Org. Tr.(22.08.2018),ss. 7-38.

davranışları çocuğun psiko-sosyal, zihinsel ve duyuşal gelişiminin yanısıra dine karşı ilgi ve isteğini de etkilemektedir.

II. Toplumun temeli olan ailenin temel görevlerinden biri çocukların eğitimi ve iyi yetiştirilmesidir. Bu bakımdan ailenin çocuk üzerinde en etkili olduğu dönem olan ilk çocukluk dönemini aile etkili bir biçimde değerlendirebilir.

III. Aile kişiliğın gelişiminde ve çocuğun içinde yaşadığı topluma uyumlu, iyi bir insan olarak yetişmesinde etkilidir.¹⁷⁶

IV. Dil ailede öğrenilir. Sorumluluk duygusunun yeşerdiği yer de orasıdır¹⁷⁷.

V. Ebeveynin davranışları ilk çocukluk döneminde çocuğun gelişmesinde nasıl etkili oluyorsa, aynı şekilde ebeveynin dini tutum ve davranışları kazanmasında da etkili olmaktadır.

VI. İslam dininin üzerinde önemle durduğu konulardan biride çocukların korunup ve kollanması¹⁷⁸ konusudur. Hz. Peygamber bu görevin yerine getirilmesinde birinci derecede anne-babaları sorumlu tutmuştur.

VII. Yapılan pedagojik araştırmalar çocuğu sağlıklı birey olması için ilk etkileyen, ait olduğu toplumun kültürel değerlerini aktaran tek sosyal kurumun aile olduğu sonucuna ulaşmıştır.

VIII. Psikolog ve sosyologlarca yapılan araştırmalarda aile ile din arasındaki ilişkinin varlığı tespit edilmiş ve dini eğitimi verilmesinde en önemli faktörün aile olduğu ortaya konmuştur. Çocuk aile ortamında sevgi içinde büyümelidir. Çünkü çocuğun kişiliğının gelişiminde sevginin verilme oranı ve şekli etki edecektir.¹⁷⁹ Aile ortamında sevgi ve şefkat çocuklar için en önemli ihtiyaçtır. Ebeveynler bu

¹⁷⁶M. Faruk Bayraktar, "Ailenin Eğitim Görevi", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, Sayı:2, İstanbul 1995, s.117.

¹⁷⁷Bayraktar Bayraklı, **İslam'da Eğitim**, M.Ü. İ.F. Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s.134.

¹⁷⁸"Kendini ve Ehlini Ateşten Korum. O Ateş Ki, Onun Yakıtı İnsanlar ve Taşlardır." Bkz. **Kur'an Kerim**, Tahrir, 66/6.

¹⁷⁹Abdurrahman Dodurgalı, **Din Eğitiminde İlkeler ve Yöntemler**, İFAV, İstanbul 1999, s. 108.

doğrultuda hareket ederek çocuklarına yerinde ve zamanında sevgi ve şefkat göstermelidir.

Ebeveynler ile ailede varsa büyük anne ile büyük babanın aile içindeki görevleri sadece yeni kuşağı yetiştirmek olmadığı, çocuğun iyi bir eğitim alması kadar; dürüst güvenilir bir insan olarak toplumda yer alması önemsenir. Ancak dinlerin getirmiş olduğu doğruluk, yalan söylememe, konukseverlik, güçsüze yardım etme, hoşgörü, sevgi ve saygı gibi değerler yasa gücüyle benimsetilemezler. Bu değerleri benimsetecek, dolayısıyla toplumun insani değerlere uygun davranmasını temin edecek olan ancak dini inanç ve değerlerdir.¹⁸⁰

Ailenin görevlerini özetleyecek olursak; aileyi kuranların kendilerine karşı, yakın çevrelerine karşı ve yetiştirecekleri yeni nesillere karşı olmak üzere çok boyutludur¹⁸¹. Ayrıca ailenin en önemli görevi çocukta varolan dini eğilimin doğru bir şekilde desteklenerek din duygusunun ortaya çıkmasına yardımcı olmaktır.

1.2.3. Ailenin Sorumlulukları

Ailenin çocuğun yetişmesine yönelik olarak birçok alanda sorumluluğu bulunmaktadır. Bunlardan biri de çocuğun dini eğitimidir. Çocukların din ile ilk karşılaşmaları aile içerisinde olmaktadır. Dinî değerler ailede yaşanıldığı şekliyle çocuğun dünyasına girmektedir. Bu durumun farkında olan ebeveynler, eğiticilik yönlerini geliştirerek çocuklarının İslam dinini daha iyi öğrenebilmesi ve yaşantı hâline getirmesine katkı sağlamak istemektedirler. Yapılan araştırmalarda dinî bilgileri aileden edindiğini bildirenlerin oranı birinci sırada yer almaktadır.

Ailenin sağlıklı gelişimi için aile bireylerinin görev ve sorumlulukların farkında olması önemlidir. Baba, doğum öncesinden başlayarak anneye destek olarak, doğacak çocuğun sorumluluğuna ortak olmalıdır¹⁸². Ebeveyn çocuk yetiştirme konusunda ortak bir sorumluluk üstlenebilir. Ortak payda da buluşup

¹⁸⁰ Yörükoğlu, **Çocuk Ruh Sağlığı**, s.127.

¹⁸¹ Ağca, **Ailede Eğitim**, s.4.

¹⁸² Yavuzer Haluk, **Ana-Baba ve Çocuk**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2016. s.29.

çocuğun gelişimi konusunda en doğru yolu izleyebilir. Bu minvalde ebeveynlerin sorumlulukları şöyle sıralanabilir.¹⁸³

I. Aile üyelerinin birbirlerine karşı saygı ve sevgiyle davranmaları, her birinin kendine düşen işleri yapma sorumluluğunun farkında olması önemlidir.

II. Sorumluluklar belirlenen bir zaman ve plan dâhilinde yapılmalıdır.. Aileye ait bu sorumluluk başka kişi veya kuruma devredilemez. Çünkü anne sıcaklığının yerini hiçbir ortam karşılayamadığı gibi; anne sütünün çocuğa sağladığı katkının hiçbir besin maddesinin sağlayamadığı sonucu bilimsel olarak ispatlanmıştır.

III. Aile üyelerini mutlu etmek için üzerine düşen sorumluluk ve görevlerini yerine getirmek zorundadır. Bu sorumluluk yerine getirilirken geleneklerle konulmuş, hukuki yaptırımlar düzenlenmiş devredilmeyen yetkiler verilmiştir.

IV. Ana-babaların çocuklarına istenilen davranış ve alışkanlıkları kazandırabilmeleri, öncelikle çocukları tanımaları ve sağlıklı bir iletişim kurmalarıyla mümkündür. Sağlıklı iletişim ortamının sağlanması, aile bireylerinin çok iyi bir eğitimden geçmesiyle olur.

Hz. Peygamberimiz sorumluluklarla ilgili olarak şöyle buyurmaktadır: “Hepiniz çobansınız; hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz. Devlet reisi de bir çobandır ve sürüsünden sorumludur. Erkek ailesinin çobanıdır ve sürüsünden sorumludur. Kadın kocasının evinin çobanıdır ve sürüsünden sorumludur. Hizmetkâr efendisinin malının çobanıdır; o da sürüsünden sorumludur. Netice itibariyle hepiniz çobansınız ve güttüğünüz sürüden sorumlusunuz.”¹⁸⁴ Dinimiz din eğitiminde gerek ebeveynine gerekse yetkili olanlara sorumluluklar yüklemiştir.

¹⁸³ Ağca, **Ailede Eğitim**, s.4.

¹⁸⁴ Riyazü's-Salihin, Hadis No:302

1.2.4. Ailenin Yetkileri

Sosyal yapının temel unsurlarından olan aile, ilk çocukluk döneminde çocuğun kimlik ve kişiliğinin oluşumunda önemli bir rol üstlenmektedir. Çocuğun sosyal çevresiyle ilişkisi ailesiyle başlamaktadır. Her alanda olduğu gibi çocuğun dünya ve ahiret hayatını dengeleyecek bir unsur olarak dinî gelişiminde de ebeveynin önemi büyüktür. Aile ortamı çocuk için dinî kimliği kazandığı ilk merkezdir. Bu nedenle ebeveynin din ile ilgili tutum ve davranışları, çocukta dinî kimliğin oluşumunda ve sonraki yaşam diliminde dinî referanslı bir hayatı oluşturmada hayati bir öneme sahiptir. Bu minvalde ailenin yetkilerini şöyle sıralayabiliriz¹⁸⁵;

I. Ailenin; kendisine, yeni kuşağa ve çevresine karşı çok önemli ve devredilmeyen görevlerini yerine getirmesi için din, örf ve adetler, kanunlar aileye birçok yetki vermiştir.

II. Anne ve babanın çocuklarını dini hükümlere uygun olarak, örf, adet ve hukuki kurallar çerçevesinde yetiştirme, onları kötü davranışlardan çeşitli yollarla uzaklaştırma, alıkoyma yetkisi vardır.

III. Aile büyüklerinin birbirlerini ve küçüklerini eğitme yetkileri bulunmaktadır. Bu yetki kullanılırken onların bedensel, zihinsel, duygusal gelişim özelliklerine dikkat edilmesi gerekir.

IV. Aile bu yetkilerini kullanırken zorlayıcı değil; yol gösterici olmalıdır.

1.3. AİLE TİPLERİ

Toplumsal yaşam doğrultusunda şekillenen aile tipleri; geleneksel toplumlarda, anne ve babalar çocuk bakımı ve eğitimi yöntemlerini genellikle kendi anne ve babalarından öğrenirler. Anne babalar başta büyük anneler ve büyükbabalar olmak üzere, ailenin yaşlı bireylerinin öneri ve uyarıları doğrultusunda, onların gözetimi ve denetimi altında bu görevlerini yerine getirmektedirler. Modern toplumdaki çekirdek ailelerde ise, ana babalar yaşlı kuşakların deneyimlerinden

¹⁸⁵ Ağca, *Ailede Eğitim*, s.8.

yararlanma olanaklarından yoksundurlar. Ayrıca çağdaş toplumlar, geleneksel toplumlarda geçerli olan davranış biçimlerinden farklı davranış biçimleri gerektirmektedir.¹⁸⁶

Günümüzde geniş ailenin yerini, çekirdek aile almıştır. Fakat her ne kadar geniş aile yerini çekirdek aileye bıraktıysa da, hala yer yer geleneksel aile anlayışı geçerliliğini korumaktadır.¹⁸⁷

Günümüzde aile tipleri geleneksel geniş aile ve modern çekirdek aile şeklinde sınıflandırılmaktadır.¹⁸⁸ Geleneksel aile; büyük aile, geniş aile, ve geleneksel geniş aile şeklinde tanımlanırken, çekirdek aile; şehir aile, küçük aile ve çağdaş aile terimleriyle tanımlanmaktadır.¹⁸⁹

1.3.1. Geleneksel Geniş Aile

Geleneksel geniş aile, hemen hemen hiç farklılaşmamış, pek çok fonksiyonu kendisinde toplayan, üç neslin bir arada yaşadığı, genellikle ekonomik ve siyasal bir birliktelik ve hiyerarşik bir iş bölümünün düzenlendiği geleneksel toplumun aile tipidir¹⁹⁰. Ailedeki iş bölümü yaş, cinsiyet ve tecrübeye göre belirlenir. Aile birkaç ailenin bir arada yaşaması ile oluştuğundan üye sayısı çoktur.

Geleneksel Geniş Aile, evin bütçesinin erkekler tarafından sağlandığı, anne-baba, çocuklar, aile büyükleri ve akrabalarından oluşur. Geniş aile de yaşayan bireylerin ortak amacı ailenin geçimini ve refahını sağlayacak şekilde görev ve sorumlulukları yerine getirmektir.

¹⁸⁶ Osman Özel, “**Ana-Baba Okulu(Bir Yetişkin Eğitimi Denemesi)**“ (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara 1996) s.28.

¹⁸⁷ Haluk Yavuzer, **Ana-Baba ve Çocuk**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2016. s.29.

¹⁸⁸ Emine Demiray, “Aile İçi İletişim” **Genel İletişim**, (Ed. Uğur Demiray), Meslek Yüksek Okulları için Genel İletişim. Pegem Akademi Yayıncılık. Ankara 2003, s.220.

¹⁸⁹ Demiray, “Aile İçi İletişim” **Genel İletişim**, (Ed. Uğur Demiray), s.220.

¹⁹⁰ Berrin Eyce, “Tarihten Günümüze Türk Aile Yapısı”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi**, 2000, aile.dergipark.gov.tr.(24.08.2018), Sayı: 4, s. 229.

Geleneksel toplumlarda ve onun parçası olan geleneksel ailede “biz duygusu” baskındır. Hiyerarşik, otoriter bir yapı mevcuttur ve toplumsal ilişkileri geleneklere dayalı normlar şeklinde düzenlemektedir.¹⁹¹

Geleneksel toplumların bir kurumu olarak belirlenen geniş ailede bireylerin sahip oldukları değerleri aile tarafından şekillendiği için değişme ve gelişme engellenmiş olur. Geleneksel geniş aile “kişinin özgürlüğünü kısıtlama” ve “toplumsal gelişmeyi önleme” bağlamında eleştirilmektedir. Geleneksel geniş ailede kişinin bağımsızlığı sorunu çözüme kavuşmadığından; toplumsal gelişme ve ilerleme sonunda bu aile ortadan kalkma yolundadır.

Geleneksel geniş aile tipinin farklı boyutlarda birçok fonksiyonu vardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz¹⁹²:

- I. Ekonomik Fonksiyon
- II. Prestij Fonksiyonu
- III. Eğitim Fonksiyonu
- IV. Koruyuculuk Fonksiyonu
- V. Dinsel Fonksiyonu
- VI. Psikolojik Fonksiyonu
- VII. Biyolojik Fonksiyonu
- VIII. Boş zamanları değerlendirme fonksiyon

¹⁹¹Ali Bayer, “Değişen Toplumsal Yapıda Aile”, **Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sirnak.edu.tr,(22.09.2018) , Cilt: IV, Sayı: 8, 2013, s. 105.

¹⁹²Eyce, “Tarihten Günümüze Türk Aile Yapısı”, s. 229.

1.3.2. Modern Çekirdek Aile

Çekirdek aile Anne, baba ve evlenmemiş çocukların birarada yaşadığı aile tipidir. Bireysel yaşam tarzının artması ve bireylerin aileden koparak kendi ayaklarının¹⁹³ üzerinde durmak istemeleri gibi nedenlerle geniş aileler yerini çekirdek ailelere bırakmıştır.

Bu durum çekirdek ailede yaşayan bireylerin görev ve sorumluluklarında da değişimlere neden olmuştur. Geleneksel geniş ailede sadece ev işleri ve annelik görev ve sorumluluğu bulunan kadın, çekirdek ailede ev dışında da çalışma hayatının bir parçası haline gelmiştir.¹⁹⁴ Kadın ve erkek rollerinde değişimlerde olmuştur. Evin geçimini sağlamak sorumluluğu erkekte iken bu sorumluluk kadınla paylaşılmıştır. Geniş ailede kadına sorumluluğunda olan ev işi, çocuk bakımı gibi sorumluluklarında erkeklerde görevler almaya başlamıştır. Bütün bu değişimlere, kadının aileye sağlamış olduğu ekonomik katkıya rağmen kadınlar ev ve çocuk gibi konularda daha fazla sorumluluk üstlenmektedir.¹⁹⁵

Evlenme yaşı ve eş seçiminden başlayarak ailenin kurulma biçimiyle eş ilişkileri bakımından geleneksel geniş aileden ayrılmaktadır. Ataerkil yapıda babanın üstünlüğü yok olmuş, anne ekonomik kazancın getirisiyle birlikte erkekle eşit seviyeye gelmiştir. Çekirdek ailede her ne kadar kadına yüklenen görev ve sorumluluklar daha fazla görünse de günümüzde bu durum yavaş yavaş yerini ebeveynlerin birbirine yardımda bulunmasıyla neredeyse görev ve sorumlukların eşit bir şekilde paylaşımı noktasına geldiği söylenebilir.¹⁹⁶ Yaşanan bu değişim sadece eşler arası dengeyi ve iletişimi etkilemekle kalmamış aynı zamanda çocuklara da yansımıştır. Çalışan kadın artık annelik fonksiyonlarını çoğu zaman, bakıcı, kreş

¹⁹³ Sema Kuşuoğlu ve Birsal Canan Demirbağ(Ed.) , **Aile Temelli Sağlık Yaklaşımı**, Akademisyen Tıp Kitapevi. Ankara 2015, s.4.

¹⁹⁴ Halil İbrahim Bahar, **Sosyoloji**, Hayat Yayınları, Ankara 2011, s.151-152

¹⁹⁵ Çınar Yenilmez, (Ed.), **Aile Yapısı ve İlişkileri**, Anadolu Üniversitesi Ofset, Eskişehir 2012 s. 2.

¹⁹⁶ Emre Kongar, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Yapısı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997, s.3.

gibi başka şahıs veya kurumlara devretmektedir¹⁹⁷. Kadının çalışma hayatının bir parçası olması, aile içi ilişkiler ve rollerde de çok büyük değişiklikler oluşturmuştur.

Ben duygusunun hâkim olduğu çekirdek aile modern toplumların ortaya çıkardığı, toplumsal ilişkilerin akla ve mantığa dayalı normlarla düzenlendiği, demokratik temelli eşitlikçi bir yapıdan oluşmaktadır.¹⁹⁸ Modern çekirdek ailenin dikkati çeken bir noktada boşanma oranlarının yüksek olmasıdır. Bu nedenle tek ebeveynli çocuklara sık rastlanmaktadır.

1.4. AİLENİN İŞLEVLERİ

Çocuğun eğitiminde ilk ve en etkili olan çevre ailedir. Manevi değerlerin kuşaktan kuşağa aktarımını sağlayan, insan topluluklarını ortak bir amaç doğrultusunda birarada tutan ailedir.¹⁹⁹

Ailenin yerine getirmesi gereken bir takım görevler vardır. Aile çocukların fizyolojik, psikolojik ve manevi ihtiyaçlarını giderir. Aile bayrak, millet, sevgi, birliktelik, saygı gibi temel değerlerin verir.²⁰⁰ Bunun yanı sıra ailenin toplumda gerçekleştirdiği bazı işlevleri de vardır. Aydın'a göre ailenin beş temel işlevi vardır:

I. Biyo/Psişik İşlevi: Ailenin varlığının (ailenin devamını sağlayan kadın ve erkeği bir arada tutulması) korunması ve neslin devamının sağlanmasıdır.²⁰¹

II. Ekonomik İşlevi: Aile fertlerinin ekonomik ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Ekonomik işbirliği ailenin birlik ve bütünlüğü, toplumun devamını ve çocukların büyütilüp yetiştirilmesini sağlar.²⁰²

¹⁹⁷Musa Gümüş, "Türk Ailesi ve Modernleşme", **Sosyoloji Konferansları Dergisi**1993, Sayı: 24, s. 89; Türkiye'de Aile Değerleri Araştırması, s. 28.

¹⁹⁸Bayer, "Değişen Toplumsal Yapıda Aile", s. 105.

¹⁹⁹Abdullah Özbek, "Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi", (tebliğ), **İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1996, s.50.

²⁰⁰Abdullah Özbek, "Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi", **İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi**, s.50.

²⁰¹İbrahim Ethem Özgüven, **Ailede İletişim ve Yaşam**, Pdrem Yayınları, Ankara 2001, s.2.

²⁰²Özgüven, "Ailede İletişim ve Yaşam," s.2.

III. Eğitim İşlevi: Çocuk dünyaya geldikten sonra ilk eğitimini aile içinde alır ve içinde yaşadığı toplumun değerlerini, gelenek ve göreneklerini, normlarını öğrenerek sağlıklı bir kişilik kazanır.

IV. Boş Zamanı Değerlendirme İşlevi: Bireyin dinlenmek, eğlenmek için oluşturacağı zaman

V. Dini İşlevi: Bireye dini değerlerin öğretilmesidir.

İlk çocukluk evresinde çocuk çevresindeki bireylerin her türlü davranışını bilinçli/bilinçsiz taklit ve tekrar etme eğiliminden başlayarak, son çocukluk evresinde bilinçli ve gerçekçi bir din anlayışının oluşmaya başladığı döneme kadar, çocuğun dinî gelişimine etki eden faktörlerden en önemli olanlardan birisi de yine ailedir.²⁰³ Çocuğun sevgi, disiplin ve bağımsızlık gibi temel psikolojik ihtiyaçlarının da ilk olarak karşılandığı yer olması açısından aile, çocuk eğitiminin en önemli ilk basamağıdır.²⁰⁴

Bu doğrultuda ailede din eğitiminin gerçekleşmesinde ebevenlere büyük sorumluluklar düşmektedir. Ebeveynlerin, temel dini bilgilere sahip olması, aile içinde temel değerleri yaşaması ve göstermesi, çocuklar için huzurlu ve sağlıklı bir eğitim ortamı oluşturma da son derece etkilidir. Ancak maalesef küreselleşme ve modernizmin etkisiyle kültür ve değerlerdeki dönüşüm aileye yönelik algıların ve aile içi değerlerin de değişmesine neden olmuştur. Bu dönüşüm ve değişimin neticesinde aile eğitimlerinin giderek yaygınlaştığı gözlenmektedir.

²⁰³Bkz. Mualla Selçuk, **Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991; Yurdagül Memedoğlu, **Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci**, Dem Yayınları, İstanbul, 2005; Zeynep Kaya, **Türk Toplumunda İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi**, Dem Yayınları, İstanbul, 2015.

²⁰⁴Şenay Yapıcı, “**Türk Toplumunda Aile ve Eğitim İlişkisi**”, Turkish Studies, Volume: 5/4, 2010, p. 1548

1.4.1. Ailenin Özellikleri

Aile, bireyler arasında en yakın ve yoğun ilişkiler olduğu, disiplinler arasında özel bir yeri bulunmaktadır. Psikoloji, sosyal psikoloji, mikro sosyoloji, eğitim ve sağlık bilimleri, halk bilimi, sosyal antropoloji ve felsefenin alanına ailenin iç süreçleriyle ilgilenirken; tarih, sosyoloji, siyaset bilimi, iktisat, sosyal antropoloji, eğitim ve sağlık bilimleri, sosyal psikoloji dış süreç alanına girmektedir.²⁰⁵ Aile hem bir kurum, hem de bir grup olmasından dolayı, belirttiğimiz bilim dallarının kapsamı içinde yer bulmuştur.

Aile birçok yönüyle diğer sosyal yapılardan ayrı kendine has birtakım özellikleri barındıran sosyal bir yapıdır. Aile toplumsal yapıdan etkilenmesine rağmen kendine has özelliklerinde de bir devamlılık söz konusudur. Bu özellikler şu şekilde sıralanabilir.²⁰⁶

- I. Aile evrensel bir temele dayanır.
- II. Aile duygusal bir temele dayanır.²⁰⁷
- III. Aile bireyin davranışlarını şekillendirme özelliğine sahiptir
- IV. Ailenin kapsamı sınırlıdır.
- V. Aile sosyal yapıda çekirdek özelliği taşır.
- VI. Aile üyelerinin sorumlulukları vardır.
- VII. Aile sosyal kurallarla çevrilidir.²⁰⁸

²⁰⁵Beylü Dikeçligil ve Ahmet Çiğdem, **Aile Yazıları II. Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991, s.25.

²⁰⁶Dilan Çomaklı, “**Türk ve Alman Ailesinde Kadının Çocuk Eğitimindeki Yeri**“ (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2006)s.23.

²⁰⁷Birsen Gökçe, “Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir inceleme,” **Hacettepe Sosyal ve Beşeri Dergisi**, Cilt:8, Sayı:1-2, Mart-Ekim, 1976, s.46-47.

²⁰⁸Esra Demir, “**Aile Eğitimi Programlarında Eğitimcilerin ve Annelerin Kültürel Çeşitliliğe İlişkin Görüşleri**“, (yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2011) s.24.

1.5. EBEVEYN TUTUMLARI

Ebeveyn tutumları çocukların gelişimi üzerinde çok önemli bir etki gücüne sahiptir. Bu etkinin sağlıklı oluşu sağlıklı bireyleri, sağlıklı oluşu toplum için kaybedilmiş bireylerin oluşmasına neden olur.

Bu noktada Koç'un belirttiği gibi, çocuğu "sevmek" acaba herkes için aynı anlama geliyor mu? Kanaatimizce gelmiyor ve sorun da burada başlıyor. Zira kimi ana-babalara göre çocuğu sevmek; onun her isteğini yerine getirmek, hiçbir hareketine karışmamak ve her durumda onu öpmek ve okşamaktır. Kimilerine göre, devamlı olarak çocuğu gözetim ve denetim altında tutmak, korumak, ona hiçbir sorumluluk vermemek ve onun yapacaklarını bizzat yapmaktır. Kimilerine göre ise, sevgiyi gizlemek, şıarmaması için mesafeli durmak, aşırı disiplin, baskı ve hatta dayak bile sevmenin gereğidir. Oysa gerçekte çocuğu sevmek; onu dinlemek, anlamak, tanımak, kolaylık göstermek, merhamet etmek, affetmek, zaman ayırmak, paylaşmak, kısaca onu bir birey olarak kabul edip değer vermektir²⁰⁹. Sevgiye yüklediğimiz anlam çocuk yetiştirme tarzımızı da belirler.

Çocuğu eğitmek, onu tanımakla başlamaktadır. Aile içindeki tutarlı tutumlar ile disiplin verilmesi gelişimi olumlu etkilerken, yersiz uyarılar ve her türlü şiddet, baskı çocuğun gelişim potansiyeline ulaşmasına engel oluşturabilmektedir.²¹⁰ Bu nedenledir ki ebeveynler çocuklarıyla en yoğun ilişkilerde olan kişilerdir. Onların özgüveni yüksek, kendini ifade edebilen, insani ilişkilerde başarılı bireyler olarak yetiştirmeleri, aile ortamında anne babanın tutumuna bağlıdır.²¹¹ Kendisiyle barışık bireyler yetiştirmenin garantisi ebeveyn tutumlarında gizlidir. Ebeveynin tutum ve davranışları çocuğun ileriki yaşamanın yönünü de belirler.

²⁰⁹Ahmet Koç, "Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi," **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 2008, Sayı: 17.

²¹⁰Elif N. Özmert, Erken Çocukluk Gelişiminin Desteklenmesi-III: Aile, **Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi** 2006, s. 49, s.s.256-273

²¹¹Çomaklı, "Türk ve Alman Ailesinde Kadının Çocuk Eğitimindeki Yeri," s.35.

Yavuzer'e göre, anne baba tutumlarını 6 ana başlıkta toplamak mümkündür²¹². Bunlar:

- I. Baskıcı ve Otoriter Tutum,
- II. Koruyucu Tutum,
- III. Güven Verici, Destekleyici ve Hoşgörülü Tutum,
- IV. İlgisiz ve Kayıtsız Tutum,
- V. Dengesiz ve Karasız Tutum,
- VI. Gevşek Tutum (Çocuk Merkezci Aile)

1.5.1. Baskıcı ve Otoriter Tutum

Otoriter ebeveyn tutumunun sergilendiği ailelerde, anne ve baba sertliği bir disiplin etme aracı olarak kullanır. Çocuk koşulsuz bir şekilde verilen kurala uymak zorunda bırakılır. Ebeveynin baskısı altında kalan çocuk, sessiz, dürüst ve dikkatli olmasına karşılık küskün, çekingen, başkasının etkilenen yapıya sahip olabilir.²¹³ Çocuk sürekli kontrol altında tutulur. Bu tutum sahip ebeveynler çocuğun doğru yaptığı davranışlarını bile sürekli eleştirir, yanlışını farketğinde ise cezalandırır.

Otoriter ve baskıcı anne-baba, disiplin yönteminde genellikle cezanın suç ile orantısı yoktur. Bazen aşırı olabilir. Cezalar genelde dövme, azarlama, bağırma, korkutma, kınama ve ayıplama şeklindedir.²¹⁴ Çocuktan yaşının üstünde bir olgunluk beklendiği için, bu tür ailelerde, ayıplama, aşağılama ve dayak vardır.

Bu tür anne-baba tutumlarına sahip olan ailelerde yetişen çocuklarda ruhsal ve bedensel dengede bozulma, bireysel yeteneklerde yok olma, benlik algılarında düşme, kendilerine güvenme de son derece azalma, düşmanca duygularda ve

²¹²Yavuzer, **Ana-Baba ve Çocuk**, s.29.

²¹³Yavuzer, **Ana-Baba ve Çocuk**, s.28.

²¹⁴ Oya Tuncer, "Çocuk, Aile ve Çevresi," **Çocuk ve Eğitim**, Türk Eğitim Derneği Yayınları, Ankara 1980, ss. 1-44.

saldırganlıkta artış söz konusudur.²¹⁵ Böylesi bir süreçten geçen çocuk bağımsız bir kişilik geliştiremez ve dıştan denetimli bir kişilik kazanır. Çocuk yaşamın doğal akışında sergilemesi gereken davranışı göstermek yerine olması gerektiği gibi davranmak şeklinde koşullandırılır.²¹⁶

Aşırı baskıcı ailelerde yetişen çocuklarda isyankâr tutumlar ve aşağılık duygusu gelişir.²¹⁷ Bu tip ailelerde yetişen çocuklarda zamanla dine karşı olumsuz bir tutum gelişir. Dini tecrübelerle karşı isyan ve onları küçümseme davranışları görülür.

1.5.2. Koruyucu Tutum

Bu tür ebeveyn çocuklarına karşı aşırı düşkünlük gösterirler. Doğumun ilk aylarında normal sayılacak bu düşkünlük durumu çocuğun yaşı ilerledikçe iyice belirginleşir. Ebeveynlerin çocuklarına karşı çok koruyucu ve kollayıcı tutuma sahip olmasının sonucu olarak çocuk, diğer kimselere aşırı bağımlı ve güvensiz olan bir kişiye dönüşebilir. Bu bağımlılık durumu çocuğun yaşamı boyunca da sürebilir ve aynı koruyucu tutumu eşinden bekleyebilir.²¹⁸

Bu aşırı koruyuculuğun temelinde, annenin duygusal yalnızlığı yatmaktadır.²¹⁹ Aşırı koruyucu rolündeki anne, çocukları yetişkin birer birey oldukları zaman bile en temel ihtiyaçlarını kendileri karşılamak isterler. Bu tür anne - babalar, çocuğu sevmekle sevgiye boğmak arasındaki farkı henüz ayırt etmediklerinden ve gereğinden fazla kontrol altında tutulmakta ve aşırı derecede şımartıklarından çocuklar yaşına uygun ruhsal olgunluk gösteremezler.²²⁰

²¹⁵Nurten Kımtır, **Benlik Saygısı ve Din**, Kriter Yayınları, Ankara 2012 s.45. ; Ayrıca bkz; Erdil, 1991,49; Yörükoğlu,1998:149-150.

²¹⁶Yavuzer, **Ana-Baba ve Çocuk**, s.29.

²¹⁷Acar Baltaş, “Eğitim Başarısını Yükseltmede, Sağlıklı ve Mutlu İnsanlar Yetiştirmede Ailenin Rolü”**Ana-Baba Okulu**, (284-325), remzi kitapevi, İstanbul 2011,

²¹⁸Yavuzer, **Ana-Baba ve Çocuk**, s.31.

²¹⁹Yavuzer, **Ana-Baba ve Çocuk**, s.31.

²²⁰Yörükoğlu, **Çocuk Ruh Sağlığı**, s.190.

Aşırı koruyucu tutum, sosyal gelişimini ve uyumunu zedeler, çocuğun kendi kendini yöneten bir kişi olmasını engeller, bencil bir kişilik sahibi olmasına neden olur.²²¹ Böyle bir tutumla yetiştirilmiş olan çocuklar, özgüvenleri zayıf, sorumluluk alamayan, devamlı olarak bir yetişkinin korumasını ve kollamasını arayan, zayıf ve silik bir kişilik tipi sergileyen bireyler olmaktadır²²².

Aşırı koruyucu ailede yetişen çocuklar yaşamı boyunca sürebilen bu bağımlılık psiko-sosyal gelişimini olumsuz yönden etkiler ve çocuğun bağımsız bir kişilik kazanmasına engeler.²²³ Böyle bir ailede yetişen çocuk dinsel tercihlerde bulunma yerine kendine telkin edilenlere uyar. Araştırma ve inceleme yapmadan dini kavramları benimsemeden taklide dayalı, aklî temellere oturtmadan, duygusal boyutu zayıf bir dini tecrübe kazanır. Bu şekildeki tecrübe zamanla çevresel faktörlerin etkisiyle dinin aleyhine bir tutum olarak ortaya çıkar.²²⁴

1.5.3. Güven Verici, Destekleyici ve Hoşgörülü Tutum

Ebeveyn tutumu karşılıklı anlayış esasına dayalı olan bu ailede kontrol etme ile sevgi gösterme sınırları nettir ve çocuğun ihtiyaçları karşılanmaktadır. Çocuktan beklentilerde, kontrol ve disiplin sağlamada ve çocukla iletişim kurmada başarılı olan ve eğitiminde en çok arzu edilen ideal anne-baba tutumudur.

Demokratik bir tutum sergileyen ailelerde iletişim, sıcak ve samimidir. Ebeveynler kuralları baskı ve korkutma ile değil herkesin gönüllü olarak katılıp uyacağı şekilde belirlenmiştir.²²⁵ Cezaların eğitici yönü vardır. Ailede belirlenen kurallar dayatmayla, zorlamayla, korkutmayla sürdürülemez; severek ve isteyerek

²²¹ Mevlüt Kaya, “Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü”, **OMÜİFD**, Samsun 1997, s.9, ss.199.

²²² Adnan Kulaksızoğlu, **Ergenlik Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000. s.120.

²²³ Baltaş, **Ana – Baba Okulu**, s. 296.

²²⁴ Halil Apaydın, “Aile İçi İletişimin Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi,” **OMÜİFD**, 2001, dergipark.gov.tr., sayı: 12, s. 328.

²²⁵ Yörükoğlu, **Çocuk Ruh Sağlığı**, s.140.

benimsenmesi söz konusudur. Odaya konulan kurallarla, çocukta sorumluluk duygusunu geliştirmek amaçlanmıştır.²²⁶

Bu tür anne-babalar çocuğa sınırlar koyarken, çocuğun kişiliğine saygıyı önemser ve ondan yaşının üstünde taleplerde bulunmaz, olumlu davranışlarına destek ve onay vererek başarıyı teşvik etmektedir. Bu tür ailelerde yetişen çocuklar, ergenlik dönemini sakin ve huzurlu bir şekilde atlatır.²²⁷

1.5.4. İlgisiz ve Kayıtsız Anne-Baba Tutum

Çocuğu tek başına bırakma, onu görmezlikten gelme ve dışlama şeklinde olan anne-baba tutumudur.²²⁸ Bu tür ebeveynler, çocuğa karşı son derece ilgisiz ve uzaktırlar. Bu tür ebeveynlerin geçmiş yaşantılarına bakıldığında çocukluklarında yeteri kadar ilgi ve sevgi görmedikleri ya da annesiz veya babasız büyüdükleri gerçeği ortaya çıkar.²²⁹

Bu tutumdaki anne baba, çocuğun veya yanlışta olsa doğru da olsa hiçbir davranışına karışmaz. Çocuk ta birşeyin doğruluğunu ve yanlışlığını, deneme yanılma yolu ile öğrenmeye çalışır.²³⁰

Çocuğa karşı sevgisiz ve ilgisiz tutum, çocuğun kişiliği üzerinde en çok olumsuz etki bırakan ebeveyn tutumudur. Böylesi ebeveyn tutumlarına maruz kalan çocuk veya genç kendisine olan güveni ve inancı biter ve olumsuz bir benlik algısı geliştirir.²³¹ Çünkü çocuk ebeveyninden bir şey istediğinde, bir soru yönelttiğinde cevapsız ve ilgisiz kalınması, çocuk ısrarcı olduğunda da olumsuz tepkilerde bulunulması gibi durumlar onun kişilik gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir.

²²⁶Yörükoğlu, **Çocuk Ruh Sağlığı**, s.140.

²²⁷Kimter, Benlik Saygısı ve Din; Ayrıca bkz; Erdil, 1991,53; Yörükoğlu, 1998: 152-154; Kaya,1997:197-198

²²⁸ Haluk Yavuzer, **Ana-Baba ve Çocuk**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2016, s.33.

²²⁹ Yörükoğlu, **Çocuk Ruh Sağlığı**, s.191.

²³⁰ Aydın, Ailede Ahlak Eğitimi, **C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s.128.

²³¹ Kaya, “Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü”, s.201

Yapılan araştırmalarda ebeveynin çocuk ya da gence olan ilgi ve sevgisinin onun benlik saygısına etki ettiğini, ilgisizliğin ise çocuğun umutsuzluğa dűşmesine ve kendini değersiz görmesine sebep olmaktadır. Yapılan araştırmalarda genelde hırsızlık, kaçakçılık gibi pasif suçlara yöneldikleri tespit edilmiştir.²³² Bu tutum baskıcı ve cezalandırıcı tutumdan daha fazla çocuğu olumsuz etkilemektedir.

1.5.5. Dengesiz ve Kararsız Tutum

Anne ve babanın “dengesiz ve kararsız” tutumu, çocuğun eğitimini ve gelişimini olumsuz yönden etkiler. Anne ve babanın sergilediği dengesiz ve tutarsız tutumlar bazen görüş ayrılığından kaynaklandığı gibi, bazen de anne veya babanın gösterdikleri değişken davranış biçiminden de kaynaklanabilir.²³³

Anne ile babanın çocuğun yanında, “çocuk konusunda” birbirlerini eleştirmeleri ve çocuk yetiştime de ortak hareket edilmemesi önemli hatalardır. Bir diğer dengesizlik ve kararsızlık örneği, annenin çocuğuna bir isteğini yaptırmak üzere; ilk etapta düşük ses tonuyla akabinde sertlikle, hala istenen davranış yapılmamışsa dövmesi, sonrasında diz çöküp özür dilemeye başlar.²³⁴ Bu tür ebeveynlerde görűlen davranış biçimleridir.

Anne ve baba dengesiz ve tutarsız tutumda, kimi zaman aşırı hoşgörűlü ve serbest, kimi zaman da engelleyici, baskıcı ve cezalandıran bir tutum içinde olabilir. Belirlenen tutarlı ve sürekli kurallar yoktur. Bu ortamda yetişen çocuk iyi ve kötü konusunda sağlıklı karar veremez, sergileyeceği davranışın yeri ve zamanını ayarlayamaz.²³⁵

²³² Atalay Yörűkođlu, **Gençlik Çađı**, 10.bsk, Özgür Yayınları, İstanbul 1998. s.151

²³³ Yavuzer, **Ana-Baba-Çocuk**, s.30.

²³⁴ Yavuzer, **Ana-Baba-Çocuk**, s.31.

²³⁵ Aydın, “Ailede Ahlak Eğitimi,”s.129.

1.5.6. Gevşek Tutum (Çocuk Merkezci Aile)

Bu tutum, çocuğun maddi ve manevi ihtiyaçlarına karşı ilgisiz, sevgisi, şefkati ve kontrolü yetersiz anne baba tutumudur. Bu tür ailede yetişen çocuklar, bazen iyi bir arkadaş grup içine girebileceği gibi çoğu zaman yanlış ve kötü alışkanlıkları olan grupların içine düşebilirler.²³⁶

Genellikle orta yaşın üzerinde çocuk sahibi olan ailelerde ya da çocuğun kalabalık yetişkinler grubu içinde yetişen tek çocuk olması halinde sıklıkla rastlanır. Böyle bir ortamda çocuk, ailede söz sahibi olan tek kişidir. Çocuğun isteklerine diğer aile bireyleri de kayıtsız şartsız uyarlar.²³⁷ Ebeveynler çocuğun iktidarını kabul etmişlerdir. Çocuğun her isteğini yerine getirmeye çalışırlar.

Aşırı şımartılmış bu çocuklar, büyüdüğünde de toplumun vermediği hakları kendilerine tanımaya kalkışırlar.²³⁸ Çocuk anne ve babaya daha az saygı gösterir. Çocuklar zamanla evin dışındaki yaşamında da baskın olma yollarını denerler.

²³⁶ Aydın, “Ailede Ahlak Eğitimi,” s.129.

²³⁷ Yavuzer, **Ana-Baba ve Çocuk**, s.29.

²³⁸ Yavuzer, **Ana-Baba ve Çocuk**, s.30.

1.5.7. Diğer Ebeveyn Tutumları

Belirttiğimiz ebeveyn tutumlarının dışında Mackenzie, anne babaların çoğunun disiplin sağlarken bu temel modellerden birini kullandığını vurgulayarak; anne baba tutumlarını “Üç Eğitim Modeli” şeklinde nitelemektedir. Üç Eğitim Modeline ilişkin tanımlayıcı bilgiler şekil 1’de verilmektedir.²³⁹

Şekil 1: Üç Eğitim Modeli

Ebeveynin Yaklaşımı	Çocuk İçin Çizilen Sınırlar	Ebeveynin Problem Çözme Yöntemi	Ebeveyn Tutumunun Sonuçları
Demokratik Ebeveyn Yaklaşımı	Belirlen Sınırlar içinde özgürlük	İşbirliği ve güven içinde problem çözme	Ortaya çıkan çatışmadan hem ebeveyn kazanıyor hem de çocuk kazanıyor.
Cezacı Ebeveyn Yaklaşım	Özgürlük olduğu gibi sınırlanır	Güç kullanarak problem çözme	Ortaya çıkan çatışmadan hem ebeveyn kaybediyor hem de çocuk kaybediyor
Serbest Ebeveyn Yaklaşım	Sınırlar olmadan özgürlük	İkna yolu ile problem çözme	Ortaya çıkan çatışmada biri (ebeveyn-çocuk) çatışmayı kazanırken, ötekisi çatışmayı kaybediyor

²³⁹ Robert J. Mackenzie, **Çocuğunuza Sınır Koyma**, Hande Gürel(Çev.), HYB Yayıncılık, Ankara 2004. s.24.

Mackenzie, her anne-babanın demokratik yaklaşım içerisinde olmayı istese de farkında olmadan demokratik tutum dışına kayabildiğini belirtmektedir Anne baba tutum ve davranışlarını açıklarken çocuk ve ebeveyn arasında bir savaş sürecine girildiğini ve kazanan kaybeden çatışmasının ortaya çıktığını gözlemektedir.²⁴⁰ Anne-baba ve çocuk arasındaki çatışmaya sebep olan en önemli noktanın da sınırların öneminin kavranmaması ve doğru bir şekilde belirlenmemesi olduğunu vurgulamaktadır.

Cüceloğlu da anne baba tutumlarına ilişkin başka bir tanımlama ortaya koymaktadır. Anne – baba tutumlarını iki grupta değerlendirmektedir, kalıplı ve Aile Ortamı ve Geliştirici Aile Ortamı şeklinde nitelemektedir.²⁴¹

1.5.8. Ebeveyn Tutumlarının Genel Değerlendirmesi

Çocuğun gelişen kişiliği ve benliği üzerinde ebeveyn tutumları önemli bir etkiye sahiptir. Bu etkinin gelişimi üzerindeki olumlu- olumsuz etkisi, anne babanın tutumunun çeşidine bağlı olmaktadır. Kayıtsız, tutarsız ve otoriter aileler, çocuğun güven duygusunu geliştiremezler. Tam tersine, güven duygusundan yoksun bırakarak zamanla toplumda kendisini yalnız ve güvensiz hissetmesine neden olurlar. Güven duygusu gelişmemiş çocuklar topluma uyum gösteremez. Güven duygusu gelişmeyen çocukların, psikolojik yapısının sokaklarında emniyet içinde dolaşamaz. Suça itilen çocuklarda, ana-baba sevgisinin yokluğu vardır.

Bir ailede sevgi, merhamet ve güven duyguları yaşanıp eğitimde bu eksenle yürütülüyorsa gerçek eğitimden bahsedebiliriz. İslami ailede, baskı ve şiddet yerine merhamet hâkimdir. Merhamet, sevgiyi de içermektedir. Çocuğuna merhametli davranmak, onları terbiye etmenin en iyi yollarından biridir²⁴²

²⁴⁰Mackenzie, “Çocuğunuza Sınır Koyma,” s.26.

²⁴¹Doğan Cüceloğlu, **İnsan ve Davranışı**, Remzi Kitabevi İstanbul 1991, s.42

²⁴² Bayraktar Bayraklı, “Kur’an-ı Kerim’e Göre Ailede Çocuk Eğitimi,” **İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi(II)**, Ensar Neşriyat, İstanbul2005. s.180.

Yavuzer'e göre çocuk yetiştirme de en sağlıklı ve başarılı olan ana-baba tutumu "güven verici ve destekleyici" tutum olduğunu belirtir. Ancak bu esnek yaklaşım içinde, kendi kararlarını özgürce verebilen, aldığı kararın sorumluluğunun bilincinde olan, bağımsızca hareket edebilen, özgüveni yüksek olan bireyler yetişebilir.²⁴³

Koç'un belirttiği gibi, aşırı serbest ya da aşırı koruyucu tutumlar kadar, aşırı baskıcı ve otoriter tutumlar da gerçek sevgiye aykırıdır. Doğru olan ise, çocuğun olumsuz davranışları karşısında sabırlı, anlayışlı ve hoşgörülü bir yaklaşımla sorunları çocuğuyla birlikte çözmeye çalışan; olumlu davranışları karşısında ise cesaretlendiren ve güven veren yaklaşımlarla çocuğunu destekleyen ana-baba tutumlarıdır²⁴⁴.

Bireye dini eğitim verilirken dengesiz ve kararsız tutum, aşırı koruyucu tutum, aşırı baskıcı ve otoriter tutum, aşırı hoşgörülü tutum, ilgisiz ve mükemmeliyetçi anne baba tutumu bireyi olumsuz yönde etkiler. Hoşgörülü ve güven verici tutum ise çocuğu olumlu yönde etkiler.²⁴⁵ Çocuk dini tecrübeleri, duygu ve düşünceleri içselleştirir. Benimsediği düşünceleri yetişkinlik döneminde uygular.

Ebeveynin çocuğa karşı sergileyeceği tutarlı, dengeli sevgi ve ilgi çocuğun kendine güvenini ve benlik saygısını yükseltir. Anne-babalar çocukta oluşan tutum, inanç, değer ve kişilik özellikleri için birinci derece referans kaynaklarıdır.²⁴⁶ Bu sebeple çocuk eğitiminde başarının yakalanmasının temel şartı, disiplin, ilgi ve sevginin bir arada bulunduğu demokratik ebeveyn tutumudur.

²⁴³ Yavuzer, **Ana-Baba ve Çocuk**, s.34.

²⁴⁴ Ahmet Koç, "Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İstanbul 2008, Sayı: 17.s.147.

²⁴⁵ Kuzgun, "Ana – Baba Tutumlarının Bireyin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi", s. 57.

²⁴⁶ Kaya, "Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü", s.199.

1.6. ANNE-BABANIN DİKKAT ETMESİ GEREKEN HUSUSLAR

1.6.1.Eş Seçimi

İslâm'da din eğitimi çocuğun doğumuyulahatta eş seçimiyle birlikte başlar. Bu eğitimi eş seçimiyle başlatanlar, uygun ve eğitimli bir eş seçilmediği takdirde çocuğun temel öğrenme ortamı olan evde taşların hiçbir zaman yerli yerine oturmayacağını ifade ederler.

Genel olarak çocuk eğitimi doğumla başlatılırken, son zamanlarda çocuğun gelişimi ile ilgili yapılan çalışmalarda, doğum sonrası gelişimi etkilemesi yönüyle doğum öncesi döneme de dikkat çekilmiştir.²⁴⁷ Çünkü çocuğun maddî ve manevî gelişiminde, onu dünyaya getiren ilk hücre önemli bir etkiye sahiptir.²⁴⁸ Bu sebeple çocuğun eğitiminde ilk aşamanın eş seçimi olduğunu söylemek mümkündür.

Kur'an-ı Kerim, kişilerin eşlerini seçerken titiz davranmalarını, bazı özellikler aramalarını tavsiye etmektedir. Bu durum kurulacak ailenin sağlam temeller üzerinde oturtulması ve doğacak çocukların ana ve babalarından genetik olarak alacakları bazı özellikler açısından son derece önemlidir. İslam'da, çocuğun terbiyesinden birinci derecede sorumlu olan ana ve babadır. Bu sebeple çocuğun eğitimi ile ilgili tedbirlerin nikâh öncesinde evlenmeye karar verirken alınması gerekmektedir.²⁴⁹ Çünkü o doğuştan çeşitli yetenekleri durgun enerji mahiyetinde getirmektedir.²⁵⁰

Evlilik kurumu sağlam ve sağlıklı olduğu müddetçe toplumun geleceği güven altındadır. Bunun temel nedeni; nesillerin, sağlam ve sürdürülebilir değerler üzerine inşa olmuş aile yuvası içinde yetişmelerini sağlamaktır. Bu sebeple çocuğun eğitimi ile ilgili tedbirlerin daha nikâh öncesinde, evlenmeye karar verilirken alınmaya

²⁴⁷Yavuzer, **Çocuk Psikolojisi**, s.25

²⁴⁸ Dodurgalı, **Ailede Çocuğun Din Eğitimi**, s.145.

²⁴⁹M. Faruk Bayraktar, **İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri**, İFAV Yay, İstanbul 1994, s.113

²⁵⁰ Bayraktar Bayraklı, **İslam'da Eğitim**, s.50-100; Dodurgalı, Kur'an Göre Ailede Din Eğitimi, s.21

başlanması gerekmektedir²⁵¹. Bu nokta Hz. Peygamber (sav)’in temel hadis kaynaklarının çoğunda yer almış olan şu tespiti önemlidir: “Bir kadınla, dört özelliğinden dolayı evlenilir: Zenginliği, asaleti, güzelliği ve dindarlığı için. Hz. Peygamber’in eş seçiminde dindarlığa ve ahlâka vurgu yapmasının en önemli sebeplerinden biri de genetik yatkınlıktır.”²⁵²

Hem Kur’an’da hem de hadislerde, mü’min eşlerle evlenme tavsiye edilmektedir: “İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Allah’a ortak koşan kadın hoşunuza gitse de mü’min bir cariye Allah’a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır. İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan erkeklerle, kadınlarınızı evlendirmeyin.”²⁵³

Gazali bu minvalde eş seçiminde açıkça, akıllı olma niteliğinin, güzel olma özelliğine tercih edilmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁵⁴

- I. Az masraflı olması
- II. Kadının doğurgan olması
- III. Kadının bakire olması
- IV. Soylu bir aileden gelmesi
- V. Yakın akrabalarından olmaması.

Veliler kız evlatlarını evlendirirken onların faydalarını esas almalı ve evleneceği kişiyi iyice araştırmalıdır. Kızlarını, fiziki ve manevi açıdan eksik ve geçimini sağlamaktan aciz birine vermemelidirler. Eğer kızın evlendirildiği erkek ona denk olmazsa bu nikâh geçerli olmaz. Yine babanın kızını fasık (günahkâr) birine vermesi de caiz değildir. Eş olarak seçilecek kişide kabiliyet, asalet, iyi bir

²⁵¹ Bayraktar, **İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri**, s.22

²⁵² Dodurgalı, **Ailede Çocuğun Din Eğitimi**, s.147.

²⁵³ Dam, **Ailede Din Eğitimi**, s.7-8.

²⁵⁴ Gazali, **El Munkızı Mine’d – Dalâl** (dalâletten hidayete). Yapla Pakış(Çev.),Umran Yayınları, İstanbul1998

muhitte yetişmiş olmak gibi bazı karakteristikler aranmalıdır. Zira bunların doğacak çocuğun ilerde şekillenecek olan karakterinin üzerinde çok büyük tesirleri olacaktır.²⁵⁵

1.6.2. Doğumdan Önce

Çocuk eğitimi konuşulunca anne ve babanın, çocuk doğmadan önceki hamilelik döneminde en önemli sorumluluğu, ruhsal açıdan doğuma ve çocuk yetiştirmeye hazırlıklı olma durumudur. Bu dönemde çocuğun bazı önemli eğitim değerlerini alabilmesi için, bu dönemi annne ve babanın sükûnetle geçirmesi, psikolojik yaşantılarının dengeli olması ve aynı zamanda çocuklarının iyi bir birey olacağına dair inanç yüklü olmaları gerekmektedir.²⁵⁶

Doğum öncesi ve sonrasında devam eden ve Batı eğitim sistemlerinde bulunmayan ancak İslâm eğitiminin en önemli ilkelerinden biri olan önemli bir unsur da “dua”dır. Dua, ebeveynin bütün maddî ve manevî tedbirleri aldıktan sonra yüce yaratıcıya sığınarak, O’nun yardımını ve müdahalesini talep etmesidir²⁵⁷. Kur’an’da Hz. Nuh’un bütün gayret ve çabalarının inkâr eden evladına hakikati öğretme ve kabul ettirmeye yetmediği ifade edilir²⁵⁸. “Eğitimin bu noktasında, peygamberler bile âciz kalmakta ve onun için duaya başvurarak ilahi müdahaleyi istemektedirler”²⁵⁹. Söz konusu metodu birçok peygamberin hayatında görmekteyiz²⁶⁰.

Konuyla ilgili Kur’an-ı Kerim’de çeşitli ayetler zikredilmektedir: “Onlar: Rabbimiz! Bize çocuklarımızdan ve eşlerimizden gözümüzün aydınlığı olacak insanlar ihsan et ve bizi Allah'a karşı gelmekten sakınanlara örnek yap”²⁶¹ derler.

²⁵⁵ Abdurrahman Dodurgalı, “Kur’an-ı Kerime Göre Çocuk Eğitimi,” (İlahiyat Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1984) .s.25

²⁵⁶ Dodurgalı, Kur’an-ı Kerime Göre Çocuk Eğitimi, s.26

²⁵⁷ Kasas 28/56; Yûsuf 12/103.

²⁵⁸ Hûd 11/ 42-43

²⁵⁹ Bayraklı, “Kur’ an-ı Kerim’e Göre Ailede Çocuk Eğitimi”, s. 186-189

²⁶⁰ Bakara 2/ 128-129; Âl-i İmran 3/35, 38; A’raf 7/189; Meryem 19/4-6; Enbiya 21/89-90; Sâffat 37/99-101.

²⁶¹ Furkan s. 25/74

Ayetin aile ve çocuk eğitimi ile olan ilişkisi ilk bakışta görülmektedir.²⁶² Burada ana babanın özellikle çocuk terbiyesi konusunda Allah'a yapacakları dua çok net ve kapsamlı bir şekilde gösterilmektedir. “Mümin bir anne ve baba için çocukları yönünden gözlerinin aydın olması, çocuklarını Allah itaatkâr ve dinde salih ve iyi bir insan olarak görmeleri ile mümkündür. İşte böyle bir duanın kendilerini sürüklediği ruh haleti içinde, henüz çocuk doğmadan bu sevinci hissetmeleri mümkündür.”²⁶³

Allah’a yapılan bu duanın ebeveynde meydana getirdiği manevi rahatlığın, henüz cenin halinde olan çocukta meydana getireceği etkiden bahsetmek istiyoruz.

Önce, çocuğun rahimde geçen hayatına bir göz atalım.

Çocuğun dışarıdan iletilecek etkilere açık olması için, ana rahminde geçen hayatının bir bölümünde canlı olması gerekir. Bu konuda Kur’anda şöyle buyrulmaktadır:

“Ey insanlar!.. Şu muhakkaktır ki biz siz (in aslınız) ı topraktan, sonra (onun zürriyetini) insan suyundan, sonra da hilkatı belli belirsiz bir çiğnem etten yarattık. Ve bunları size (kemali kudretimizi) apaçık gösterelim diye (yaptık). Sizi dileyeceğimiz muayyen bir vakte kadar rahimlerde durdururuz. Sonra sizi bir çocuk olarak çıkarıyoruz.”²⁶⁴

“Bundan sonraki otuz iki haftalık bekleme süresini cenin, canlı olarak ve uyarıcılara açık olarak geçirmektedir. Bu dönemde, dıştan gelen uyarıcılara bile cevap veren ceninin, anne tarafından gönderilen uyarıcılardan etkilenmesi doğaldır. Uyarıcıların olumlu oluşu, çocuğun eğitiminin müspet yönde başlamasına sebep olacaktır. Aksi ise çocuğu olumsuz yönde etkileyecektir. Çocuklarda ve büyüklerde gelişen ruhsal bozuklukları, beyin işlevlerini bozan fizyolojik veya organik bozukluklar ve çevrenin etkileri oluşturur. Çocuğa bu etkiler, dolaylı olarak anne ve

²⁶²Yazır ElmalılıHamdi,a.g.e.,c.v,s.3615;Dodurgalı, Abdurrahman, Kur’an-ı Kerime Göre Çocuk Eğitimi, İlahiyat Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1984.s.33

²⁶³ Dodurgalı, “Kur’an-ı Kerime Göre Çocuk Eğitimi,” s.33.

²⁶⁴ Kur’an-ı Kerim, Hacc S. 22/5

babadan gelir ve rahim içi yaşantıdan başlar. Bir genç anne adayı, kadınlık ve annelik rolünü benimsememişse doğan çocuğa karşı katı ve sevgisiz olur. Böylece, daha çocuk doğmadan onun için uygunsuz bir ortam hazırlanmış olur.”²⁶⁵

Bu yüzden eğitimin dua boyutu doğumdan önce de doğumdan sonra da işlevini sürdürmektedir. Hz. İbrahim’in oğlu İsmail’le birlikte Kâbe’de beraber yapmış oldukları duada, kendi soyundan gelenlerin iyi yetişmeleri ve doğru eğitim almaları hususunda Allah’a yalvardığı görülmektedir.²⁶⁶

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, çocuk anne karnında iken yedinci aydan itibaren dış etkilere karşı hassasiyet kazanır. Klinik çalışmalara dayalı olarak “cenin devrinde öğrenmeden” bahsedilmektedir. Bir taraftan genetik kuramlar, diğer yandan sosyal çevrenin cenine tesiriyle ilgili son çalışmalar ve kuramlar, eğitim olgusunun doğum öncesinde dikkate alınması konusundaki sünnetin bakış açısını teyit etmektedir.²⁶⁷

1.6.3. Doğumdan Sonrası

Bu dönem, doğumdan başlayıp sütten ayırma zamanına (0-2) kadar geçen iki yıllık bir zaman dilimini kapsar.²⁶⁸ Bu evrede çocuğun fiziksel hareketleri tamamen olgunlaşmamış olmasına rağmen duyularını kullanarak bazı alışkanlıklar kazanmaya çalıştığını gözlemlemek mümkündür. Bunun için bu dönemi Piaget “duyusal-devinimsel işlem dönemi” olarak nitelemiştir²⁶⁹.

Geldiği dünya ile ilgili hiçbir tecrübesi olmadan doğan bebek, işittiği ve gördüğü şeylerden zihnen ve ruhen etkilenmektedir. Böylece şuur altı olumlu veya olumsuz uyarıcılar tarafından beslenmektedir. Bebeklik döneminin başlangıcından

²⁶⁵Rıdvan Cebiroğlu, **Çocuk Akıl Sağlığı ve Hastalıkları**, İstanbul Üniversitesi Yayınlar, İstanbul 1982 s.15; Dodurgalı, **Kur’an-ı Kerime Göre Çocuk Eğitimi**, s.35

²⁶⁶**Kur’an-ı Kerim**, Bakara 2/128-129.

²⁶⁷Canan, “Hz.Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye,” s.99

²⁶⁸**Kur’an-ı Kerim**, Bakara 2/233.

²⁶⁹Piaget,“**Çocuk Piskolojisi**” s.21.; Şaban Karaköse, **Çocuklarımıza dinimizi nasıl öğretiriz?**,Yediveren Yayınları, İstanbul 2013. s. 70.

önce ve sonra uygulanması gereken din eğitim faaliyetlerinde peygamberlerin uygulamaları göz önünde bulundurulması önemlidir.

İslâm kültüründe doğumdan hemen sonra bebeğin sağ kulağına ezanın, sol kulağına kâmet okunması önemli uygulamalardandır. Nitekim Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hasan doğduğunda kulağına ezan okuduğu kayıtlarda sabittir.²⁷⁰ Dünyaya gözlerini açan çocuğun duyacağı ilk sözlerin, Allah'ın büyüklük ve yüceliğini anlatan kelimeler ve İslâm'a girişin anahtarı olan kelime-i şehâdet olması, bir bakıma İslâm esaslarının telkini sayılır. Başka bir ifadeyle doğumun hemen sonrasında, ismi dahi söylenmeden okunan ezan ve kâmet, "elest bezmi" ile çocuğun bilinç altına yerleştirilen inanç duygusunu harekete geçirerek Allah'a verdiği sözde sadık olmasını hatırlatma faaliyetidir²⁷¹.

1.6.4. Babanın Helal Yedirmesi

İslama göre şahsiyetin oluşmasında temel faktörlerden biri, helal rızık kazanmak ve aile fertlerini onunla beslemektir. Helal ve haram konusunda duyarsız davranmak, elde edilecek çocuğun temelini bozuk olmasına yol açacaktır. Zira Kur'an, helal ve harama dikkat etmeyi Allah inanmanın bir gereği olarak görür.²⁷²

Hz. Peygamber doğumdan sonra çocukların ilk gıdasının tahnîkle²⁷³ verilmesine özen göstermiş, bu uygulamanın kendi torunlarıyla sınırlı değil, genel bir ilke olarak bütün Müslüman çocuklara uygulanmasını tavsiye etmiştir. Hz. Âişe yeni doğan bebeklerin Peygamberimize getirildiğini, onun hayır ve bereket için duaettiğini, adlarını verdiğini ve tahnîk yaptığını anlatmaktadır²⁷⁴. Bedreddin el-Aynî'ye (öl: 855/1451) göre "hurma ile tahnîk yapma çocuğun inançlı olmasını

²⁷⁰Ebû Dâvud., S. İ. S. **Kitâbü's-Sünen**; thk: Muhammed Avvame Cidde 1998, Darü'l-Kıble li's-Sekafeti'l-İslâmiyye.;Ebû Dâvud, "Edep", 107, 114, 116

²⁷¹Bayraktar Bayraklı, "Kur'an'ı Kerime Göre Ailede Çocuk Eğitimi".**İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005 s.181.

²⁷²Mehmet Reşat Şavlı, **İslam'da Çocuk Terbiyesi**, Ensar yayınları, İstanbul 2018, s.74.

²⁷³Tahnîk: Hurma ve benzeri bir şeyi ağızda çiğnedikten sonra çocuğun damağını onunla oğmak (Nihaye 1/451; İbn Hacer, Fethu'l-Bari 12/4); Canan, **Hz.Peygamber'in Sünnetinde Terbiye**, s.110.

²⁷⁴Müslim, "Tahâret", 101, "Âdâb", 27; Ebû Dâvud, "Edep", 116.

sağlama ve Allah'tan lûtf beklentisi içinde olma düşüncesine dayanmaktadır. Tahnîk uygulamasıyla çocuğun ruh ve beden açısından sağlıklı olması hedeflenmekte, salih bir kul tarafından karakter eğitiminin ilk adımı atılan çocuğun midesine de ilk defa helâl ve tatlı bir besinin girmesi arzulanmaktadır”²⁷⁵.

Konuya işaret eden bir ayette; “Rabbinin izniyle güzel memleketin bitkisi güzel çıkar; kötü olandan ise faydasız bitkiden başka bir şey çıkmaz...”²⁷⁶. Bu âyeti kalıtım, eğitim ve helâl gıdanın, çocuğun gelişimindeki etkisi açısından ele alıp irdelemek mümkündür. Haram lokmanın insan şahsiyet ve karakterini etkileyeceği inancını benimseyen İslâmi eğitim, anne ve babanın çocuklarını helâl lokma ile büyütmeleri gerektiğine vurgu yapar.²⁷⁷

1.6.5. Anne Sütünün Önemi

Çocuğun yetiştirilmesinde dikkat edilecek ilk ve en önemli konu, onun beslenmesi ve gıdasıdır. Zira çocuğun aldığı gıdaların karakterine iyi ya da kötü yönde tesirinin olacağı İslam âlimlerince kabul edilmektedir.²⁷⁸ Bu gıdalar içinde ise anne sütü, ana mayayı teşkil etmektedir.²⁷⁹

Kur'an'da yüce Allah emzirmeyle ilgili olarak, “Emzirmeyi tamamlamak isteyen (baba) için, anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler.”²⁸⁰

Bu dönemde çocuğun sağlıklı beslenmesinde en önemli uygulamalardan biri de süt emzirme safhasıdır. Anne sütünün bedensel ve ruhsal olarak birçok faydası bulunmaktadır. Anne ile çocuk arasındaki emzirme ile gelişen duygusal ilişkilerin canlılığı, fitri bir duygu olan anne sevgisi ve şefkati, çocuğun hem maddî hem de manevî yönünün sağlıklı gelişmesinde temel etkindir. Bundan dolayı insanın var

²⁷⁵ Aynî, M. Bin. A.(ty.83-85). Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr,; A. N. Ulvân, **Terbiyetü'l- Evlâdî'l-İslâm,c. I, s. 81** Mısır 1981, Dâru's- Selâm,;Süleyman Gümrükçüoğlu, **Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü**, Kadın Araştırmaları Dergisi, İstanbul 2017, s.98.

²⁷⁶ **Kur'an Kerim**, A'raf 7/58.

²⁷⁷ İsmail Lütfi Çakar, **Hadis Edebiyatı**, İfav Yayınları, İstanbul 2015, ss. 134-136.

²⁷⁸ Bkz. Gazallî, ihya, III, 67; Kınalızade, II, 31.; Şavlı, **İslam'da Çocuk Terbiyesi**, s.70.

²⁷⁹ Şavlı, **İslam'da Çocuk Terbiyesi**, s.70.

²⁸⁰ **Kur'an Kerim**, Bakara 2/233.

olmasından beri anne sütü, çocuk beslenmesinin ve gelişiminin en temel ve en önemli kaynağı olmuş, bundan yoksun olmak da pek çok problemi beraberinde getirmiştir²⁸¹. Nitekim en son tıbbi tespitlerde çocuğun beden ve ruh sağlığı hususunda anne sütünün yerini başka hiçbir gıdanın, anne kucağının yerini de başka hiçbir ortamın tutamayacağını göstermektedir.²⁸²

Bu evrede bebeğe kendi annesinin sütü verebileceği gibi başka bir kadının sütüyle de beslenmesi mümkündür. Hz peygamber, sütün maddî ve manevî etkisinden dolayı süt akrabalığına (mahremiyet) sebebiyet vermesi nedeniyle sütanne seçilecek kişiye dikkat çekerek, “Emzirilen süt, çocukların tabiat ve karakterini değiştirir”²⁸³ hadisi de sütün tabiat ve karakter değişimine olan etkisine dikkat çekmektedir. Bu sebeple Hz. Peygamber, çocuğun iki yaşına kadar emdiği sütün karakterine tesir edeceğini vurgulayarak çocuğa süt veren öz annesi veya sütannesi olan kişinin sosyo-kültürel ve dinî yeterliliğine dikkat çekmiştir.²⁸⁴

1.6.6. Çocuğa Güzel Ad Koymak

Bu dönemde ebeveynin en önemli görevlerinden biri de, hayatı boyunca çocuğun şahsiyeti ve hayatı üzerinde derin ve kapsamlı etkileri olan ismin koyulmasıdır.

Peygamber (s.a.v.) efendimiz şöyle buyurmuştur:

“Her çocuk akikası karşılığında rehindir. Yedinci gününde akikası kesilir, adı konulur ve başı tıraş edilir.”²⁸⁵

Sahih rivayetler göre çocuğa ad koyma zamanı birinci gün ile yedinci gün arasında yapılır. Ebeveyn çocuğa ad koyarken dikkat edeceği husus, ona en güzel ve

²⁸¹ Dodurgalı, **Ailede Çocuğun Din Eğitimi**, s. 200.

²⁸² TDV İslam Ansiklopedisi, VIII, 356.; Şavlı, **İslam’da Çocuk Terbiyesi**, s.70.

²⁸³ A. İbn Hacer, **El- Metâlibü’l-Âliyec. II.**, thk: Habiburrahman el- A’zamî., el- Matbaatü’l-Asriyye, Kuveyt 1973, s. 79;A. K. Müttaki, **Kenzü’l- Ummalc. VI.**, nşr: Bekri Hayyani, Saffet Sakka. Beyrut 1985 Müessesetü’r- Risâle, s. 270.

²⁸⁴ Çakar, **Hadis Edebiyatı**, ss.134-136

²⁸⁵ Sahih-i Müslim: Selman b: Muğayre Hadisinden

en anlamlı bir isim seçmektir ki Peygamber (s. a. v.) efendimiz bu konuda doğru yolu göstermiş, tavsiyelerde bulunmuştur. Peygamber (s. a. v.) efendimiz bir hadislerinde şöyle buyuruyor.

“Şüphesiz ki sizler kıyamet günü isimlerinizle, babalarınızın ismiyle çağrılacaksınız. O halde isimlerinizi güzel koyun.”²⁸⁶

Hız. Peygamber’in belirttiğı gibi, kıyamet gününde insanlar kendi isimleri ve babalarının isimleriyle çağrılacaktır. Dolayısıyla çocuğa isim koyulurken, ismin manasının güzel ve anlamlı olması önem arz eder. Ayrıca çocuğun alay ve eğlence konusu olmasına sebep olacak, uğursuzluk, çirkinlik ve kabalık ifade eden isim ve nitelendirmelerden uzak durmak, çocuğun şahsiyet ve kişiliğinin zedelenmesini engelleyecektir.²⁸⁷ Çünkü çocuğa ad koyma, ölüm sonrasında dahi kişinin ayrılmaz parçasıdır.

Çocuğu zor durumda bırakacak anlamlar içeren kötü adlar konmamalıdır. Tirmizi’nin Hız. Aişe’den rivayet ettiğine göre, Peygamberimiz çirkin isimleri değiştirdi. Hız. Ömer’in bir kızı oldu, adını Asiye koymuşlardı. Peygamberimiz bu adı hoş karşılamadığı için Cemile ile değiştirdi.²⁸⁸ Bu yüzden çocuğa isim verirken yukarıda belirtilen Kur’an ve peygamberin sünnetleri doğrultusunda hareket edilmelidir.

1.6.7. İlk Çocukluk Evresi (Ğulam)

Bu dönem, çocuğun süttten kesilme ile başlayıp yedi yaşına kadar devam eden zaman dilimini kapsayan (3-7) biyolojik, duygusal ve bilişsel olarak en hızlı geliştiğı dönemdir. Bu nedenle ilk çocukluk dönemi, kişinin hayatının temellerini oluşturmaları ve şahsiyetinin şekillenmeye başladığı zaman dilimi olması bakımından oldukça

²⁸⁶Ebu Davut

²⁸⁷Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, s. 182.

²⁸⁸*Kur’an Kerim*, Hucurat S /11

önemlidir. Birey, yetişkin hayatına hazırlayıcı davranışları büyük ölçüde bu dönemde öğrenir ve bu öğrenme onda derin izler bırakır²⁸⁹.

Çocukluğun erken dönemlerinde, ebeveyn eliyle yerine getirilmesi gereken faaliyetin hangi yaşlardan itibaren başlayacağı konusunda kesin bir sınır olmasa da Hz. Peygamber'in uygulamalarına baktığımızda çocuğun konuşulanı anlama ve anladığını anlatma kabiliyetine ulaşma seviyesi dinin eğitiminin başlama aşaması olduğu söylenebilir. Hz. Peygamber konuşmaya başlamış olan bir çocuk kendine getirildiğinde hemen ona tevhit inancını vurgulayan İsrâ sûresi 111. ayetini yedi kez okutarak ezberlettiği bilinmektedir.²⁹⁰ Ayrıca Hz. Peygamberin çocuklarınıza ilk öğrettiğiniz kelime “Lâ ilâhe illallah olsun” tavsiyesi hem öğretmenler hem de ebeveynler açısından, 3-4 yaşlarının eğitim açısından önemli zaman dilimleri olduğunu ortaya koymaktadır²⁹¹.

Çocuğun, iki buçuk-üç yaş civarında, ilgi ve merak duygusunun verdiği hareketlilikle her şey hakkında sorular sormaya başlaması bu dönemin, “soru çağı” olarak nitelendirilmesini sağlamıştır²⁹². Bu dönemde çocuğun soyut kavramları (Allah, melek, ölüm, ahiret vb.) kendi düşünce yapısına uygun olarak, somut ifade ve kavramlarla dile getirmeye çalıştığı görülmektedir²⁹³. Ebeveyn olarak bu sorulara vereceğimiz cevaplar çocuğu psikolojik açıdan rahatlatabileceği gibi, ruhsal karmaşa yaşamasına da neden olabilir²⁹⁴. Bu sebeple sorulan soruları eleştirmeden, sade bir dil kullanarak, somut örneklerle sorular cevaplandırılmalıdır.

Çocuğun bu dönemde başlayan sevgi, bağlanma ve güven duygusu ilk gelişen duygulardır. Bu duyguların anne-babadan yaratana doğru olan gelişim sürecinde, çocukta kendisine güvenip inanabileceği Allah arayışı başlayacaktır. Şüphe yok ki

²⁸⁹ Köylü, “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi,” s. 137.

²⁹⁰ Abdurrezzak, *Musannafu Abdurrezzâk*, c. IV, s. 334.

²⁹¹ Abdurrezzak, *Musannafu Abdurrezzâk*, c. IV, s. 334; Yavuz, 1983, s. 41.

²⁹² Cihandide, “Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi,” s. 64.

²⁹³ Ronald Goldman, *Readiness for Religion: A Basis for Developmental Religious Education*, Seabury Pres. New York: 1971, s. 30.

²⁹⁴ E. F. Hunter *The Questioning Child and Religion*, The Starr King Press. Boston 1956, s. 80.

çocuğun bu ihtiyacı Allah'ı anlatma ve tanıtmaya açısından din eğitimcisine büyük imkânlar sunar²⁹⁵.

Allah inancını çocuklara anlatırkenken, Allah'ın, seven ve merhamet eden, bizi koruyucu özelliklerinden bahsedilmelidir. Doğru ve kalıcı bilgilerle, olumlu bir Allah tasavvuru geliştirilmeli ve böylece, çocuğun Allah'a sevgiyle bağlanması ve güven duyması sağlanmalıdır. Zihinsel ve dil gelişimi de esas alınarak ezberlettirecek kısa dua ve ayetlerle çocuğa Allah'ın varlığı hissettirilmeli ve çocuğun yaratıcıyla iletişim kurması teşvik edilmelidir. Bunun için bu yaş gurubunda bütün dinî bilgiler ve kavramlar, zihinsel ve entelektüel temelden ziyade sevgi esasına dayandırılarak öğretilmeye çalışılmalıdır²⁹⁶.

Bununla birlikte, din dilinde bir takım benzetmeler, kıssalar ve pek çok soyut kavram olduğundan dinî alanda konuşma ya da bir şeyler kazandırma pek kolay olmamaktadır. Din dilini harfi harfine kullanmak, istenmeyen sonuçlara götürebileceği için çocukların ruh dünyasına daha uygun olacak basit bir dil kullanmak gerekir²⁹⁷. Örnek alınması açısından, başka ideal karakterlerin hayat hikâyelerinin sade bir dille anlatılması da çocuğun duyu ve düşünce dünyasında, çeşitlilik ve kalıcılığa katkıda bulunacaktır.

Soruların odaklandığı bir diğer konu, büyüklerin yaptığı ibadetlerdir. Bu dönemde çocuk özdeşleşmeyle, çevresindekilerin duyu, düşünce ve davranışlarını taklit etmeye başlar ve böylece dinî değerler de ailede temsil edildiği şekliyle çocuğun dünyasında yerini almaya başlar²⁹⁸. Ebeveyn tarafından gerek ibadetlerin yerine getirilmesi, gerekse ahlâki kurallara uygun davranışların sergilenmesi, ilk

²⁹⁵ Cihandide, **Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi**, s. 65; Kerim Yavuz, **Çocuk ve Din**, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 122-123; Halis Ayhan, **Eğitime Giriş ve İslâmiyetin Eğitime Getirdiği Değerler**, Damla Yayınları, İstanbul 1986, s. 293.

²⁹⁶ J. M. Lee, "How to Teach: Foundations, Processes, Procedures" *Handbook of Preschool Religious Education*, ed. Donald Ratcliff, (Birmingham 1998, Alabama: Religious Education Press), s. 170-171.

²⁹⁷ Goldman, *Readiness for Religion: A Basis for Developmental Religious Education*, s. 31-34.

²⁹⁸ Halil Apaydın, "Aile İçi İletişimin Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi," **O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 12-13, Samsun 2001, s. 327; Ayhan, **Eğitime Giriş ve İslâmiyetin Eğitime Getirdiği Değerler**, s. 311-317.

çocukluk döneminde son derece önemlidir. Özellikle üç ve dört yaşlarındaki çocuklar için dinî atmosfer temel bir öneme sahiptir. İnanç ebeveyn tarafından yaşandığında, çocuklar kendilerine söylenen şeylerin gerçekçi ve samimi olduğunu hisseder²⁹⁹.

Bu sebeple dinin ibadet ve ahlâk anlayışı çok kısa ve basit cümlelerle, çocuğun anlayabileceği düzeyde anlatılırken, çocuğun soru sormasını sağlayacak ortam hazırlanmalıdır. Ahlâkî bilincin merkezi sayılan vicdanın, ilk gelişim basamağı kabul edilen bu dönemde 2–3 yaşlarında ortaya çıkan utanma duygusu ile 3–6 yaşlarında beliren suçluluk duygusu doğru bir şekilde yönlendirilmeli³⁰⁰, vicdanın gelişimi engellenmeden sağlıklı bir biçimde desteklenmelidir.

İlk çocukluk döneminden itibaren kelimeleri, kelimeleri birleştirerek anlamlı cümleleri oluşturmayı, yani konuşarak iletişim kurmayı öğrenen çocuk artık dönülmez bir yola girmiş olur. Ailesinin, çevresinin, milletin geleneksel, dini, milli bütün mirası çocuğun beynine aktıkça akar. Büyükler çok objektif görünen bir faaliyetle, çocuklara kelimeler öğretirken, bu kelimelerle birlikte, onlar türküler içinde olsun, dualar içinde olsun, şiirlerde, masallarda olsun, hatta küfürlerde olsun, onların taşıdıkları değerli ve değersizlikleri de birlikte çocuğa aktarırlar. Bu çağda çocuklar çok yönlü bir bilgi bombardımanı altında bulunurlar diyebiliriz. Herkes onlara bir şeyler öğretme çabasındadır. Üç ile yedi yaş arası, duyguların alış gücünün dorukta olduğu bir dönemdir. Şahsiyet özelliklerinin bu dönemde temel olarak belirlendiği kabul edilir. "Yedisinde ne ise yetmişinde odur" deriz³⁰¹. Çocukluk dönemi bireyin ileriki hayatının temellerini oluşturması ve karakterinin şekillendiği dönem olması açısından oldukça önemlidir.

İlk çocukluk dönemi, pedagogların “kültür emici” dediği dönemdir. Bu dönem, çocuğumuzun hayatı, dünyayı ve kendi varlığını bir kültür içinde

²⁹⁹Xavier Lefebvre ve Louis Perin, **Bringing Your Child to God: The Religious Education of the Pre-School Child**, New York1963; P. J. Kennedy and Sons. s. 26.; Süleyman Gümrükçüoğlu, **Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü**, Kadın Araştırmaları Dergisi, İstanbul 2017, s.100.

³⁰⁰ Bilgili, **Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler**, s. 52

³⁰¹Beyza Bilgin, “Çocuklarımızın Duyguları ve Duaları”, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi 2**, İFAV Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s.65.

anlamlandırdığı çağdır. Çevresinden duyduğu, gördüğü her şey çocuğun hayal âleminde yer edinir ve kültürün ana kodlarını oluşturur. Çocuklarımız bizim söylediklerimize değil, inandıklarımıza inanırlar. Ayrıca bizim emrettiklerimizi değil, yaptıklarımızı yaparlar. Bizler çocuğumuza terbiye verirken kendimizi unutursak yani sözlerimizle davranışlarımız birbirini tutmazsa nasihatlerimizin pek etkisi olmaz.³⁰²

Altı yaşına kadar çocuğun kişiliği üç aşamadan geçerek büyük çapta tamamlanmış olur: Güvenli veya güvensiz kişilik, bağımlı veya bağımsız kişilik, sorumlu veya sorumsuz kişilik. Bu aşamalardan biri ihmal edildiğinde veya çeşitli sebeplerle geri kaldığında bir sonraki aşamayı olumsuz yönde etkilemektedir. İhmal edilen dönemi geriye döndürmek ve tamir etmek hemen hemen imkânsızdır. Anne baba adayları bu gerçeği göz önünde bulundurarak, bebek ana rahmine düştüğü andan itibaren annelik ve babalık sorumluluğunu yerine getirmeli, bebeğin fiziksel ve Ruhsal yönden sağlıklı gelişmesi için ellerinden gelen bütün imkânları kullanmalıdırlar.³⁰³

“Özellikle bu dönemde oyun, çocuk için çok önemli ve anlamlı bir ihtiyaçtır. Yetişkin için çalışma ne ifade ediyorsa, çocuk için de oyun o kadar ciddi ve önemli bir uğraştır. Bununla birlikte oyun, bir gelişim vasıtası ve önemli bir öğrenme durumudur. Bu sebeple, çocuk için değer ifade eden oyunlara zaman zaman iştirak ederek ilişkiler güçlendirilmeli, çocuk daha yakından tanınmaya çalışılmalı ve bu etkinlikler içinde bir takım dinî, ahlâkî ve sosyal içerikli mesajlar verilerek, çocuk eğitilmelidir.”³⁰⁴

³⁰²Hatice Kübra Ergin, **Çocuklarda Din Eğitimi**, Kalbi Kitaplar, İstanbul 2012, s. 61-69.

³⁰³Ali Çankırılı, **Çocuğun Manevî Eğitimi**, Zafer Yayınları, İstanbul 2015 s. 19.

³⁰⁴David Elkind, “The Role of Play in Religious Education,” **Religious Education**, Vol. 75, No. 3. 1980, s. 284, 288.

1.7. ANNE BABANIN ORTAK SORUMLULUKLARI

1.7.1. Terbiyeye Erken Başlamak

“İlk çocukluk dönemi, dış uyarıcılardan etkilenme yönüyle en kritik dönemdir. Bu dönemde ailelere verilecek iyi bir son derece önemlidir ve geleceğe dönük sağlam temeller için gereklidir. Bu dönemde verilecek doğru eğitimlerin ve yaşanılacak olan tecrübelerin çocuğun hayatının birçok alanında olumlu etkisi olacaktır. Bu dönemde çocukların zihinsel ve sosyal yönden gelişmeleri için yoğun uygun uyarıcıların olduğu bir ortam olması gerekmektedir. Bu dönem çocuklarının daha çok aileleriyle beraber olması ise anne babaların etkilenme oranını daha da artırmaktadır.”³⁰⁵

İslam ahlakçıları terbiyeye erken başlamanın çocuğun ahlaki gelişiminde büyük önem arz ettiğini ifade etmektedirler. Maverdi'ye göre ebeveyn, terbiye hususunda çocuklarına erken dönemde edep ilkelerini vermeliler ki çocuk bu ilkelere alışsın ve bu telkinlerle büyüsün. Böylece büyüdüğü zaman da bunları kolaylıkla kabul etsin. Zira bu yolla çocukluğunda bu edep ilkelerine ünsiyet meydana gelir. Çocuğun küçük yaşlarda aldığı telkinler, kendisinde karaktere dönüşür. Fakat erken dönemde çocuğun eğitimi ihmal edilirse, büyüdükten sonra çok daha zor olur.³⁰⁶

İşte bu gerçeklerden hareketle İslam ahlakçıları, bebeklikten itibaren çocuğa, yavaş yavaş güzel davranışlar ve güzel ahlakın telkin edilmesi ve çocuğun kötü davranışlardan menedilmesinin gerekliliği üzerinde durmuşlar. Çocuk ayıplanacak davranışlara teşebbüs ettikçe; “Hayır! Sakın! Bir daha bunu yapma! Ayıptır!” gibi ifadelerle, uyarılmaları gerektiğini ifade etmişlerdir.³⁰⁷

İlk çocukluk döneminde çocukların, saf ve masum olduğu düşüncesiyle bazı ebeveynler onlarda uygunsuz davranışlar görünce önemsemez ve güler geçerler.

³⁰⁵ Zeynep Berna Erdiller, “Erken Çocukluk Eğitiminde Temel Kuram ve Yaklaşımlar“, **Erken Çocukluk Eğitimi**, (ss. 56-90), Pegem Akademi, Ankara 2010. ss. 56-90

³⁰⁶ Maverdi, s.370; Şavlı, **İslam’da Çocuk Terbiyesi**, s.85.

³⁰⁷ Ali Çelebi Kınalızade, Ahlak-ı Ala’i, Hazırlayan: Mustafa Koç, Klasik Yayınları, İstanbul 2007, s.358.; Şavlı, **İslam’da Çocuk Terbiyesi**, s.86.

Hatta eğlence olsun diye bazen onları teşvik eder, daha da ileri giderek küfür dahi öğretirler. Bazı ebeveynlerde bu yanlış davranışları yapan çocuklarını kendi haline bırakırlar. Çocukların her yaptığına kayıtsız kalınması, kötü alışkanlıkların onlarda yerleşmesine sebep olacak, bunun neticesinde ise sonraki yıllarda iyiyi yapmakta ve kötüyü bırakmakta güçlük çekeceklerdir.³⁰⁸ Ebeveynler çocuğun eğitimde ilk yıllarının öneminin farkında olarak eğitmeli ve gerekli tedbirleri zamanında almalıdır. Çocukluk yıllarında kazandırılmayan değerlerin yaşamın diğer yıllarında öğrenilmesi ve yaşanması çok zordur. Bu yüzden bozulmuş bir nesille yaşamamak için sağlıklı çocuklar yetiştirmeliyiz.

1.7.2. Güzel Ahlak Kazandırmak

Aile bireyleri İslâm'ın ahlâkıyla eğitilmelidir. İslam ahlâkı, yaratılanlara karşı merhametli olmayı, sosyal münasebetlerde dürüstlük ve güvenilirliği, karşılık beklemeden sevgi ve fedakârlığı, samimiyet ve iyi niyeti, kötü arzuların bastırılmasını ve daha birçok erdemleri ihtiva etmiştir. Dolayısıyla iman, ibadet, insan haklarına saygı, yeme-içme, giyim-kuşam edepleri ve güzel ahlâk kaideleri, görgü kuralları daha küçük yaşta iken aile içinde çocuklara verilmeli ve öğretilmelidir. “Çocuğun en mükemmel şekilde yetişmesi, ihtiyaç duyduğu bütün insani ve ahlaki faziletleri, sosyal kural ve davranışları dini inanç ve değerleri öğrenmesi ve yaşaması; sanat ve hüner sahibi olması için anne ve babanın tüm imkânlarını kullanarak gayret sarf etmeleri gerekir.”³⁰⁹

Çocukların, anne, baba ve çevresinden gördükleri, onun kişilik ve karakterinin oluşmasında zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle çocuğun çevresinde sürekli olarak iyi davranış örnekleri meydana getirmeye dikkat edilmelidir. Çünkü ahlaki değerler ailede kazanılır ve diğer olumlu duyguların oluşmasına da öncülük

³⁰⁸ Bkz. Bilgin, *İslam ve Çocuk*, s.133.

³⁰⁹ Şavlı, *İslam'da Çocuk Terbiyesi*, s.88.

eder. Çocuk, ailede öğrendiği davranış kalıplarına göre hareket etmektedir. Ebeveynler, çocuklara ahlaki davranışlarında örnek olmalıdır³¹⁰.

Peygamberimiz anne-babanın çocuğuna mirası ile ilgili olarak “Hiçbir anne-baba çocuğuna güzel ahlaktan daha hayırlı bir miras bırakamaz”³¹¹ buyurmuştur. Çocuğun tüm hayatını kuşatacak böyle bir terbiye hem dünya hem ahiret mutluluğunu hedef alan istikamette ilerlemesine ortam hazırlar. Ebeveyn Peygamber (s. a. v.) efendimizin ahlakını çocuğa örnek olacak şekilde yaşayarak çocuğu terbiye etmesi çocuğu en iyi sonuca ulaştırır. Ebeveyn çocuğunu güzel ahlaka davet ederken hükmü ve men etmeye çalıştığı her ilahi yasağı yeterince bilmesi gerekir. Çünkü ancak bu durumda çocuğunu İslam esaslarına uygunbir şekilde yetiştirebilir.³¹²

1.7.3. Cehennem Ateşinden Korumak

Çocuklar, anne ve babanın omzuna yüklenmiş birer emanettir. Anne babalar kıyamet gününde bu emanetten; emanetin hakkını verip vermediklerinden hesaba çekileceklerdir.³¹³

İmam Gazzali İhya’da “çocuğu ateşten koruma“nın nasıl olacağı ile ilgili olarak şu özlü ifadelerle yer vermektedir: “Çocuğun korunması; ona edep öğretmek, ahlakını tertemiz yapmak ve güzel ahlakları talim ettirmek, kötü arkadaşlardan korumak, fazla nimetlere dalmayı kendisine adet ettirmemek, süs ve lüksü kendisine sevdirmemek demektir.”³¹⁴

Bir ateş çemberinin içinde olduğumuz ahir zaman çağında, hem kendimizi hem de çoluk çocuğumuzu korumanın yolu, Kur’an ve sünnet ekseninde gerekli donanıma sahip olmak için çalışmak ve maneviyat zırhına kuşanıp Allah’a (cc)

³¹⁰ Ertuğrul, **Herkesin Öğretmeni Hz. Muhammed**, s.171.

³¹¹ Tirmizi, “Birr“, 33. TDV İslam Ansiklopedisi, VIII, s.356.

³¹² Özmen, **Çocuk Eğitimi İzlenecek Metotlar**, s.87.

³¹³ Ali Fethi Abdullah, Beni Ne Zaman Dinleyeceksiniz, Ayhan Çakıroğlu (Çev.), Beka Yayınları, İstanbul 2008, s.13,;Şavlı, **İslam’da Çocuk Terbiyesi**, s.88.

³¹⁴ Gazzâli, **İhya III**, 165.

dayanarak, her hal ve şartta yılmadan mücadele etmekten geçer.³¹⁵ Ebeveynin hedefi kendisini ve sorumluluğu altındaki çocuklarını cehennem ateşinden koruyup; emaneti bozulmadan sahibine teslim etmek olmalıdır.

1.7.4. Ardından Salih Evlat Bırakmak

Çocuk sahip olmak marifet değildir. Herkes çocuk sahibi olabilir. Fakat istenilen düzeyde bir anne ve baba olamaz. Her ebeveynin amacı ardında hayırlı bir evlat bırakmak olmalıdır. İyi yetişen bir evlat hem bu dünyada hem ahirete ebeveyn için en büyük yatırımdır. Bu yüzden ebeveyn dini terbiyeye göre çocuklarını eğitmeye gayret etmelidir.

Ebu Hureyre'den rivayet edildiğine göre, Peygamberimiz şöyle buyurmuşlardır:

“İnsanoğlu öldüğü zaman, bütün amellerinin sevabı da sona erer. Şu üç şey bundan müstesnadır: Sadaka-i cariye, istifade edilen ilim, kendisine dua eden hayırlı evlat“³¹⁶ buyurmuştur.

Anne babaya düşen, çocuklarını iyi bir Müslüman olarak yetiştirmektir. Zira İslam'a göre evlatla, ebeveynin vefatlarından sonra da anne ve babasına dua ettiği gibi, başkalarının da dua etmesine vesile olur.

Her ebeveyn, elindeki bütün imkânları değerlendirerek salih evlatlar yetiştirmellidir. Ebeveyn bu dünyada salih evlat yetiştirmezse hem bu dünyada cezasını çeker hem de ahirette bu durumun hesabı kendilerine sorulur.

1.8. AİLE EĞİTİMİ KAVRAMI

Erken çocukluk ile ilgili yapılan bilimsel çalışma ve uygulamalar; nitelikli, davranışlara sahip bireyleri yetiştirmek için eğitime çok küçük yaşlarda başlanması gerektiğini ortaya koymuştur. Çocuk eğitiminin öneminin artmasıyla birlikte

³¹⁵Şavlı, **İslam'da Çocuk Terbiyesi**, s.93.

³¹⁶Müslim, Vasiyet 14. ; Ebu Davud, Vesaya, 14.

ebevenlere de nitelikli bir eğitim verilmesinin gerektiği bilincine varılmıştır.³¹⁷ Bu nedenle ebeveynlerin nitelikli bir biçimde eğitilmesi söz konusu olmuştur.

Aile, herkesin hayatında büyük öneme sahiptir. Dünyaya gelmesinden sonra farklı yollarla ilk öğrenmelerin yaşandığı ortam olması, çocuk için ailenin eğitim açısından önemini daha da arttırmaktadır.³¹⁸ Aile eğitimleri “anne-babalara veya bu rollerden birini üstlenen yetişkinlere çocuk veya çocuklarıyla birlikte iyi bir yaşam sürmeleri için daha bilgili, ilgili, sorumluluk sahibi, mutlu, sağlıklı aileler olmak üzere bilgi vermeyi, bunun için gerekli donanım kazanmaları için yol göstermeyi, rehberlik etmeyi içeren çeşitli eğitim programlarıdır.”³¹⁹ Aile eğitiminin temel amaçları ise şunlardır:

- I. Anne-baba çocuk ilişkisinde tutum ve davranışların olumlu şekilde gelişmesini sağlamak,
- II. Anne-babayı çocuk gelişimi ve eğitimi konusunda bilgilendirmek ve bilinçlendirmek,
- III. Çocuğun gelişimiyle ilgili çıkabilecek sorunları önlemek ve farklı disiplin metotları sunmak,
- IV. Çocuğun aile içinde edinebileceği tecrübeler hususunda anne-babayı bilgilendirmek,
- V. Anne-babaları sahip oldukları haklarla ilgili bilgilendirmek³²⁰.

Çocuğun manevi, kültürel ve sosyal açıdan uyumlu birey olarak yetişmesi önce aile çevresinde başlamaktadır.³²¹ Çocuğun okul öncesi dönemde aile içindeki

³¹⁷Nezahat Seçkinve Gürçü Koç, “Okulöncesi Eğitimde Okul Aile İşbirliği”, **Yasadıkça Eğitim Dergisi**,1997, Sayı: 51, ss.5-10

³¹⁸Yusuf Ziya Tavil, “ Davranış Denetimi Aile Eğitim Programının Annelerin Davranışsal İşlem Süreçlerini Kazanmalarına Etkisi“, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2005)

³¹⁹ Ozana Ural, “Dünden Bugüne Aile Eğitimi”, **Aile Eğitimi ve Erken Çocukluk Eğitiminde Aile Katılım Çalışmaları**, Anı Yayıncılık, Ankara 2015, s.51.

³²⁰ Nefise Semra Erkan, “Aile ve Aile Eğitimi ile ilgili Temel Kavramlar”, **Aile Eğitimi ve Erken Çocukluk Eğitiminde Aile Katılım Çalışmaları**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2010, s.24-25

tecrbelerinin ve bu dönemin kalıcı izlerinin yetişkinlik dönemi kişilik özellikleri üzerinde etkili rolü olduğu artık birçok gelişim psikoloğu tarafından kabul edilmektedir.³²² Aile ortamı, çocuğun duygusal, zihinsel ve sosyal gelişimine etki eder ve bu durum çocuğun hayatının her dönemini; okul, iş hayatı ve sosyal hayat başarısını etkiler.³²³ Çocuğun kişiliği üzerinde büyük etkiye sahip olan bir kurumun üyelerinin de en iyi şekilde yetiştirilmesi gerekir. Özellikle ülkemizde aile eğitime gereken önem verilmelidir.

1.8.1. “Din Merkezli” Aile Eğitimi İhtiyacı

Aile, çocuğun din eğitiminin büyük oranda şekillendiği ilk ortamdır³²⁴. “Çocuk anne-babanın dini duygu, düşünce ve yaşantısından etkilenir ve onları model alır. Bundan dolayı, anne-babaların din eğitimi bilgilerinin geliştirilmesi, çocuğun şahsiyet gelişiminin ve dini gelişiminin de sağlıklı gelişebilmesine önemli bir katkıdır. Ancak aile eğitim programlarında ebeveynlerin din ve değer eğitimlerini sağlayacak programların olmadığı ya da din ve değer eğitiminin bazı programlarda çok az yer aldığı görülmektedir. Bu da yetişkin din eğitimi açısından önemli bir eksiktir. Çocuğun din eğitime etki eden yönüyle de önemli bir problemdir.”³²⁵

1.8.2. Aile Eğitiminin İlkeleri

İnsana eğitilebilme özelliğini veren Allah, onu bu konuda başıboş bırakmamış, terbiyesi ile meşgul olma işini ana ve babaya görev olarak yüklemiştir. Ana babaya bu sorumluluk verilmekle birlikte çocuk, eğitimi kabul edecek kabiliyet ve nitelikte yaratılmıştır³²⁶. Eğitimin en iyi gerçekleştirileceği yer ailedir. Çocuk

³²¹ Hayati Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din**, Dem Yayınları, İstanbul, 2009, s. 175.

³²² Gürhan Can, “Kişilik Gelişimi”, **Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi**, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 114.

³²³ Hasan Dam, “ Öğrencinin Okul Başarısında Aile Faktörü” **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 7, Sayı: 14, 2008/2, ss. 75 – 99.

³²⁴ Mehmet Zeki Aydın, “Ailede Din Eğitimi”, **Din Eğitimi El Kitabı**, (s.197-235),Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s. 289.

³²⁵ Mustafa Köylü, “Çocukluk Dönemi Dini inanç Gelişimi ve Din Eğitimi”, **AÜİFD XLV**, Sayı:11, 2004, s.137.; Ahmet Koç, “Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:17, İstanbul, 2008, s. 150.

³²⁶ Dodurgalı, **Kuran’ı Kerim’e Göre Çocuk Eğitimi**, s.17.

psikolojisi ve din psikolojisi alanında yapılan çalışmalarda ailenin Psiko-sosyal ve eğitsel açıdan çocuk üzerinde önemli ölçüde etkili olduğu ve çocuktaki dini duygu ve düşüncenin gelişmesinin aileden aldığı dini eğitime bağlı olduğu tespit edilmiştir³²⁷.

Bu çalışmalarda, çocuk üzerinde en önemli etkiyi anne-baba davranışlarının yaptığı olumlu davranışların doğrudan çocuğa yansıdığı ve onun dini yaşantısına olumlu yönde katkıda bulunduğu³²⁸ tespit edilmiştir. Bu nedenle çocuk, sabırlı ve pahalı sayılabilecek bir bakıma ve eğitime muhtaçtır. Aşağıda ebeveynlerin çocuklarla sağlıklı iletişim kurmalarına ve onları yönlendirmelerine yardım edecek becerilere dair bazı temel ilkeler açıklanacaktır³²⁹.

1.8.2.1. Eğitici ve Öğretici İlişkiler Kurma

Gordon, “henüz bir yaşını doldurmamış çocuğun aile içinde anne- babası ve diğer aile bireyleri ile iletişimleri dokunma, okşama, gezdirme, bakım ve diğer fiziksel ilişkiler şeklindedir ve bu ilişkilerin her biri onda kalıcı etkiler bırakır. Altı yaşa kadar devam eden ilişkiler zaman içinde dil becerisi, sözel tanımlamalar ve sembollerle gelişir. Çocuk altı yaşa kadar ana-babası ve diğer aile bireyleri ile yaşadığı ilişkilerle temel karakterlerini şekillendirir. Her nesnel göstergede olduğu gibi onunla ilgili olsun veya olmasın duyduğu sözlerin arkasındaki duygular çocuk için daima ön plandadır.³³⁰ Çocuk sözlerden çok beden dilinin, dokunuşlarının daha çok etkisindedir.

Anne-baba ve diğer aile bireylerinin çocuk üzerinde etkili olabilmesi, çocukla aralarındaki duygusal ilişkinin varlığına bağlıdır³³¹. Çocuğun sergilediği

³²⁷Neda Armaner, **Din Psikolojisine Giriş-I**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1980. s.89; Yavuz. a.g.e., s.46,156-57; Hayati Hökelekli, Ergenlik Çağı Gençlerinin Dini Gelişimi (Doktora Tezi). Bursa 1983.

³²⁸Mehmet Emin Ay, Aile Ortamında Yerine Getirilen İbadetlerin Çocuklar Üzerindeki Etkisi, **Din Eğitimi Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 1, İstanbul 1994, s. 163.

³²⁹Suat Cebeci, Din Eğitimi Dersi, 14. Hafta Türkiye’de Din Eğitimi Faaliyetleri, **Ailede Din Eğitimi**, Sakarya Üniversitesi, s.2

³³⁰Thomas Gordon, **Etkili Anne-Baba Eğitiminde Uygulamalar**, Dilek Tekin ve Nazlı Özkan(Çev.), Profil Yayıncılık, İstanbul 2017, s.29.

³³¹Kerim Yavuz, **Çocuk ve Din**, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, ss.70-71.

davranışlarda ailenin tesiri bununla birlikte yaş ilerledikçe aile dışındaki bireylerin etkisi giderek artmakta buna karşılık aile üyelerinin etkisi azalmaktadır³³².

Ana-babaların ve çocuğun yakın çevresindekilerin sevgisi makul sınırdan olmalıdır. Sevgi, çocuğun yaptığı yanlışları görmezlik seviyesinde olmadığı gibi her yanlışlığını da görmemelidir. Belirli zamanlarda aile içinde birlikte paylaşılan zamanlar olmalıdır. Çocuklar, bu paylaşılan zamanları sevgi olarak algılar. Birlikte yemek, gezi, okuma, müzik, oyun vs. gibi³³³.

Çocuk, dış dünyayla bağlantısını, anne ve baba gözüyle kurmaya çalışır.³³⁴ Anne ve babanın olumlu veya olumsuz tavırlarını özdeşim yoluyla içine sindirir.³³⁵ Anne-babanın olumsuz bir kişilik yapısına sahip olması durumunda bu olumsuzluğun çocuğa yansımaları söz konusudur. Dolayısıyla çocuğun yetiştiği ev ortamı, sosyo-kültürel ve ekonomik düzeyi, onun ilk sosyal tecrübelerini, duygusal ve sosyal gelişmesini etkileyecektir. Güven hissinin etkin olduğu aile, dış dünyadan kaynaklı üzüntü ve kaygılardan kurtulacak bir ortam oluşturur.³³⁶

“Çocukların yaptığı işler takdir edilmeli, küçümsenmemeli ve cesareti kırılmamalıdır. Korku ve telaş, çocukları korkak ve hırçın yapar. “Ağaca çıkma düşersin,” “bisiklete binme bir yerini kırarsın,” “denize girme boğulursun” gibi menfi telkinler yerine, kendi boyuna ve yaşına uygun bisiklete bindirme, güven vererek ve tedbir alarak çocukların yapabilecekleri işleri yaptırmak gerekir. En iyi eğitim, sevgiyi soğukkanlılıkla birleştirmektir. Çocuk bahçede oynamalı, ilgisi ve dikkati uyandırılmalıdır. Bitkiler, ağaçlar ve hayvanlar sevdirmelidir. Zaten çocuklar bunları sever; eğer bunlara karşı tahribata yöneliyorsa eğitiminde ve ihtiyaçlarında bir dengesizlik olabileceği gibi yanlış örneklerle aynileşmiş de

332Ali Rıza Aydın, Çocuğun Dini Şahsiyet Kazanmasında Ailenin Önemi, **On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 8, Samsun 1996, s.216.

333 Mahmut Çamdibi, İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu (II), **Ailede Çocuğun Ahlakı Terbiyesi**, İstanbul 2005,

334Yavuzer, **Ana-Baba ve Çocuk**, s.24.

335Yörüköğlu, “**Çocuk Ruh Sağlığı**,” ss.126-127.

336 Doğan Cüceloğlu, **İçimizdeki Çocuk**, Remzi Kitapevi, İstanbul 1993, s.53.

olabilir”³³⁷. Ebeveynlerin sözlerinin ve davranışlarının kendileri açısından doğruluğu değil, çocuğun onlardan nasıl bir duygusal etkilene yaşadığı önemlidir. Aile bireylerinin çocukla olan doğru ve tutarlı ilişkileri, özgüven, bağımsızlık ve girişkenlik duygularının gelişmesini sağlar.

Bu minvalde “aile dini davranışların ve dini ilişkilerin modelidir. Dini değerler ailede temsil edilen şekliyle çocuğun dünyasına girer. Yakınların dini davranışları ve kullandıkları dini deyimler, ifadeler, onları doğrudan doğruya sembolize eden deruni bir yaşantı içinde yer almıştır. Bu bakımdan ailede din eğitimi çocuğu derin bir şekilde”³³⁸ etkiler.

1.8.2.2. Bilinçli Kontrol

Genellikle anne ve baba çocuğunu koruma ve kontrol altında tutma, çocuk da özgür davranma ve kendini gerçekleştirme tutkusu ile hareket eder. Çocuğun kendini gerçekleştirme ve özgürleşme eğilimi, onun anne-babasından kopma, uzaklaşma, onları reddetme anlamı taşımaz. Aynı şekilde anne-babanın korumacı ve sınırlamacı davranışları da çocuğun özgürlüğünü elinden alma anlamına gelmez.³³⁹ Ancak problem oluşmasını önleme, durumu kontrol etme ve ilişkileri doğru bir şekilde yönetme sorumluluğu ebeveyne aittir, çocuktan bu konuda bir şey beklenemez.

Çocuğun fiziksel gelişiminde olduğu gibi dini açıdan gelişiminde de ailenin rolünün fazladır³⁴⁰. “Aile çocuğa dinini öğretip, onda dini duyguların gelişmesini sağlayabileceği gibi, çocuğun dinden uzaklaşmasına ve ondaki dini duygunun körelmesine de neden olabilir”³⁴¹. Ebeveynin bilinçli kontrol düzeyi çocukta sağlıklı bir din gelişiminin oluşumunu sağlar.

337 Çamdibi, “Ailede Çocuğun Ahlakı Terbiyesi,” s.55.

338 Kerim Yavuz, **Çocuk ve Din**, s. 159. ; Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, T.D.V. Yayınları, Ankara 1993. s.258.

339 Beyza Bilgin, **İslam ve Çocuk**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlar, Ankara 1991, s.43.

340 Michale Argyle, “Dinin Yedi Psikolojik Temeli”, Mehmet Dağ(çev.) **Eğitim Hareketleri Dergisi**, Ankara, 1978, s. 7.

341 Hüseyin Peker, **Din ve Ahlak Eğitimi Psikolojik ve Metodik Esasları**, Aksi Seda Matbaası, Samsun 1998. s.47.

Ebeveynler, çocuklarının dini konularda bilgi sahibi olmaları, doğru ve gerçek olan dini bilgiye ulaşmalarında çocuklarına yol gösterici olmak durumundadırlar. Çocukların maddi konudaki ihtiyaçlarının yanında dini ihtiyaçlarını ihmal eden ebeveynler öncelikle bu tavırlarından uzaklaşmalı, olumsuz davranışlarını düzeltmelidirler. Esasen onlar, gelişimlerini tamamlayabilmeleri açısından anne ve babalarının hizmetine, çok yönlü ilgilerine ve tecrübelerine muhtaçtır³⁴².

Çocuğun yakınması bir geri bildirim olarak anne-baba için değerli ve önemlidir fakat anne-babanın yakınması anlamsızdır. Onların yapması gereken, çocuğa karşı yeni tutumlar geliştirerek ilişkileri olumlu ve faydalı bir şekilde yönetmektir.³⁴³ Ayrıca dini ve ahlaki değerler açısından yanlış bir davranış gözlenen çocuğa söylenen “ayıptır”, “günahtır” şeklindeki yargı sözleri davranışın yanlışlığına işaret ederek çocuğun bir ölçüde tutum değiştirmesini sağlayabilir.

1.8.2.3. Model Davranışlar Gösterme

“Eğitimde en temel ve de en etkili ebeveyn yöntemlerinden biri iyi örnek veya model olmaktır. Yaşayarak eğitme, bizzat iyi davranış örnekleri sunmak eğitimde tartışmasız kabul edilen bir husustur. Çünkü çocukta öğrenmenin ilk ve basit şekli, çevresinde gördüğü davranışları taklittir. Bu nedenle çocuğun çevresinde bol miktarda iyi davranış örnekleri meydana getirmeye dikkat edilmelidir. Çocuk her yerde güzel davranışlar görmelidir”³⁴⁴.

Ailede verilen din eğitiminin çocukları derin bir şekilde etkilemesi, ailenin aynı zamanda dini değerler ve ilişkiler açısından bir model teşkil etmesinden kaynaklanmaktadır³⁴⁵. Çocuk, sosyalleşmesi esnasında kendisine yakın bulduğu aile

³⁴²Şuayip Özdemir, Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, s.115.

³⁴³ Cebeci, “Türkiye’de Din Eğitimi Faaliyetleri”, s.2

³⁴⁴ Aydın, “Ailede Ahlak Eğitimi”, s. 137.

³⁴⁵ Ünver Günay, “Türkiye’de Dini Sosyalleşme”, (tebliğ), **Türkiye I.Din Eğitimi Semineri**, İFAV Yay. Ankara, 1981, s.198., Vergote, a.g.m., s.316, Armaner, a.g.e., s.89.

büyüklerini, anne ve babasını model olarak seçmekte³⁴⁶ ve aile büyüklerinin dine bağlı hareketleri, kullandıkları dinsel deyimler çocuğu içten bir yaşantı içerisine sokmaktadır.³⁴⁷ Çocuk ilk çocukluk döneminde başta anne ve baba olmak üzere, diğer aile büyüklerini model alır.

İlk çocukluk dönemindeki çocukların genellikle “anne babasını gözleyerek onları taklit ederek öğrenme eğilimleri baskındır; çocuklar onlar gibi olmaya özenir, onların davranışlarını doğruluk ve yanlışlık yargısında bulunmaksızın benimserler. Onların özellikleriyle değer yargılarını örnek olarak benimserler. Hareket, tutum, konuşma ve diğer tepkisel özelliklerini taklit etmeye çalışır”³⁴⁸. Diğer bir ifadeyle çocuk, dış dünyayı anne ve babasının gözüyle görmeye çalışır³⁴⁹. Onların olumlu ve olumsuz yanlarını özdeşim yoluyla içine sindirir³⁵⁰. Modern eğitim bilimi, çocukların, ana dilin öğrenilmesi, kişiliğin gelişmesi, uyum ve intibak konularındaki öğrenmelerinin sembollerle gerçekleştiğini vurgulamaktadır.³⁵¹ Buna göre çocuğun içinde bulunduğu aile ortamı, onun ilk deneyimlerini, psiko-sosyal gelişmesini olumlu veya olumsuz şekilde etkilemektedir.

Çocuklar çevrelerine uyum sağlama çabasında önce sembollerden yola çıkarlar, onlara ilgi duyar ve onlarla bütünleşmekten haz duyarlar, sonra onları kavramaya ve anlamlandırmaya çalışırlar.³⁵² “Böylece taklit ve özdeşleşme yoluyla başlayan dini yaşayış, çocuğun çevresinin dini havasına ve ferdi kabiliyetine göre yavaş yavaş gelişip derinleşerek onun dini şahsiyetine mal olur”³⁵³. Onlar çevrelerindeki insanların davranış sembollerini model olarak alıp taklit etmeye

³⁴⁶ Günay, “Türkiye’de Dini Sosyalleşme“ s.198.

³⁴⁷ Bkz., Neda Armaner, **Din Psikolojisine Giriş**, Ayyıldız Matbaası, Ankara. 1989, s.89, A.Vergote, "Çocukta Din", Erdoğan Fırat, (Çev.) Ankara Ün. II. Fak. Der. XXII, Ankara, 1978, s.316, Yavuz, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi, D.i.B. Yayınları, Ankara, 1983, s.46, Hayrani Altıntaş, "Çocukluk Devresinde Ailede Din Eğitimi", (tebliğ),T.I.D.E.S., Ankara, 1981, s.259.

³⁴⁸ Yavuzer, **Ana-Baba ve Çocuk**, s.22.; Hüseyin Peker, **Çocuk ve Suç**, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s.46.

³⁴⁹ Yavuzer, **Ana Baba ve Çocuk**, s.24.

³⁵⁰ Yörükoğlu, **Çocuk Ruh Sağlığı**, s.126.

³⁵¹ Selçuk, **Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler**, s.67.

³⁵² Haluk Yavuzer, **Çocuk Eğitimi El Kitabı**, Remzi Kitabevi. İstanbul 1995, s.37.

³⁵³ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.253.

çalıştıkça kendi davranışlarını geliştirirler. Çünkü çocuklar, gördükleri yaşantılara ve olaylara itibar ederler; onlara göre gerçek olan sözler değil gördüğü olaylar ve yaşantılardır.

1.8.2.4. Dolaylı Etkileme

İlk çocukluk döneminde çocuklara nasihat şeklinde sürekli öğretici telkinler verilmesi yerine “kazandırılmak istenen değerlerin çocuğun ilgi alanına giren yaşantılar yoluyla verilmesi, ilgi duyduğu bir konu ile meşgul olurken hissettirilmesi etkili bir yoldur. Oyun merakı, arkadaş çevresi, medya vb. etkenler çocuğu farkında olmadan birtakım anlayış, tutum ve davranışlara sürükler. Çocuk ilgilerinin eğitim yönünden önemi, bunların öğrenme için gerekli olan güdülenmenin (motivasyonun) kaynağını oluşturmasından gelmektedir.”³⁵⁴ Çocuk ihtiyaçlarını karşılayan ve onu mutlu eden uğraşları yaptığında farkında olmadan öğrenmeye yönelmiş olacaktır. Böylece dini ve ahlaki değerler, doğrudan benimsetmeye çalışmak yerine dolaylı etkilemeyle çocuğun ilgi alanındaki uğraşlarla ona kazandırılabilir.

Çocuklar ibadetlere alıştırılırken öncelikle ilgi duymaları sağlanmalıdır. Değişik yöntemler uygulanarak ibadetlere yönlendirilmelidirler. Sözelimi mübarek gün ve gecelerde, teravih namazlarında, bayramlarda camilere götürülebilir. Namaz kılanların bu hareketleri çocukların dikkatini çekebilir. Bazen bir mevlit programında okunan dualar, getirilen salavatlar çocukları duygulandırabilir. İbadet mekânlarının gezdirilmesi çocukları etkileyebilir. Hacca uğurlama törenleri son derece heyecan duymalarına sebep olabilir. Otuz gün boyunca oruç tutmak istediklerinde, bunun çocuğu zorlayacağını düşünerek belli günlerde oruç tutmaları sağlanabilir. Belli bir ibadet üzerinde yoğunlaşmadan farklı seçenekler sunulması, çocukların dine ilgilerinin artmasına ve sonuçta ibadetlere ısınmalarına sebep olabilir³⁵⁵. Bu ortamlarda uyarıcılarla karşı karşıya kalan çocuğa dini tutum ve davranışları doğrudan benimsetmeye çalışılması yerine dolaylı etkilemeyle (çocuğun ilgi alanındaki uğraşlarla) ona kazandırılabilir.

³⁵⁴Haluk Yavuzer, **Çocuk Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul1992, s.32.

³⁵⁵Özdemir, “Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü”, s.115.

1.8.2.5. Uygun Yaşantılarla Özdeşleştirme

Aile, bireyin kimlik ve kişiliğinin inşasında önemli bir rol üstlenmektedir. Aile ortamı çocuk için dinî kimliği kazandığı ilk merkezdir. Bu nedenle anne babanın din ile ilişkisi çocukta dinî kimliğin oluşumunda ve sonraki yaşam diliminde dinî referanslı bir hayatı inşasında hayati bir öneme sahiptir³⁵⁶.

“Aile içinde çocuğun teneffüs ettiği dini hayatın içeriği ile aile üyelerinin dine ilgi dereceleri, ayrıca dini bilgilerin aktarılmasında izlenen yöntem ve alışkanlıklar farklı sonuçlar da ortaya çıkarabilir. Çocuklar, ebeveynlerinin dini tavır ve davranışlarından algıladıklarını kendi deneyimleri, yetenekleri ve kişisel düşünme ve tepkileri ölçüsünde işleyerek kendilerine özgü bir dini anlayış geliştireceklerdir. Şu halde ailedeki dini hayat ne kadar güçlü ve ne kadar tutarlı olursa çocuğun dini eğitimi de o ölçüde gelişmiş olacaktır. Çocuk öncelikle ailede dini bir ortam içerisinde yaşama imkânı bulabilirse onda güçlü bir dini kişilik görülebilir”³⁵⁷. Çocuk hayatın içinde kendisi olarak var olmaya çalışırken bunu büyüklerinin kurduğu sözcüklerden çok kendi yaşantıları yoluyla başarabilmektedir. Çocuklar istenilen yaşantı ortamlarında geliştirdikleri ilişkilerle, dini ve ahlaki değerlere uygun davranışları geliştirebilme imkânı elde etmiş olurlar.

İslam dininin öğretilmesi ve yaşantı hâline dönüştürülmesi oldukça uzun zaman alan ve karmaşık sayılabilecek bir süreçtir. Bu nedenle İslam toplumlarında öncelikli amacı tebliğ ve irşat olan kurumsal yapılar ve görevliler ihdas edilmiştir. Günümüzde de camiler, okullar, Kur'an kursları ve sivil toplum kuruluşları bu görevi yerine getirmeye çalışmaktadır. Tüm bu gayretlerin başarıya ulaşması ve sürdürülebilir hâle gelmesinde aile kurumunun merkezî bir önemi vardır. Zira çocukların dine karşı ilk tutumları ve yönelişleri aile içerisinde belirlenmektedir. Kurumlar aracılığıyla verilen eğitimlerin bir hayat tarzı hâline gelmesi, formal eğitimlerin informal yollarla aile içinde desteklenmesi ile mümkün olmaktadır. Bu

³⁵⁶Yusuf Alpaydın, Hatice Ayar ve Arife Gümüş, **Çocukların Dinî Gelişiminde Ebeveynlerin Rolü: Beklentiler ve Zorlanma Alanları**, İlke Yayınları 8, İstanbul, 2015, s.3.

³⁵⁷Aydın, “Çocuğun Dini Şahsiyet Kazanmasında Ailenin Önemi”, s.216.

durumun farkında olan ebeveynler, eğiticilik yönlerini geliştirerek çocuklarının İslam dinini daha iyi öğrenebilmesi ve yaşantı hâline getirmesine katkı sağlamak istemektedirler³⁵⁸.

1.8.2.6. Somut Örnekler Gösterme ve Fırsatlar Oluşturmalı

“Bir işi, bir hareketi görmek, çocuklarda o işi ve hareketi taklit ve tekrar etme arzusunu uyandırır. Bir işi ve hareketi sık sık görmek ise, onu sık sık taklit ve tekrar etmek imkânı verir. Çocuklara iyi iş ve davranış örnekleri gösterilmeli, onların iyi iş ve davranışları görmeleri ve seçmeleri sağlanmalıdır”³⁵⁹.

Ebeveyn “çocuğuna daha çok vakit ayırmalı, onunla oynamalı, ona hikâyeler, masallar, anılar anlatmalı, onu gezdirmeli, bazı olayları ve nesneleri birlikte incelemeli ve değerlendirmeler yapmalıdır”³⁶⁰. Çocuğun haz duyarak katıldığı dini törenler, ibadetler, dualar, ilahiler, dini sohbetler gibi deneyimler onda ömür boyu silinmeyecek kalıcı izler bırakır. Çocuk, sürekli olarak namaza zorlanırsa, kendi isteği dışında, sevdiği bir oyun ve arkadaş arasından alınarak camiye götürülür ve namaz kılması istenirse, uzun kılınan namazlarda, kısa yaz günlerindeki sabah ve yatsı namazlarında, cemaatle namaz kılmaları beklenirse olumlu sonuç alınmayabilir³⁶¹. Ebeveyn din eğitimi boyutunda, uygun yaşantılar uygun zamanlarda verilirse, daha içselleştirilmiş bir din eğitimi ortaya çıkar.

1.8.2.7. Aile Bireylerinin Birlikte Hareket Etmesi

“Aile, insan ilişkilerinin sergilendiği bir sahne gibi düşünülebilir. Çocuk, bu sahnede insan ilişkilerini bütün yönleriyle gözlemler ve yaşar. İnsan ilişkilerini belirleyen anlaşma, bağlılık, işbirliği gibi olumlu nitelikleri de anlaşmazlık, çekişme, çatışma gibi olumsuz nitelikleri de evde öğrenir. İstenilen davranışların çocuklara benimsetilebilmesi için aile eğitiminde birlik olmalıdır. Çocukların iyi alışkanlıklar

³⁵⁸Alpaydın, Ayar ve Gümüş, “Çocukların Dinî Gelişiminde Ebeveynlerin Rolü: Beklentiler ve Zorlanma Alanları”, s.5.

³⁵⁹Aydın, “Ailede Ahlak Eğitimi”, s.139.

³⁶⁰Bilgin, *İslam ve Çocuk*, s.44.

³⁶¹Halis Ayhan, “Çocuklara İbadet Eğitimi”, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1998, s.285-286.

edinmesi, iyi hareketlerin birlikte yapılmasıyla olur. Çocuk kendi çevresinde bulunan kişilerin kötü hareketlerden çekindiklerini ve kötülükten hoşlanmadıklarını görürse, kendisi de iyi hareketler yapmaktan zevk almaya başlar. Aile çocuğa yol göstererek, kuralları öğreterek davranışına yön verir, güç durumlarda çocuğun yanında olur ve onu destekler. Gerekğinde denetleyerek, sınır çekerek, cezalandırarak, kurallara uymasını sağlar, doğru ile yanlış ayırt etmeyi öğretir”³⁶².

Çocukların eğitiminde aile fertlerinin beraber davranmaları çok önemlidir. Davranış ortaklığı, eğitimde sonuca gitmenin ilk ve esas şartıdır.³⁶³ “Uyumlu ilişkiler içinde, güvenli bir aile ortamında sevgi ve anlayışla büyüyen çocuk olgunlaşır, kişilik kazanır, kendi ayakları üzerinde durmayı öğrenir. Sevildikçe güven duygusu pekişir, desteklendikçe öz saygısı artar. Anlayış gördükçe hoşgörülü olmayı, sorumluluk aldıkça bağımsız davranmayı öğrenir”³⁶⁴.

1.9. DİNİ GELİŞİM TEORİLERİ

Dini gelişim konusunda yapılan araştırmalar, dini gelişim olgusunu açıklamaya yönelik bazı teorik yaklaşımları da beraberinde getirmiştir. Dini gelişim ile ilgili teoriler oldukça kapsamlı olup, burada öne çıkan teorilerden bazıları özetlenmiştir.

1.9.1. Freud ve Baba İmajının Yansıtılması

“Psikanalizin kurucusu olan Freud’un bağımsız bir dini gelişim teorisi yoktur. Freud dinin, düşmanca ve kontrolü mümkün olmayan bir dünyada kendini aciz bir varlık olarak hisseden insanın bu algıya vermiş olduğu bir tepki olduğunu öne sürerek, dinin kökeninde korku, güvenlik ve rahatlık ihtiyacı olduğunu iddia etmiştir. Ona göre çocukluk dönemlerinde her şeye gücü yeten baba figürünü korumaya can

³⁶² Aydın, **Ailede Ahlak Eğitimi**, s.140.

³⁶³ Dodurgalı, **Ailede Çocuğun Din Eğitimi**, s.175.

³⁶⁴ Aydın, **Ailede Ahlak Eğitimi**, s.140.

atan insanlar, bu yüzden aynı imajda Tanrı yaratmışlardır.”³⁶⁵ Böylece din insanın acziyet halinde yneldiği ve sığındığı bir yanılsama olarak görülür.

İnsanın kutsala yönelişi, fitri bir nitelik taşıması, aşkın bir varlıkla iletişim kurması gibi dinin temel esasları reddedilir.³⁶⁶ Freud, Tanrıyı yüceltilmiş bir babaya benzetmiştir. Tanrı ile olan ilişkinin babayla olan ilişkiye paralel bir seyirde ilerlediğini dile getirir. Babayla olan iletişim tanrıyla olan iletişimi de belirler.

1.9.2. Sosyal Öğrenme Teorisi

“Çocukluk dönemi dinî gelişimini daha iyi anlamamızı sağlayan teorilerden birisi sosyal öğrenme teorisidir. Bu teoriye göre sosyal öğrenme ilkeleri, ödül, ceza, pekiştirme, taklit ve model alma fikirlerine dayanmaktadır. Basit bir şekilde çocuklar herhangi bir ödül kazandıkları davranışları hatırlamaları veya onları tekrarlamaları kuvvetle muhtemelken, cezalandırıldıkları davranışları tekrarlama ihtimalleri azdır. Buna göre, dinî uygulama ve ifadelerin küçük çocuklarda taklit ve model alma yoluyla geliştiği ödül ve ceza ile pekiştirildiği söylenebilir.”³⁶⁷ Dini uygulamalarda taklit ve model alma süreçleri ebeveyniyle özdeşim kuracak düzeyde işler. Çocuklar, kendilerini aile bireylerine benzeterek duygusal doyum ihtiyacını karşılarlar. Ayrıca sosyal öğrenme teorisi dini gelişimin çevresel boyutunu açıklar.

1.9.3. Piaget ve Bilişsel Gelişim Teorisi

“Çok boyutlu bir olgu olan gelişimin farklı yönlerini açıklamak üzere birçok teori geliştirilmiştir. Bunlar arasında en önemlilerinden birisi, J. Piaget tarafından ileri sürülen ve genel kabul gören teorilerden biri olan “Bilişsel Gelişim Modeli”dir. Günümüzde dinî gelişimle ilgili olarak ileri sürülen teorilerin büyük çoğunluğu, bu teorinin entelektüel uzantıları olarak değerlendirilmektedir. Piaget’in çocukluktan yetişkinliğe kadar meydana gelen değişim süreçleriyle ilgili görüşleri konusunda

³⁶⁵Faruk Karaca, **Dini Gelişim Psikolojisi**, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon, 2016, s. 90.

³⁶⁶Sigmund Freud, **Uygarlık, Toplum ve Din**, Yason Yayıncılık, Aycan Özüpek(Çev.), İstanbul 2016, s.17-21.

³⁶⁷Karaca, **Dini Gelişim Psikolojisi**, s.55.

genel bir bilgi sahibi olmak, dinî gelişimin doğasını anlama konusunda önemli katkı sağlayacaktır”³⁶⁸.

“Piaget teorisinin temel görüşü, çocukların her biri bir öncekinden daha karmaşık ve nitelik olarak birbirinden farklı olmak üzere birbirini izleyen bilişsel evrelerden geçerek gelişmeleri ile ilgilidir.”³⁶⁹ Buna bakış açısını esas alarak yapılan araştırmalar, çocukların ahlaki yargı ve dinsel gelişim aşamalarının genel bilişsel aşamalarla beraber gittiğini öne sürerler. Bu yaklaşıma sahip araştırmalar, çocuk gelişirken onun algısında, sosyal çevresinde, sembolleri anlamlandırma kabiliyetinde, dilinde ve kavramsal düşünme kabiliyetinde kritik değişikliklerin meydana geldiğini dile ifade ederler.

1.10. EVRE TEORİLERİ

Çocuklar bir dizi gelişim evresinden geçmektedirler. Dinî gelişim de mantıksal olarak bu gelişim evreleriyle paralellik göstermektedir. Daha gelişmiş bir dinî hayata sahip olabilmek için bireyin öncelikle psikolojik olarak daha fazla gelişmesi gerekmektedir. Bu durumda dindarlık da hayatın diğer özellikleri gibi, ilk yaşlardan itibaren gelişen bir olgudur. Çocukta tabii bir dinî kabiliyet ve eğilimin varlığı, dinî referanslar yanında bugün artık bilim çevrelerince de kabul edilmektedir. Çocukta kendiliğinden, tabii bir duygu olarak varlığını gösteren din, taklit, özdeşleşme, örnek alma ve öğrenme gibi psikolojik süreçlerle şekillenmekte ve gelişmeye başlamaktadır. Bu yüzden anne babalar, çocuklarının dinden ne anlayacaklarını belirlemede büyük etkiye sahiptir.

³⁶⁸Karaca, **Dini Gelişim Psikolojisi**, s.51.

³⁶⁹Piaget, **Çocuk Psikolojisi**, s.45.; Karaca, **Dini Gelişim Psikolojisi**, s.51.

1.11. ÖMÜR BOYU DİNİ GELİŞİM TEORİLERİ

İnsan hayatının tamamını içine alan bir resmin ortaya konması için teorik bir modele ihtiyaç duyulmuştur. Zira herhangi bir dönemde ön plana çıkan dini gelişim dinamiklerini anlamak için bu süreci resmin tamamı içine oturtmak gerekmektedir. Günümüz itibarıyla ömür boyu dini gelişimi farklı yönleriyle ele alan birkaç teori bulunmaktadır. Her biri, dini gelişimle ilgili farklı sorulara cevap veren bu modellerin hepsinin bir teoride birleşip birleştirilemeyeceği ise tartışma konusudur³⁷⁰.

1.11.1. James W. Fowler ve İnanç Gelişim Teorisi

Fowler dini olmayan inançları da içine alacak şekilde inancın bütün formlarını açıklamak üzere geniş bir yaklaşım teklif eden bir modeli geliştirmiştir. Genel anlamda inanç gelişiminin temelini ortaya koymayı amaçlayan bir girişim olan bu model, herhangi bir dini gelenekle sınırlı değildir³⁷¹. Fowler'a göre insan doğduğu andan itibaren dünyanın karmaşasını belli bir düzene sokmak için bazı düzenlemeler yapmak zorundadır. Bunu yapmaya çalışan insan, yaşadığı çevrede bir mana sistemiyle karşılaşmaktadır. İnanç, en geniş bağlamda nihai çevreyle ilgili bütünsel tahayyüllerimizle ilişkisi bakımından günlük hayatımızı gözlemleme tarzımızı biçimlendiren şeydir.³⁷²

Fowler'a göre bireyin derinliklerindeki özü olarak görülen inanç, bilinçli ve bilinçdışı motivasyonlara sahip, “dinamik ve üretken bir insan deneyimidir.” Bundan hareketle Fowler ve arkadaşları inancın etkileri konusunda hayat boyunca farklı mana üretme biçimleri üreten insanlarla görüşmeler gerçekleştirmiştir. Fowler sonuç

³⁷⁰Karaca, Dini Gelişim Psikolojisi, s.67

³⁷¹Karaca, Dini Gelişim Psikolojisi, s.67.

³⁷²James W. Fowler, (2000). *Becoming Adult, Becoming Christian: Adult Development And Christian Faith*. San Francisco: Jossey-Bass; Mehmedoğlu ve Aygün, 2006;Ok,2007

olarak bireyin diğer insanları anlaması ve değerleri paylaşmasının inanç gelişiminde temel ve hayati bir öneme sahip olduğunu belirtir³⁷³.

Bütün kuramları ele almak yerine, inanç gelişimi konusunda başlangıç kabul edilen ve kendisinden sonraki kuramları da derinden etkileyen James J. Fowler'ın İnanç Gelişimi Kuramı çerçevesinde ele alınacaktır. İnanç, yedi aşamalı iman bilinci evresinin ortaya çıkan, hiyerarşik bir sıra oluşturur, aşamalar arasında geçiş ancak bir önceki aşamanın tecrübe edilmesiyle mümkün olur. Yedi aşama olarak belirlenen süreçlerin her birinde, bir önceki ve bir sonraki aşamaya göre, farklı bir tarz oluşturarak, inanç aşamalarında kendine özgü bir yapılanma meydana getirir³⁷⁴.

Fowler, inancın, insan merkezli çok boyutlu bir yapı sergilediğini ortaya koymaya ve bu yapıyı tasvir etmeye çalışır. İnancın bir etkinlik olduğunu fakat bunun geleneksel olarak temel inanç sistemlerine sahip olma ya da dini faaliyetlere katılma değil; inancın aktif, değişen, gelişen bir niteliğe sahip olduğu görüşünü ön plana çıkarır.³⁷⁵

Fowler'ın çalışmaları, çocuğun inanç gelişimi sürecinde, altı aşamanın bulunduğunu ve her insanın da bu süreçleri tamamlamayacağını; fakat süreçleri tamamlayan insanların da başarılı olacağını iddia eder. Bu yedi iman evresini ise şöyle sıralar:

- 1- Farklılaşmamış veya Temel İnanç (yaklaşık 0-2 yaş),
- 2-Sezgisel-Yansıtıcı İnanç (yaklaşık 3-7 yaşlar),
- 3-Mitsel-sözel İnanç (yaklaşık 7-12 yaşlar),
- 4-Yapay-Geleneksel İnanç (yaklaşık 12-16 yaşlar),

³⁷³ Kelly B. Cartwright,(2001)“**Cognitive Developmental Theory And Spritüel Development**“, Journal Of Adult Development, Vol.8, s.216

³⁷⁴James W. Fowler, (2004)“Faith Development At 30: Naming The Challenges Of Faith In A New Millenium“, Religious Education, 99(4), 405-421.

³⁷⁵James W. Fowler, (2000). Becoming Adult, Becoming Chirstian: **Adult Development And Christian Faith**. San Francisco: Jossey-Bass; Mehmedoğlu ve Aygün,2006;Ok,2007

5-Bireysel-yansıtımlı İnanç(yaklaşık 17-30 yaş ve sonrası),

6-Pekiştirici- Birleştirici İnanç (30 yaş sonrası),

7-Evrensel İnanç (belirli bir yaş yok, 30 yaş öncesi nadir).

Fowler bebeklikle başlayan inanç formunu ilksel inanç olarak tanımlar. Konuşma öncesi duygusal ilişkiler ile sınırlı bir aşama olması ve deneysel olarak araştırılmasının güçlüğüne rağmen bu dönemde daha sonradan inancın üzerine temelleneceği güven, ümit ve cesaretin tohumları atılır. İlksel inanç daha sonraki inancın yönünü belirlemez ancak gelecekte oluşacak olan inancın temellerini oluşturur³⁷⁶. Kısaca inancın ilk adımını oluşturan bu dönem temel güven ve güvensizlik, karşılıklı ilişki dönemi olarak değerlendirilebilir. Konuşma ve düşünme yeteneğinin ortaya çıkmaya başlamasıyla birlikte birinci aşamaya geçiş hızlanır.

İlk çocukluk dönemi kapsayan sezgisel inanç aşaması dilin öğrenilmesiyle ortaya çıkar. Bu aşamada birey, çevresindeki insanların inançla ilgili hikâye ve eylemlerini pratik bir tarz içinde taklit eder. Bu bağlamda taklide dayalı bir inanç özelliği söz konusudur. İlk kez ölümün, cinselliğin ve diğer katı tabuların bilincine varılmaya başlanır. Ölüm, cinsiyet ve çevrede gerçekleşen diğer olaylar sezgisel olarak algılanır. Birey, tasavvurlar vasıtasıyla kendinin, kutsalın yasaklarının ve ahlakın varlığının bilincine varır. Tanrı tasavvurları bu dönemde bilinçli bir şekil alır. Çocuklar ebeveynleriyle veya hayatın ilk yıllarında duygusal yönden bağlandığı diğer yetişkinlerle olan tecrübelerine yakınlaşır. Bu yakınlaşma güven sağladığı gibi, güvensizlik duygusu da verebilir³⁷⁷. Bu duygusal yönelmeler bireyin gelecek dönemlerdeki inanç yapısının gidişatını da belirler.

Fowler, ilk çocukluk döneminin inanç gelişiminde önemli rol oynadığını ve bu dönemde bireyde bir öz olarak gelişen inancın daha sonraki dönemlerde aşamalı olarak ilerleyeceği ve ileriki yıllarda evrensel bir inanca dönüşeceğini iddia eder.

³⁷⁶James W. Fowler, “İman Bilincinin Evreleri,” Ali Ulvi Mehmedoğlu (çev.), **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 19**, İstanbul 2000, s.93.

³⁷⁷ Fowler, “İman Bilincinin Evreleri,” s.93-94

İnanç gelişimini Ericson’ da olduğu gibi doğumla başlatması, ilk çocukluk dönemine ayrı bir önem vermesi, inanç gelişim kuramını bizim için önemli kılmaktadır.

1.11.2. Oser- Gmünder Dini Yargı Gelişimi Teorisi

Fritz Oser, dini gelişimin “dinî yargı” denilen, yakın bir yönüne odaklanmıştır. Dini yargı, dini bilgi veya basit bir dini duyguyla aynı şey değildir. Birey, dini bilgiyi herhangi bir kaynaktan kavramsal olarak elde ettiği halde, dini yargı, bireyin ölümle burun buruna gelmesi veya sevdiği birisinin beklenilmeyen bir zamanda ölmesi gibi, özellikle insanoğlu tarafından kontrol edilemeyen belirli olayları kendi iç dünyasında işlemesini içerir.³⁷⁸ Yani dini yargı, kontrol edilemeyen veya ani gelişen durumlarda bireyin kendi iç dünyasında meydana gelen değişimlerdir diyebiliriz.

Oser, insanların “en büyük güce“ (Tanrıya) ilişkin bireysel deneyimlerinde aktardıklarından hareketle, gelişim evrelerinin, nitelik bakımından farklı şekillerde” olacağını ileri sürer ve araştırmasının dinî yargı gelişimindeki beş evreyi aydınlattığı sonucuna varır.

- 1.Evre: Özerk Olmayan Dini Yönelim,
- 2.Evre: Almak İçin Vermek Yönelimi,
3. Evre: Özerk Benlik ve Tek Taraflı Sorumluluk Yönelimi,
4. Evre: Orta Düzeyde Otonomluk,
5. Evre: İçsel Dini Öznellik ve Özerklik,

Oser ve Gmünder, deneklere içinde ikilem bulunana okuma parçaları vererek, masal kahramanları yerinde olmaları durumunda nasıl davranacaklarıyla ilgili sorular

³⁷⁸ Karaca, Dini Gelişim Psikolojisi, s.72.

yöneltmiştir.³⁷⁹ Oser'a göre, dini yargılar, birbiriyle çatışan iki değer arasındaki gerilime verilecek cevapla bir denge gerektirir. Bu tür gerilimler dengesizlik içerir ve belli bir denge durumuna ulaşmak için bireyin bu problemi çözmesi gerekir. Oser ve Gmünder'a göre dini yargı gelişimi, sadece İnsan-Tanrı (mükemmel varlık) ilişkisindeki farklılaşmayla değil, aynı zamanda, çift kutuplar arasında değişen ilişkilerle de karakterize edilir. Örneğin dini yargı gelişimi açısından en üst düzeye ulaşan birisi, kendisini Tanrıya bağımlı hissederek onun sevgisini tecrübe eder ve tamamen hür olmasına rağmen, tanrı buyruklarını yerine getirir.³⁸⁰

1.12. İLK ÇOCUKLUK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİ

Araştırmanın bu bölümünde psikoloji, pedagoji ve din bilimlerinin verileri ışığında çocuklarda sağlıklı bir dini gelişim için bilinmesi ve dikkate alınması gerekenler ailede ve okulda geçerli olan bazı genel ilke ve yöntemler ele alınacaktır.

1.12.1. Çocuk İçin İyi Bir Model Olmak

Öz benliğini geliştirebilmek için her çocuğun bir modele, örnek alacağı bir insana ihtiyacı vardır. Normal aile ortamında bu görevi anne-baba, ağabey-abla, büyükanne-büyükbaba gibi çocuğun sık gördüğü ve ilişkide bulunduğu kişiler karşılar. Bunlar arasında anne ve baba en önemli ve öncelikli modeldir. Esas olan çocuğun sağlıklı bir özdeşleşme kurabilmesidir³⁸¹.

Çocuk kendini ifade edebilmeyi, kendi kendini yöneten bir birey olabilmeyi ailesinden öğrenir. Özellikle anne baba, çocuğun kişiliğinin oluşumunda temel rolü olan özdeşim modelleridir. Çocuk bu özdeşim modellerini kendine örnek alır ve adeta onların yaşam biçimlerini taklit yoluyla öğrenir.³⁸²

³⁷⁹ James W. Fowler, "Stages in faith consciousness.", New Directions For Child Developments, 52(Summer), 27-45.;Mustafa Ulu, "James W. Fowler'a Göre İnanç ve İnancın Yapısal Modeli", **Bilimname XXV**, 2013/2, 157-168

³⁸⁰F. K Oser, and Paul Gmiinder, 1991.Religious Judgment: A Developmental Perspective, Birmingham, AL: Religious Education Press.; Karaca, **Dini Gelişim Psikolojisi**, s.73.

³⁸¹Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.255

³⁸²Yavuzer, "Yaygın Ana-Baba Tutumları", **Ana-Baba Okulu**, s.111

Çocuğun en temel öğrenme yolu gözlem ve taklittir. Ana-baba ve öğretmenlerin, çocukların takip edip izleyebilecekleri bir model oluşturmaları gerekir. Muhtemelen bir anne ve babanın çocuğu için güzel örnek olmaktan daha büyük ve önemli yapabileceği hiçbir şey yoktur. Çocuk için, bizim ne söylediğimizden çok ne yaptığımız önemlidir.³⁸³

Salzmann, “Çocuklar, anne ve babalarından gördükleri yanlışları taklit ederek kötü bir kişilik kazanıyorlar. O halde eğitime anne-babalardan başlamalıyım”³⁸⁴ diyor. Çocukların davranışlarının kaynağı, anne ve babalarının hareketleridir. Çocuklar anne ve babalarına benzerler ve onların karakterlerini yansıtırlar. Bu benzeme sadece fiziksel benzerlik değil, sözleri, tutum ve davranışları, bakış açıları, el yüz hareketleri, olaylar karşısında gösterdikleri tepkiler kısaca anne ve baba ve diğer aile bireylerinin hayat biçimleri büyük oranda çocuklarda yansımaları bulmaktadır.

Kötü bir çocuk ya annesinin ya babasının ya da her ikisinin eseridir.³⁸⁵ Sürekli aile içi çatışmaların, tartışmaların ve kavgaların olduğu bir evde yetişen çocuk, okulunda ve çevresinde kavgacı olacaktır. Sevgiyle hoşgörülle büyüyen çocuk, başkalarına da sevgi ve hoşgörülle davranır. Bu nedenle anne-babalar, nasıl bir çocuk yetiştirmek istiyorlarsa öncelikle kendi davranışlarıyla iyi bir örnek ve model olmaları gerekmektedir. Salzmann’ın dediği gibi “kötü çocuk yoktur, kötü eğitilmiş çocuk vardır.”³⁸⁶

Müslümanlarca “salah Allah’tan (olsa da) edebin babadan (çocukların babalarından) olacağı” kabul edilmiştir.³⁸⁷ İbnu’l Kayyim: “çocukların çoğundaki

³⁸³ Köylü (Ed), “Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi“, s.55.

³⁸⁴ Salzmann, Yengeç Kitap “Çocukları Kötü Yetiştirmenin Yolları”, s.26.

³⁸⁵ Salzmann, Yengeç Kitap “Çocukları Kötü Yetiştirmenin Yolları”, s.26.

³⁸⁶ Salzmann, Yengeç Kitap “Çocukları Kötü Yetiştirmenin Yolları”, s.26.

³⁸⁷ Buhari, el-Edebü’l Müfred, s.46-47 (92.H.), kahire 1379; Sefarini, 1/203.; Canan, **H.z. Peygamber’in Sünnetinde Terbiye ve Safhaları**, s.74.

bozukluğun sebebi, babalarıdır, onlar, babalarının ihmali, dinin farz vs. sünnetlerini öğretme işini terk etmeleri yüzünden bozulmuşlardır.”der.³⁸⁸

Hiç şüphe yok ki bu yakınlık dini tavırların teşekkülünde ailenin etkisinin, büyük bir ölçüde baskın olduğunu açıklamaktadır. Ailenin bünyesinde din eğitimi, çocukları derin bir şekilde etkiliyorsa bu, ailenin aynı zamanda dini değerlerin ve dini ilişkilerin modeli olmasından ileri gelmektedir. Yakınların dini hareketleri ve kullandıkları dini tabirler, onları doğrudan doğruya sembolize eden deruni bir yaşantı içinde yer almıştır.³⁸⁹ Bunun için:

I. Çocuklardan yapmalarını istediğiniz davranışları önce kendiniz yapın. Çocukta sağlıklı bir dini duygu, düşünce ve davranış gelişiminde aile ortamında yapılan ibadetlerin ve dini davranışların çok büyük bir önemi vardır. Dini yaşantının olduğu bir ailede yaşayan çocukta daha erken uyanmaktadır. Dini yaşantının olmadığı bir ailede de doğal olarak çocuk bir örnek göremediği için din duygusunun uyanması gecikecektir. Bu nedenle aile içerisinde huzur ve huşu içerisinde kılınan namazlar, yapılan dualar, sahur ve iftarlar, Kur'an'a gösterilen saygı vb. çocuğu derinden etkiler ve yavaş yavaş bilincine yerleşir. Bu bağlamda ibadetlerin çocukla birlikte yapılması da önemlidir.³⁹⁰ Namazı çocukların görebileceği bir yerde kılınız. Namaz kılarken sırtınıza çıkmak isterlerse onlara izin verin kesinlikle kızmayın. Temiz olan her yerde namaz kılmak caiz olmakla birlikte, çocukların dini sembolleri tanınması ve benimsemesi açısından mümkün mertebe seccade, tespih vb. kullanılmalıdır.

II. Ebeveyn olarak yapmadığınız bir şeyi yaptırma, yaptığınız bir şeyi de yaptırmama şansınız yoktur. Örneğin ibadetlerini yapmayan bir kimsenin çocuklardan yapmalarını istemesi yeterince etkili olmayacaktır. Ayrıca kendi yaptıkları hareketleri ve davranışları çocuklardan yapmamalarını istemeleri, onları şaşırtır. Hareketin doğruluğu ya da yanlışlığı konusunda bir yargıya varmalarını

³⁸⁸ İbnü'l Kayyim, Tuhfe, s.136.;Canan,“Hz. Peygamber'in sünnetinde terbiye ve safhaları“, s.74.

³⁸⁹Vergote, Çocuklukta Din, Erdoğan Fırat(çev.), Antoine Vergote'un “Psychologie Religieuse“adlı eserinden 293-308 sayfelerin tercümesidir.,

³⁹⁰Köylü (Ed), Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi, s.56.

güçleştirir ve büyüklerine olan güvenlerini azaltır. Örneğin, sigara içen, içki kullanan, kumar oynayan, yalan söyleyen, başkalarının haklarına saygı göstermeyen, kendi çıkarı için her türlü yola başvuran bir kimsenin, çocuklarına “biz yapıyoruz ama aslında bunlar kötüdür, sen yapma” demelerinin hiçbir pedagojik değeri yoktur³⁹¹.

III. Bir taraftan dini davranışlarınızla çocuklara örnek olurken, diğer taraftan da onları yavaş yavaş ibadetlere alıştırmalıdır. Çocuk dini yaşantıyla ne kadar erken tanışırsa, dini duygusu da o kadar erken uyanacaktır. Çünkü ibadet eğitimi küçük yaşlardan itibaren başlanması gereken bir eğitimidir. Baskı ve zorlama olmadan çocukların ibadetlere kademe kademe alıştırılması onlarda irade gelişimini sağlayacak ve sorumluluk çağına geldikleri zaman bunları benimsemekte ve uygulamakta güçlük çekmeyecek, bunlarla alakalı olumsuz tutum ve tereddütleri olmayacaktır.³⁹² Çocuklar, sahip oldukları yeteneklerini tanıma, kendine güvenme ve sorumluluklarını fark edebilme konusunda cesaretlendirilmelidir.³⁹³ Nitekim Peygamberimiz de yedi yaşından itibaren çocukların namaza alıştırılmasını, on yaşına girdiklerinde onlara bu yüzden dayak atın ve bu yaşta yataklarını ayırmalarını emretmiş³⁹⁴, kendisi de torunları Hasan ve Hüseyin'i zaman zaman camiye götürmüş, namaz kılarken sırtına çıkmasına izin vermiş, minberdeyken yanı başına oturtmuştur. Hatta günümüzde insanlar camide çocuk sesine kızarlarken Peygamberimiz, uzun kılmak niyetiyle başladığı namazını, çocuğunun ağlaması nedeniyle annesine sıkıntı vermesin diye kısa tutmuştur. Terbiye konusunda bu kademeleri uygulamak çocuğun küçük yaşlarında ve henüz ergen olmadığı dönemlerde geçerlidir³⁹⁵.

IV. Çocuğa kazandırılacak davranış konusunda aile bireyleri arasında tutarlılık ve birlik olmalıdır. Babanın yapma dediği bir şeye annenin izin vermesi

³⁹¹Köylü (Ed), Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi, s.56.

³⁹²Köylü (Ed), Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi, s.56..

³⁹³Selçuk, Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler, s.103.

³⁹⁴Ebu Davut-El Hakim: Amr b. Şuayb'dan

³⁹⁵Özmen, Çocuk Eğitimi İzlenecek Metotlar, s.111.

veya annenin istemediği bir davranış babanın hoş görmesi, çocukta bu davranışın doğruluğu veya yanlışlığı konusunda bir ikilem yaratacaktır. Bu da çocuğun ikiyüzlü olmasına annesine ayrı, babasına ayrı davranmasına yol açacaktır. Bu nedenle çocuğun eğitimi konusunda anne baba arasında fikir birliği olmalıdır. En azından çocuğun yanında fikir ayrılıklarını tartışmamalıdır³⁹⁶. Çocuğun terbiyesinde ikna, öğüt ve irşat yarar verdiği sürece buna devam edilir. Fayda vermediği takdirde, ebeveyn artık çocuğa yüz vermez, eski sıcak ilgiyi göstermez ve sert davranmaya başlar, çocuk şımarıklık gösterip serkeşlik yaptığı sürece terbiyeci bu metodu uygular³⁹⁷.

1.12.2.Çocuğun Dini Sorularından Yararlanmak

Çocukluk döneminin en belirgin özelliklerinden birisi de soru sormaya düşkünlüktür. Çocuk gördüğü, duyduğu kısaca çevresinde olup biten her şeyi sorgular, kendisini ve çevresini anlamaya çalışır. Çocukların sorularının önemli bir kısmını da dini sorular oluşturmaktadır. Onlar başta Allah olmak üzere, peygamber, cennet-cehennem, ölüm, melek, şeytan, sevap, günah, ibadetler, kendilerinin nereden ve nasıl meydana geldikleri gibi konular çocuğun ilgisini çeker ve bunlarla ilgili sürekli sorular sorarlar. İşte çocuğun bu soruları karşısında takınılacak tavır ve onlara verilecek cevaplar çocuğun dini eğitimi açısından son derece önemlidir. Çocuğun soru sorduğu anlar öğrenmeye en açık olduğu zamanlardır. Bu durum iyi değerlendirilmelidir. O soruyu sorabilen çocuk cevabını da anlayabilecektir. Üstelik çocuk, kolay inanırlık özelliğinden dolayı sorduğu sorunun cevaplarına inanmaya hazırdır³⁹⁸. Bu nedenle:

I. Çocuğun sorularını ciddiye alınız ve doğru cevaplar veriniz. Sorunun cevabı bilinmiyorsa asla yanlış cevap verilmemeli, gerekirse anne-baba ya da öğretmen sorunun cevabını bilemediklerini itiraf edebilmelidir. Bu durum çocukta bir hayal kırıklığı yaratabilir, ancak cevabın yanlış olduğunu öğrendiği zamanki

³⁹⁶ Köylü (Ed), Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi, s.57.

³⁹⁷ Özmen, Çocuk Eğitimi İzlenecek Metotlar, s.111.

³⁹⁸ Köylü (Ed), Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi, s.56.

hayal kırıklığı çok daha büyük olacaktır. Çocuğun sorularına cevap vermek adına ya da başımızdan bir an önce savmak için onlara yanlış ve uygunsuz bilgi vermekten de kaçınmak gerekir. Çünkü ilk çocukluk döneminde çocuğun duygu ağırlıklı olarak eleştiriye tabi tutmaksızın öğrendiği bilgiler, çocukluk döneminin sonlarına doğru akılcı öğrenme döneminin zihin ağırlıklı öğrenmelerinin alt yapısını oluşturacak ve orada bu bilgiler akıl süzgecinden geçirilerek eleştiriye tabi tutulacaktır. Dolayısıyla önceki öğrendiklerinin yanlış ve tutarsız olduğunun görülmesi, bireyin dini duygu ve düşünce gelişiminde bir takım olumsuzluklara neden olabilecektir³⁹⁹.

Çocuklukla büyüklerin kendi şahsi otoritelerini sağlamlaştırmayı hedef alan yanlış metotlar, aşırı baskı, korkutma, hoşgörüsüzlük, eksik ve yanlış bilgiler gençlerde dini şüphe tereddütlerin uyanmasına, dine ilgisizliğe ve hatta dini inkâra neden olabilmektedir. Psikolog Doktor Henry Link, Dine Dönüş adlı eserinde hayat hikâyesini anlatırken şöyle diyor: “Koleje girmeden önce ana-babamızın kısa cevaplarla başlarından savdıkları din konusundaki şüphelerimiz şimdi büyük önem kazandı. Gerçekten dinin asla tartışma konusu yapmadığımız birçok unsurları, ilmî ve tarihî araştırmaların mikroskobu altına alındı ve orada ufak zihinlerimizi tırmalayıp rahatsız eden bir hale geldi.”⁴⁰⁰

II. Soruların cevaplarını geciktirmeyin ve cevapsız soru bırakmayın. Daha önce de ifade edildiği gibi çocuğun öğrenmeye en hazır olduğu an soru sorduğu andır. Dolayısıyla sorunun cevabının geciktirilmesi veya cevapsız bırakılması, ondaki öğrenme isteğinin kaybolmasına neden olabilir. Çocuğun sorularını ciddiye alın, onları geçiştirmeyin, doğru fakat kısa ve çocuğun anlayabileceği kelimelerle cevap verin.

Anne ve babalar çocukların böyle sorularını anlayışla karşılamalı, sorular geciktirilmeden cevaplandırılmalı, verilen cevaplar çocukların anlayabileceği şekilde olmalıdır.⁴⁰¹ Aksi takdirde bu tür soruların sormanın günah olduğunu söylemek, onları azarlamak, cezalandırmak, anlayabilecekleri tarzda cevaplar vermemek, çocukların

³⁹⁹Köylü (Ed), Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi, s.57

⁴⁰⁰ Henry Link, “Çağımızda Dine Dönüş“, Nahit Oralbi (Çev.), Dergah Yayınları, İstanbul 1979, s.94

⁴⁰¹ Peker, Çocuk ve Suç, s.44-45

dini konularda şüphe içinde kalmalarına ve zamanla bir boşluk içerisine düşmelerine neden olabilecektir⁴⁰².

Ebeveyn tarafından açıklanmak üzere çocuğun sorduğu dini sorular verilen doyurucu cevaplar, onda dini yaşayışın uyanışına yardımcı olur. Ayrıca çocuğun dini yaşayışta kazandığı kişisel deneyimler onu dini yaşayışın derinleşmesine doğru götürür.⁴⁰³ Öyleyse büyükler çocukların sorularına ciddi ve doğru cevaplar vermeli, onların bu konudaki güvenlerini sarsmamalıdır. Çocuğun sorularına ciddi cevap vermek onun kendisini değerli görmek ihtiyacının da karşılamasının en kestirme yoludur⁴⁰⁴.

III. Soru sorma çocukların büyüklere olan güvenin sonucudur. Büyüklere soru sorarak her şeyi öğreneceklerini düşünürler. Zaten 4 yaş çocuğu 2 yaşında başlayan sorgu çağının en yüksek düzeye ulaştığı dönemi yaşamaktadır. Bu dönemde çocuk nasıl ve niçin sorularını ısrarla sorar.⁴⁰⁵

Çocukların sordukları dini sorular karşısında bunalıp, çaresiz kalan bazı anne ve babalar, verecek cevap bulamamak veya anlayabilecekleri şekilde izahlarını yapamamaktan dolayı, onları susturma yoluna gitmektedirler.⁴⁰⁶ Çocuğun sorularını anlayışla karşılayın ve çok soru soruyor diye kızmayın. Çocuklar bazen sorularıyla anne-babaları bunaltırlar. Bazen anne-babalar, meşguliyetten, soruların cevaplarını bilmemekten veya seviyesine uygun açıklama yapamamaktan dolayı çocukların soruları karşısında bunalmaktadırlar. Bu durumda çocuğa çok soru soruyor diye, “git başımdan şimdi işim var”, “senin aklın böyle şeylere ermez” gibi sözlerle kızmak, terslemek, azarlamak veya soruları duymazlıktan gelmek uygun değildir. Böyle bir tavır, çocuğun dini ilgisini ve araştırma ve öğrenme duygusunu köreltebilir⁴⁰⁷.

⁴⁰²Özdemir, Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü, s.121.

⁴⁰³Yavuz, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi, s.106

⁴⁰⁴Cüceloğlu, **Yetişkin Çocuklar**, s.192

⁴⁰⁵Yavuzer, **Çocuk ve Suç**, s.134.

⁴⁰⁶Mustafa Öcal, **Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar**, T.D.V. Yayınları, Ankara 1991, s.79

⁴⁰⁷Köylü, Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi, s.58.

IV. Çocukların seviyelerine uygun cevaplar veriniz. Peygamber Efendimizin “İnsanlara akıllarının alacağı kadar konuşunuz.”⁴⁰⁸ Mevlana’nın da (k.s); “Ne kadar bilersen bil, söylediklerin karşıdakinin anladıkları kadardır” sözü insanların anlama ve kavrama düzeylerinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.⁴⁰⁹ Çocukların din eğitimi ve öğretiminde en önemli hususlardan birisi de onların gelişim özelliklerinin ve özellikle zihinsel gelişiminin dikkate alınması gereğidir. Çocuğunun ‘Allah’ı niçin göremiyoruz?’ şeklindeki sorusuna Bir anne, şöyle cevaplamıştır: “Allah çok büyüktür, O’nun gözleri de büyüktür, hepimizi görebilir. Biz ise O’na göre çok küçüğüz, gözlerimiz de küçüktür, bunun için O’nu göremeyiz.” Çocuk bulunduğu gelişim dönemine uygun olan bu cevabı yeterli bulmuştur.

V. Çocuğun sorularının gerçek amacını anlamaya çalışın ve aslında neyi sormak istiyorsa ona cevap verin; bazen çocukların sordukları ile aslında sormak istedikleri farklı olabilmektedir. Eğer çocuğun sorusunun altındaki gerçek niyet anlaşılamazsa yanlış sonuçlar ortaya çıkabilir. Örneğin, ailede yeni bir çocuk doğduğuna, ailenin ve çevrenin tüm ilgisi ve sevgisi yeni doğan çocuğa yönelmişken, tüm hediyeler ve oyuncaklar ona alınırken, artık tüm bunları paylaşmak zorunda kalacaktır. Çocuk ilginin azalmasından ve annesini paylaşmaktan rahatsızlık duymaktadır. “Bu bebek nereden geldi?” diye sorduğunda belki “bu bebek de nerden çıktı” demek istemektedir. Dolayısıyla “Bu bebeği Allah verdi” şeklindeki bir cevap, çocuğun Allah’ı endişe ve huzursuzluklarının sebebi ve kaynağı olarak görmesine yol açabilir. Çocuk ailede tüm ilgi üzerinde iken, Allah’ın bu kardeş vermesiyle mutluluğu ve huzuru bozulmuştur.⁴¹⁰

İlk çocukluk döneminde çocukların sordukları sorularla ilgili önemli bir husus da şudur: Çocuğa sorduğu kadar açıklamalarda bulunun. O sordu diye,

⁴⁰⁸İsmail b. Muhammed Acluni, Keşfü’l Hava, Beyrut: Daru İhayî’t-Türasî’l Arabî, H.1351, c.s.225; Köylü (Ed), **Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi**, s.58.

⁴⁰⁹İsmail b. Muhammed Acluni, Keşfü’l Hava, Beyrut: Daru İhayî’t-Türasî’l Arabî, H.1351, c.s.225; Köylü (Ed), **Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi**, s.58.

⁴¹⁰Köylü (Ed), **Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi**, s.58.

öğrenmeye ve inanmaya hazır diye, fırsat bu fırsat deyip onu bilgi yağmuruna tutmamak gerekir. Hiç bilgi vermemek ne kadar sakıncalı ise zamanından önce verilen ve seviyelerine uygun olamayan bilgiler de o kadar sakıncalı olabilir. Verilecek bilgiler tıpkı gıda, vitamin, ilaç gibi ölçülü ve uygun dozda olmalıdır.

Çocukta Allah'ı arama ilk aşamada soru sorma ve taklit yoluyla başlar, sonrasında eğitim aracılığıyla inanca dönüştürülmelidir. Allah inancını yerleştirme eğitimi ileriki yaşlarda teşvik ve telkin yoluyla geliştirilmelidir. Çocukların bu çağda duygusal algılama ağırlıklı olarak öğrendikleri bilgiler daha sonraki yıllarda zihinsel algılama olarak öğrenecekleri için temel oluşturur. Bu yüzden öğretilenler gelişigüzelikten kurtarılmalıdır.⁴¹¹

1.12.3. Doğru Bir Allah İnancı Vermek

Çocuğun Allah tasavvuru, çevresinden Allah ile ilgili duyup işittiği, kendisine anlatılan bilgileri algılama biçimine bağlı olarak zihninde canlandırmasıyla oluşur. Çocuk aslında doğduğu andan itibaren Allah kavramıyla karşılaşmaktadır. Hz. peygamber(s.a.v), çocuk doğduğunda sağ kulağına ezan, sol kulağına kamet okursa ümmüsıbyan (cin zarar vermez) hastalığı zarar vermez.⁴¹² Büyüme sürecinde, günlük konuşmalarda da sık sık Allah kavramıyla karşılaşmaktadır. Örneğin, “Allah kazadan beladan esirgesin-korusun”, “Allah razı olsun”, “Allah sevdiklerine kavuştursun”, Allah’a ısmarladık”, “Maşallah”, “İnşallah”, “Allah izin verirse”, “Allah’a şükür”, “Allah yardımcın olsun”, “Elhamdülillah” gibi ifadeler çocuğun bilincine yerleşmektedir⁴¹³.

Çocukta içselleşen bir duyguyla güvenme ve bağlanma eğilimi vardır. Bu eğilim nedeniyle kendisini bakan ve koruyan varlıklar olarak anne-babaya bağlılık ve ihtiyaç duyar. Ancak zamanla korunma ve bağlanma ve inancının Allah’a yönelmesi için çocuğun Allah'ı bu özellikleriyle tanıması gerekmektedir. Ancak anne-babaların

⁴¹¹ Ay, Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl anlatalım?, s.67

⁴¹² Feyzu'l- Kadir, VI/237.

⁴¹³ Köylü (Ed), Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi, s.58.

ve diğerk yetişkinlerin bazı olumsuz tutum ve davranışları, çocukların Allah'ı zihinlerinde yanlış bir şekilde ve olumsuz olarak tasavvur etmelerine neden olabilmektedir⁴¹⁴.

Bazı anne-babalar çocukların istenmeyen davranışlarını önleyebilmek, onlarla baş edebilmek için, bu davranışların nedenlerini bulup ona göre tedbir almak yerine, çocuklardaki korku motifinden de yararlanarak, “sözümü dinlemezsen Allah cehenneme atar”, “yalan söylersen Allah seni taş eder,” “böyle yaparsan Allah seni yakar” gibi sözlerle Allah ile korkutarak önlemeye çalışmaktadırlar.

Salzmann'ın, çocuk eğitiminde, olumsuzlukları ve yapılmaması gerekenleri anlatarak ve sonuçlarını göstererek, doğru davranışları ve yapılması gerekenleri anlattığı eserinde, “Çocuklarınıza Allah'ın hep ceza verip azap ettiğini anlatın. Böylece onların Allah'tan ve dinden uzaklaştıklarını göreceksiniz”⁴¹⁵ diyerek şu örneğı verir: Cahil ve garip huylarla dolu bir anne, her gök gürleyişinde çocuklarına: “Görüyor musunuz? Allah hiddetinden nasıl bağırp çağırıyor. Eğer yaramazlık yaparsanız, Allah sizi gazabına uğratar. Dikkat edin Allah yaramazlık edenleri hiç affetmez. Eğer uslu durmazsanız, sizi cehennemde yakar. Cehennemin ne kadar sıcak ve korkunç olduğunu biliyor musunuz siz? Allah orada şeytanın gözü önünde yaramazlık eden çocukları kebab gibi pişirir” demesi. Her gün bu tür konuşmalar devam etmesi, sabahdan akşama ağızından cehennem lafı düşmemesi. Çocuk bu tür sözleri duya duya, bu büyük ve müşfik Allah'ı, küçük zihninde korkunç, hep azap eden bir varlık şeklinde tasavvur eder.⁴¹⁶

İlk çocukluk döneminde çocukların sürekli olarak Allah'la, cehennemle korkutulması, onlarda çeşitli ruhsal sorun görülmesine de yol açabilir. İnanç ve ibadet esaslarının eğitiminde temel ilke, hem Allah sevgisi hem de Allah korkusu esas alınabilir. Ancak henüz sorumluluk çağına gelmemiş çocuklarda bir takım olumsuz duyguların ortaya çıkmasına yol açabilecek, korku temelli bir eğitim yerine,

⁴¹⁴Köylü (Ed), Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi, s.59.

⁴¹⁵Salzmann, Yengeç Kitap “Çocukları Kötü Yetiştirmenin Yolları,”s.26.

⁴¹⁶Köylü (Ed), Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi, s.59.

Allah sevgisi esas alınabilir, Allah korkusu belli bir bilgi seviyesi ve olgunluğun sonucunda ortaya çıkarılabilir.

1.12.4. Çocuklara Baskıyla Değil Sevgi ve Hoşgörüyle Yaklaşmak

Anne ve babalar çocuklarına karşı sevgi ve hoşgörüyle yaklaşmalı, onları desteklemeli ve çocukların gelişimini olumsuz etkileyen yasaklamalar dışında arzularını diledikleri biçimde gerçekleştirmelerine yardımcı olmaları gerekir.⁴¹⁷ Çocuklar yeni filizlenen ve yetişen körpe fidanlar gibidirler. Bu fidanların nasıl suya, ışığa ve temiz havaya ihtiyacı varsa, çocukların da sevgi, ilgi, merhamet ve hoşgörüye ihtiyacı vardır.⁴¹⁸

Çocuklar ibadete alıştırılırken “Ergenlik çağına kadar dini bir sorumluluk taşımadığı”⁴¹⁹ hadisi akıldan çıkarılmamalı ve onlara ibadet konusunda baskı yapılmamalıdır. Bu Hadis’e göre çocukların, bu yaşlarda yaptığı yahut yapacağı hatalar, yanlışlar, günahlar ve ihmaller yetişkin insanların yaptığı yanlışların sonucunu doğurmayacaktır.⁴²⁰ Çocukların dini davranışları yerine getirmedeki ihmalleri karşısında anlayışlı olmak gerekmektedir. Bazen yetişkinler tarafından bile işlenen küçük hatalar ve kusurlar, çocuklar tarafından yapıldığında, bunun büyük bir günah olarak ifade edilmemelidir.⁴²¹ Çocuklar ibadete alıştırılırken umursamaz bir davranış içerisinde girmeleri durumunda, katı bir disiplin sağlamak ve çeşitli baskı yöntemleriyle ibadete zorlamak olumlu sonuç vermeyebilir.

Çocukların ibadetlere yönlendirilmesinde yumuşak bir yöntem takip edilmeli ve belli bir zaman dilimi içerisinde sonuç alınmaya çalışılmalıdır. Özellikle mübarek gün ve gecelerde, teravih namazlarında, bayram namazlarında camiye götürülmek suretiyle namaza ilgi duymaları sağlanmalıdır. Ramazanlarda sahura kaldırılmalı ve

⁴¹⁷Yavuzer, **Ana Baba ve Çocuk**, s.33.

⁴¹⁸Hüseyin Peker, *Din ve Ahlak Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esaslar*, Eser Matbaası, Samsun 1991, s.35.

⁴¹⁹Ebu Davud, *Hudud*, 16, Tirmizi, *Hudud*, 1, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 116

⁴²⁰Halis Ayhan, *Eğitime Giriş ve İslamiyet’in Eğitime Getirdiği Değerler*, Damla Yayınevi, İstanbul, 1982, s.236.

⁴²¹Ayhan, *Eğitime Giriş ve İslamiyet’in Eğitime Getirdiği Değerler*, s.242

ailesiyle birlikte bu heyecanı yaşamalarına imkân tanınmalıdır. Ancak otuz gün ramazan orucu tutmak yerine gücü yettiği kadarıyla oruç tutmasına izin verilmelidir. Çocuklar öncelikle ibadetlere teşvik edilmeli, alıştırılmalı, ilgi duymaları sağlanmalıdır. Ancak başka bir çözüm yolu kalmadığında en son çare olarak zorlama yolu tercih edilebilir.⁴²²

Araştırmacılara göre, arkadaşlarıyla ilişkilerinde daha başarılı, daha girişken, yaratıcı fikirler öne sürebilen, fikirlerini serbestçe söyleme eğiliminde görülen çocuklar genellikle hoşgörülü ve demokratik evlerde büyüyen çocuklar olmaktadır.⁴²³

Sevgi çocuğun en temel ihtiyaçlarından birisidir ve hava ve su kadar gereklidir. Çocuk hem sevmeye hem de sevmeye ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla, sevmeye ve sevmeye muhtaç olan bir varlığa, barış, sevgi ve hoşgörü anlamına gelen ve içten ve samimi bir inanma esasına dayalı olan İslam dinin eğitimi ve öğretiminde, baskı ve zorlamanın olması düşünülemez. Sevgi yakınlaştırır ve kendine çeker, korku ve nefret ise uzaklaştırır ve iter. Din eğitimi sadece kafaya değil, ruha da hitap etmelidir. Kur'an-ı Kerim de Peygamberimizin İslam'ı tebliğdeki büyük başarısını, insanlara gösterdiği engin sevgi ve hoşgörüsüne bağlamaktadır: "Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi."⁴²⁴

Bu nedenle çocuğun eğitiminde baskı ve zorlama değil, sevgi ve hoşgörü esas alınmalıdır. Öğretme ve öğrenme ortamındaki sevgi dinamiği olmaksızın, küçük çocuk dini içten benimseyip ona bağımlı olacağı yerde, dine karşı olumsuz bir tutum olacak şekilde yetiştirilebilir. Kısacası tüm dini bilgiler, doğru ve yanlış ile güzel ve çürkün kavramları ve diğer ahlaki davranışlar sevgi esasına dayandırılarak öğretilmelidir. Baskı ve zorlamaya dayalı bir eğitim anlayışı, çocuğu ikiye bölmeğe iter. Çocuğun yalana başvurması çoğunlukla ceza korkusundan ileri gelmektedir.

⁴²²Özdemir, "Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü", s.122

⁴²³ Haluk Yavuzer, **Çocuk ve Suç**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1992, s.128

⁴²⁴ **Kur'an Kerim**, Al-i İmran, 159.

Dayakla, baskıyla çocuğa dini ve ahlaki esasları kabul ettirmeye çalışmak çocukta bir iç disiplin oluşturmaz. Belki görünürde bir kabulü sağlayabilir ancak bunlar geçicidir. Nitekim böyle bir eğitim anlayışı sonucunda namaz kılmayan hafız veya abdest almadan namaz kılan çocuk görmek kaçınılmaz olmaktadır⁴²⁵.

1.12.5. Çocukların Arkadaş Seçimine Dikkat Etmek

Çocuk üzerinde aileden sonra etkili olan en önemli faktör arkadaş çevresidir.⁴²⁶ Çocuk her gün birlikte olduğu, oyun oynadığı, pek çok şeyi paylaştığı arkadaşlarının tutum ve davranışlarından bilinçli veya bilinçsiz olarak etkilenebilmektedir.⁴²⁷ Allah'ın büyük nimetlerinden biriside çocuğun iyi ve güzel ahlaklı bir arkadaş karşılaşmasıdır. Eğer bu durumun aksine kötü arkadaşı edinirse onun kötü alışkanlıklara sürükler, dünya ve ahiretini kaybeder.⁴²⁸

Ebeveynler arkadaş seçimi konusunda dikkatli olmalıdır. Çocukların kimlerle oturup kalktığını, kimlerle arkadaşlık kurduğunu, nereye gittiğini çok iyi bilmelidir. İslam, ebeveynlere çocuklarını kötü arkadaşlardan uzak tutmayı, iyi dostlar edinmelerini emretmiştir⁴²⁹.

Çocuğun sosyal gelişimi için akran grubuna katılması bir zorunluluktur. Çocuk gerek okul gerekse mahalle arkadaşlarıyla kurduğu ilişkilerle sosyalleşmesini sürdürür. Artık ailenin yerini arkadaşları almaya başlar. Çocuk kişilik özelliklerinin pek çoğunu arkadaş grubu içerisinde kazanır. Çocuk başkaları ile yarışmayı, işbirliği kurmayı, yardımlaşmayı, kurallara uymayı, sorumluluk almayı, haklarını savunmayı, çalışmayı, başarılı olmayı, kaybetmeyi vb. pek çok davranışı arkadaşlık ilişkilerinde ve oyunlarda öğrenir.

Arkadaş grubunun özelliğine bağlı olarak çocuk, sigara, alkol, uyuşturucu, çetecilik, hırsızlık, kavgacılık vb. gibi pek çok olumsuz davranış özelliklerini de bu

⁴²⁵Köylü (Ed), **Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi**, s.62.

⁴²⁶Köylü (Ed), **Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi**, s.62.

⁴²⁷Köylü (Ed), **Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi**, s.63.

⁴²⁸Özmen, **Çocuk Eğitimi İzlenecek Metotlar**, s.278

⁴²⁹Özmen, **Çocuk Eğitimi İzlenecek Metotlar**, s.286

ortamda kazanabilmektedir. İşte arkadaş grubunun çocuğun kişiliğinin şekillenmesinde belirleyici bir unsur olması, ailelerin çocukların arkadaş çevresini oluşturmada dikkatli olması ve çocuklarına rehberlik etmelerini zorunlu kılmaktadır. Hz. Ali'ye atfedilen “bana arkadaşını söyle sana kim olduğunu söyleyeyim” sözü, “üzüm üzüme baka baka kararır”, “körle yatan şaşkalkar” gibi atasözleri arkadaşın önemini açıkça göstermektedir. Bu nedenle anne-babalar çocuklarının arkadaş seçimlerinde dikkatli olmalı, açıkça müdahale etmeseler de okulda ve mahallede kimlerle arkadaşlık ettiğini takip etmeli, iyi, dürüst ve ahlaklı arkadaş seçiminde ona dostça yardım ve rehberlik etmelidir.⁴³⁰

İstenmeyen arkadaşlıklarda çocuğa baskı yapılmamalı, ebeveyn bununla ilgili durumlarda kendisiyle görüş alış-verişinde bulunma yoluna gitmelidir. Çocuğun anlayabileceği kişilerle arkadaşlık kurmaya meyilli olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir.⁴³¹

1.12.6. Alternatifler Geliştirmek

Bir davranışı yasaklamak veya engellemek, neyin yapılmaması gerektiğini belirtir ancak çocuğun ne yapması gerektiğini göstermez. Örneğin, koşma, dokunma, söyleme, oynama vb. gibi sınırlamalar, çocukların ne yapacaklarını, nasıl konuşacaklarını, nasıl davranacaklarını bilemez hale gelmelerine neden olacaktır. Bu nedenle, çocukların ne yapmamaları gerektiğini söylerken, ne yapmaları gerektiği konusunda da alternatifler getirmeliyiz.

Rafî İbnu Amrî'l- Gifari anlatıyor:

Henüz çocuk yaşta bir sahâbi olan Rafî b. Amr, bir gün Ensar'dan birinin bahçesine girip, hurma ağaçlarını taşlamış. Daha sonra Rafî b. Amr'ı bahçe sahibi Resulullah'ın huzuruna götürmüştü. Bahçe sahibi Hz. Peygamberin onu cezalandırmasını isteyen bir tavır içindeydi. Hz. Peygamber (s.a.v.), “Yavrum,

⁴³⁰Köylü (Ed), Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi, s.63.

⁴³¹Dodurgalı, Ailede Çocuğun Din Eğitimi, s.232.

hurmayı neden taşıdın?” diye çocuğa sordu. Bunun üzerine çocukta, “karnım açıldı, yemek için taşıdım” cevabını verdi. Hz. Peygamber (s.a.v.), “bir daha hurmaları taşıma, dibine dökülenlerden ye” buyurdu. Sonra çocuğun başını okşadı ve ona dua etti: “Allah’ım! Onun karnını doyur.” diye dua etti.⁴³²

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber burada, şunu yapma, fakat şunu yapabilirsin şeklinde bir ilke ortaya koymuştur. Hurma ağacını taşıma derken, yere düşenleri yemesini istemiştir. Böylece alternatif bir davranış geliştirmiştir. Çocuk yere düşenleri yerken, bu hareketinin başkalarının malına zarar vermeden gerçekleştiğini öğrenmektedir. Buna göre aileler çocuklarını eğitirken eğer birtakım yasaklamalar getirecekseler, çocuğun alternatif bir davranış geliştirmesine zemin hazırlamalıdır. Örneğin, çocuğuna sokağa çıkma diye uyarıda bulunan anne babalar, onu evde oyalayacak bir çözüm bulmalıdırlar.⁴³³

Çocukları istenmeyen bir davranıştan uzaklaştırmanın yanında ibadetlere alıştırmak da alternatif uygulamalara gidilebilir. İbadet eğitiminde yetişkinlerin tutum ve davranışları, kullanacakları metot çok önemlidir. Çocuk, sürekli olarak namaza zorlanırsa, kendi isteği dışında, sevdiği bir oyun ve arkadaş arasından alınarak camiye götürülür ve namaz kılması istenirse, uzun kılınan namazlarda, kısa yaz günlerindeki sabah ve yatsı namazlarında, cemaatle namaz kılmaları beklenirse olumlu sonuç alınmayabilir.⁴³⁴

1.12.7. Hikâyelerden ve Masallardan Yararlanmak

Genelde eğitim için özelde de din ve ahlak eğitimi için öğretim yöntemlerinin en iyilerinden biri olarak kabul edilir.⁴³⁵ Çünkü eğitimde önemli bir yeri olan örnek

⁴³²İbn Mace, Ticarat, 67, Ebu Davud, Cihad, 85.

⁴³³Özdemir, “Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü”, s.119

⁴³⁴Ayhan, “Çocuklara İbadet Eğitimi”, (tebliğ), **Çocuk Gelişimi ve Eğitimi**, s.285-286.

⁴³⁵Bkz. Heinz Streib, Mass Media, Myth, and Narrative Religious Education,; Muhittin Okumuşlar, “Din Eğitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Hikaye” SÜİFD/21, s.238

alma ve özdeşleşmenin kurulabilmesi için hikâye ve masal güzel bir araçtır.⁴³⁶ Çocukların eğitiminde dini ve ahlaki hikâyeler etkilidir.

Çocuklar masallara ve hikâyelere karşı büyük ilgi duymaktadırlar. Masal ve hikâyeler eğitim, çocukların hayal güçlerini ve düşünce dünyalarını geliştirmiş ve hızlandırmış olur. Böylece çocuklarda somuttan soyuta geçiş kolaylaşacak ve gözle görülme imkân olmayan Allah'ın varlığı ilişkin inancın yerleşmesi kolaylaştırılmış olur.

1.12.8. Dini Bayramlar, Kutsal Gün ve Gecelerden Yararlanmak

Aile içerisindeki dini atmosfer, çocukların da iştirak ettiği dini ortamlar ve davranışlar, çocuklar için büyük bir değer oluşturur. Bu bakımdan dini bayramlar, mübarek gün ve geceler, mevlitler, hacca gidip gelenleri ziyaret v.b. bu tür paylaşımlar için önemli fırsatlardır.

Öte yandan, rahatlık ve otoritenin kaynağı olarak aile, içinde edindiği dini evrende, bu yaşantının devamını kendi kendine talep etmektedir. Bu suretle bir sosyolog dini tavırların ailede birlikte yapılmış olmasıyla değerlendirildiğini, aynı zamanda dini tavırların ve dini bayramların kutlanmasının aileye özel bir bağlılık kazandırdığını meydana çıkarmıştır ⁴³⁷. Bu bağ, birçok yetişkinde çocukluk hatıralarının silinmez bir tarzda olduğunu gösterir ve tabi oldukları dini hisleri tayin eder.

Bu gün ve gecelerin, etkinliklerin anlamı, çocuklara seviyelerine uygun bir şekilde anlatılmalı, sevgiyle, ilgiyle, hediyelerle çocukların bu atmosferi doyasıya yaşaması sağlanmalıdır. Çocuklar zaman zaman camilere, türbelere, şehitliklere götürülerek dini sembollerle ve kavramlarla temas kurmaları sağlanmalıdır. Sonuç olarak söylemek gerekirse, aile çocuğun dini duygu ve düşüncesinin erken veya geç

⁴³⁶Bkz. Abdullah Özbek, “**Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed,**” Konya 1991, s.196; Muhittin Okumuşlar, “Din Eğitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Hikaye” **SÜİFD/21**, s.238

⁴³⁷James H. Bossard ve Eleanor Stoker Boll, **Aile Sosyolojisi**, Erdoğan Fırat(Çev.), 1949, ss. 463-169.

ortaya çıkmasında, bu dini duygu ve düşüncenin olumlu veya olumsuz olarak gelişmesinde en önemli faktördür. Bu nedenle aile bireyleri bu büyük sorumluluklarının bilincinde olmalı ve ona göre hareket etmelidirler.

1.13. KUR'AN KERİME ve HZ. PEYGAMBERİMİZE GÖRE ÇOCUK TERBİYESİ

Yüce Allah'ın insanlara sunduğu en büyük nimetlerden biri de hiç şüphesiz çocuklarımızdır. Çocukların eğitimi konusunda da Batılı filozof ve pedagogların eğitim konusundaki fikir ve düşünceleri ile Kur'an-ı Kerim'in bu konuda takındığı genel tavır, bize İslam'ın eğitime verdiği değer konusunda bir fikir verebilir. Eğitimin mümkün olup olmadığı konusunda dahi bir fikir birliğine varamayan bu filozofların bir kısmı, eğitimin mümkün olmadığını, kişinin bütün özelliklerini doğuştan getirdiğini iddia etmiş; diğer kısmı ise eğitimin mümkün olduğunu ileri sürmüşlerdir. Fakat bu ikinci grubun bir kısmı da eğitimin kişiye yararları konusunda diğer gruptan ayrılmış, bazıları eğitimi “çocuğu arzularımıza boyun eğdirme ve vaktinden önce onu gelecek yılların endişesi içine sokma” sanatı olarak görmüşler, hatta hukuken çocuğu eğitmeye hakkımız olmadığı konusunda fikir dile getirmişlerdir. Bazıları ise çocuğa en güzel eğitimin onun tabii gelişimine müdahale etmeksizin yapılacağını söylemişlerdir. Bazı pedagoglar ise, çevrenin çocuk tabiatını bozduğunu, aslında çocuğun mükemmel bir yaratılışa sahip olduğunu, asıl eğitimin onu çevrenin etkilerinden korumak olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bir kısmı da eğitim vermenin müspet bir hareket olduğu kanısına varmış; fakat bunlar da neyi, nasıl öğretecekleri konusunda bir fikir birliğine varamamışlardır⁴³⁸. Çocuk eğitiminde farklı zamanlarda, farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu durum ebeveynlerin farklı tavır ve tutum sergilemelerine neden olmuştur.

İnsan belli bir yaşta bilimi, hayatı ve kendisinin ihtiyaç duyduğu birçok şeyi öğrense de, terbiyeyi aile yuvasında sağlam almadıkça hayatın birçok safhasında bu hususu elde etme imkânı bulamayabilir Çocuklar sadece yetiştiği ailenin geleceğinde

⁴³⁸Abdurrahman Dodurgalı, “Kuran'ı Kerime Göre Çocuk Eğitimi,” (İlahiyat Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1984) s.13.

yeralmazlar; aynı zamanda bir toplumun geleceği demektir. Geleceğini düşünen insanlar ve toplumlar çocuklarını milli ve manevi değerlere bağlı birer nesil olarak yetiştirmek zorundadırlar.

Bu minvalde İslam'ın çocuk eğitime verdiği önemin ne kadar büyük olduğunu, çocuklarımıza manevi ev ortamı ve çevre hazırlamamız gerektiğini, onlara karşı sorumluluklarımızın sadece “çocuğu beslemek, barındırmak ve giydirmekle” ebeveynlik görevinin bitmediğini belirtir.

Ebeveynler çocuklarına düzenli sevgi ve ilgi göstermeli, kalplerini Allah ve peygamberin sevgisiyle donatmalı, kafalarını ise Kur'an ve sünnete dayalı İslam bilgisiyle doldurmalı, Kur'an ahlakıyla terbiye etmesi gerektiğini hissetmelidir.

Kur'an-ı Kerim bize çocuk için eğitimin gerekli olduğunu, bunun toplumun üzerine olmasa bile ana-baba üzerine bir görev olarak verildiğini 14 asır önceden haber vermiştir. Aynı zamanda bazı eğitim metotları da öğretmiş, insanın bazı özelliklerine ve yaradılışındaki ferdi farklılıklara dikkat çekmiş, eğitirken bu hususlara ve fitrata dikkat edilmesini tavsiye etmiş; nihayet en büyük eğiticinin Allah Teâlâ olduğunu, onun bütün âlemi, özellikle insanları eğittiğini ve tedrici olarak onu mükemmel bir yaratık haline getirdiğini vurgulamış, insanları da eğitirken bu özelliklere göre davranmasına işaret etmiştir. Çocuklar, Allah tarafından insanlara verilen birer kutsal emanettir. Bu emanete sahip çıkmak ebeveynin sorumluluğundadır. Çocuk eğitiminde Hz. Peygamber'e ait yaklaşımlar ve kullanmış olduğu iletişim biçimleri, ebeveynlerin her zaman örnek alması ve üzerinde önemle durması gereken hususlardır.

Ebeveynlerin olması gereken bu olduğu halde kimisi dünya işlerine dalarak tamamen bırakmış, kimisi bu önemli görevi nasıl yerine getireceğini bilmemektedir. Kimisi ise din eğitimini sadece Kur'an yüzünden okumak veya sure ezberlemek olduğunu düşünmekte, bu bağlamda ebeveynler baskı yaparak çocukları İslam'dan soğutmaktadır. Bu minvalde ebeveynlerin çocuğun ilk dönemlerinden itibaren özen

göstermesi gereken önemli bir sorumluluğu olan çocuğu yetiştirirken Kur'an ve peygambere göre hangi esaslara dikkat etmesi gerektiğini bilmelidir⁴³⁹.

Rabbimiz, Kur'an'da şöyle buyurur:“(O sâlih kullar): ‘Rabbimiz, bize eşlerimizden ve soyumuzdan, gözün aydınlığı olacak(çocuklar) ihsan et ve bizi takva sahiplerine önder kıl’ diyenlerdir.”⁴⁴⁰

İslam'ın önem verdiği en öncelikli konuların başında çocuk eğitimi gelmektedir. Çünkü sağlıklı bireylerin yetişmesi bu şekilde olur. Aynı zamanda çocuklarımızı nasıl eğiteceğimizi bilmek en önemli görevlerimizden birisidir.

Rabbimiz, kendimizi ve sorumlu olduğumuz insanları ateş azabından korunmamız noktasında bizleri şöyle uyarır: “Ey îman edenler! Kendinizi ve âilenizi, yakıtı taş ve insanlar olan ateşten koruyun⁴⁴¹...” buyurmaktadır.

Mevdudi ayet hakkında şöyle der: “Bu ayette, kişinin, sadece kendisini Allah azabından kurtarmasının yeterli olmayacağı, gücü yettiğinde ailesini Allah'ın sevdiği kullar olacakları şekilde yetiştirmesinin de kendi sorumluluğu içinde olduğu bildirilmiştir. Şayet onlar cehennem yolunu tutmuşlarsa, gücü nispetinde onlara engel olmaya çalışmalıdır. Sadece onların bu dünyadaki refahlarını değil, ahirette cehennemden yakıtı olmamalarını da düşünmelidir. Buhari’de İbn-i Ömer’e rivayet olduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) söyle buyurmuştur. “Hepiniz yöneticisiniz ve yönettiklerinizden sorumlusunuz. Hükümdar halkından, erkek ailesinden, kadın kocasının evinden ve çocuklarından sorumludur.”⁴⁴²

Gazâli bu ayet hakkında şöyle der: “Bu âyette istenen şey, çocuğu terbiye etmek, ahlâkını güzelleştirmek, kötü arkadaşlardan korumak, dinin icaplarını

⁴³⁹Ümmü Muhammed, “**Kur ‘ani Bakışla Çocuk Eğitimi Notları**“ Menahil Kitap Yay., İstanbul 2013, s.2.

⁴⁴⁰Furkan, 74.

⁴⁴¹Tahrîm, 6.

⁴⁴²Muhammed, Kur‘ani Bakışla Çocuk Eğitimi Notları, s.2.

öğretmek, zevk için yemeye alıştırmamak, süs ve konforu sevdirmemek gibi faaliyetlerdir.”⁴⁴³

Küçük yaştaki çocuk boş bir kaset gibidir. Çevresinde ne görürse, ne duyarsa hemen onu kaydedecektir. Onu biz doldurmazsak başkalarının dolduracağı kesindir. Model olarak ona kim sunulursa onu benimseyecek, örnek alacak ve şahsiyetinin oluşumunda onun büyük bir etkisi olacaktır. İlk çocukluk döneminde öğretilenlerin kalıcı bilgiler olduğu bilinen bir gerçektir.⁴⁴⁴

Kur'an-ı Kerim'de “Mallarınız ve çocuklarınız sizin için birer imtihandır”⁴⁴⁵ buyrulur bu hususa dikkat çekilmektedir. Çocuklara ilgi, sevgi, şefkat ve merhametle yaklaşmak ve onların mutluluğu için çabalamak hem insani bir sorumluluk hem de dini bir görevdir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) “Küçüklerimize sevgi, büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir”⁴⁴⁶ buyurmuştur.

Hız. Peygamber bir hadisinde terbiyenin önemine şöyle dikkat çekmektedir. “Hiçbir baba, çocuğuna, güzel terbiyeden daha üstün bir hediye veremez.” Çünkü insan belli bir yaşta ihtiyaç duyduğu birçok konuda bilgi sahibi olsada, aile ortamında sağlıklı bir din eğitimi almadıkça hayatın ilerleyen dönemlerinde bunu elde etme olanağı bulamayabilir. Özellikle ilk çocukluk dönemindeki öğrenmelerin ahlaki davranışların şekillenmesinde de etkileri çok büyüktür.

Hız. Peygamber (s.a.v.) bir baba olarak henüz çocuk doğmadan önce anne ile yakından ilgilenmiş, çocuk doğduktan sonra ise yakın ilgi ve sevgisini evlatlarından hiç eksik etmemiştir.⁴⁴⁷ Hız. Peygamber (sav) kendi çocukları ve torunları ilgilendiği gibi ashabının çocuklarıyla da çok yakından ilgilenmiş, doğumlarından isimlerinin

⁴⁴³Fatma Hale Sağım, “3-6 Yaş Arasındaki Çocuklarda Dini Eğitim“, **Şebnem Dergisi**, Mayıs 2016, www.sebnemdergisi.com, (15.09.2018).s.45.

⁴⁴⁴Muhammed, “Kur’ani Bakışla Çocuk Eğitimi Notları”, s.3.

⁴⁴⁵**Kuran’ı Kerim**, Enfal, 8/28.

⁴⁴⁶ Tirmizi-Birr-15.

⁴⁴⁷Abdulbasit Muhammed Seyyid, **Çocuk Eğitiminde Peygamberimizin Metodu**, Beka Yayınları, İstanbul 2010. s.33.

konmasına, sağlıklarından ilimlerinin artmasına, giyimlerinden oynadıkları oyunlara kadar onlar için önerilerde bulunmuş, hatta yönlendirerek, ilgilenmiştir.⁴⁴⁸

Hız. Peygamberimiz, sevgi konusunda yabancı çocukları da çoğu zaman kendi çocuk ve torunlarından ayırmamıştır. Dokunmak, öpmek, okşamak, kucağına almak, şakalaşmak gibi fiziksel temas unsurları kalpteki sevginin dışı vurumudur ve duygusal temas sağlamanın en güzel yollarıdır. Hız. Peygamber bunu gizli değil herkesin göreceğı bir şekilde ortaya koymuştur. Bunun iki önemli sebebi olduğu düşünölebilir:

Birincisi, cahiliyeden çıkmış bir toplumda çocuklar (özellikle de kız çocukları) konusundaki anlayışı değıştirmek, onların hayatın vazgeçilmez bir parçası olduğunu zihinlere yerleştirmek;

İkincisi ise, sevgi olmaksızın çocuk eğitiminin başarılı olmayacağını ve anne-babaların çocuklara karşı en önemli görevinin sevgilerini ortaya koymak olduğudur. İçinde sevgi kırıntıları olmayan bir diyalog olumlu sonuçlar vermeyecekse, çocuğunda hayatında büyük bir yer kaplayan ebeveynin, sevgisi, dokunuşu ve tutumları da o doğrultuda etki gücüne sahiptir.

Akra b. Habis adlı kişi, Hız. Peygamberin çocuklarla bu kadar yakın ilişkide olmasını onun konumu ile bağdaştıramamış ve zannetmiştir ki büyük kimseler ayıp olmasa bile sevgi ve şefkatlerini dışı vurmamalı, çocuklarla bu kadar yakın olmamalıdır. Onun bu anlayışının kısmen de olsa günümüzde de var olduğunu görmekteyiz. Hız. Peygamber'in Akra b. Habis ve onun gibi düşünenlere davranışlarıyla cevabı ise sevgi, şefkat ve merhamet gibi iyi ve fitri eğilimlerin açığa vurulmasında herhangi bir sakınca olmadığıdır. Yeter ki bu konuda utanç verici bir hareket yapılmış olmasın.⁴⁴⁹ Buhari, Müslim, Tirmizi ve İbn Mace'de nakledildiğıne göre, peygamberimiz (s.a.v.), torunlarını kucaklamış, öpüp koklamış ve böyle

⁴⁴⁸ Abdulbasit Muhammed Seyyid, Çocuk Eğitiminde Peygamberimizin Metodu, s.34.

⁴⁴⁹ Bilgin, **İslam ve Çocuk**, s.53.

davranmamayı da duygusuzluk ve kabalık olarak değerlendirmiştir.⁴⁵⁰ Peygamberimiz (s.a.v.) çocuklara, sevgisini çok açık bir şekilde göstermiştir.

Hız. Peygamber (s.a.v.) çocukları çok sever ve onlara değer verirdi. Bir gün onun, torunu Hız. Hüseyin'i öptüğünü gören bir sahabe: "Benim on tane çocuğum var. Şu ana kadar hiç birini öpmedim." deyince, Hız. Peygamber (s.a.v.); "Merhamet etmeyene merhamet olunmaz"⁴⁵¹ buyurmuştur. Yine Hız. Peygamber çocukları öptüğünü gören bir bedevi: "Siz çocukları öper miydiniz? Biz hiç öpmeyiz" deyince, Hız. Peygamber (s.a.v.); "Allah senin kalbinden merhameti almışsa ben ne yapabilirim."⁴⁵² diyerek onu uyarmıştır. Hız. Peygamber hayatında sıkça rastladığımız bu gibi örnekler onun çocuklara olan sevgisinin ne kadar büyük olduğunu bizlere göstermektedir.

Çocuklara din eğitimi vermek, onlara bazı dini bilgileri ezberletme değildir. Hız. Peygamberin sergilediği örneklerde görüldüğü gibi önce çocuklarla sevgi, ilgi ve şefkatle iletişime geçmeyi tercih etmiş, bu şekilde çocukların sevgisini ve güvenini elde etmiştir. Bu temele oturan bir eğitim de etkili ve olumlu sonuçlar vermiştir. Dolayısıyla çocuğa ailede ve okulda din eğitimi verilirken duygusal iletişime öncelik vermek gerekir. Çünkü duygusal iletişimle edinilen kazanımlar daha güçlü daha kalıcı bir nitelik gösterir.⁴⁵³ Anne-babaların çocuklarına karşı görevi, sadece fiziki ihtiyaçlarını karşılamak değil, aynı zamanda duygusal ihtiyaçlarına da doyurucu cevaplar vermeleridir. Çocuğun anne bedenindeki sıcaklığı hissetmesi, yaşamlarının ilk yıllarından itibaren onların duygusal gelişimine olumlu katkı yaptığı bugün artık tartışılmamaktadır.⁴⁵⁴ Bebeklikten itibaren anneyle başlayan yakınlık, iletişim ve duygusallık ileriki yaşamında kişiliğinin dini kinliğinin oluşumunun da belirleyicilerinden biri olur.

⁴⁵⁰Tirmizi ve İbn Mace

⁴⁵¹ Buhari- Edep -18.

⁴⁵² Buhari-Edep 18.

⁴⁵³Suat Cebeci, **Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim**, İz Yayıncılık, İstanbul2003, s.28.

⁴⁵⁴ Haluk Yavuzer, **Çocuk Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2008, s.73

Hız. Peygamber bir Şey öğretirken, en güzel ve en faydalı olanı, çocuğun algılama kapasitesine en uygun olanı, bilgiyi kalıcı bir biçimde öğrenmesini sağlayacak ve konuyu yorumlamasına yardımcı olacak en uygun yöntemleri kullanırdı.⁴⁵⁵ Peygamberimiz (sav) sevgisini hem sözleriyle hem de davranışlarıyla gösterirdi. Çocuklara onları sevdiğini söylerdi. Hız. Peygamber ocuklara isim koyarken, tahnik⁴⁵⁶ yaparken ve çocuklar için kendisinden bir Şey talep edilmesi durumunda genellikle onların başlarını okşamış, hayır ve bereket duasında bulunmuştur.⁴⁵⁷

Hız. Peygamber'in bir eğitimci olarak çocukların yaptığı hatalara yaklaşımının ve bunların düzeltilmesinde nasıl bir metot takip ettiğinin yaşamındaki örneklerinden görmekteyiz. Hız. Peygamber, ocukların hata veya olumsuzluklarını düzeltirken onları yetişkin birey gibi muhatap almış ve etkili olabilecek en uygun üslubu kullanmıştır. Hız. Peygamber sırayla şu hususları uygulayarak dzeltmiřtir⁴⁵⁸:

- I. Durum karşısında sakın bir tavır,
- II. Olayla ilgili olarak muhatabı dinleme,
- III. Mantıklı ve doğru bir yol gösterme,
- IV. Başını okşayarak duygusal iletişim sağlama,
- V. Dua ederek muhatap için hayırlar dileme,

Hız. Peygamber (s.a.v.) hiçbir zaman somurtkan bir yüz ifadesi takınmamış çocuklara karşı hep muhabbetle yaklaşmış, onlarla şakalaşmıştır. Enes B. Malik bu durumu şöyle aktarmıştır. "Peygamber (s.a.v.) bizim aramıza karışırdı ve güler yüzle biz çocuklara latife ederdi."⁴⁵⁹ Hız. Peygamber (s.a.v.), Bazen çocukları, omzuna

⁴⁵⁵ Abdulfettah Ebu Gudde, **Bir Eğitimci Olarak Hız. Muhammed ve ğretim Metotları**, Enbiya Yıldırım(ev.) İstanbul 1998, s.73.

⁴⁵⁶ Tahnik: Hız. Peygamberin ağzında ıslattığı hurmayı, yeni doğan çocukların ağzına srtp Onlar için hayır ve bereket duası yapmasıdır. İbrahim Canan, **Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye**, Tuğra Yay. İstanbul 1990, s.154.

⁴⁵⁷ Buhari, Da 'vat 31.

⁴⁵⁸ Ådem Güneş, "Hız. Peygamber'in Eğitimde Fiziksel Temas Yoluyla Duygusal İletişim Kurmasının Din Eğitimi Asındandeğerlendirilmesi", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2011, cilt: xv, sayı: 2

⁴⁵⁹ Buhari Edep, 81

olarak toplumun karşısına çıkması⁴⁶⁰ ve hastalıklarında onları ziyaret etmesi gibi davranışları çocuklara karşı olan sevgisini ve ilgisini anlatmaya yetecektir.

Hız. Peygamber kız çocuklarının bebeklerle oynamasına izin vermiş, erkek çocukların ise atıcılık, binicilik ve yüzme gibi alanlarda oyunlar oynamalarına ve kendilerini geliştirmelerine izin vermiştir.⁴⁶¹ Çocuklar oyun oynayarak gelişirler. Oyun sayesinde düzeni, saygıyı, kuralı ve birlikteliği öğrenir.

Çocuklarımıza karşı davranışlarımızda dikkat etmemiz gereken hususlardan birisi de onlara eşit davranmaktır. Sevgi gösterirken bile kız çocuğunu ihmal ederek erkek çocuğuna ayrıcalıklı davranılmasına Peygamberimiz karşı çıkmıştır. Çünkü çocuklar arası ayırım onların birbirine karşı düşmanlık beslemesine, zaman zaman da daha büyük problemlere yol açtığı ve önemseddiği bilinen bir gerçektir.⁴⁶² Çocukların arasında ayırım yapılmamalı ve çocuklar sevildiğini hissetmelidir.

1.13.1.Hız. Peygamberimize Göre Çocuk Eğitimi İçin Dikkat Edilmesi Gereken Prensipler

Hız. Peygamber'in sırayla ortaya koyduğu şu prensipler ebeveynler için ihmal edilmemesi gereken prensipler olmalıdır:

I. Çocuk eğitimi, evlilikle başlar: İslami eğitim anlayışında, çocuk eğitimi nikâhla başladığı kabul edilmektedir. Hız. Peygamber (s.a.v) "...Siz dindar olanını seçin"⁴⁶³ buyurmuştur. İslami çerçevede bir hayat sürdürmek isteyenler her şeyden önce Müslüman bir eş aramalıdır.⁴⁶⁴

II. Çocuk, konuşmaya başlayınca dini eğitime başlanmalıdır: Hız. Peygamber (s.a.v.), çocuklara ilk olarak Allah'ın yüceliğini ifade eden, tevhide vurgu yapan ve tamamıyla hâkimiyeti Allah'a özgü kılan ayetler öğretmiş ve bunların

⁴⁶⁰Taberani

⁴⁶¹ Müslim, Fezailü's-sahabe, 81,

⁴⁶²Canan, Hız.Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye., s.156.

⁴⁶³Buhari, Tirmizi

⁴⁶⁴ Nihat Özmen, "Çocuk Eğitimi İzlenecek Metotlar", Dua Yayıncılık, İstanbul 2014, s.11.

öğretilmesini bizlere emretmiştir.⁴⁶⁵ Çocuk İslami inançla ilgili ilk bilgileri ailede kazanmalıdır. Çocuk konuşmaya başladığı andan itibaren kademeli olarak din eğitimi verilmeye başlanmalıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.), “Çocuklarınız düzgün konuşmaya başlayınca onlara (Lâ ilâhe illallah) kelime-i tevhidi öğretin”⁴⁶⁶ buyurmaktadır.

III. Ebeveynler, çocuğun psikolojik gelişimi konusunda bilgi sahip olamalıdır: Çocuk eğitiminde öncelikli iş, çocukların psikolojisini öğrenmekten geçer. Ebeveynler için çocuk eğitiminin en önemli ve hassas yönünü, çocuğun seviyesine göre davranmak ve anlayacağı dilden konuşmak oluşturur. Bunun için de çocuğu çok iyi tanımak gerekir. Ebeveyn, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in, “İnsanlara derecelerine göre davranın” hadisinin ifade ettiği ölçüyü gözetmek durumundadır.⁴⁶⁷ Hz. Peygamber (sav) aynı zamanda: “kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız. Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz.” buyurmaktadır.⁴⁶⁸ Birçok sahabe bu doğrultuda, iman esaslarını çocukların anlayabileceği düzeyde ve basitlikte öğretmiştir. Ebeveynlerin büyük bir titizlik, ilgi ve sabırla çocuğun dini öğretilerini onun anlayabileceği bir tarzda cevaplamaları, anlatmaları gerekir.⁴⁶⁹ Ebeveyn çocuğun bireysel özelliklerinin yanı sıra belirli yaş dönemlerine ait gelişimsel ve psikolojik özelliklerinde bilinmesi önem taşımaktadır.

IV. Çocuklara karşı müşfik sevecen, şefkatli olunmalıdır: Çocukların hayat suyunun sevgi olduğunu en iyi bilen hiç şüphesiz ki peygamber efendimizdir. O, çok iyi biliyordu ki sevgiyle yaklaşılan çocuk, önemsendiğini ve değer verildiğini anlar. Hz. Peygamber bunun için “Çocuklara şefkat göstermeyen, bizden değildir.” diyerek çocukların bu sevgi açlığına dikkat çekmiş, ebeveynleri çocuklarına karşı ilgi ve şefkate teşvik etmiştir. Hz. Peygamber çocuk sevgisinin boyutlarına bakıldığında, günümüz çocuk eğitiminin alacağı çok önemli ayrıntılar olduğu kolayca

⁴⁶⁵Muhammed, “Kur’ani Bakışla Çocuk Eğitimi Notları,” s.3.

⁴⁶⁶Beyhaki

⁴⁶⁷Ebu Davud

⁴⁶⁸Buhari

⁴⁶⁹Özmen, “Çocuk Eğitimi İzlenecek Metotlar,” s.28.

anlaşılmaktadır. Günümüzde çocuk eğitimi problemlerine en etkili yaklaşımını sunan Hz. Peygamber'in, "sevgiyle eğitim" uygulamasıdır⁴⁷⁰.

Hz. Peygamber çok yumuşak, çok şefkatli ve çok anlayışlıydı. Eşlerine ve çocuklarına değer verir, onların fikir ve görüşlerini önemser, uzlaşmacı ve dengeli bir yaklaşım sergilerdi. Bir baba, bir aile reisi olarak Hz. Peygamber (s.a.v.)'in "Küçüklerimize sevgi ve şefkat göstermeyen bizden değildir."⁴⁷¹ buyurmaktadır.

Nitekim Hz. Peygamber "Çocuklarınıza yedi yaşına ulaştıklarında namazı öğretiniz. On yaşına geldikleri halde kılmamakta ısrar ederlerse dövünüz"⁴⁷² buyurarak bir alıştırmaya döneme işaret etmektedir. Hz. Peygamber'in bu hadisinin dışında Kur'an'da, aile reislerine kendi aile bireylerine namazı emretme zorunluluğu getirilmektedir. Buradan hareketle Kur'an ve sünnette çocuklar açısından namaz dışında hiçbir ibadet için, zorlayıcı bir ifadenin yer almadığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla çocuklara namazın dışında başka bir ibadet için dayak gibi bir yaptırım uygulanamayacağı anlaşılmaktadır.

V. Anne-baba çocuklara örnek olmalı:

Çocukluk yılları bireyin şahsiyetinin oluşumu açısından çok önemlidir. Çocuk büyüklerinin davranışlarını taklit yoluyla benimser. Bu itibarla aileler çocuklarına karşı iyi örnek olmak durumundadırlar. Anne babaların çocuklarından yapmasını ve yapmamasını istedikleri hususlar bulunmaktadır. Örneğin, "yalan konuşma", "küfürlü sözler söyleme", "başkasının malına zarar verme", "sigara içme", "dürüst ol" vb. bunlardan bazılarıdır. Şayet anne baba bunları çocuklarına telkin ederken, kendileri aksini yaparlarsa onlar üzerinde hiçbir etkide bulunamazlar.⁴⁷³

⁴⁷⁰Halit Ertuğrul, "Örnek Hayatıyla Herkesin Öğretmeni Hz. Muhammed(a.s.m.)", Nesil Yayınları, İstanbul 2013, s.68.

⁴⁷¹Ebu Davud

⁴⁷²Ebu Davud, Salat 26; Tirmizi, Mevakit 182

⁴⁷³Şuayip Özdemir, "Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, s.118

Çocuğumuza doğru bir din eğitimi vermek istiyorsak, öncelikle inancımızı, yaşantımızı, evimizi ve çevremizi Allah'ın razı olduğu, Kur'an ve sünnete göre düzenlememiz gerekir⁴⁷⁴. Ebeveynlerin en önemli görevi çocuklara iyi örnek ve davranışlarını yönlendirmede iyi bir kılavuz olmaktır. Çocuk ebeveynini taklit ederek benimser ve ebeveyninden taklit yoluyla kazandıklarını alışkanlık haline getirebilir. Ebeveyn, hem çocuklarına hem de çevresine sosyal ve ahlaki değerler bakımından örnek olmak durumunda olduğu gibi, şayet yoksa böyle bir çevre oluşturma sorumluluğunu da taşıdığı varsayılabilir.⁴⁷⁵ Ebeveyn tarafından çocuklara kazandırılmak istenen bütün değerlerin, güzel davranışların ve ahlaki doğruların öncelikle anne ve baba tarafından yaşanması gerekmektedir.

1.13.2. Hz. Peygamberin (s.a.v.) Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar

İbn Mace'nin rivayette olunan Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, "Ben ancak bir muallim olarak gönderildim." diyerek kendisini bir muallim ve bir terbiyeci olarak tanıtmaktadır.⁴⁷⁶

Hz. Peygamber (s.a.v.), çocukların terbiyesinden öncelikli olarak babaları sorumlu tutmuş, baba olmadığı takdirde dede, anne, vasi, kayyım vs.'den her kim sorumluluğu üzerine almışsa velayeti ona verilir.⁴⁷⁷ Hiçbirinin bulunmaması durumunda sultana bildirilerek çocuk terbiyecisiz bırakmamıştır.⁴⁷⁸

İslam dini çocuk yetiştirmesinin önemine dikkat çekmek için çocuğun doğruya, güzele, iyiye dönük yetiştirilmesini cihattan üstün olduğuna dair kanaat doğrultusunda Hz. Peygamber (s.a.v.)'in çocuk eğitiminde hangi hususları öne çıkardığını düşündüğümüzde sırasıyla şunlardan bahsedebiliriz:⁴⁷⁹

⁴⁷⁴ Muhammed, "Kur 'ani Bakışla Çocuk Eğitimi Notları," s.3.

⁴⁷⁵ H. Mahmut Çamdibi, "Aile İçi İlişkiler ve Aile Rehberliği", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, VI/134

⁴⁷⁶ İbn Mace, "Mukaddime 17" (1/83229.H.)

⁴⁷⁷ Canan, "Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye ve Safhaları," s.73

⁴⁷⁸ Canan, "Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye ve Safhaları," s.73.

⁴⁷⁹ İsmail Sağlam, "Hz. Peygamberin (s.a.v.) Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar" Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Cilt: 11, Sayı:2, 2002 ss. 167-190

I. İman esaslarının öğretimi

II. İbadet eğitim-öğretimi

III. Kur'an-ı Kerim öğretimi

IV. Temel alışkanlıkları kazandırma

V. Temel gelişimleri dikkate alma

Yukarıda saydığımız bu hususlar Hz. Peygamber (sav)'in, çocukların eğitiminde üzerinde ehemmiyetle durduğu ve öne çıkardığı hususlardır diyebiliriz. Şimdi, çocukların eğitiminde bu hususların nasıl dikkate alındığını tespit etmeye çalışacağız.

1.13.2.1. İman Esaslarının Öğretimi

Çocuklara iman esaslarının öğretiminden “çocukların Allah’ı kendi seviyelerinde gereği gibi tanımaları ve diğer iman esaslarını bilip kabullenmeleri, yine bu çerçevede Allah-kâinat-insan arasındaki ilişkiyi, basitten karmaşığa doğru kavrayabilecek entelektüel birikimi elde edebilmeleri, iman esaslarının öğretimi içerisinde değerlendirilebilir.”⁴⁸⁰

“Hz. Peygamber (sav)’in çocuklarla olan ilişkilerine baktığımızda, her fırsatta onların tazecik kalplerine İslam inancını yerleştirmek için uğraştığını, hatta ilk konuşmaya başlayan çocuklara dahi imanla ilgili kelimeleri ve cümleleri tekrarlattığını söyleyebiliriz. Bu kelime ve cümlelerden bazıları şunlardır: “Hamd O Allah’a olsun ki, O ne bir çocuk edinmiştir, ne de mülkünde bir ortağa sahiptir.”⁴⁸¹ “Allah’tan başka ilah yoktur.”⁴⁸² şeklindedir.

⁴⁸⁰İsmail Sağlam, “Hz. Peygamberin Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar,” U.Ü.İ.F. dergisi, Cilt: 11, Sayı:2, 2002 s, s. 171

⁴⁸¹İsra 17/111, Bkz. Abdurrezzak, İbn Muhammed se-San’ani, Musannefu Abdurrezzak, Beyrut

“Hz. Peygamber (sav)’in çocuklara iman esaslarını öğretmeye çalıştığı yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı gibi, konu ile ilgili şu uygulamalarından da anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber (sav), yeri ve zamanı geldikçe küçük çocukları da iman etmeye çağırmış olup; ergenlik yaşına gelmemiş İbnu Seyyad’a “Benim Allah’ın elçisi olduğuma şehadet eder misin?” diyerek, bu çocuğu iman edip Müslüman olmaya çağırdığını”⁴⁸³ rivayetlerden öğreniyoruz.

“Hz. Peygamber (sav) çocuklara iman esaslarını öğretirken, iman esaslarını kabule çağırmanın yanında, onların zamanla ilerleyen yaşlarına göre Allah’a olan imanlarını güçlendirecek ve fikri temel bulacak uygulamalara da başvurduğunu görmekteyiz. Hz. Peygamber (sav), iman esaslarının yanında, bu imanın nasıl olacağı, özellikle Allah’a imanın nasıl algılanması gerektiği konusunda ve Allah ile kurulacak ilişkinin hayata nasıl yansıtacağı hususunda özlü ifadelerle yer vermektedir. Bu da bize, çocuğun gelişimine paralel olarak iman esaslarının detayına inilebileceği hakkında yol göstermektedir.”⁴⁸⁴

“Bütün bu anlatılanlardan Hz. Peygamber (sav)’in çocuk eğitiminde, iman esaslarını öğretmeyi hedefleri arasına aldığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla günümüzde de, çocukları eğitirken bu hedefi gözden uzak tutmamak gerektiğini belirtebiliriz. Bu hedefin neler içerdiği ve günümüzde nasıl yapılacağı konusunda ise, yapılmış ve yapılacak bilimsel çalışmalar bize yol gösterecektir. Ancak pedagoji ve psikolojinin sonuçlarından yararlanarak Hz. Peygamber (sav)’in gösterdiği bu hedefi gerçekleştirmek, çocuk yetiştiren her anne-babanın önemli görevlerinden biridir diyebiliriz.”⁴⁸⁵

1970, 4/334. İsmail Sağlam, “Hz. Peygamberin Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar, U.Ü.İ.F. dergisi, Cilt: 11, Sayı:2, 2002 s, s. 171

⁴⁸² Abdurrezzak, Musannefu Abdurrezzak, 4/334.

⁴⁸³ Buhari, Cihad 182; Tirmizi, Fiten 63.

⁴⁸⁴ Sağlam, “Hz. Peygamberin Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar”,s. 172.

⁴⁸⁵ Mehmet Emin Ay, **Çocuklarımıza Allah’ı Nasıl Anlatalım?**, Timaş Yayınları, Ankara 1987, s. 93 vd.; Ay, “Çocuklara İman Esaslarının Öğretimi”, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Sempozyumu, İstanbul 1998, s. 239 vd.; Ay, “ Hz. Peygamber (sav) ve Çocuklar” Diyanet İlmi Dergi, Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) Özel Sayısı, Ankara 2000, s. 173-177; Mustafa Öcal, Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar, Ankara 1990, s. 103-116, Halis Ayhan, Din Eğitimi ve

1.13.2.2. İbadet Eğitim-Öğretimi

“İslam dininde ibadete çok büyük önem atfedilmiş olup, imandan sonra bu imanın bir gereği olarak kişiden, ibadet davranışını göstermesi istenmiştir. “İbadet” kelime olarak; itaat, boyun eğmek, kulluk, alçak gönüllülük, gibi anlamlara gelmektedir.”⁴⁸⁶

Hiz. Peygamber çocukların yedi yaşına geldikleri zaman namaz ibadetine alıştırmaları gerektiğini bizlere şöyle bildirmektedir. “Çocuklarınıza yedi yaşındayken namaz kılmalarını söyleyiniz. On yaşına bastıkları hâlde kılmazlarsa kendilerini cezalandırınız yataklarını da ayırınız.”⁴⁸⁷ Kur’an-ı Kerim’de Rabbimiz şöyle buyurmaktadır. “Ailene namazı emret ve kendin de ona devam et.”⁴⁸⁸ Çocukların ibadetleri benimseyip, önemsemesi için ebeveynin çocuğa rol/model olmasıyla mümkündür. Ebeveyn, çocuk ile beraber ya da bulunduğu ortamda namaz kılmalı, Kur’an okumalı, oruç tuttuğunu ona hissettirmelidir.

“Hiz. Peygamberin “insanlara örnek olacak şekilde zengin bir ibadet hayatına sahip olmasının ve çocukların ibadet eğitim-öğretimlerinin önemsemesinin nedeni, ibadetin hem bilgi hem de davranış boyutunun olması da denilebilir. Çünkü ibadetlerin neler olduğunu ve nasıl yapıldığını bilen insanlar yetiştirmek, bizi hedefe ulaştırmamaz.”⁴⁸⁹ İslam eğitiminde temel amacımız ibadetlerini yerine getiren bireyler yetiştirmektir. Peygamberimiz insanlara bir yandan ibadetle ilgili bilgileri öğretirken diğer yandan kendi ibadetlerini ifa ederek çevresine örnek olmuştur.

Hiz. Peygamberin, çocukların ibadet eğitimi ve öğretiminde de aynı hassasiyeti gösterdiğini, küçük yaşlardan itibaren çocuklarla ilgilenip ve yönlendirdiğin biliyoruz. Hiz. Peygamberin, “çocuklar yedi yaşına geldiklerinde

Öğretimi, 3. bs., İstanbul 1997, s. 107 vd.; Abdullah Nasih Ulvan, İslam’da Aile Eğitimi (Çev. Celal Yıldırım), Konya ts., c. 1, s. 171 vd.; Ömer Özyılmaz, İslam’a Göre Çocuk Eğitimi ve Psikolojik Temelleri, Bursa 1995, s. 86-91.

⁴⁸⁶ Bkz. Mustafa Sinanoğlu, , “İbadet” maddesi, TDV. İslam Ansiklopedisi, c. 19, s. 233; Akseki, age, s. 100.; Sağlam, “**Hiz. Peygamberin Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar**”,s. 172.

⁴⁸⁷ Riyazü’s-Salihin, Hadis No:303

⁴⁸⁸ Taha, 20/132

⁴⁸⁹ Sağlam, “Hiz. Peygamberin Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar”,s. 174.

çocuklarınıza namazı öğretin...”⁴⁹⁰ rivayetiyle beraber Hz. Peygamber (s.a.v.)’in çocukları ibadetlere alıştırmada dikkatli davrandığını; tek secde ile de olsa çocukların namaza alıştırmalarına,⁴⁹¹ vakit namazlarının yanı sıra bayram, Cuma ve cenaze namazlarına⁴⁹² götürülmelerine ilişkin rivayetlerden de anlamak mümkündür.

Hz. Peygamber (s.a.v.)’in bir hac seferi esnasında çocuğunu kaldırarak “Bunun için de hac caiz olur mu?” diye soran bir kadına, “Evet, ayrıca senin için de ecir vardır.”⁴⁹³ şeklinde cevap vermiştir. Rivayetten anlaşılacağı üzere çocukların hac ibadetine de alıştırdıklarını anlamaktayız.

“Hz. Peygamber (sav) döneminde çocukların oruç ibadetiyle de küçük yaşlardan itibaren tanıştıklarını ve alıştırdıklarını görmekteyiz. Oruç tutmaya heveslenen ve buna güç yetirebilecek durumda olan çocukların, bu ibadete teşvik edildikleri, hatta iftar saatine doğru eğlenmeleri için çeşitli eğlencelerin tertip edildiği, böylece bu saatlerde artan açlığa tahammül etmelerini sağlama hedefinin gözetildiği dikkat çekmektedir.”⁴⁹⁴

Hz. Peygamber (sav)’in hayatında da dua önemli bir yer tutmaktadır. Allah Teâla bu konuda şöyle buyurmaktadır: "Kullarım senden beni sorarlarsa, benim onlara pek yakın olduğumu söyle. Bana dua edenlerin dualarına mutlaka karşılık veririm. O halde onlar da benim çağırma kulak versinler ve bana iman etsinler. Böylece doğru yola ulaşmış olsunlar.”⁴⁹⁵ Hz. Peygamber’in çocuklarla ilişkilerinde dikkat çeken önemli bir nokta da onlar için hayır dua da bulunmasıdır. O, çocuklar için hayır ve bereket duası yapmayı, onların eğitinde önemli bir husus olarak görmüş ve bunu çocukların başını okşayarak yapmıştır.

“Hz. Peygamberin uygulamalarında, çocuklarla dua arasındaki ilişkiye gelince, bunu iki maddede ele alabiliriz. Birincisi, Hz. Peygamber (sav)’in çocuklara

⁴⁹⁰Tirmizi, Kıyamet 61.

⁴⁹¹Abdurrezzak 4/154.

⁴⁹²Buhari, Cenaiz 59.

⁴⁹³Müslim, Hacc 409; Nesai, Menasik 15; İbn Mace, Hacc 11.

⁴⁹⁴Bkz. Abdurrezzak 4/154-155; Buhari, Savm 47; Müslim, Siyam 136;

⁴⁹⁵Bakara 2/186

yaptığı duadır. İkincisi ise, Hz. Peygamber (sav)’ın çocuklara yapmaları için öğrettiği duadır. Anne-babaların, çocuklara Allah’ın varlığını hissettirecek ve Allah’a olan inançlarının güçlenmesini sağlayacak dualar öğretmeleri gerektiğini, yine çocuklara karşı bir sevgi işareti olarak da kabul edilebilecek duaları yaparak onların ahlâklarının düzgün, rızıklarının bol, zihinlerinin açık, vücutlarının sağlık ve sıhhatte olması için Allah’a yalvarmanın, Hz. Peygamberin uygulamalarına paralel olacağını belirtmek isteriz”⁴⁹⁶.

1.13.2.3. Kur’an-ı Kerim Öğretimi

Hz. Peygamber’den (s.a.v.), günümüze kadar bozulmadan gelmiş ve kıyamete kadar Cenab-ı Allah (c.c)⁴⁹⁷ tarafından muhafaza edileceği açıkça beyan edilen Kur’an-ı Kerim, müslümanların rehberidir. Hz. Peygamber (s.a.v.), Mekke’deki Müslümanlara yeni dinin temelerini öğretmek ve inen ayetleri okuyup açıklamak amacıyla Daru’l- Erkamda eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütmüştür.

İnsan her şeyden önce Kur’an’a muhtaç olduğunu bilmelidir. İnsan acıktığını susadığını fark ederse yemek içmek için harekete geçer. Aynı şekilde manen acıkıp susadığını fark eden insan, bu açlığını ve susuzluğunu gidermek için harekete geçecektir. Elbette maddi ve manevi beslenmede sağlıklı, dengeli ve düzenli gıdalar almak önemlidir. Onun için her insanın sağlıklı manevi gıdaları düzenli ve devamlı almaya ihtiyacı vardır. Bu da Allah katından geldiği gibi bize ulaşmış olan Kur’an vahyi ile gerçekleşecektir. Kur’an sürekli okunmalıdır. Bu yaklaşım, Kur’an’ı ciddiyet ve saygıyla okumayı da beraberinde getirecektir⁴⁹⁸.

Kur’an-ı Kerim okumanın ibadet oluşu, okuyanın övülmesi ve ibadet esnasında okunması hususunda; Kur’an-ı Kerim’de, hadis kaynaklarında ve diğer kaynaklarda oldukça geniş bilgi verilmektedir. Hz.Peygamber şöyle buyurmuştur:

⁴⁹⁶ Halis Ayhan, “Çocuklarda İbadet Eğitimi” **Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Sempozyumu**, İstanbul 1998, s. 279-306; Ahmet Hamdi Akseki, Yavrularımıza Din Dersleri, Cihan Yayınları, Ankara, s. 81.

⁴⁹⁷ Hicr, 15/9

⁴⁹⁸ Ali Akpınar, “Kur’an ile Dirilmek,” **Diyanet**, 2018, cilt no:333, s.29.

“Ancak iki kişi gıpta edilmeye değer; birisi Allah’ın kendisine Kur’an ihsan ettiği ve gece gündüz Kur’an okuyan kimsedir. Diğeri de Allah’ın verdiği malı gece gündüz (fakirlere) infak eden kimsedir.”⁴⁹⁹

“Yetişkiniyle genciyle herkesin Kur’an-ı Kerim’i okuması için, Hz. Peygamber büyük gayretler göstermiştir. Çocukların Kur’an’ın bilgisinden ve feyzinden uzak kalmamaları için de mümkün olan her çareye başvurulmuştur. Gerek yukarıda  ocukların Kur’an okumaları ile ilgili naklettiğimiz hadisler, gerekse Hz. Peygamberin Bedir esirleri içerisinde okuma yazma bilenlerden büyük meblağlar yerine, Müslümanların çocuklarından on kişiye okuma yazma öğretmelerini fidyeler olarak kabul etmesi”⁵⁰⁰, “ ocukların okumayı (dolayısıyla Kur’an-ı Kerim okumasını)  ğrenmelerine ne derece büyük önem verdiğinin göstergesidir diyebiliriz.”⁵⁰¹

Kur’an-ı Kerim bir taraftan daha çok erdemli kişiler yetiştirmeyi amaçlarken, diğer taraftan da daha çok bireylerin yaşayacağı ideal toplumlar oluşturma amaçlanmıştır. İşte ister örgün olsun, ister yaygın din eğitimi olsun, din eğitiminin amacı da Kur’an’ın ortaya koyduğu evrensel ilkeler doğrultusunda bireyler yetiştirmektir.⁵⁰²

1.13.2.4. Temel Alışkanlıkları Kazandırma

“Yaşadığımız şu dünya hayatında insanın hayatını sürdürebilmesi için, bilgili ve erdemli olmasının yanında birtakım becerilerle de donatılması gerekmektedir. Bu temel alışkanlıklar kazandırmaktan; çocuğun uyku, yemek, giyim-kuşam, tertip düzen, temizlik, görgü kuralları vb. konularda gerekli beceriye sahip olması

⁴⁹⁹ Buhari, İlim 15; Abdurrahman  etin, , **Kur’an Okuma Esasları**, Emin Yayınları, İstanbul 2018, s.15.

⁵⁰⁰ Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi**, Mehmet Yazgan ( ev.), Beyan Yayınları, İstanbul 2011, s. 245.

⁵⁰¹ Bu konuda faydalınacak çalışmalardan bazıları şunlardır. A. Nedim Serinsu, , “Kur’an’ı Gençlerimize Nasıl Anlatalım” **Gençlik Dönemi ve Eğitimi Sempozyumu**, İstanbul 2000, s. 309-331; Mualla Selçuk, “Gençlik  ağı ve İnanç Olgusu”, **Gençlik Dönemi ve Eğitimi Sempozyumu**, İstanbul2000, s.333-355; Abdurrahman Dodurgalı, **Din Eğitimi ve  ğretiminde İlkeler ve Yöntemler**, İstanbul 1999, s. 311-326.

⁵⁰² Köylü(Ed.), **Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi**, s.10.

anlaşılabilir. Çocukların iman, ibadet vb. eğitimleri üzerinde duran Hz. Peygamber, onların temel alışkanlıkları kazanmaları üzerinde de durmakta ve rehberlik etmektedir.”⁵⁰³

Çocuklara kazandırılacak diğer bir alışkanlık ise düzenli uykudur. Hz. Peygamberin; gerektiğinde çocukların gündüz uykularını almaları”,⁵⁰⁴ “akşam yatarken, sabah kalkınca ağız ve diş temizliklerinin yapılması”⁵⁰⁵ gibi konular üzerinde durduğunu ilgili hadislerden anlamaktayız. Bu tür uygulamalar Hz. Peygamberin temel bakım becerilerini ne kadar önemseydiğini göstermektedir.

Çocukların bu temel alışkanlıkları edinmeleri yanı sıra, günlük işlerde bazı görevler verilerek onların hayata hazırlanmalarının da hedeflendiğini görmekteyiz. Hz. Enes’in bildirdiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) çocuklara çeşitli sorumluluklar ve görevler yüklemiştir. Bunlardan bazıları, misafirlere içecek dağıtmak, ayakkabıları düzeltmek, abdest için su ve leğen hazırlamak, mektup taşımak gibi görevler vermiştir. Bu görevlerle çocukların sosyal hayatta yerlerini almaları, bilgi ve beceri kazanmaları sağlanmaktadır⁵⁰⁶. Çocuklara küçük yaşlarından itibaren güçlerinin dâhilinde olan bazı görevler vermek, hem onları özgüveni yüksek birey yapmakta, hem de sosyal hayata hazırlanmalarını temin etmektedir diyebiliriz⁵⁰⁷. Hz. Peygamber, küçük yaştan itibaren çocuğun eğitiminin önemsenmesi; yapabilecekleri dâhilinde görevler verilmesi gerektiğini dile getirir.

1.13.2.5. Temel Gelişimlerini Dikkate Alma

Hz. Peygamberin çocuk eğitiminde dikkate aldığı diğer bir husus da onların temel gelişimlerinin sağlanmasıdır. Çocukların temel gelişimlerinden; dil, beden, sosyal, duygusal, zihinsel vb. gelişimler anlaşılabilir. Çocuğun bu gelişim alanlarında

⁵⁰³ Tirmizi, Et’ime, 39; Ebu Davud, Et’ime, 12.

⁵⁰⁴ İbn Mace, Siyam, 22; Müslim, Fedail, 13

⁵⁰⁵ Nesai, Kıyam-ül Leyl 10; Feydül Kadir 5/190

⁵⁰⁶ Bkz. Buhari, Cihad 74, Vudû 16, Eşribe 21; Müslim, Taharet 69-71; Ebu Davud, Edeb 137;

Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4/358.

⁵⁰⁷ İsmail Sağlam, “Ailede Çocuklara Kazandırılacak Temel Alışkanlıklar”, Mehir Aile Dergisi, Konya 2001, Sayı 1, s. 133-138.

gerekli olgunluğa erişmesi, onun ilerideki hayatında başarılı olmasını da beraberinde getirecektir.

“Hz. Peygamberin yetiştiği toplumda, çocukların ve büyüklerin, dili düzgün konuşmalarına büyük önem verildiğini biliyoruz. Gerek İslamiyet’ten önce gerekse daha sonra, o günkü toplumda çocukların; havası iyi, suyu tatlı, nemsiz-kırsal bölgelere gönderilerek sağlıklı yetişmeleri ve dili güzel konuşmaları amaçlanmakta idi. Hatta Hz. Peygamberin kendisi dahi çocuklukta bu maksatla bir sütanneye verilmişti”⁵⁰⁸. “Dil konusundaki bu hassasiyetin daha sonraki devirlerde de devam ettiğini ve dili düzgün konuşmanın çok önemli sayıldığını, yanlış konuşanların ise uyarıldığını kaynaklarda görmekteyiz”⁵⁰⁹.

“Hz. Peygamberin çocuklara karşı davranışlarının çocuğu sevme, Psiko-sosyal gelişimini sağlama, kişilik kazandırma, zihni vb. gelişimlerini sağlama gibi, pedagojik ve psikolojik hedefleri de dikkate aldığıdır söylenebilir. Peygamberimiz çocukların sosyal ve duygusal yönden gelişimlerini tamamlamaları ve kendilerine güveni olan şahsiyetli bir kişiliğe sahip olmaları için gerekli hassasiyetin gösterildiğini görmekteyiz. Hz. Peygamberin, çocuklara yaptığı ikramlarıyla, onlarla konuşma şekliyle, selamlaşmasıyla, topluluk içerisinde söz hakkı tanınmasıyla, aralarında adaletli davranmayı tavsiye etmesiyle, yerine göre bir yetişkin gibi onları muhatap almasıyla, bu konuda hassas davrandığını anlamaktayız.”⁵¹⁰

Özellikle çocuğun toprakla ve toprak üstünde rahatça oyun oynamasını teşvik eden Hz. Peygamber (sav), "Toprak çocukların ilkbaharıdır" buyurmaktadır. Ayrıca “Hz. Hasan'ın yedi ve Hz. Hüseyin'in altı yaşlarında iken Hz. Peygamber (sav)'in huzurunda ok atma müsabakası yaptıklarını,”⁵¹¹ “başka bir seferinde güreştiklerini,”⁵¹² yine Hz. Peygamber (sav)'in yüzmeyi teşvik ettiğini,⁵¹³ “çocuklara

⁵⁰⁸ Hüseyin Algül, **İslam Tarihi**, Gonca Yayınları, İstanbul 1986 s. 133.

⁵⁰⁹ Bkz. Buhari, Nikâh 28; Müslim, Fedailu's-Sahabe 157; el-Halebi, Meratibu'n-Nahviyyin, s. 5-6.

⁵¹⁰ Sağlam, “Hz. Peygamberin Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar,” s. 184

⁵¹¹ Tehzibül-Tehzib, Haydarabad-Deken, 1328 (baskısından ofset) 345.; Sağlam, “Hz. Peygamberin Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar”, s. 186.

⁵¹² İbn Hacer, el-Metalibu'l-Aliye bi Zevaidi'l-Mesaniidi's- Semaniyye, Kuveyt, 1973, 4/72.

biniciliğin de öğretilmesini ve yapılan müsabakalara götürülmelerini tavsiye ettiğini”⁵¹⁴ hadislerde görmekteyiz.

“Bütün bunlardan, sünnette çocukların oyunla iç içe olmaları gerektiğini, bedeni gelişimleri yanında, sosyal, duygusal, zihinsel vb. gelişimlerine katkı sağlamasının mümkün olabileceğini anlamaktayız. Çocuğun toprakta serbestçe oynamasının teşvik edilmesini, hoş zaman geçirip kabiliyetini geliştirmesine örnek olarak gösterebileceğimiz gibi, yüzme, atıcılık, koşma, binicilik vb. oyunların teşvik edilmesini de ilerideki yaşlarında kendisine gerekli bilgileri kazanmasına vesile olacak oyunlara örnek olarak gösterebiliriz.”⁵¹⁵ Bununla beraber çocukların temel alışkanlıkları kazanmaları ve gelişimlerini normal seyrinde sürdürmeleri için, gerekli imkânların sağlanması da, ayrı bir öneme sahiptir.

1.14.İSLAM DÜŞÜNÜRLERİNİN İLK ÇOCUKLUK DÖNEMİ ÇOCUKTA DİN EĞİTİMİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

İslam eğitim felsefesi, temel olarak iki ilkeye dayanmaktadır. Bunlardan ilki öğrenme ve öğrenileni aktarma bir meslek, aynı zamanda dini bir görevdir. İkincisi ise, bilgiyle uğraşan kişinin amacı, Allah’ın rızasını kazanmaktır⁵¹⁶. Amacın belirlenme şekli, bilginin daha çok dini bilgi doğrultusunda şekillenmesini sağlamıştır. Bu durumda bilgi dini ve Kur’ani olana uygunluğu ölçüsünde değer kazanmaktadır. Bu yönüyle Kur’an hem eğitim için, hem de Müslümanların hayatlarının her alanında ihtiyaç duydukları bir rehber olmaktadır.

⁵¹³ Taberani, Fezailu'r-Remy, 5/b.; Sağlam, “Hz. Peygamberin Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar,” s. 185.

⁵¹⁴ Nesâî, Kitabu'l Hayl 13, 14.

⁵¹⁵ Çocuğun temel gelişimlerini tamamlayabilmesi için nelerin yapılması gerektiği konusunda geniş bilgi için bkz. İsmail Sağlam, “Okul öncesi Eğitimde Sözlü Öğretim Etkinlikleri ve Din Eğitimi”, **UÜİF Dergisi**, c. 10, sayı 1, Bursa 2001, s. 195-208; İsmail Sağlam, “Okulöncesi Eğitimde Oyun Etkinlikleri ve Dini Motifler” **Mehir Aile Dergisi**, Yıl 2, Sayı 1, Konya 2002, s. 39-50; İsmail Sağlam, “Okul öncesi Eğitimde Taklit Etkinlikleri ve Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi” **UÜİF Dergisi**, c. 9, sayı 9, Bursa 2000, s. 557-564;

⁵¹⁶ Ebu Hamid El-Gazali, **İhya-u Ulumi'd- Din**, Mehmet A. Müftüoğlu(Çev.), çelik yayınevi, İstanbul 2017, s.16.

Bu durum İslam düşünürlerinin eğitim anlayışlarının şekillenmesinde etkili olmuştur. İslam'a göre çocuğun eğitimsiz bırakılmaz. Çocukların eğitiminden sırasıyla anne ve baba, akrabalar, devlet, toplum ve herkes sorumludur. Bu sorumluluğun önemine binaen ilk çocukluk dönemi din eğitimi konusunda İslam düşünürlerinin görüşlerine yer verilecektir.

1.14.1. Farabi

Farabi, eğitim kavramını açıklamak için disiplin, öğretim, yetiştirme, rehberlik etme, uygulama veya öğrenme kavramlarını kullanır. Farabi'ye göre “eğitimin çeşitli amaçları vardır. Bunlar; erdemli toplum oluşturmak, iyi düşünebilen ve sağlam iradeli insan yetiştirmek olarak sıralanabilir. Farabi, öğretim yöntemi olarak inandırıcı ve etkin sözler söyleyerek öğretme ya da zorlayarak öğretme yollarının bulunduğunu belirtir ancak zorlama yolunu kabul etmez.⁵¹⁷ Farabi, kolaydan zora eğitimi tavsiye etmiş, bir konu öğretilmeden diğer konuya geçilmemesi anlayışını savunmuştur. Disiplin konusunda da orta yolu tercih etmiştir.”⁵¹⁸

Eğitim kötü fiilleri ortadan kaldırmalıdır; zira tabi ve iradi kötülükler silinmeden mutluluk elde edilmez.⁵¹⁹ Farabi'ye göre önemli olan bireydir. Eğitimin amacı da bireyi mutluluğa ulaştırmak olmalıdır. Farabi, aile reisi, öğretmen ve devlet başkanını eğitimci olarak görmüştür. Aile reisi ailenin eğitiminden, öğretmen çocukların eğitiminden, devlet başkanı da milletin eğitilmesinden sorumludur. Bu durum Türk eğitim anlayışı ile uyusmaktadır.⁵²⁰

⁵¹⁷Veysel Sönmez, **Bilim Felsefesi**, Anı Yayınları, Ankara 2013, s.125.

⁵¹⁸Zeki Tekin, **Türk Eğitim Tarihi**, K.B.U.Z.E.M, Karabük 2015, s.15.

⁵¹⁹Mehmet S. Aydın, **İslam Felsefesi Yazıları**, Ufuk Kitapları, İstanbul 2006, s.18.

⁵²⁰Tekin, “Türk Eğitim Tarihi,” s.16.

Farabi'ye göre, ebeveynin çocuklarının eğitiminden sorumlu olma gibi zorunlu bir görevi vardır⁵²¹. Bu süreçte aileye önemli görevler düşmektedir. Ailenin görevi çocuğa davranış ya da alışkanlık kazandırma eğitimidir.

1.14.2. İbn Miskeveyh

Bazı duygu ve güdüler insan hayatı boyunca gelişme gösterirken bir kısmı da diğer davranışlardan bağımsız gelişir. Bu bağlamda çocukta ilk önce utanma (hayâ) duygusu oluşur. Bu duygunun sağlıklı gelişmesi, İbn Miskeveyh'e göre, insanın eğitimini kolaylaştırır ve çocuğun mutluluğu için gereklidir.⁵²²

İbn Miskeveyh, davranış eğitimi konusunda çocuğa adab-ı muaşeret kuraları, yemek yeme ve giyinme kurallarının öğretilmesini ister.⁵²³ Ayrıca çocuğun eğitimi konusunda ahlak eğitimine öncelik verir. Çocuk eğitilirken yanında iyi davranışlar ve örnek sayılacak insanlar övülmeli, iyi bir davranışta bulunduğu zaman aynı övgü kendisine de yapılmalıdır. Çocuğun doğru davranışı övülmeli ve çocuk her iyi yaptığı işten dolayı ödüllendirilmelidir.

İlk çocukluk yıllarında davranışları ilkel ve başlangıç düzeyindedir. Örneğin çocuk yalandan birşeyle uydurabilir, hırsızlığa girişebilir, tutarsız davranışlar sergileyebilir, kendisine ve çevresine zarar verebilir. Çocuk bazen yanlış ve istenmeyen davranışta bulunabilir. Buna benzer durumlarda azarlanmaması daha doğru olur. Aksine çocuk istenmeyen davranışı bilinçli bir şekilde yapmamışsa ve yaptığı işi gizliyorsa onu görmezden gelmek ve hatasını yüzüne vurulmamalıdır. O yaptığı yanlışta ısrarcı olursa gizli bir şekilde ve azarlamadan, yaptığı işin kötülüğü anlatılmalı ve onu tekrar etmemesi gerektiği anlatılmalıdır. Çocuğun bilinçsiz bir

⁵²¹Mehmet Kasım Özgen, **Mutluluk Felsefeleri ve Farabi'nin Mutluluk Anlayışı**, Rağbet Yayıncılık, İstanbul 2015, s.322.

⁵²²İbni Miskeveyh, **Tehzibü'l- Ahlak-Ahlaki Eğitimi**, Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu ve Çihat Tunç(Çev.), Büyüyenay Yay., Ankara 2017, s.57.

⁵²³ İbni Miskeveyh, **Tehzibü'l- Ahlak-Ahlaki Eğitimi**, s.19.

şekilde yapacağı bu tür eylemler küçük yaştan itibaren düzenli kontrol ve gözetimle engellenebilir.⁵²⁴

1.14.3. Ebu'l-Hasen el-Kabîsî

El-Kabîsî'ye göre, çocuğun eğitiminden öncelikle ebeveynler sorumludur. O halde ebeveyn, çocuğun dinini ve din bilgisini kuvvetlendiren Kur'an-ı Kerimi öğretmeyi bırakmaması gerekir. Kur'an öğretmeyi terk eden bir ebeveyn çıksa, bu insanın cahil olduğuna kararı verilir, toplumun gözünden düşer.⁵²⁵

Babası yahut (babası ölmüşse) vasisi çocuğu eğitimsiz bırakamaz okula kaydını yapar. Çocuğun malı olduğu takdirde, Ona vacip olan miktarda Kur'an öğretmek için çocuğun kendi malından öğretmen tutar. Yetimin vasisi yoksa müslümanların hâkimi ona nezaret eder ve onu öğretip yetiştirmek hususunda babasının rolünü üstlenir.⁵²⁶ Devlet yetkilisi olmaması durumunda bu çocuğun öğretim işini şehrin ileri gelenleri üstlenirler. Oda yoksa o topluluk bu çocuğun eğitimini yerine getirir.

Hiçbir malı olmayan yetime, en yakın vasisi Kur'an öğretir ve çocuğu eğitir. Çocuğun eğitimini üstlenecek kimsesi yoksa müslümanlardan her kim bu vazifeyi üstlenir ve eğitim almasını sağlarsa, sevabı o kazanır. Eğitimi veren öğretmen, Allah rızası gözeterek çocuktan para almadan öğretirse sevabı kat kat artar.⁵²⁷

1.14.4. İbn Sina

İbn Sina çocuk pedagojisi ve psikolojisi verileri ışığında çocuğun zihinsel ve bedensel gelişimi arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. İbni Sina'ya göre ilk çocukluktan itibaren insanın fiziksel ve zihinsel gelişimi arasında dengeli bir ilişkinin

⁵²⁴İbni Miskeveyh, Tehzibü'l- Ahlak-Ahlakı Eğitimi, s.59.

⁵²⁵Ebu'l-Hasen el-Kabîsî, **Er-Risaletül-Mufasssala Li Ahvalil Müteallimin ve Ahkamil Muallimin Ve'l Mütealimin**, Süleyman Ateş (çev.), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, s.95.

⁵²⁶El- Kâbisi, **Er-Risaletül-Mufasssala Li Ahvalil Müteallimin ve Ahkamil Muallimin Ve'l Mütealimin**, s.93.

⁵²⁷El- Kâbisi, **Er-Risaletül-Mufasssala Li Ahvalil Müteallimin ve Ahkamil Muallimin Ve'l Mütealimin**, s.93.

kurulması ve çocuğun korunması gerekir⁵²⁸. Bu koruma tedbirleri; bebeğin anne sütüyle beslenmesi, ılık suda yıkanması, yemek konusunda dengeli davranılması, çocuğa oyun için zaman tanınması şeklindedir. Çocuk ilgilenilmesini önemser.

İbn Sina çocuğun doğduğu andan itibaren bir eğitim ve öğretim ortamına girmesi gerektiğini ilk önce vurgular. İbni Sina çocuk eğitimini üç döneme ayırır; 0-18 ay, 2-6 yaş ve 6-10 yaş aralığı şeklindedir. Bunlardan özellikle de 2-6 yaş dönemi fiziksel ve zihinsel gelişimi açısından önem kazanır.⁵²⁹ Bu bağlamda aileye çok önemli görevler düşmektedir. Babası çocuğa güzel bir isim koymalı, çocuk süttan kesildiği gibi kötü huylar oluşmadan eğitim verilmelidir. Çocuk süttan kesildikten sonra aile, ona olan ilgisini artırmalı; çocuğun karakterini inşa etmede ve kötü çevresel etkilerden korumada gayret göstermelidir.⁵³⁰ O, karakterin oluşumunda çevresel faktörlerin önemine vurgu yapmıştır.

İbn Sina'ya göre, eğitimin amacı insan yeteneklerinin ortaya çıkarılmasıdır.⁵³¹ Çocuğun ilk eğitimi ahlak eğitimidir. Ahlak eğitimi çok önemlidir. Ahlak eğitimi, çocuğu kötü arkadaşlardan ve davranışlardan uzaklaştırıp iyi arkadaşlarla ve davranışlara teşvikle olur. Ebeveyn, çocuğun yanlışlarını baskı yapmadan düzeltme, ihtiyaç duyulursa azarlama en son çare olarak dayaa başvurmayı önerir. Ayrıca oyunun çocuk üzerindeki öneminden bahsetmiştir. Çocukların eğitimi ile ilgili deney, gözlem ve neden sonuç ilişkisine dayalı bir eğitim öğretim ortamı önermiştir.⁵³² İbn Sina'ya göre çocuğun fiziksel olarak olgunlaştığında, dilin sözcüklerini çıkarabildiğinde, Kur'an eğitimine başlanabilir. Çocuğa temel dini konular verilebilir.

⁵²⁸ Abdurrahman Dodurgalı, **İbni Sina Felsefesinde Eğitim**, İfav. Yay., İstanbul 1995, s.149.

⁵²⁹ Dodurgalı, İbni Sina Felsefesinde Eğitim, s.150-161

⁵³⁰ İbn Sina, *Kitabu's Siyase*, A. Şemsettin(çev.), Beyrut: eş şariketu'l-alemiyetu li'l- kitap,; Yusuf Bahri Gündoğdu, "Klasik Eğitim Anlayışında İstenmeyen Öğrenci Davranışlarına Yaklaşım" **Uluslararası Türk Eğitim Bilimler Dergisi**, yıl.5 sayı:9, s.460.

⁵³¹ Tekin, "**Türk Eğitim Tarihi**", s.16.

⁵³² Tekin, "**Türk Eğitim Tarihi**", s.16.

İbn-i Sina'ya göre, ilk çocuklukta eğitim, çocuğun çevresel etkilere karşı korunması, ahlaki içerikli şiirlerin öğretilmesi, Kur'anın öğretilmesi ve temel dini bilgilerin verilmesi şeklindedir.

1.14.5. Gazali

Gazali, "İhya-u Ulami'd Din" adlı eserinde, çocuk eğitimi konusuna ayrı bir bölüm açmış olup; herkesin eğitilebileceğini savunur. "Hayvanları bile ehlileştirmek ve terbiye etmek mümkün iken insanoğlu hakkında terbiyeyi inkâr etmek nasıl olur?"⁵³³ diyerek herkesin bir şekilde terbiye edileceğini ileri sürer.

Gazali, ilk çocukluk dönemini 'duyular evresi' olarak değerlendirir. Bu dönemde insanın duyuları gelişmeye başlar. Yedi yaşına doğru akli yetenekleri gelişir ve olgunlaşmaya başlar.⁵³⁴ Konumuzla ilgili olarak, ilk çocukluk dönemi çocuğunun eğitimiyle ilgili genel bir değerlendirme yapacağız:

Gazali'yi, şu anlamlı ifadeleriyle tanımlayalım: "Çocuk ana babasının yanında bir emanettir. Onun temiz kalbi tamamen boş, saf ve kıymetli bir cevherdir. O her türlü nakışa kabiliyetli olduğu gibi, meylettirildiği her şeyi almaya da elverişlidir. Eğer çocuk hayra alıştırılır, hayırlı şeyler öğretilirse, hayır üzere büyür, dünya ve ahirette mesut olur."⁵³⁵ İnsanın çocukluk döneminde aldığı dini telkinler hayatı boyunca atacağı bütün adımlara tesir eder. Bunun için doğru bilgiler doğru duygularla verilmelidir.⁵³⁶

Gazali'ye göre "Ey iman edenler! kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun"⁵³⁷ ayetinde bahsedilen koruma, bir babanın evladının terbiyesini zamanında yaparak onu hem dünya ateşinden hem de ahiret ateşinden de korumadır. Bu da ancak çocuğu

⁵³³İhya-u Ulami'd Din(thk. Abdu'l-muti' Emin Kalacı), darussadr, Beyrut 2004, III, S.89.

⁵³⁴ Gazali, El Munkız Mine'd-Dalal', Meçmuatu Resaili İmam Gazali, (Thk. İbrahim Emin Muhammed), Mektebetu't Tefvikiyye, Kahire Trs., s.598 ; Oruç, **Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi**, Dem Yay. İstanbul 2014. s.31.

⁵³⁵Hüccetü'l-İslam İmam-ı Gazali, **İhya-u Ulûmi'd-Dîn 1. Cilt**, Mehmet A. Müftüoğlu (Çev.), Çelik Yayınevi, İstanbul, s.66.

⁵³⁶İmam Gazâlî, **İhya**, III, s. 72

⁵³⁷**Kur'an Kerim**, Tahrir, 66/6

terbiye etmek, ona ahlaki güzellikleri öğretmek, onu kötü arkadaş ortamından korumak, gibi önlemlerle mümkündür. Bu nedenle anne ve babaya düşen görev başlangıçtan itibaren çocukla ilgilenmek ve onu eēitmektir.⁵³⁸

Gazali modern psikoloji verilerine aykırı olarak çocukta ilk gelişen duygulardan birinin ‘hayâ’ olduēunu belirtir. Bu durumu yedi yaşlarına doēru gelişmeye başlayan akli yeteneklerin habercisi olarak görür. Gazali bu dönemden sonra çocuklara büyüklere saygı ve  d b-ı muaşeretin öğretilmesini ister ve devamlı şöyle der:

“ ocuk kendisinden beklenen güzel fiiller meydana gelince, sevinç duyarak ödüllendirilmeli ve  v lmelidir. Bu arada  ocuk aykırı hareketlerde bulunursa buna göz yummamalıdır. Fakat yaptığı hatayı gizleyen çocukların üzerine gidilmemelidir. Bu gibi durumlarda hata tekrarlanırsa gizlice uyarılmalı, yapılanın yanlış olduēu konusunda kendisiyle konuşulmalı ve “Bu işi bir daha yapma. Zira başkaları bunu görürse, sevilmezsin” denmelidir. Ancak tehdit içerikli sözlerle  ocuēu her zaman azarlanması doēru deēildir. Çünkü  ocuk tarafından bu sözcüklerin sürekli işitilmesi ve onun başkaları tarafından kınanması kötülük yapmayı kolaylaştırıp; iyi sözleri de dinlemez noktaya gelir. Bu sebeple baba çocukla yapacaēı konuşmalarda temkinli olmalı,  ocuēu ancak bazı hallerde korkutup azarlamalıdır...”⁵³⁹

Gazali’nin sisteminde  ocuk, ilk çocukluk yıllarında ihmal edildiēi vakit, ilerleyen yaşamında bu eksiklikler kendini gösterir. İlk  ocukluk dönemi birçok duygu ve davranışın kazanılmasında kritik bir dönem olarak görülmüştür. Gazali’ye göre inanç eēitimi yaklaşık 3 yaşlarından itibaren verilmelidir.  ocuēun yanında inançla ilgili sözler söylenmeli, bu sözlere aşinalık duyması saēlanmalıdır. Gazali’ye göre,  ocuk tanık olduēu bu sözleri önce hafızasına alır, ardından bunların arka planını merak eder, bunların anlamını sorgular ve inanır, sonuç olarak bu durumlar

⁵³⁸ H. Mahmut Çamdibi, **şahsiyet Terbiyesi ve Gazali**, İfav Yayınları, İstanbul 1994, s.s.235-239.

⁵³⁹ Çamdibi, şahsiyet Terbiyesi ve Gazali, s.235-239.

onda sarsılmaz bir inanca dönüşür⁵⁴⁰. Ayrıca Gazali dini davranışı, tek başına bağımsız bir gerçeklik olarak incelemeyi; insan davranışını bir bütün olarak ele alarak dini davranışları da bu genel çerçeveye bağlı olarak değerlendirir.⁵⁴¹

Gazali, ilk çocukluk döneminde çocuğun eğitiminin önemli olduğunu belirtir. Çocuk terbiyesinde ailenin ahlaki değerleri öğrettikten sonra çocuğun gözlenmesini sonrasında kötü arkadaş ortamından korunması gerektiğini belirtir.⁵⁴²

1.14.6. Burhaneddin Ez-Zernuci

Zernuci XII. yüzyılda yaşamış, “Ta’limu’l- Müteallimin” isimli eseri yazmıştır. Bu eser Arapça yazılmış ilk eğitim kaynaklarının en tanınmış ve en fazla okunanlarından biridir.⁵⁴³ Zernuci, çocuk eğitiminin temel olarak dini amaçlar çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerektiğini düşünür. Ona göre eğitimin amacı, Allah’ın rızasını kazanmak, ahireti elde etmek, bilgiye ulaşmak, ardından diğer insanların bilgisizliğini giderme, İslam dinini yaşatmak olmalıdır. Bu amaçlara ancak bilgiyle ulaşılır. Çünkü bilgi olmadan hiçbir şeyin değeri yoktur.⁵⁴⁴

Zernuci’ye göre, çocuğun eğitimine, temel dini konularla başlanmalıdır. Bu inanç, sadece ezber ya da taklide dayalı olmamalı, çocuk düşünerek ve delillerle Allah’ın varlığına ulaşmalıdır. Bunun için çocuk erken dönemden itibaren dini konulara yönlendirilmelidir.⁵⁴⁵ Çocuk henüz yetişmesinin başlangıcında, dua etmeyi öğrenmeli ve Allah’a şükretmeyi hayatının en önemli ilkesi haline getirmelidir. Böylece gelecek hayatında da buna zorlanmadan devam edebilir.⁵⁴⁶

İlk çocukluktan itibaren dua etmeyi öğrenmeli ve Allah şükretmeyi hayatının en önemli ilkesi haline getirmelidir. Çünkü ilerleyen yaşamında da bunları yapmakta

⁵⁴⁰ İmam Gazâli, **İhya**, I, s.130.

⁵⁴¹ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.42.

⁵⁴² İmam Gazâli, **İhya**, I, s.13.

⁵⁴³ Hitti, K. Philip, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, Salih Tuğ (Çev.), M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s.630.

⁵⁴⁴ Burhaneddin Zernuci, **Ta’limu’l- Müteallimin- İslam’da Eğitim Öğretim Metodu**, Yunus Vehbi Yavuz (Çev.), Sahaflar Kitapevi, İstanbul 1995, s.45.

⁵⁴⁵ Zernuci, **Ta’limu’l- Müteallimin**, s.57, s.58.

⁵⁴⁶ Zernuci, **Ta’limu’l- Müteallimin**, s.107.

zorlanmadan devam edebilir. Hafızasını canlı tutmak adına Kur'anı okumayı ve dinlemeyi ihmal etmemelidir.⁵⁴⁷

Zernuci, ilk çocukluk dönemi eğitime ahlaki ve dini ağırlıklı bir açıdan yaklaşır. Bu dönem eğitimi model alma, bilgiyi sevmek, öğrenme merakını kamçılama, ahlaki içerikli şiirleri öğrenme ve dini alanlara ilgi uyandırma gibi açılardan değerlendirir.⁵⁴⁸

1.14.7. İbn Haldun

Bireyin alması gereken eğitimi daha çok din eğitimi olarak düşünüldüğü bir çağda yaşamıştır. İbn Haldun eğitimin insana düşünme yeteneği öğretmesi boyutuyla da insanı diğer canlılardan ayırdığını belirtmiş. Eğitim ve öğretim kavramlarına benzer anlamlar yüklemiştir.

Çocuk eğitimi konusundaki temel ilkesi; her bireyin kalıtsal olarak sosyal bir çevrede yetişmesinin bir gereklilik olduğudur. Ona göre insan yaşamını ve varlığını sürdürmek için gerekli donanımı yalnız başına karşılamakta acizdir ve doğası gereği toplum içerisinde yaşamaya ve yardımlaşmaya ihtiyaç duyar⁵⁴⁹. Ona göre insanın yalnız başına öğrenmesi zordur. Bu bağlamda öğrenme, bireyin çevresiyle girdiği ilişki sonucunda gerçekleşen durumlar olarak tanımlanabilir. İbn Haldun, insan bilgisini, iki şekilde elde eder. Bunlar öğretim yoluyla öğrenme ve model alma yoluyla öğrenme şeklindedir. Bu öğrenme yolları içinde en etkili olan, model alma yoluyla görerek ve yaşayarak öğrenmedir.⁵⁵⁰ İlk çocukluk döneminde çocuk eğitiminde Kur'an eğitime ayrı bir değer verir. Ona göre Kur'an eğitimi daha sonra kazanılacak bütün yetenek ve konuların üzerine temellendiği asıl rolü üstlenir. Çünkü küçük yaşlarda verilen eğitimin, daha etkili ve kalıcı olmasıdır. Bu

⁵⁴⁷ Zernuci, Ta'limu'l- Müteallimin, s.107.

⁵⁴⁸ Oruç, Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi, s.36.

⁵⁴⁹ İbn Haldun, **Mukaddime(I-II)**, Süleyman Uludağ (haz.), Dergah Yayınları, İstanbul 1982, s.505.

⁵⁵⁰ İbn Haldun, **Mukaddime**, s.618.

dönemde alınacak Kur'an eğitimiyle kişi hayatının ileriki yıllarını bu temel üzere devam ettirebilir.⁵⁵¹

İbn Haldun eserinde eğitimde şiddet sorununa da değinmiş ve konuyu “Öğrencilere şiddet uygulamak zararlıdır” başlığı altında incelemiştir. Eğitimde şiddetin genel olarak zararlı olduğuna, ancak küçük çocuklarda bunun zararlı etkilerinin daha büyük olacağına işaret eder. O’na göre, baskı ve şiddet çocuklarda kötü melekeler geliştirir. Eğer bir çocuk baskı ve şiddet altında eğitim görürse, baskı ve şiddet onu kuşatır. Durum böyle devam ettikçe, bunlar artık çocuğun ahlâkı haline gelir ve böylelikle çocuk, insanî değerlerini yitirir. Baskıya maruz kalan çocuk güzel ahlâk elde etme isteğini kaybeder, insanî olgunluğa ulaşma hedefinden sapar. Baskı ve şiddetin çocuk üzerindeki psikolojik etkilerini oldukça çarpıcı bir şekilde ortaya koyan İbn Haldun, eğitimde şiddet uygulanan her yerde sonucun böyle olacağını belirtir. Bundan dolayıdır ki hiçbir öğretmen öğrencisine, hiçbir baba da çocuğuna zorbalıkla davranmamalıdır⁵⁵².

Öğrenmede öğrencinin bireysel farklılıklar ilkesini dikkate almıştır. Her bireye uygun şartlar sağlandığında, öğrenmenin en üst düzeyde gerçekleşeceğini belirtir. Öğrenmede somut durumlardan soyuta ulaşma, basit konulardan zor konulara, doğru bir öğrenmeyi savunmuştur. Zekânın geliştirilebileceğini dile getirir. İbn Haldun kişiliğinin oluşumunda en önemli aşamanın küçük yaşlardaki verilen eğitimin olduğunu dile getirir. Bu nedenle çocuklukta nitelikli bir eğitim almanın önemini vurgular. Ebeveynlerin ve öğretmenlerin çocuk yetiştirmedeki işbirliğinin önemine işaret eder.⁵⁵³

⁵⁵¹İbn Haldun, **Mukaddime**, s.614.

⁵⁵²İbn Haldun, **Mukaddime(I-II)**, Süleyman Uludağ (haz.), dergah yayınları, İstanbul 1982, s.505.;Yusuf Bahri Gündoğdu, “Klasik Eğitim Anlayışında İstenmeyen Öğrenci Davranışlarına Yaklaşım“ **Uluslararası Türk Eğitim Bilimler Dergisi**, yıl.5 sayı:9, s.460.

⁵⁵³İbn Haldun, **Mukaddime(I-II)**, s.432.

1.15. DİYARBAKIR'DA SOSYO-KÜLTÜREL HAYAT VE DİN EĞİTİMİ

Alan çalışmalarında belirlenen tez çalışması çerçevesinde örneklem grubunun bazı nitelikleri (toplumun yapısal özellikleri, bu yapısal özelliklerin etkileşimi ve tarihsel süreç) bilinmelidir. Yapılan çalışma açısından, Diyarbakır'da yaşanan hadiseler, nüfus değişimleri, bir takım ekonomik göstergeler, dini hayatın beslendiği kaynaklar ve bunların bazı özelliklerinin dini, geleneksel değerleri etkilediği düşünülmektedir. Bu noktada aşağıdaki başlıklar tezimizin daha sağlıklı değerlendirilebilmesi ve anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Buradaki bilgiler daha çok literatür taramasıyla elde edilmiştir.

1.15.1.Diyarbakır Kenti ve Geleneksel Sosyal Yapısı

Diyarbakır tarihinin, son zamanlarda Çayönü kazıları ile yapılan araştırmalar sonucunda uygarlık geçmişinin M.Ö.7500 yıllarına kadar gittiği tespit edilmiştir. Diyarbakır'ın bilinen ilk adı Asur kaynaklarında “Amidi” olduğu belirtilir. Roma ve Bizans dönemlerinde “Amid”, “O'mid”, “Emid” ve “Amide”; Araplar ve Türklerin bölgeye gelmesinden sonra da “Kara Amid” olarak adlandırılan kent, Arap egemenliği döneminde yöreye yerleşen Bekr kabilesinin adından türeterek “Diyar-ı Bekr” olarak da anılmıştır.⁵⁵⁴ Türkiye Cumhuriyeti bu adı, 10 Aralık 1937 tarihinde, 7789 sayılı yasa ile “Diyarbakır” olarak kesinleştirmiştir.

Diyarbakır, Güneydoğu Anadolu bölgesinin en önemli yerleşim alanlarından biridir. Dicle Nehrinin kenarında, denizden 750 metre yüksekliktedir. Diyarbakır kent merkezinde, Romalılar, Bizanslılar, Mervaniler, Selçuklular, İnaloğulları, Nisanoğulları, Artukoğulları, Eyyübiler, Akkoyunlular ve Osmanlılar gibi farklı

⁵⁵⁴ Şevket Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi cilt 1**, kahraman Ajans Yayınevi, Ankara 2003, s.5; Adnan Çevik, “XI-XIII. Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi,“ Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002), s. 70.; Abdullah Demir, Ali Melek, **Dini Değerleri ile Diyarbakır**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Diyarbakır 2009 s.5.

dönemlere ait kültürel izlere, bunlara özgü yapılara rastlamak mümkündür.⁵⁵⁵ Doğu-Batı ve Kuzey-Güney ticaret yollarının en önemli kavşak noktalarının birinde bulunan Diyarbakır, söz konusu yönler arasındaki kültürel değişimde önemli bir rol üstlenmiş; bünyesinde barındırdığı farklı dini-etnik alt gruplarla zengin kültürel birikim oluşturmuştur. Süryaniler, Keldaniler, Ermeniler, Kürtler, Araplar ve Türkler bir bütün olarak, Diyarbakır'ın zengin sosyal dokusunun farklı görünümünü yansıtmışlardır. Ancak, günümüzde, bu sosyal doku ve kültürel zenginlik giderek zayıflamaya başlamıştır⁵⁵⁶.

H. Ömer (r.a.)'in halifeliği döneminde (H. 634–644) Şam ve Mısır'dan sonra fethedilmiştir. O dönemde şehir Bizans'a bağlı valiler tarafından yönetilmektedir. Diyarbakır, H. Ömer (r.a.)'in hilafeti döneminde fethedilip İslâm idaresine girdikten sonra farklı dinlere mensup azınlıkların inançlarını, geleneklerini ve etnik özelliklerini güven içinde sürdürdükleri bir kent olmuştur. Farklı mezhep ve geleneksel yapılar ilimizin kültür, sanat ve düşünce dünyasına ayrı bir renk ve güzellik kazandırmış, birlikte yaşama kültürünü de geliştirmiştir. Böylece farklı din, mezhep ve kültürlerle sahip olan topluluklar ilimizde asırlarca güven ve huzur içerisinde beraberce yaşamışlardır⁵⁵⁷. Bu sebeple yüzyıllar boyunca 26 medeniyete beşiklik etmiş olan Diyarbakır'da her devrin ayrı bir izini görmek mümkündür.⁵⁵⁸ Birçok medeniyet varlığını bu coğrafyada göstermiştir.

⁵⁵⁵ Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi cilt 1**, s.5; Çevik, “XI-XIII. Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi,” s. 70.; A. Demir, A. Melek, **Dini Değerleri ile Diyarbakır**, s.5.

⁵⁵⁶ Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi cilt 1**, s.5; Çevik, “XI-XIII. Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi,” s. 70.; A. Demir, A. Melek, **Dini Değerleri ile Diyarbakır**, s.5.

⁵⁵⁷ Fetih tarihini 17/638 olarak da veren kaynaklar bulunmaktadır. Bkz. Abdülcani Bulduk, **El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi**, Mustafa Öztürk ve İbrahim YılmazÇelik(Haz.), Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Yayınevi, Elazığ 2004, s. 14; Hasan Basri Konyar, **Diyarbakır Tarihi**, Ulus Basımevi, İstanbul 1936, s.147; Abdurrahman Acar, “Âmid (Diyarbakır) Şehrini Fethi I “, **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Diyarbakır 1999, s.196..

⁵⁵⁸ Nejat Göyünç, “Diyarbakır”, T.D.V.Yayınları, **İslam Ansiklopedisi** (DİA), C. 9, İstanbul 1994, ss.468-469.; Abdullah DEMİR& Ali MELEK, **Dini Değerleri İle Diyarbakır**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Diyarbakır– Eylül 2009

Şehir 639 yılında İslam ordularının fethi ile beraber İslam'la tanışmış ve bu tarihten sonra büyük oranda Müslüman Arap, Türk ve Kürtler, Hristiyan Ermeni, Rum, Süryani ve Yezidiler ile Yahudilerin birlikte yaşadığı çok kültürlü bir belde olmuştur. Şehir büyük oranda Müslüman Türk, Kürt ve Araplara kalırken, Türk kültürü ve Hanefi mezhebi 1970'lerin sonuna kadar ağırlığını hissettirmiştir.⁵⁵⁹ Tehcir olayına kadar şehirde yaşayan Müslüman ve Gayr-i Müslim oransal olarak birbirine yakındır. Ancak, daha sonra yaşanan olaylar neticesinde Diyarbakır'ın nüfus yapısı hızla değişmiştir.⁵⁶⁰

Anadolu'nun en eski yerleşim birimlerinden biri olan, Diyarbakır, birçok kültür ve medeniyete merkez olmuştur. Tarihsel süreçte, göçebelikten yerleşik hayata geçiş ve hayvanların evcilleştirilmesi gibi radikal değişimlerin meydana geldiği ilk yerleşim yerleri Diyarbakır'ın içerisinde yer aldığı bölgede oluşmuştur.

Diyarbakır şehrinin geçmişten günümüze kadar olan tarihi süreç içerisinde özel bir yeri olmuştur. Geçmişte çok farklı devlet yapısı içerisinde varlıklarını sürdürmüş olan toplumların farklı kültür ve değerlerine ev sahipliği yapmış, ciddi bir kültürel zenginliğe sahiptir. Diyarbakır, bu şehre gelen toplulukların taşıdığı ve burada meydana getirdiği kültür ve medeniyetlerin izlerini ve eserlerini içinde barındırmaktadır. Diyarbakır üç büyük din için önemli yer teşkil eden kutsal mekânları ve kültürel zenginlikleri içinde barındırır.

1.15.2.Diyarbakır'da Kentleşme Süreci ve Dini Hayat

Bir toplumun sosyal yapısı inceleniyorsa mutlaka o toplumun nüfus dağılımını diğer bir ifade ile nüfus piramidinin bilinmesi gerekmektedir. Son dönemlerde sosyal ve iktisadi gelişme ile nüfus arasındaki ilişkiler sosyal bilimcilerin ilgisini çekmektedir. Nüfus artışını etkileyen faktörler, hızlı nüfus artışının sosyal yapıda meydana getirdiği değişimler, kuşak çatışmaları vb. konular

⁵⁵⁹ Göyünç, "Diyarbakır", T.D.V.Yayınları, **İslam Ansiklopedisi**(DİA), ss.468-469.;A Demir ve A Melek, "**Dini Değerleri ile Diyarbakır**," s.13

⁵⁶⁰ Altan Tan, "**Kürt Sorunu**," Timaş Yayınları, İstanbul2010. ss. 201- 520.

üzerinde durulmaktadır. Sosyal ve ekonomik alanda yaşanan problemlerin nüfus yapıları üzerinde çeşitli şekillerde etkisi görülebilmektedir⁵⁶¹.

Diyarbakır 1990'lara kadar muhafazakâr, geleneksel şehir yapısını korumuşken; 1990'lardan sonra kapasitesinin çok üstünde bir nüfusun hareketlilikliğin merkezi haline gelerek yerleşik şehrin o kendine has sakinliğini ve sürekliliğini büyük ölçüde kaybetmiştir. Bu durum, aile içi ilişkilerden, hayat bakış açılarına, davranış ve düşünüş biçimlerine, üretimden tüketime, cinsiyet değişkenine kadar birçok değişimlere neden olmuştur.⁵⁶²

Bir yandan kent yaşamına uyum sağlamakta güçlük çeken ebeveynler, öte yandan çocuk yaşta ekonomik mücadele ile tanışan çocuklar yepyeni bir toplumsal oluşumun parçası olmuştur. Ekonomik açıdan yaşanan zorluklar, aile otoritesindeki değişimler ve kentteki siyasi yaşam, çocukların ve gençlerin sokakla erken dönemde tanışmasına, suça bulaşmasına ve keskin bir siyasi çizgi benimsemesine neden olmuştur. Bütün bu yaşananlar, dinî sosyalleşme, dinî örgütlenmeler ve dine yüklenen anlamlar üzerinde derin izler bırakmıştır. Böylesi bir ortamda değişen toplumsal yapılar ve kurumlar, beraberinde geleneksel dinî yaşam, norm ve değerlerde önemli kırılmaları da beraberinde getirmiştir. Bu sıra dışı toplumsal yapı ve yine onun bir sonucu olan yoksulluk kültürü aşırı dinî ve ideolojik grupların oluşumuna uygun bir zemin oluşturmıştır.

Diyarbakır kentleşme sürecini, normal süreçlerden farklı ele almak gerekir. Çünkü Diyarbakır'daki kentleşme, hep başka sosyal-siyasal sorunlarla beraber devam etmiştir. Konuyu özellikle de yörenin yaşadığı etnik, dini ve ekonomik sorunlardan da bağımsız düşünmemek gerekir. Burada yaşayan bireylerin temel düşünce ve davranışları bu konuyla bağlantılı olarak dikkate alınmalıdır. Çünkü

⁵⁶¹ Bayram Kahraman, "Diyarbakır'ın Toplumsal Yapısı ve Diyarbakır Halkının Toplumsal Kurumlara Bakışı" (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, Aralık – 2014), s.25.

⁵⁶² Rıfat Dağ, Atilla Göktürk ve H. Cengiz Türksay (Drl.), Bölge içi Zorunlu Göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde Araştırılması, TMMOB yayınları, Ankara 1998, s.15.

Diyarbakır'daki kentleşme, göç sonucunda uyum/uyumsuzluk ekseninde oluşan bir yapılanmayı içinde barındırmaktadır.

Hem dışarıdan göç alan, hem de dışarıya göç veren Diyarbakır, Türkiye’de nüfus hareketliliğinin en yoğun yaşandığı önemli şehirlerden birisi olmuştur. Terör, işsizlik, gibi nedenlerden dolayı yaşanan göçler, kentin nüfus yapısının yanı sıra dini, kültürel, sosyal ve ekonomik açıdan birçok değişim ve dönüşüme yol açmıştır ⁵⁶³.

Diyarbakır bu süreçte taşıyabileceğinin çok üzerinde bir göç dalgasına maruz kalmış ve takriben 10 yıllık bir sürede nüfusu yaklaşık üç kat artış kaydetmiş; özellikle 1990’lı yılların ilk yarısında çok hızlı ve çarpık bir kentleşme sürecine girmiştir. Bu nedenle, göç eden gruplar kentin yaşam biçimini benimsememiş olup; kentsel alanlar hızla kırsal kimliğe dönüşmeye başlamıştır. Diyarbakır şehir merkezinin kültürel, dini-etnik dokusu belirgin belirgin bir şekilde değişmiştir ⁵⁶⁴.

Birçok çalışmada da geçtiği gibi olağanüstü şartlar altında gerçekleşen göçlerin, devamında 1990’lı yıllarda etkinlik gösteren dinsel ve etnik şiddet hareketlerinin yarattığı etkilerle de birleşerek dini hayat üzerinde çok önemsiz etkilerde bulunmuştur. ⁵⁶⁵ Gösteri amaçlı yürüyüşler, törenler, şiddet içerikli eylemler, Nevroz ve Kutlu Doğum etkinlikleri şehirde dinî yaşamı etkileyen unsurlar olarak görülebilir. Ayrıca Diyarbakır’daki dinî yaşam üzerinde etkili olan resmî-yarı resmî dinî kurumlar, cemaatler, medreseler, tarikatlar, Aleviler ve gayrimüslim dinî gruplar, ebeveynlerin din algısını etkilediği söylenebilir.

Diyarbakır’ın da dâhil olduğu sosyal coğrafya ile ilgili antropolojik çalışmaları olan antropologların belirttiği gibi Diyarbakır’ın da içinde bulunduğu

⁵⁶³ Mazhar Bağlı, Abdulkadir Binici, “**Kentleşme Tarihi ve Diyarbakır Kentsel Gelişimi**“ Bilim Adamı Yayınevi, Ankara 2005, s.106-109.

⁵⁶⁴ Kahraman, “Diyarbakır’ın Toplumsal Yapısı ve Diyarbakır Halkının Toplumsal Kurumlara Bakışı,” s.27.

⁵⁶⁵ Deniz Yüksek, “Kürtlerin Yerinden Edilmesi ve Sosyal Dışlanma: 1990’lardaki Zorla Göçün Sonuçları” **Küreselleşme Çağında Göç**, İletişim yayınları, İstanbul 2012; Handan Çağlayan, Şemza Özar ve A. Tepe Doğan, **Ne Değişti? Kürt Kadınlarının Zorunlu Göç Deneyimi**, Ayizi yayınları, Ankara 2011, s.33.

kültürel yapı; İslami değerler oluşan bir yaşam tarzı, yaş ve cinsiyete eksenli hiyerarşi, dünyevi bir erkek egemenliğinin hâkim olduğu düzen, aşiretsel yapı ve ulusal geleneklerin karışımından oluşan bir sistem olarak tanımlanır.⁵⁶⁶

Hem kırsalı hem de geleneksel şehir yapısını belirli ölçülerde tanımlayan bu tür bir örgütlenme biçimi, şehirleşmeyle beraber gücünü kaybederken bundan sistemin iç içe geçmiş parçaları olan cinsiyet yapıları ve dinselilikler de nasibini almıştır.⁵⁶⁷ Şehir yaşamında bireylerin ekonomik bağımsızlığın kazanması bireyselliğin önünü açmış. Bu durum dini alanda çeşitliliğe ve kişisel inisiyatif kullanabilme olanakların oluşmasını sağlarken, diğer yandan bunu ortaya çıkaran geleneksel cinsiyet düzenini sarsarak kadınlar için de farklılaşma ve bireyselleşme imkânları doğuruyordu.⁵⁶⁸

1.15.3. 1990-1998 Döneminde Diyarbakır'da Din ve Sosyal Yaşam

Araştırmada 1990-1998 dönemi ele alınırken o dönemde yaşayan bireylerin şu an birer ebeveyn olduğu varsayıldı. O dönemi yaşayan ebeveynin nasıl bir sosyoljik yapının içinde büyüdüğü, hangi dini değer ve tutumlarla karşı karşıya kaldığı betimlenmeye çalışıldı.

Bu dönemde yaygın şiddet ortamından dolayı, resmî cami ve Kur'an kursları sadece mesai saatlerinde ya da gündüz namaz vakitlerinde açık tutulabilmiştir. Bu da dinî hizmetlerin sunulmasında eksiklerin doğmasına neden olmuştur. Dini grubun bu boşluğu doldurmaya talip olması, beraberinde toplumsal etkinliğinin artmasını sağlamıştır. Devletin kırsaldaki camilere imam gönderememesi ya da köylülerin resmî imam yerine medresede okumuş seydaları ücret karşılığı tutması veya dini grupların buralara gönüllü olarak din görevlisi göndermesi, grubun kırsaldaki etkisini

⁵⁶⁶Esra Aslan, Zorunlu Göç, Değişim ve Süreklilikler: Diyarbakır'da Kadın Dindarlığı, **Folklor/Edebiyat**, Cilt:21, Sayı:81, 2015/155

⁵⁶⁷Aslan, Zorunlu Göç, Değişim ve Süreklilikler: **Diyarbakır'da Kadın Dindarlığı**, s.154

⁵⁶⁸Aslan, Zorunlu Göç, Değişim ve Süreklilikler: **Diyarbakır'da Kadın Dindarlığı**, s.155.; Celalettin Çelik, **Şehirleşme ve Din**, Çizgi yayımları, Konya 2002, s. 81-89

arttırmıştır⁵⁶⁹. Camiler, bu dönem çatışmanın odağı haline gelmiş ve arada kalan halk camiye gitmekten dahi çekinmiştir. Dini grupların şiddeti içeren din yorumu, beraberinde halkın dinden soğumasına ve kurumsal dinî yapılardan uzaklaşmasına neden olmuştur. Kentlerde karanlığın çöktüğü saatlerde, birçok insan ibadethanelere gitmekten özellikle kaçınmış ve çocuklarını buralardan uzak tutmaya çalışmıştır⁵⁷⁰.

Diyarbakır üzerine yapılan bir çalışmada, göçler ve kentleşmenin dinî yaşama etkileri bağlamında en çok öne çıkan konu, köylerde daha çok geleneğin etkisinde devam eden dinî yaşamın kente uyumda yaşadığı sorunlardır. Bir kısım din görevlisi, seyda ve şeyhin başka kentlere göç etmesi de dinî değerlerin öğrenilmesinde model eksikliği oluşturmuş ve dinî yaşamı olumsuz yönde etkilemiştir. Ancak bu, göçün etkisinden ziyade kent yaşamıyla birlikte dinin, bir kısım kurumsal yapılar (cemaatler, tarikatlar) veya direkt yazılı kaynaklardan öğrenilmesiyle ilgili bir durumdur.

1.15.4. 2000’li Yıllardan Sonrası Dönemde Diyarbakır’da Din ve Sosyal Yaşam

Kentte 2000’li yıllarla birlikte geçmişin baskı ve şiddet eylemleri iyice etkisini kaybetmeye başladı. Diyarbakır’da dinî hayatı besleyen önemli unsurlardan biri de kuşkusuz medreselerdir. Dini grup ve diğer kesimlerle ilintili bu geleneksel eğitim kurumlarının hitap ettiği öğrenci kitlesi, en iyimser tahminle 1500’dür. Bu, 800.000 bin civarındaki 25 yaş altı genç nüfusa sahip bir kentte oldukça sınırlı bir rakamdır.

2000’li yıllardan sonra yaşanan demokratikleşme sürecinde birçok medresenin resmi kimlik kazanması, bazı seydaların din görevlisi olarak atamalarının yapılması, açık lise okuyan çok sayıda medrese öğrencisinin İmam hatip ve vaiz oluşu devlet-medrese arasındaki gerilimi yumuşatmıştır⁵⁷¹. Ancak Seydalar ve

⁵⁶⁹Ruşen Çakır, **Derin Hizbullah-İslamcı Şiddetin Geleceği**, Metis Yayınları, İstanbul 2011.s.29.

⁵⁷⁰Tan, **Kürt Sorunu**, s.28.

⁵⁷¹Ali Özenç, Müderrislerin ve İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyelerinin Toplum Üzerindeki Etkilerinin Mukayesesi (Diyarbakır Örneği), **Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler**, c. I, Muş 2012, ss.74.

medrese çevreleri kazanımlarının yasal bir zemine oturtulmamasından dolayı endişe yaşamaktadırlar. Resmi kurumların yeterince özerk olmaması sahip oldukları geniş imkânlarla rağmen dini hayata etkilerini azaltmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde 2000’li yıllarda dindarlara geniş alanlar açan iktidarların iş başında olması ve yaşanan sosyal-teknik gelişmelerin, kentte dinî yaşamı daha görünür kıldığı ve dinî kurumların sayısını oldukça artırdığı söylenebilir. Ancak bu durum dindarların dünyevileşmesine de neden olmaktadır. Başörtüsü bağlama, namaz kılma, oruç tutma, dinî içerikli çıkartmaların yaygınlaşması, popüler vaizlere ilgi vb. gibi dinî sembol-uygulamaların gündelik yaşamda görünürlüğünün artmasına rağmen dindarlar, dinî kuralları kendi düşünceleri doğrultusunda yorumlamakta ve seküler-lümpen bir din anlayışı geliştirmektedir. Gençlerin dine yaklaşım şekli ve dinî yaşama biçimi, modernleşmenin bir etkisi olarak okunabilir. Bu tartışma çerçevesinde, Müslümanların dinî ve sosyal açıdan daha rahat bir sosyal çevre edindiklerinde, “ılımlılaştıklarını” iddia etmişlerdir. Özellikle kadın-erkek ilişkileri, faizli alış-veriş, helal-harama yaklaşım, içkili yerlerden alış-veriş yapıp yapmama, kılık-kıyafetlerdeki değişim, tesettürün tevazü ve mahviyetin değil, şatafat ve gösteriş aracına dönüşmesi sıklıkla eleştirilmiştir. Dindar görüşmeciler açısından bu durum, dinî yaşamda bir yumuşama, taviz ve bozulmanın göstergesi olarak görülmüştür. Diğer bir ifade ile halk; namaz kılma, oruç tutma, din adamlarına saygı gösterme, başörtüsü bağlama gibi belirgin dinî alışkanlıkları devam ettirirken, zihniyet olarak dünyevileşmiştir.⁵⁷²

⁵⁷² VolkanErtit,“Sekülerleşme Teorisinde Bilim ve Din Farklı Bir Yaklaşım“, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2013,ogu.dergipark.gov.tr(24.09.2018), s.116.

1.15.5. Diyarbakır'da Etnik -Dinî Kimlik

Diyarbakır'da dini ve geleneksel değerlerin değişimi bağlamında dikkat çekici hususlardan biri kuşaklar arasında kimlik tercihindeki farklılıklardır. Bireylerin eğitim, kültür, bireysel yaşamışlıklar ve dini-ideolojik faktörlere bağlı olarak kimlik tercihlerinin değiştiği gözlenmektedir.

Diyarbakır halkının kendini tanımlama ya da kimlik tercihleri incelendiğinde, 1990'lı yıllardan önce daha kuvvetli olduğu söylenen Diyarbakırlılık, Müslümanlık, Kürtlük, Türklük ve Araplık gibi kolektif kimliklerin günümüzde açıklama gücünün zayıfladığı gözlemlenmektedir. Bu durumda Türk toplumu, Kürt toplumu, İslam toplumu, modern toplum gibi çoğul grupları tek kavramla tanımlamak yeterli olmamaktadır. Kimlik ve alt kültür kavramları bu tıkanıklığı açmak için işlevsel bir görev üstlenir. Daha mikro ve esnek bir tanımlama olanağı sunan kimlikler, parçalanmış toplum içerisindeki farklılıkları belirtme gücüne sahiptir⁵⁷³.

Dini kimliğimizin oluşması küçük yaşlarda başlayan, bazen ömrün sonuna kadar devam eden, çoğu zaman da dinamik bir süreçtir. Bu iki açıdan söylenebilir: Öncelikle, küçüklükte aile çevresinde alınan din kültürü ileri yaşlarda edinilen bilgiler, tecrübe ve bilinçlenme ile yenilenerek değiştirilir, ikincisi, küçük yaşlarda dini bir aidiyete sahip olmayıp ileriki yaşlarda bir dini benimseme ya da tersi durumlarda dinamizm gözlenir. Bu süreçte bireyin içinde yetiştiği toplumun zihniyeti, dini, mezhebi, kişisel görünümü, ekonomik şartları ve sosyal çevresi kişinin dini kimliğini belirler ya da yansıtır⁵⁷⁴. Bu durum geleneksel dini anlayışı çocuklarına aktarmak isteyen dindar aile ve çevrelerde endişeye neden olabilmektedir.

⁵⁷³Chris Jenks, *Alt kültür*, Toplumsalın Parçalanışı, Nihal Demirkol, (Çev.), Ayrıntı yayınları, İstanbul 2007, s.161.

⁵⁷⁴Mehmet Kurt, *Türkiye'de Hizbullah-Din Şiddet ve Aidiyet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015 s.35.

1.15.6. Diyarbakır'da Kürt Ulusalçılar'da Dini ve Sosyal Yaşam

Diyarbakır'da ve bölgede ideolojik gruplar, 1990 ve 2000'lerde birlikte dinî konularda strateji değişikliğine gitmiştir. Bu anlamda, ideolojik gruplar yakın geçmişinde şeyhleri ve din adamlarını hedef gösterirken, günümüzde onlarla beraber taziye ziyaretlerine gitmesi oldukça ilginç bir stratejidir. Bunu yaparken de, seküler tavrından taviz vermemektedir. Kürt siyasi hareketinin tezlerini savunan din adamlarının ön plana çıkarılması, yine din ve dindarlık ekseninde yaşanan değişimlerin farklı yansımaları olarak görülebilir. Bununla toplumun ortak bir paydada birleşmesi amaçlanmaktadır. Bu anlamda din, başka uluslarda olduğu gibi Kürtlerde de ulus inşa süreci için araçsallaştırılan bir enstrümana dönüşmektedir⁵⁷⁵.

1.15.7. Diyarbakır'da Cemaat ve Tarikatlar

Diyarbakır uzun süre terör-şiddetin dışında daha çok tarihi surları ve karpuzu ile anılırken son yıllarda sahip olduğu peygamber kabirleri-makamları ve sahabe türbeleriyle dini kimliğini öne çıkarmaya başlamıştır⁵⁷⁶. Diyarbakır'da medrese, tarikat ve cemaatlerin geleneksel değerlere etkisi, çok köklü bir geçmişe sahip olduklarından ve gelenekle-dinin çoğu zaman ortak noktalarda kesişmesi sebebiyle toplumsal değerlerin en güçlü temsilcisi şeklinde algılanabilmektedirler.

Diyarbakır'da da diğer şehirlerde olduğu gibi tarikatlar, cemaatler ve birtakım dernekler etrafında, modern dönem İslami düşüncenin etkisi altında şekillenen çeşitli dini gruplar, dinsel hayatın temel bileşenlerini oluşturan adacıklar olmuştur. Bu dinsel gruplar, temel İslami konular dışında; birtakım dini öncelikler, hassasiyetler ve buna göre belirginleşen siyasi tavır alışlarla birbirinden ayrılmaktadır.⁵⁷⁷ Şehirde

⁵⁷⁵ Kemal Ataman, *Ulus Olmanın Kutsal Temeli: Sivil Din, Bir Analiz Denemesi*, Sentez Yayınları, Bursa 2014, s.65.

⁵⁷⁶ Diyarbakır Valiliği ve Dicle Üniversitesi 25-27 Mayıs 2009 tarihinde **"1. Uluslararası Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır Sempozyumu"** ve 11-12 Nisan 2010 tarihinde de **"2. Uluslararası Nebiler Sahabeler Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır Sempozyumu"** düzenlemiştir.

⁵⁷⁷ Seid Dilgeş, "Türkiyedeki İktidar Savaşında Kürtler ve İslamın Rolü," *Mizgin*, Cilt.7, Sayı.73, 2010, ss. 12-15.; Esra Aslan, , **"Şehirleşme ve Din: Diyarbakır'da Kadın Dindarlığı"** (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014) s.229.

tarihsel olarak dini kimliği besleyen önemli olgulardan birisi medreseler ve tarikatlardır. Daha modern olduğu düşünülen dini grupların da son yıllarda dini hayatta kendilerine yer bulmaya başladığı görülmektedir. Dinî grupların modern toplumlarda yıkılan cemaatsel bağların yerine yeni ilişki ağları ikame ettiği söylenebilir. Modernleşme ile beraber değişen toplumda, dinî cemaatler ve tarikatlar kendi müntesipleri üzerinde bir sosyal kontrol oluşturmuş ve dinî yaşantıda önemli roller oynamıştır. Bu durum bazı kimseler açısından “mahalle baskısı” olarak tanımlanırken, bazı kesimler tarafından ise dinî yaşamın canlı kalmasına katkı olarak görülmüştür.

1.15.8.Diyarbakır’da Dine ve Sosyal Yaşama Genel Bir Bakış

Diyarbakır’ın son yıllarda ismi sosyal ve görsel medyada genellikle terör olayları, şiddet içerikli yasadışı eylemler ve uyuşturucu olayları ile beraber anılmaktadır. Şehirde yaşanan olaylar, göçler ve modernleşmenin etkisi geleneksel şehir yapısında değişimlere sebep olmuştur. Şehirde genellikle Müslüman Türk, Arap ve kürtler kalırken, 1970’lerin sonuna kadar Türk kültürü ve Hanefi mezhebi etkisini hissettirmiştir⁵⁷⁸.

1955 ile 1970 yılları arasında ise Türkiye’nin birçok yerinde de yaşanan kırdan şehre göçler Diyarbakır’da da yoğun olarak yaşandı.⁵⁷⁹ Bu göç hareketleri 1980 darbesi öncesinde ve darebe sonrasında adevam etti. 1990’lı yıllarda OHAL uygulamasından dolayı en üst noktaya çıkmıştır. Şehirde yaşayan insanların büyük bir bölümü kırsalda doğmuş, Türkçeyi sonradan öğrenmiş, Şafii mezhebine bağlı olarak ibadet yapan insanlardan oluşmaktadır.⁵⁸⁰ Diyarbakır’ın yaşanan bu hızlı nüfus hareketliliğinin sonucunda dini, kültürel, sosyal ve ekonomik alanlarda birçok değişimi de beraberinde getirmiştir.⁵⁸¹ Nüfus değişiminin yanında yaşanan terör olayları, şiddet içerikli gösteri ve yürüyüşler, faili bulunmayan cinayetler, köy

⁵⁷⁸Tan, **Kürt Sorunu**, s.522.

⁵⁷⁹ İlhan Tekeli, **Göç ve Ötesi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s.224

⁵⁸⁰Kreyenbroek, P. ve Allison Christine, **“Kürt Kimliği ve Kültür,”** Avesta Yay.,İstanbul 2003, s.143-144.

⁵⁸¹ M.Bağlı, A. Binici, “Kentleşme Tarihi ve Diyarbakır Kentsel Gelişimi,” s.106-109;

boşaltmaları sonucu oluşan göçler, işsizlik ve modernleşmenin etkileri kentte değişimin belli başlı parametreleri olmuştur.⁵⁸²

1990 ile 2014 yılları arasında dinî-geleneksel değerlerdeki değişim değerlendirildiğinde, dünya’da ve Türkiye’de dine ilginin arttığı bu dönemde, Diyarbakır’da belirgin bir dinsellik artışının olduğu düşünülmemektedir. Özellikle, kırsalda güçlü bir dinî alt yapısı olmayan insanların kent yaşamında dinden uzaklaştığı veya çocuklarını kontrolde zorlandığı tespit edilmiştir.

Diyarbakır’da şehir modernleşmenin etkisiyle aile, din ve gelenek gibi baskı unsurlarının etkisini azaltırken diğer taraftan hızla değerlerin etkisinin azaldığı bir ortama dönüşmektedir. Ancak dinin görünürlüğünün artması, önemli bir dindarlaşmanın yaşandığı anlamına gelmez. Aynı şekilde yakın geçmişte daha radikal tutumlara sahip olan bir kısım çevrelerin hızla devlete eklemlenmesiyle “ılımlaştıkları” söylenebilir. Bu durum Selefi grupların güçlenmesini de engellemiştir.

⁵⁸²M.Bağlı, A. Binici, “Kentleşme Tarihi ve Diyarbakır Kentsel Gelişimi,” s.106-109; İnan Keser, “Göç ve Zor- Diyarbakır Örneğinde Göç ve Zorunlu Göç,”Ütopya yayınları, Ankara 2011, s.59.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çocuğa ailede din eğitimi verilirken yaşanan zorluklar ve dikkat edilmesi gereken detaylar göz önüne alındığında konuyla ilgili bu alanda yapılan çalışmaları taranarak araştırmamıza başlandı. Çalışmamızın daha sağlıklı olması için; sosyoloji, eğitim, psikoloji ve sosyal psikoloji kaynaklarından yararlanıldı. Verilerin toplanmasında ve elde edilen bilgilerin değerlendirilmesinde ise bilimsel güvenirlik ve geçerlilik ölçülerine özen gösterilmiş ve objektiflik ilkesi esas alınmıştır⁵⁸³. Araştırmanın teorik çerçevesi bu şekilde oluşturuldu. Bu alanda literatür taramasını yaparken araştırmanın sınırlarının dışına çıkmamaya özen gösterildi.

Çalışmamızda esas olarak literatür incelemesinin yanı sıra anket analizleri kullanıldı. Araştırmamızın ana bölümünde ilk çocukluk döneminde ailede din eğitimi sorun ve beklentilerini tespit etmek için anket uygulanmıştır. Anketten elde edilen bulgular SPSS paket programına girilerek analiz edilmiştir. Bu analizlerde elde edilen elde edilen verilerin güvenilirliği ve geçerliliği test edilmiştir. Sonuçlara ulaşabilmek için materyalleri önce anlamak ve daha sonra onların açıklamasını ve yorumlamasını yapmak prensibiyle hareket edildi.

⁵⁸³Kerim Yavuz, "Din Psikolojisinde Metot Meselesi ve Yeni Gelişmeler" Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi V, İstanbul, s.s.153-154

2.1.ARAŞTIRMANIN MODELİ

Bu araştırmada ilk çocukluk dönemi din eğitiminde, ebeveynlerin etkisi ile ilgili, literatür taraması yapılmış olup anket kullanılmıştır

Çalışmada ebeveynlerin, ilk çocukluk döneminde din eğitimine ilişkin görüş ve algılarıyla bu algı düzeylerinin bazı değişkenlere göre farklılaşmanın olup-olmadığı araştırılmıştır. Bu çalışmada, betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Çünkü geçmişte ya da şimdi var olan durumun olduğu gibi tespitini yapmak ve yorumlayabilmek için betimsel tarama modeli uygun görülmüştür.⁵⁸⁴ Tarama modeliyle yapılan araştırmalar, objelerin, varlık ve olayların, grupların ve çeşitli alanların mevcut durumlarını, şartlarını ve özelliklerini gerçek görünüşüyle tasvir edip ortaya koymak amacıyla yapılır.

Tarama araştırmasının bir türü olan ilişkisel tarama araştırmalarında, genellikle iki ve daha fazla değişken arasındaki ilişkiler ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır.⁵⁸⁵ Tarama tipi araştırmalar, genellikle anket ve mülakat yoluyla hayata geçirilmektedir.⁵⁸⁶ Bundan dolayı, çalışmamızda likert ölçeği anket tekniğinden faydalanılmıştır. Bu tür modellerde, çalışma evrenindeki örnekleme yeralan birey ya da objelerden çeşitli araçlar kullanılarak ihtiyaç duyulan veriler toplanır. Herhangi bir müdahale olmaksızın, soruna ilişkin mevcut durum betimlenmeye çalışılır. Çalışma konusu tek faktörlü bir desen olarak planlanmıştır.⁵⁸⁷

İlk çocukluk döneminde din eğitimini ve ebeveyn etkisini belirleyebilmek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan likert tipi anket formları uygulanmıştır. Belirlenen değişkenleri kullanarak bu değişkenler ilgili ayrıntılı betimlemeler

⁵⁸⁴Niyazi Karasar, **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Nobel Yayınevi, Ankara 1998, s.s.79-81;

⁵⁸⁵Karasar, **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, s.s.79-81; Davutlışıkdoğan, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretmenlerinin Yapılandırmacı Ölçme ve Değerlendirme Yöntemlerine Yönelik Görüşleri (Diyarbakır-Şanlıurfa Örneği), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2014, s.11.

⁵⁸⁶Ezel Tavşancıl, **Tutumların Ölçülmesi ve Spss İle Veri Analizi**, Nobel Yayınları, Ankara 2002s.35.

⁵⁸⁷Ali Balcı, **Sosyal Bilimlerde Araştırma**, Pegem A Yayınları, Ankara 2005, ss.240-242.

yapılmış, bu betimlemeler karşılaştırılmış, karşılaştırmalar yapılırken benzerlik ve farklılıklar belirlenmiş ve elde edilen bulgular ışığında sonuç yorumlanmıştır.

2.2. ARAŞTIRMA EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ

Araştırmanın evrenini Diyarbakır'daki aileler oluşturmaktadır. Araştırmamızın örneklemini Diyarbakır il merkezinde merkez ilçeler ile nüfus yapısı dolayısıyla seçilen Bismil ilçesinde yer alan çocuk sahibi ebeveynler oluşturacaktır. Örneklem için beş yüz kişilik bir örneklem grubu hedeflenmektedir. Bu ilçelerin Diyarbakır'daki evreni temsil edebilecek niteliğe sahip olduğu düşünülmektedir. Merkez dört ilçe hem çevre illerden hem de Diyarbakır'ın diğer ilçelerinden göç almasından dolayı seçilmiştir. Bismil ilçesinin seçilme nedeni ise nüfus yoğunluğu, göç alması ve araştırmacının orada ikamet etmesidir.

Araştırma alanı olarak seçilen Diyarbakır; sosyo-kültürel açıdan bölgenin bir prototipini veren bir yapıya sahiptir. Bir taraftan, aldığı yoğun göç, kırsal kültürün kent merkezine taşınmasını sağlarken, diğer taraftan da değişme ve modernleşme çabaları tüm hızı ile devam etmektedir. Bu anlamda Diyarbakır'ın yeni durumu, her alanda geleneksel olanla modern olanı birlikte müşahade etme imkânını sunmakta; “Diyarbakır'da din eğitimi” konusunu bu açıdan önemli kılmaktadır.

Seçilen ilçeler Diyarbakır'ın tüm ilçelerinden gelen evreni karşıladığı düşünülmektedir. Araştırma verileri ebeveynlerle yapılan anket analizler yardımıyla toplanacaktır. Anketimizde doğru sonuçların elde edilmesi için ebeveynlerin random yoluyla seçilmesine dikkat edilmiştir. Ebeveynlerin ankette yer alan sorulara samimi bir şekilde cevap vermesi doğru bir tespitin yapılmasına yardımcı olacaktır. Bu sebeplerden ötürü ankete katılan ebeveynlerle teke tek görüşerek anketin uygulanma şekli ve amacı hakkında bilgi verilip; sorular içten bir şekilde cevap vermeleri istenildi.

2.3. ARAŞTIRMA VERİLERİN TOPLANMASI

İl milli eğitim müdürlüğü ve aile sosyal politikalar il müdürlükleri aracılığıyla hazırlanan anket formlarının deneklere uygulanabilmesi için gerekli izinler valilikten

alınmıştır. Anket örneklem olarak alınan Diyarbakır il merkezinde bulunan merkez dört ilçe ile nüfus yapısı dolayısıyla seçilen Bismil ilçesinde ikamet eden çocuk sahibi olan 500 ebeveyne teslim edilerek uygulanmıştır. Öncelikle ebeveynler ile irtibat kurularak kendilerine araştırmanın amacı ve anket sorularının cevaplanması hakkında bilgi verilmiştir. Araştırmacı tarafından araştırma izin yazısı ile birlikte anketler ebeveynlere dağıtılmıştır. Örneklem olarak seçilen Diyarbakır il merkezinde merkez ilçeler ile nüfus yapısı dolayısıyla seçilen Bismil ilçesinde ikamet eden çocuk sahibi olan ebeveyne ait olan 500 anket formu eksiksiz ve geçerli kabul edilerek değerlendirmeye alınmıştır.

2.4. VERİ TOPLAMA ARACININ ÖZELLİKLERİ

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen likert tipi anket formu kullanılmıştır. Anket hazırlama sürecinde çocuk gelişimi ve din eğitimi alanında yapılmış çalışmalar incelenmiş ve konu ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. İncelemeler doğrultusunda ölçme aracının taslağı hazırlanıp pilot uygulaması yapıldıktan sonra hazırlanan taslak alan uzmanlarının görüşlerine sunularak görünüş ve kapsam geçerliği⁵⁸⁸ sorgulanmıştır.

İlk çocukluk dönemi din eğitimi ve ebeveynin etki düzeyini ölçmek için, veriler likert tipi beşli derecelendirme ölçeğiyle toplanmıştır. Bunun için her bir boyuttaki yeterliklere sahip olma düzeylerine ilişkin ortalama puan hesaplanacak ve elde edilen puanlar 1’den başlayarak “büyükten küçüğe” doğru sıraya dizilmiştir. Her bir yeterliğe sahip olma düzeyine ait ortalama puanlar bakılarak, ebeveynlerin belirlenen yeterliğe hangi düzeyde sahip olduğu ölçeklendirilmiştir.

Tutumlar doğrudan ölçülemez, ancak dolaylı olarak davranış yoluyla ölçülebilir.⁵⁸⁹ Bu ölçmede genellikle kullanılan davranış, sorulara cevap vermek ya

⁵⁸⁸Kapsam Geçerliği: bir test veya ölçeğin ölçülmek istenen şeyi ölçme dercesidir.; Remzi Altunışık ve diğerleri, “**Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri**” Sakarya Yayıncılık, Sakarya 2010, s.121.

⁵⁸⁹ Çiğdem Kağıtçıbaşı, **İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş**, Evrim Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 1988, s.113.

da fikir belirtme şeklinde beliren sözsöz davranıştır.⁵⁹⁰ Tutumların ölçülebilmesi için çeşitli tutum ölçekleri geliştirilmiştir. Ölçeklerde ölçüm tekniğı olarak genellikle kullanılan likert tipi⁵⁹¹ tutum ölçeğı kullanılmıştır.

Likert tipi ölçekte, katılımcılar; bir nesne, tutum veya davranış konusunda kendilerine sunulan ifadelere katılıp katılmadıkları, bu ifadelerin uygun olup olmadıkları derecesini belirtirler. Ölçekte yer alan her ifade karşısında “kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum” şeklinde ifadeler yer almaktadır. Böylelikle katılımcılardan bu ifadelere katılma dereceleri istenir.⁵⁹²

Ölçme aracının geçerliliğı, hazırlanan anketin neyi ölçtüğü ve hazırlanış amacını ne kadar iyi gerçekleştirdiğini ifade eder.⁵⁹³ Ölçme aracının güvenilirliğı, “ölçme aracının ölçtüğü özelliğı ya da özellikler ne derece bir kararlılıkta ölçmekte olduğunun göstergesidir.”⁵⁹⁴ Güvenirliğı “bir ölçme aracında bütün soruların birbiri ile tutarlılığını, ele alınan oluşumu ölçmede türdeşliğini ortaya koyan bir kavram”⁵⁹⁵ olduğu bir başka tanımdır. Araştırmamızın güvenilirlik katsayılarının belirlenmesinde Cronbach Alfa katsayısı kullanılması sepebi ise Cronbach Alfa katsayısı, istatistik temelleri tutarlı ve güvenilirlik yapısı en iyi olan katsayıdır.⁵⁹⁶ Ölçeğimizde 4 temel boyut ele alınmış ve bu boyutların altında yer alan ölçeklerin tek bir yapıyı ölçüp ölçmediğini test etmek için faktör analizi uygulanmıştır.⁵⁹⁷ Ayrıca ebeveynlerin görüşlerini belirlemek için kullanılan ölçeğın her bir boyutunun geçerlik güvenilirlik çalışması ve elde edilen verilerdeki yeterliğınin saptanması için Kaiser-Meyer-Olkin

590 Çiğdem Kağıtçıbaşı, **İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş**, Evrim Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 1988, s.113.

591 Kağıtçıbaşı, İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş, s.113.

592 Larry B. Christensen, R. Burke Johnson ve Lisa A. Turner, **Araştırma Yöntemleri Desen ve Analiz**, Ahmet Aypay (Çev.). Anı Yayıncılık. Ankara 2015, s.177.

593 Tavşancıl, Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi, s.16.

594 Tavşancıl, Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi, s.16.

595 Kazım Özdamar, **Paket programlar ile İstatistiksel Veri Analizi 1**, Kaan Kitabevi, Eskişehir 2004, s.512.

596 Tavşancıl, Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi, s.152.

597 Şener Büyüköztürk, **Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı**, Pegem A Yayıncılık, Ankara 2002. s.117.

(KMO) ve verilerin çok değişkenli normal dağılımdan geldiğini belirtmek için Barlett Testi uygulanmıřtır⁵⁹⁸.

Hazırlanan anket formundaki ifadelerin anlaşılabilirliğini test etmek amacıyla pilot bir çalışma sağlanmışır. Anketin uygulanabilirliği açısından pilot uygulama yapılmış ve elde edilen verilerle ölçme aracının geçerlik-güvenirlik testleri ve faktör analizleri yapılmıştır. Anketimizin geçerlilik ve güvenirliğini test etmek üzere Diyarbakır merkez dört ilçe ile Bismil ilçesinde her ilçeden onar kişi toplamda 50 kişiye uygulanmış. Testin güvenirliğini ortaya koymak için SPSS veri analizi programında güvenirlik testi yapılmış ve alfa değeri, 958 çıkmıştır. Bu oran ölçme aracının mükemmel güvenirlik taşıdığını ortaya koymaktadır. KMO (Kaiser Meyen Olkin)⁵⁹⁹ testiyle geçerliliğine bakılmış ve geçerlilik düzeyi, 711 olarak tespit edilmiştir. Bu düzey iyi geçerlilik düzeyi olarak değerlendirilmektedir. Yapılan ö anketin sonuçları doğrultusunda gerekli ekleme ve çıkarmalar yapılarak düzenlenip, dört boyuttan oluşan ölçme aracına son şekli verilmiştir.

Bu boyutların isimleri şu şekildedir;

1. İçerik Boyutu
2. İbadet Yaklaşımı Becerileri Boyutu
3. Uygulama Becerileri Boyutu
4. Öğrenme Becerileri Boyutu

Dört boyutta geçerli ve güvenilir testleri yapıldıktan sonra elde edilen sonuçlar doğrultusunda gerekli analiz ve testler uygulanmıştır. Ölçek toplam puanları test incelendiğinde normal dağılım göstermediği tespit edilince non-parametrik testler kullanılmıştır. Analizlerde non-parametrik testlerden Man-Withney U Tesi ve

598 Tavşancıl, **Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi**, Nobel Yayıncılık, Ankara 2002. s.50.

599 Remzi Altunışık ve diğerleri, **“Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri”** Sakarya Yayıncılık, Sakarya 2010, s.266,

Kruskal Wallis H Testleri kullanılmıştır. Fakat yapılan analizlerde örneklem sayısı >30 olanlar da parametrik testler kullanılmıştır.⁶⁰⁰ Bu analizlerde de parametrik testlerden olan, T testi ve One Way ANNOVA kullanılmıştır.

Verilerin çözümlenmesinde, ebeveynlerin din eğitimi konusuna ilişkin yeterlik düzeylerine ait cevapların puanlarını hesaplamak amacıyla veri toplama aracında bulunan sorulara, “Kesinlikle Katılıyorum” 5 puan , “Katılıyorum” 4 puan, “karasızım” 3 puan , “Katılmıyorum” 2 puan, “Kesinlikle Katılmıyorum” için 1 puan verilmiştir.

“İlk çocukluk dönemi din eğitimi ve ailenin din eğitime etkisi (Diyarbakır Örneği)” çalışmasında tutum Ölçeği’nin faktör analizi ile yapı geçerliği test edilmiştir. Çünkü anket, uygulamadan önce elde edilen verilerin faktör analizine uygun olup olmadığına bakılmıştır. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett's Testi sonuçları, verilerin faktör analizine uygun olup olmadığını gösterir. Ölçeğimizde 4 temel yeterlik boyutuyla ilgili yapılan güvenirlik ve geçerlik test sonuçları aşağıda verilmiştir.

⁶⁰⁰ Turan set, “Test İstatistiğinin Seçilmesi“ Karadeniz Teknik Üniversitesi,” Sunum

2.4.1. İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi İçerik Boyutu

Tablo 1. İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi İçerik Boyutu KMO and Bartlett's Testi sonuçları

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,96
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	6384,139
	Df	190
	Sig.	,000

Tablo 1 'de incelendiğinde, İlk çocukluk dönemi din eğitimi ve ailenin din eğitime etkisi çalışmamızda “İçerik Boyutu” ile ilgili elde edilen verilerin yeterliğinin saptanması için hesaplanan KMO uyum ölçeği değeri 0,96’tir. KMO değeri 0,7 ve üzeri iyi⁶⁰¹ kabul edildiğine göre elde ettiğimiz KMO değeri “Oldukça İyi” bir seviyededir. Sosyal bilimlere göre bu puan, elde edilen verilerin yeterliğinin mükemmel yeterlik düzeyini ifade ettiğini göstermektedir.⁶⁰² Eldeki veriler doğrultusunda hesaplanan Barlett küresellik testi ise 0,001 düzeyinde manidardır($X^2(19)= 6384,139$). Ulaştığımız değerler, içerik boyutu uygulamasından elde edilen verilerin faktör analizine uygun olabileceğini göstermektedir.

Bu ölçekteki, İlk çocukluk dönemi din eğitimi ve ailenin din eğitime etkisi çalışmamızda “İçerik boyutunda” tek bir faktörün açıkladığı varyans %52,097’dir. Yani bu boyutta yer alan soru maddeleri ilk çocukluk dönemi din eğitimi ve ailenin

⁶⁰¹ Abdullah Can, **SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2014, s.303.

⁶⁰² Tavşancıl, Tutumların Ölçülmesi ve SPSS İle Veri Analizi, s.50.

din eğitime etkisi çalışmamızda “İçerik boyutunun“ yaklaşık % 52’sini açıklamaktadır.

İlk çocukluk dönemi din eğitimi ve ailenin din eğitime etkisi çalışmamızda “İçerik Boyutunda” öngörülen yeterliklere sahip olma düzeylerini belirlemek amacıyla geliştirilen ölçeğin faktör analizi ve madde analizleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2. İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi İçerik Boyutu faktör ve Madde Analiz Sonuçları

İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi İçerik Boyutu	Faktör yük değeri	Madde toplam korelasyonu
Çocuğa duasında anne-baba ve kardeşlerine yer vermesi hatırlatılmalı ve çocuktaki paylaşma duygusu güçlendirilmeye çalışılmalıdır.	,82	,78
Çocuklara küçük dualar, şükür cümleleri ve ilahiler öğretilmelidir	,79	,75
Allah’ın, seven ve merhamet eden, bizi koruyucu özelliklerinden ⁶⁰³ bahsedilmelidir.	,79	,75
Çocuğa küçük yaşta helâli ve haramı öğretmek suretiyle din eğitimi verilmelidir.	,78	,74
İlk yaşlardan başlayarak Allah’ın himayesine sığınma tecrübesi oluşturulmalıdır.	,78	,74

⁶⁰³ Ayşegül Yiğit “Çocuğun Gelişim Özellikleri ve İletişim İlkeleri Doğrultusunda Ailede Din Eğitimi” **Dergi. İlahiyat. Omu.Edu.Tr** (25/01/2018)

Çocuk için değer ifade eden oyunlarına zaman zaman katılarak, bu etkinlikler içinde bir takım dini, ahlaki ve sosyal içerikli mesajlar verilerek, çocuk eğitilmelidir.	,77	,73
Çocuklara ibadet eğitimi ve öğretimi yapılırken nerede ne zaman kullanılacağı da öğretilmelidir.	,76	,73
İlk yaşlarda çocuklara Allah inancı öğretilirken, O'nun insanları sevdiği, özellikle çocukları daha çok sevdiği ve koruduğu kavratılmalıdır.	,75	,70
Çocuğun Allah'a itaat ve ibadet bilinci içinde ⁶⁰⁴ yetiştirilmesi konusunda en büyük görev aileye düşer.	,75	,70
Çocuğa kazandırılacak dini davranış konusunda aile fertleri arasında birliktelik olması gerekir.	,74	,70
Dini terbiye vermekle yükümlü ebeveynin, aynı zamanda yeterli bir dini birikime sahip olması gerekir.	,74	,70
Yapılacak ibadetlerle ilgili çocuğun soru sormasını sağlayacak ortam hazırlanmalıdır.	,74	,71
Çocuk konuşmaya başladığı andan itibaren Allah ve Hz Peygamber'in ismi öğretilmeli, Allah ve Peygamber sevgisi de verilmelidir.	,73	,69
Küçüklerin din alanındaki somut fikirlerinin ve tasavvurlarının uygun hayallerle beslenip, desteklenmesi gerekmektedir	,73	,69

⁶⁰⁴ Yiğit “Çocuğun Gelişim Özellikleri ve İletişim İlkeleri Doğrultusunda Ailede Din Eğitimi” **Dergi. İlahiyat. Omu.Edu.Tr** (25/03/2018)

Aile içinde ana-baba, çocuğa sevildiğini göstermelidir.	,70	,66
Dinin ibadet ve ahlak anlayışı çok kısa ve basit cümlelerle, çocuğun anlayabileceği kadar anlatılmalıdır.	,63	,59
Dini gün ve gecelerde çocuğun hoşuna giden giyecek, yiyecek ve oyuncak alınmalıdır.	,63	,59
Çocuklar, ibadetlere veya ahlâki değerlere zorlanmamalı, severek, isteyerek yapmaları sağlanmalıdır.	,57	0,54
Çocuk her koşulda hayatını devam ettirecek yetenekler kazanmalı, gerekirse dinin emir ve yasakları göz ardı edebilmelidir.	,15	-0,14

Cronbach's Alpha: ,935

Açıkladığı Varyans:52,09

Bir maddenin faktör yükü, (o maddenin belli bir derecede ilişkili olduğu) bir faktör arasındaki korelasyon katsayısıdır.⁶⁰⁵ Faktör yüklerinin en az 0,32'nin üzerinde olması tavsiye edilmektedir. Eğer araştırmacı faktörlerin mümkün olduğunca güçlü maddelerden oluşmasını arzu ediyorsa en az 0,5 olmasını esas alabilir.⁶⁰⁶

Tablo 2'de ebeveynlerin ilk çocukluk dönemi din eğitimi ve ailenin etkisi "içerik boyutuna" yönelik tutum düzeylerini ölçmeye yönelik geliştirilen ve 20 soru maddesinden oluşan ölçeğin içerik boyutuna ilişkin madde analizi ve faktör sonuçları incelendiğinde, maddelerin faktör yük değerlerinin, -,15 ile 82 arasında olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak 20 maddeden 19'nun 0,5'in üzerinde olduğu birinin -,15

⁶⁰⁵ Can, SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi, s.305.

⁶⁰⁶ Sait Gürbüz ve Faruk Şahin, **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri**, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2018, s.304.

olduğu görülmektedir. Dolayısıyla faktörün bir madde hariç güçlü maddelerden oluştuğu tespit edilmiştir. Faktör yük değerlerine göre ölçek birbiriyle ilişkili maddelerden oluşmakta ve “İçerik Boyutu” yeterlikleri olarak tanımlanan yapıyı ölçtüğü görülmektedir.

Her bir yeterlik ifadesinin katılımcıları ne denli ayırt ettiğini değerlendirmek amacıyla yapılan madde analizi sonuçlarına göre madde toplam korelasyonlarının da -,14 ile,78 arasında yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Bu bulguya göre 20 yeterlik ifadesinin herbirinin ayırt edici özelliğe sahiptir.

İlk çocukluk dönemi din eğitimi ve ailenin etkisi çalışmasının “İçerik Boyutu Tutum“ Ölçeği’nin güvenilirliği için, testin geneline ilişkin olarak belirlenen maddelerin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayılarına bakılmıştır. Bir güvenilirlik türü olan iç tutarlılık, bir testteki ya da araştırma aracındaki maddelerin tek bir yapıyı ölçtüğüne dair tutarlılığına karşılık gelmektedir. İç tutarlılığın en yaygın kullanılan göstergesi alfa katsayısıdır.(Cronbach Alpha olarak adlandırılır).alfa katsayısı 70 ve üzeri olmalıdır.⁶⁰⁷ Ancak alfa katsayısı 0,8 ve 1 arasında olması ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir.⁶⁰⁸

Buna göre Cronbach Alpha’sı güvenilirlik katsayısı,93 olarak bulunmuştur. Ortaya çıkan sonuç ölçeğin mükemmel düzeyde güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir. Ölçeğin yüksek düzeyde iç tutarlığa sahip olduğu söylenebilir. Bütün bu bulgulara göre “İçerik Boyutu” yeterlik ölçeğinin geçerliliği ve güvenilirliği değerleri uygun bir veri toplama aracı olduğunu ortaya koymaktadır.

Ölçeğin bu derece mükemmel geçerlilik ve güvenilirliğe sahip oluşu ölçeklerde yer alan ifadelerin, gerek kendi alanımızda gerekse de başka alanlar da kullanılan tutum ölçeği ifadelerinden uyarlanmış olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

⁶⁰⁷Larry B. Christensen, R. Burke Johnson ve Lisa A. Turner, **Araştırma Yöntemleri Desen ve Analiz**, Ahmet Aypay (Çev.), s.154.

⁶⁰⁸ Mustafa Metin (ed.),**Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2014, s.121.

2.4.2. İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi Uygulama Becerileri Boyutu

Tablo 3. İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi Uygulama Boyutu KMO and Bartlett's Testi Sonuçları

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,95
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	5130,157
	Df	136
	Sig.	,000

Tablo 3'te görüldüğü gibi, İlk çocukluk dönemi din eğitimi ve ailenin din eğitime etkisi çalışmamızda “Uygulama Becerileri Boyutu” ile ilgili elde edilen verilerin yeterliğinin tespit etmek için hesaplanan KMO uyum ölçeği değeri 0,95’dir. KMO değeri 0,7 ve üzeri iyi⁶⁰⁹ kabul edildiğine göre elde ettiğimiz KMO değeri “oldukça İyi” bir seviyededir. Sosyal bilimlerce belirlenen ölçütlere göre bu puan, elde edilen verilerin yeterliğinin mükemmel yeterlik düzeyinde olduğunu göstermektedir.⁶¹⁰ Aynı veriler için hesaplanan Bartlett küresellik testi ise 0,001 düzeyinde manidardır($X^2(14)= 5130,157$). Bu değerler, uygulama becerileri boyutunda elde edilen verilerin faktör analizine tabi tutulabileceğini göstermektedir.

Bu ölçekteki, İlk çocukluk dönemi din eğitimi ve ailenin din eğitime etkisi çalışmamızda “Uygulama Becerileri” boyutunda tek bir faktörün açıkladığı varyans %53,067’dir. Yani bu boyutta yer alan soru maddeleri ilk çocukluk dönemi din

⁶⁰⁹Can, SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi, s.303.

⁶¹⁰Tavşancıl, Tutumların Ölçülmesi ve SPSS İle Veri Analizi, s.50.

eğitimi ve ailenin din eğitime etkisi çalışmamızda “Uygulama Becerileri boyutunun” yaklaşık % 53’ünü açıklamaktadır.

İlk çocukluk dönemi din eğitimi ve ailenin din eğitime etkisi çalışmamızda “Uygulama Becerileri Boyutunda“ öngörülen yeterliklere sahip olma düzeylerini belirlemek amacıyla geliştirilen ölçeğin madde analizleri ve faktör analizi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4. İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi Uygulama Becerileri Boyutu faktör ve Madde Analiz Sonuçları

İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi Uygulama Boyutu	Faktör yük değeri	Madde toplam korelasyonu
Dini bilgiler, sevgi ve güven temeline dayalı bir iletişimle aktarıldığında, bunların çocuk tarafından daha kolay kabul edildiği görülür	,79	,75
Çocuğa dini eğitim vermek, aile için ne kadar önemli bir sorumluluksa, bu eğitimin çocuğun benimseyebileceği bir iletişim sürecinde aktarılması da, o kadar önemli ve beceri gerektiren bir sorumluluktur. ⁶¹¹	,78	,74
Çocuk dini ve ahlaki erdemlere uygun davranışların nasıl olduğunu önündeki modellerden öğrenmektedir.	,77	,74
Ailede dini bilgilerin çocuklara kazandırılmasını olumlu görüyorum	,76	,72

⁶¹¹ Yiğit “Çocuğun Gelişim Özellikleri ve İletişim İlkeleri Doğrultusunda Ailede Din Eğitimi” **Dergi. İlahiyat. Omu.Edu.Tr** (25/01/2018)

İslam'ın eğitim anlayışına göre, insanlar eğitilmek suretiyle iyi haslet ve davranışlar kazanabilirler.	,75	,72
Çocuğun bu dönemde dini açıdan bir sorumluluğu yoksa da, aile onu en iyi şekilde yetiştirmekten sorumludur.	,74	,70
Çocuk eğitiminde davranışlarımız sözlerimizden daha etkilidir.	,73	,68
İçerisinde dini motifler bulunan ninniler ve cümleler, çocuğun ileriki dönemlerinde din eğitimi açısından olumlu sonuçlar doğurur.	,73	,69
Çocuk büyüklerin duasına, namazına orucuna katılarak onları taklit eder.	,73	,68
Çocuk ahlakı kendisine model aldığı kişiler yoluyla öğrenir.	,72	,68
Ebeveynin ileteceği dini içerikli mesajın, olumlu bir şekilde karşılanması, onun çocuğa olan sevgisini, sözel ve sözel olmayan iletilerle ifade etmesine bağlıdır.	,71	,67
Ailedeki fertlerin her türlü dini davranışlar, kullandıkları dini içerikli sözler ve yaptıkları ibadetler, çocuğun şahsında derin izler bırakır.	,71	,67

Okul öncesi çağıdaki çocuklar büyükleri gözleyerek onların davranışlarını doğruluk ve yanlışlık yargısında bulunmaksızın benimserler. ⁶¹²	,69	,65
Okulöncesi dönemde çocukların davranışları anne babaların onları yönlendirmeleri sayesinde gerçekleşir.	,68	,64
Aile ortamında çocukların en çok ihtiyaç duyduğu şey sevgi ve şefkattir.	,65	,60
Çocuk eğitiminde en yakın model, erkek çocuklar için baba, kız çocuklar için ise annedir.	,59	,54

Cronbach's Alpha: ,943

Açıkladığı Varyans:53,067

Tablo 4'te ebeveynlerin İlk çocukluk dönemi din eğitimi ebeveyn etkisinin “Uygulama Becerileri Boyutunun” tutum düzeylerini ölçmeye yönelik geliştirilen ve 17 soru maddesinden oluşan ölçeğin madde ve faktör analizi sonuçları incelendiğinde, maddelerin faktör yük değerlerinin ,59 ile 79 arasında olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak 17 maddenin tamamının 0,5'in üzerinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla faktörün güçlü maddelerden oluştuğu tespit edilmiştir. Faktör yük değerlerine göre ölçek birbirine yakın soru maddelerinden oluşmakta ve “Uygulama Becerileri Boyutu “yeterlikleri olarak tanımlanan yapıyı ölçtüğü görülmektedir.

Her bir yeterlik ifadesinin katılımcıları ayırt etme düzeyini belirlemek için yapılan madde analizi sonuçlarına göre madde toplam korelasyonlarında,54 ile ,75 arasında yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Bu bulguya göre 17 soru maddesi yeterlik bakımından her biri ayırt edici özelliğe sahiptir.

⁶¹² Mustafa Acar, “Allah’a İmanın Ahlaki Boyutu”(Doktor “Yayınlanmamış Doktora Tezi”), Selcuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2012) s.28

Buna göre ölçeğin Cronbach Alpha'sı güvenilirlik sonucu, 93 olarak bulunmuştur. Bu sonuç ölçeğin mükemmel düzeyde güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir. Ölçeğin yüksek düzeyde iç tutarlığa sahip olduğu söylenebilir. Bütün bu bulgulara göre “Uygulama Becerileri Boyutu” yeterli ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir veri toplama aracı olduğunu ortaya koymaktadır.

Ölçeğin bu derece mükemmel geçerlilik ve güvenilirliğe sahip oluşu ölçeklerde yer alan ifadelerin, gerek kendi alanımızda gerekse de başka alanlar da kullanılan tutum ölçeği ifadelerinden uyarlanmış olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

2.4.3. İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi İbadet Yaklaşımı Boyutu

Tablo 5. İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi İbadet Boyutu KMO and Bartlett's Testi Sonuçları

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,94
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	5535,022
	Df	190
	Sig.	,000

Tablo 5 'te görüldüğü gibi, ilk çocukluk dönemi din eğitimi ebeveyn etkisinin “İbadet Yaklaşımı Boyutu” ile ilişkin verilerin yeterliğinin tespit etmek için hesaplanan KMO uyum ölçeği değeri 0,94'tır. KMO değeri 0,7 ve üzeri iyi⁶¹³ kabul edildiğine göre elde ettiğimiz KMO değeri “oldukça iyi” bir seviyededir. Sosyal

⁶¹³Can, SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi, s.303.

bilimlerce belirlenen ölçütlere göre bu puan, elde edilen verilerin yeterliğinin mükemmel yeterlik düzeyinde olduğunu göstermektedir.⁶¹⁴ Ayrıca aynı veriler için hesaplanan Barlett küresellik testi ise 0,001 düzeyinde manidardır($X^2(19)=5535,022$). Bu değerler, ibadet yaklaşımı boyutunda elde edilen verilerin faktör analizine tabi tutulabileceğini göstermektedir.

Bu ölçekteki, İlk çocukluk dönemi din eğitimi ebeveyn etkisinin “İbadet Yaklaşımı boyutunda” tek bir faktörün açıkladığı varyans % 46’dur. Bu boyutta yer alan soru maddeleri ilk çocukluk dönemi din eğitiminde “İbadet Yaklaşımı boyutunun” yaklaşık % 46’sını açıklamaktadır.

İlk çocukluk dönemi din eğitimi ve ebeveyn etkisinin “İbadet Yaklaşımı Boyutunda” öngörülen yeterliklere sahip olma düzeylerini belirlemek için geliştirilen ölçeğin madde analizi ve faktör analizleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 6. İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi İbadet Boyutu faktör ve Madde Analiz Sonuçları

İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi İbadet Boyutu	Faktör yük değeri	Madde toplam korelasyonu
Çocuklarımı yaz aylarında Kuran Kurslarına gönderirim	,78	,73
Çocuklarıma Allah, peygamber, kitaplar, cennet, cehennem, melekler hakkında bilgiler ⁶¹⁵ veririm	,77	,73
Çocuklarıma namaz eğitimi veriyorum	,76	,72

⁶¹⁴ Tavşancıl, Tutumların Ölçülmesi ve SPSS İle Veri Analizi, s.50.

⁶¹⁵ İslam Musayev, “Azerbaycan Ailesinde Dini Hayat ve Din Eğitimi” **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2013 Bursa, Cilt:22, Sayı:1 s.165-177

Her gün beş vakit namazı kılıyorum	,75	,71
Çocuklarımızın namaz kılmasını isterim	,75	,70
Erkek çocuklarımı cuma ve bayram namazlarına götürürüm	,75	,71
Çocuklarımın dini bilgiler almasını isterim	,74	,69
Çocuğumla dinî yerleri ziyarete giderim	,73	,69
Çocuklarımıza kelime-i tevhid ve kelime-i şehadeti ezberletmeliyiz.	,69	,63
Dindarlık bakımından kendimi çok dindar görürüm	,69	,65
Çocuklarıma dua (sofra duası, yolculuk duası gibi)öğretiyorum	,68	,63
Kuran-ı Kerim'i sıklıkla okurum	,64	,62
Dinî yönden eksiklerimi gidermek için Dinî kitap okurum	,64	,59
Çocuklarımın dini bilgilerini Kuran Kursunda almasını isterim	,63	,59
Çocuğuma temel dinî eğitim vermek için gerekli bilgiye sahibim	,63	,59
Çocuklarımızın dini konulardaki sorularını anlayışla karşılarım	,60	,55
Çocuğum namaz surelerini ezbere okuyabilir.	,58	,53

Camilerde yapılan programlara katılım	,58	,53
Kuran-ı Kerim'i okumasını biliyorum	,53	,49
Zekât veya sadaka veririm	,53	,47

Cronbach's Alpha: ,935

Açıkladığı Varyans:45,9

Tablo 6'da ebeveynlerin İlk çocukluk dönemi din eğitimi ve ailenin din eğitime etkisi çalışmamızda "İbadet Yaklaşımı" boyutuna yönelik tutum düzeylerini ölçmeye yönelik geliştirilen ve 20 maddeden oluşan ölçeğin faktör ve madde analizi sonuçları incelendiğinde, maddelerin faktör yük değerlerinin, ,53 ile 78 arasında olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak 20 maddenin tamamının 0,5'in üzerinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla faktörün güçlü maddelerden oluştuğu tespit edilmiştir. Faktör yük değerlerine göre ölçek birbiriyle ilişkili maddelerden oluşmakta ve "İbadet Yaklaşımı Boyutu" yeterlikleri olarak tanımlanan yapıyı ölçtüğü görülmektedir.

Her bir yeterlik ifadesinin katılımcıları ayırt etme düzeyini belirlemek için yapılan madde analizi sonuçlarına göre madde toplam korelasyonlarının, 47 ile ,73 aralığında yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Bu bulguya göre 20 yeterlik ifadesinin herbiri ayırt edici özelliğe sahiptir.

Buna göre ölçeğin Cronbach Alpha'sı yani güvenilirlik katsayısı,94 olarak bulunmuştur. Bu değer ölçeğin mükemmel düzeyde güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir. Ölçeğin yüksek düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğu söylenebilir. Bütün bu bulgulara göre "İbadet Yaklaşımı Boyutu" yeterlik ölçeğinin geçerliliği ve güvenilirliği uygun bir veri toplama aracı olduğunu ortaya koymaktadır.

Ölçeğin bu derece mükemmel geçerlilik ve güvenilirliğe sahip oluşu ölçeklerde yer alan ifadelerin, gerek kendi alanımızda gerekse de başka alanlar da kullanılan tutum ölçeği ifadelerinden uyarlanmış olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

2.4.4. İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi Öğrenme Becerileri Boyutu

Tablo 7. İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi Öğrenme Becerileri Boyutu KMO and Bartlett's Testi sonuçları

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,91
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	2237,000
	Df	45
	Sig.	,000

Tablo 7’de görüldüğü gibi, İlk çocukluk dönemi din eğitimi ve ailenin din eğitime etkisi çalışmamızda “öğrenme becerileri boyutu” ile ilişkin verilerin yeterliğinin tespit edilmesi için hesaplanan KMO uyum ölçeği değeri 0,91 ’dir. KMO değeri 0,7 ve üzeri iyi⁶¹⁶ kabul edildiğine göre elde ettiğimiz KMO değeri “oldukça iyi” bir seviyededir. Sosyal bilimlere ölçütlerine göre bu puan, elde edilen verilerin yeterliğinin mükemmel yeterlik düzeyinde olduğunu göstermektedir⁶¹⁷. Ayrıca aynı veriler için hesaplanan Barlett küresellik testi ise 0,001 düzeyinde manidardır. ($X^2(45)= 2237,000$). Bu değerler, öğrenme becerileri boyutunda elde edilen verilerin faktör analizine tabi tutulabileceğini göstermektedir.

Bu ölçekteki, İlk çocukluk dönemi din eğitimi ve ailenin din eğitime etkisi çalışmamızda “Öğrenme Becerileri boyutunda” tek bir faktörün açıkladığı varyans %50,636’dır. Bu boyutta yer alan soru maddeleri “İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi Öğrenme Becerileri” boyutunun yaklaşık % 51’ini açıklamaktadır. İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi ve Ebeveyn Etkisinin “Öğrenme Becerileri Boyutunda“

⁶¹⁶Can, **SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi**, s.303.

⁶¹⁷ Tavşancıl, **Tutumların Ölçülmesi ve SPSS İle Veri Analizi**, s.50.

öngörülen yeterliklere sahip olma düzeylerini değerlendirmek için geliştirilen ölçeğin madde analizi ve faktör analizi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 8. İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi Öğrenme Becerileri Boyutu faktör ve Madde Analiz sonuçları

İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi Öğrenme Becerileri Boyutu	Faktör Yük Değeri	Madde Toplam Korelasyonu
Ebeveyn tarafından açıklanmak üzere çocuğun sorduğu dini sorulara verilen doyurucu cevaplar, çocukta dini yaşayışın uyanışına yardımcı olur.	,82	,76
Gelenekler, değerlerin korunmasına, yaşatılmasına, yeni kuşakların bu değerlerle yetiştirilmesine yönelik pratik sonuçlar açısından çok önemlidir	,77	,70
Dini açıdan çocuklar kullandıkları ya da işittikleri dini kelimelerin gerçek manalarını bilmeseler bile, daha ilk yıllarda geniş bir dini kelime haznesine sahip olabilirler.	,73	,64
Bütün dinler, çocuğun eğitimini önemserse de, İslamiyet, çocuğun Allah'a kulluk ve ibadet bilinci içinde yetiştirilmesi konusunda en büyük sorumluluğu, aileye yüklemiştir.	,72	,64

Karakterin 2/3'ü altı yaşına gelinceye kadar teşekkül etmektedir. ⁶¹⁸	,69	,61
Çocuklara iyi ile kötü, sorumluluk ile sorumsuzluk hakkında açık ve tam bilgiler verip bunlar hakkında fikirler oluşturulmalıdır.	,69	,60
Sevgiden yoksun bir din eğitimi çocukların dini reddetmesine ve ona karşı gelmesine bile neden olabilir.	,68	,60
Çok sık azarlanan ve engellenen çocukta suçluluk duygusu gelişmektedir.	,65	,56
3 ve 4 yaşındaki çocuklar Allah'ı bir insan şeklinde tasavvur ederler.	,60	,51

Cronbach'sAlpha: ,887

Açıkladığı Varyans: 50,636

Tablo 8'de ebeveynlerin İlk çocukluk dönemi din eğitimi ve ailenin din eğitime etkisi çalışmamızda “Öğrenme Becerileri Boyutuna” yönelik tutum düzeylerini ölçmeye yönelik geliştirilen ve 10 soru maddesinden oluşan ölçeğin madde ve faktör analizi sonuçları değerlendirildiğinde, maddelerin faktör yük değerlerinin ,60 ile ,82 arasında olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak 10 maddenin tamamının 0,5'in üzerinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla faktörün güçlü maddelerden oluştuğu tespit edilmiştir. Faktör yük değerlerine göre ölçek birbirine yakın maddelerden oluşmakta ve “Öğrenme Becerileri boyutu” yeterlikleri olarak tanımlanan yapıyı ölçtüğü görülmektedir.

⁶¹⁸ Muammer Bozer, “Din Eğitimi Açısından 0-12 Yaş Arası Çocuklarda Cinsel Tutum ve Davranış Eğitimi”(Yüksek Lisans “Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi”), Selcuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009) s.28

Her bir yeterlik ifadesinin katılımcıları ayırt etme düzeyini belirlemek için yapılan madde analizi sonuçlarına göre madde toplam korelasyonlarında, 51 ile 76 arasında yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bu bulguya göre 10 yeterlik ifadesinin her birinin ayırt edici özelliğe sahiptir.

Buna göre ölçeğin Cronbach Alpha'sı güvenilirlik katsayısı, 89 olarak tespit edilmiştir. Bu değer ölçeğin mükemmel düzeyde güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir. Ölçeğin yüksek düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğu söylenebilir. Bütün bu bulgulara göre “Öğrenme Becerileri Boyutu” yeterlik ölçeğinin geçerliliği ve güvenilirliği uygun bir veri toplama aracı olduğunu göstermektedir.

Ölçeğin bu derece mükemmel geçerlilik ve güvenilirliğe sahip oluşu ölçeklerde yer alan ifadelerin, gerek kendi alanımızda gerekse de başka alanlar da kullanılan tutum ölçeği ifadelerinden uyarlanmış olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR ve YORUMLAR

3.1. EBEVEYNLERİN İÇERİK, UYGULAMA BECERİLERİ, İBADET YAKLAŞIMI VE ÖĞRENME BECERİLERİ BOYUTUNDAKİ YÖNELİMLERİNİN DİN EĞİTİMİ ALMA DURUMU DEĞİŞKENİ AÇISINDAN İNCELENMESİ VE EBEVEYNLERİN DİN EĞİTİMİ ALMA DURUMUNA GÖRE T-TESTİ SONUÇLARI

Tablo 9. Ebeveynlerin Herhangi Bir Kurumda Din Eğitimi Alıp-Almama Durumuna Göre Betimsel İstatistikler Tablosu

Boyutlar	Araştırmaya Katılanların Herhangi bir Kurumda Din Eğitimi Alıp Almadığı	N	Ortalama	Standart sapma	Sh
Uygulama Becerileri Ortalama	Evet	183	4,28	,65376	,04833
	Hayır	316	4,27	,52703	,02965
İbadet Yaklaşımı Becerileri Ortalama	Evet	183	3,97	,77850	,05755
	Hayır	316	3,85	,63476	,03571
İçerik Becerileri Ortalama	Evet	183	4,24	,66671	,04928
	Hayır	316	4,17	,53159	,02990
Öğrenme Becerileri Ortalama	Evet	183	4,19	,64744	,04786
	Hayır	316	4,15	,55969	,03148

Din eğitimi alıp-almama durumuna göre betimsel istatistikler tablosu oluşturuldu. Ebeveynlerin dört alt beceri boyutunda din eğitimi alıp-almama ortalama ortaya çıkarıldı.

Tablo 9.1. Herhangi bir Kurumda Din Eğitimi Alıp- Almama Durumuna Göre T-Testi Sonuçları

Boyutlar	Gruplar	N	Ortalama	Standart Sapma	t	Sd	P
Uygulama Becerileri Ortalama	Evet	183	4,28	,65	,21	497	,83
	Hayır	316	4,27	,53			
İbadet Yaklaşımı Becerileri Ortalama	Evet	183	3,97	,78	1,8	497	,08
	Hayır	316	3,85	,63			
İçerik Becerileri Ortalama	Evet	183	4,24	,67	1,2	497	,23
	Hayır	316	4,17	,53			
Öğrenme Becerileri Ortalama	Evet	183	4,19	,65	,61	497	,54
	Hayır	316	4,15	,56			

Tablo 9.1’de araştırmamıza katılan ebeveynlerin “Uygulama Becerileri Boyutu” toplam puanları ebeveynlerin din eğitimi alma durumuna göre t-testi sonuçları verilmiştir. Bu bulgular ışığında araştırmaya katılan ebeveynlerin “Uygulama Becerileri boyutunda” toplam puanları ile din eğitimi alma durumu

arasında anlamlı düzeyde bir fark yoktur. $[t(497)=,21, p>.05]$. Din eğitimi alan ebeveynlerin “Uygulama Becerileri Boyutu” ölçeği puan ortalaması 4,28 iken yararlanmayan ebeveynlerin “Uygulama Becerileri Boyutu” ölçeği puan ortalaması 4,27’dir.

Tablo 9.1’de araştırmamıza katılan ebeveynlerin “İbadet Becerileri Boyutu” toplam puanları ebeveynlerin din eğitimi alma durumuna göre t-testi sonuçları verilmiştir. Bu bulgular ışığında, araştırmaya katılan ebeveynlerin “İbadet Becerileri Boyutunda” toplam puanları ve din eğitimi alma durumu arasında anlamlı düzeyde bir fark yoktur. $[t(497)= 1,8, p>.05]$. Din eğitimi alan ebeveynlerin “İbadet Becerileri Boyutu” ölçeği puan ortalaması 3,97 iken yararlanmayan ebeveynlerin “İbadet Becerileri Boyutu” ölçeği puan ortalaması 3,85’tir.

Tablo 9.1’de araştırmamıza katılan ebeveynlerin “İçerik Becerileri Boyutu” toplam puanları ebeveynlerin din eğitimi alma durumuna göre t-testi sonuçları verilmiştir. Bu bulgular ışığında, araştırmaya katılan ebeveynlerin “İçerik Becerileri Boyutunda” toplam puanları ve din eğitimi alma durumu arasında anlamlı düzeyde bir fark yoktur. $[t(497)= 1,2, p>.05]$. Din eğitimi alan ebeveynlerin “İçerik Becerileri Boyutu” ölçeği puan ortalaması 4,24 iken yararlanmayan ebeveynlerin “İçerik Becerileri Boyutu” ölçeği puan ortalaması 4,17’dir.

Tablo 9.1’de araştırmamıza katılan ebeveynlerin “Öğrenme Becerileri Boyutu” toplam puanları ebeveynlerin din eğitimi alma durumuna göre t-testi sonuçları verilmiştir. Bu bulgular ışığında, araştırmaya katılan ebeveynlerin “Öğrenme Becerileri Boyutunda” toplam puanları ve din eğitimi alma durumu arasında anlamlı düzeyde bir fark yoktur. $[t(497)=,61, p>.05]$. Din eğitimi alan ebeveynlerin “Öğrenme Becerileri Boyutu” ölçeği puan ortalaması 4,19 iken yararlanmayan ebeveynlerin “Öğrenme Becerileri Boyutu” ölçeği puan ortalaması 4,15’dir.

3.2. EBEVEYNLERİN İÇERİK, UYGULAMA BECERİLERİ, İBADET YAKLAŞIMI VE ÖĞRENME BECERİLERİ BOYUTUNDAKİ YÖNELİMLERİNİN CİNSİYET DEĞİŞKENİ AÇISINDAN İNCELENMESİ VE EBEVEYNLERİN DÖRT BOYUTA İLİŞKİN PUANLARININ CİNSİYET DURUMUNA GÖRE T-TESTİ SONUÇLARI

Tablo 10. Ebeveynlerin Dört Alt Beceri Boyutu Puanlarının Cinsiyete Göre Betimsel İstatistik Tablosu

Ebeveynlerin dört alt beceri boyutu puanlarının cinsiyete göre betimsel istatistik tablosu oluşturuldu.

Boyutlar	Araştırmaya Katılanların Cinsiyeti	N	Ortalama	Standart sapma	Sh
Uygulama Becerileri Ortalama	Erkek	209	4,29	,57929	,04007
	Kadın	291	4,26	,57477	,03369
İbadet Yaklaşımı Becerileri Ortalama	Erkek	209	4	,67958	,04701
	Kadın	291	3,84	,69792	,04091
İçerik Becerileri Ortalama	Erkek	209	4,21	,62321	,04311
	Kadın	291	4,20	,55630	,03261
Öğrenme Becerileri Ortalama	Erkek	209	4,15	,63630	,04401
	Kadın	291	4,20	,55969	,03281

Tablo 10.1. Ebeveynlerin Dört Alt Boyut Becerileri Puanlarının Cinsiyet Göre T-Testi Sonuçları

Boyutlar	Gruplar	N	Ortalama	Standart sapma	t	Sd	P
Uygulama Becerileri Ortalama	Erkek	209	4,29	,58	,52	498	,61
	Kadın	291	4,26	,57			
İbadet Yaklaşımı Becerileri Ortalama	Erkek	209	3,96	,68	1,8	498	,07
	Kadın	291	3,84	,70			
İçerik Becerileri Ortalama	Erkek	209	4,21	,62	,72	498	,47
	Kadın	291	4,18	,56			
Öğrenme Becerileri Ortalama	Erkek	209	4,14	,64	-,58	498	,56
	Kadın	291	4,18	,56			

Tablo 10.1’de araştırmamıza katılan ebeveynlerin “Uygulama Becerileri boyutu” toplam puanları ebeveynlerin cinsiyetlerine göre t-testi sonuçları yukarıdaki verilmiştir. Bu bulgulara göre, ebeveynlerin “Uygulama Becerileri boyutu” toplam puanları ve cinsiyetleri arasında anlamlı düzeyde bir fark yoktur. $[t(498)=,52, p>.05]$. Erkek ebeveynlerin “Uygulama Becerileri” boyutu  l eği puan ortalaması 4,29 iken, bayan ebeveynlerin “Uygulama Becerileri” boyutu  l eği puan ortalaması 4,26’dır.

Tablo 10.1’de araştırmamıza katılan ebeveynlerin “İbadet Becerileri Boyutu” toplam puanları ebeveynlerin cinsiyetlerine göre t-testi sonuçları verilmiştir. Bu bulgulara göre, ebeveynlerin “İbadet Becerileri boyutunda” toplam puanları ve cinsiyetleri arasında anlamlı düzeyde bir fark yoktur. $[t(498)= 1,8, p>.05]$. Erkek ebeveynlerin “İbadet Becerileri boyutu”  l eği puan ortalaması 3,96 iken bayan ebeveynlerin “İbadet Becerileri boyutu”  l eği puan ortalaması 3,84’dır.

Tablo 10.1’de araştırmamıza katılan ebeveynlerin “İçerik Becerileri boyutu” toplam puanları ebeveynlerin cinsiyetlerine göre t-testi sonuçları tablo 10.1’de verilmiştir. Bu bulgulara göre, ebeveynlerin “İçerik Beceriler boyutunda” toplam puanları ve cinsiyetleri arasında anlamlı düzeyde bir fark yoktur. $[t(498)=,72, p>.05]$. Erkek ebeveynlerin “İçerik Becerileri Boyutu”  l eği puan ortalaması 4,21 iken bayan ebeveynlerin “İçerik Becerileri Boyutu”  l eği puan ortalaması 4,18’dır.

Tablo 10.1’de araştırmamıza katılan ebeveynlerin “ ğrenme Becerileri Boyutu” toplam puanları ebeveynlerin cinsiyetlerine göre t-testi sonuçları tablo 10.1’de verilmiştir. Bu bulgulara göre, ebeveynlerin “ ğrenme Becerileri Boyutunda” toplam puanları ve cinsiyetleri arasında anlamlı düzeyde bir fark vardır. $[t(498)=,56, p<.05]$. Erkek ebeveynlerin “ ğrenme Becerileri Boyutu”  l eği puan ortalaması 4,14 iken bayan ebeveynlerin “ ğrenme Becerileri Boyutu”  l eği puan ortalaması 4,18’dır.

Bu bulgular cinsiyet faktörünün ebeveynlerin dört alt boyut becerileri yeterliklerinde anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir. Ebeveynlerin cinsiyetinin etkili bir faktör olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

**3.3. EBEVEYNLERİN İÇERİK, UYGULAMA BECERİLERİ, İBADET
YAKLAŞIMI VE ÖĞRENME BECERİLERİ BOYUTUNDAKİ
YÖNELİMLERİNİN, YAŞ DEĞİŞKENİ AÇISINDAN İNCELENMESİ**

Tablo 11. Yaş Aralığı Değişkenine Göre Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları

Boyutlar	Grup	Yaş Grubu	N	Sıra Ortalaması	X ²	Sd	P	U
İçerik Becerileri Ortalama	A	21-30	98	237,37	7,6	4	,11	—
	B	31-40	271	265,88				
	C	41-50	105	227,04				
	D	51-60	19	247,58				
	E	61 ve yukarısı	7	198,86				
		Total	500					
Uygulama Becerileri Ortalama	A	21-30	98	231,96	10,4	4	,04*	B-A B-C
	B	31-40	271	268,49				
	C	41-50	105	220,81				
	D	51-60	19	257,55				
	E	61 ve yukarısı	7	239,71				
		Total	500					

İbadet Yaklaşımı Becerileri Ortalama	A	21-30	98	234,95	3,2	4	,53	—
	B	31-40	271	260,71				
	C	41-50	105	238,84				
	D	51-60	19	252,32				
	E	61 ve yukarısı	7	242,93				
		Toplam	500					
Öğrenme Becerileri Ortalama	A	21-30	98	230,06	6,4	4	,17	—
	B	31-40	271	264,38				
	C	41-50	105	232,25				
	D	51-60	19	262,79				
	E	61 ve yukarısı	7	239,64				
		Toplam	500					

* $p < ,05$

Tablo 11’de ebeveynler dört boyutta incelendiğinde, $p < ,05$ bulgusunun ışığında yaş değişkeni açısından uygulama becerileri boyutunda anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Fakat ibadet yaklaşımı, içerik boyutu, öğrenme becerileri boyutlarında ise $p > ,05$ bulgusu ışığında sınıf düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı bir düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir.

Anlamlı farklılaşmanın olduğu uygulama becerileri boyutunda yaş gruplarının sıra ortalamaları dikkate alındığında, 31-40 (A) yaşa aralığı grup en yüksek puanı, 41-50 (C) yaş aralığı ise en düşük puan aldıkları görülmektedir. Sadece uygulama becerileri boyutunda anlamlılık olduğundan bu boyutta gruplar

arası Mann-Whitney U Testi yapılmıştır. Farkın hangi değişken gruplarından kaynaklandığını belirlemek amacıyla uygulama becerileri boyutunda ikili gruplar arasında yapılan Mann Whitney U Testinin sonuçlarına göre; 21-30 (A) ile 31-40 (B) yaş aralığındaki grupta anlamlı bir farklılaşma ile 31-40 (B) ile 41-50 (C) yaş aralığındaki grupta anlamlı bir farklılaşma olduğu sonucuna varılmıştır. Buna göre 31-40 yaş (B) grubundaki ebeveynlerin, diğer yaş gruplarındaki (A grubu, C grubu, D grubu, E grubu) uygulama becerileri boyutunda daha çok duyarlı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 11'deki bulgular incelendiğinde, 21-30 (A.grubu) ile 31-40 (B.grubu) yaş aralığındaki grupta anlamlı bir farklılaşma olup olmadığı incelendiğinde farklılık doğuracak bir faktör olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda istatistiksel olarak [$U=113,000$; $P<,05$] anlamlı düzeyde bir farklılık olduğu görülmektedir.

Tablo 11'deki bulgular incelendiğinde, 31-40 (B Grubu) ile 41-50 (C Grubu) yaş aralığındaki gruplarda anlamlı bir farklılaşma olup olmadığı incelendiğinde farklılık doğuracak bir faktör olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda istatistiksel olarak [$U=1154$; $P<,05$] anlamlı düzeyde bir farklılık olduğu görülmektedir.

Bu bulguya göre, yaş gruplarının yükselmesi uygulama becerileri boyutunda duyarlılığını olumsuz yönde etkilediği şeklinde yorumlanabilir.

3.4.EBEVEYNLERİN İÇERİK, UYGULAMA BECERİLERİ, İBADET YAKLAŞIMI VE ÖĞRENME BECERİLERİ BOYUTUNDAKİ YÖNELİMLERİNİN, ÖĞRENİM DURUMU DEĞİŞKENİ AÇISINDAN İNCELENMESİ VE ÖĞRENİM DURUMUNA GÖRE ANOVA TESTİ SONUÇLARI

Tablo 12. Dört Alt Boyut Beceri Puanlarının Öğrenim Durumu Değişkenine Göre Anlamlı Bir Farkın Olup Olmadığını Belirlemek için yapılan Anova Test Analizi Sonuçları

ANOVA							
Boyutlar	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	Sig.	Anlamlı fark
İçerik Becerileri Ortalama	Gruplar Arası	,425	4	,106	,309	,87	—
	Grup İçi	170,29	495	,344			
	Toplam	170,71	499				
Uygulama Becerileri Ortalama	Gruplar Arası	,220	4	,055	,164	,96	—
	Grup İçi	165,47	495	,334			
	Toplam	165,70	499				
İbadet Yaklaşımı Becerileri Ortalama	Gruplar Arası	8,274	4	2,069	4,44	,002	A-C,D,E C-A, D-A, E-A,
	Grup İçi	230,623	495	,466			
	Toplam	238,897	499				

Öğrenme Becerileri Ortalama	Gruplar Arası	2,499	4	,625	1,80	,130	E-A,B,D,
	Grup İçi	172,677	495	,349			
	Toplam	175,176	499				

Tablo 12.1. Dört Alt Boyut Beceri Puanlarının Öğrenim Durumu Değişkenine Göre Anlamlı Bir Farkın Olup Olmadığını Belirlemek İçin Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi(Anova) Sonuçları

Boyutlar	Öğrenim Durumu	N	Ortalama
İçerik Becerileri Ortalama	Lisans	167	4,20
	Yüksekokul	40	4,11
	Lise	100	4,18
	İlköğretim	138	4,19
	Okur-Yazar	55	4,24
	Toplam	500	4,19
Uygulama Becerileri Ortalama	Lisans	167	4,30
	Yüksekokul	40	4,25
	Lise	100	4,25
	İlköğretim	138	4,30
	Okur-Yazar	55	4,28
	Toplam	500	4,27

İbadet Yaklaşımı Becerileri Ortalama	A	Lisans	167	3,72
	B	Yüksekokul	40	3,88
	C	Lise	100	4,04
	D	İlköğretim	138	3,96
	E	Okur-Yazar	55	3,99
		Toplam	500	3,89
Öğrenme Becerileri Ortalama	A	Lisans	167	4,13
	B	Yüksekokul	40	4,11
	C	Lise	100	4,19
	D	İlköğretim	138	4,13
	E	Okur-Yazar	55	4,35
		Toplam	500	4,16

Tablo 12'deki bulgular incelendiğinde ebeveynlerin içerik becerileri boyutunda anlamlı bir düzeyde farklılaşmanın olup-olmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden tek yönlü varyans analizi (Anova) kullanılmıştır. Varyans analizi sonucunda $F(4, 495) = ,309$ ($p>0,05$) olduğundan anlamlı düzeyde farklılık bulunmamıştır. Tablo 12'deki bulgulara göre ebeveynlerin gruplandırıldıkları öğrenim düzeyine göre içerik becerileri boyutunda anlamlı bir fark

bulunmamaktadır. Bu durum öğrenim düzeyinin, ebeveynin “İçerik Becerileri Boyutu” yeterliklerinde farklı etkilere sahip olmadığını göstermektedir.

Tablo 12’deki bulgular incelendiğinde ebeveynlerin uygulama becerileri boyutunda anlamlı bir düzeyde farklılaşmanın olup-olmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden tek yönlü varyans analizi (Anova) kullanılmıştır. Varyans analizi sonucunda $F(4, 495) = ,164$ ($p>0,05$) olduğundan anlamlı düzeyde farklılık bulunmamıştır. Tablo 12’deki bulgulara göre ebeveynlerin gruplandırıldıkları öğrenim düzeyine göre uygulama becerileri boyutunda anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Bu bulgu öğrenim düzeyinin, ebeveynin “Uygulama Becerileri Boyutu” yeterliklerinde farklı etkilere sahip olmadığını göstermektedir.

Tablo 12.1’deki bulgular incelendiğinde gruplandıkları öğrenim düzeylerine göre ibadet becerileri düzeyleri karşılaştırıldığında, en yüksek ortalamanın lise düzeyinde mezun olan ebeveynler ($X = 4,04$) ait olduğu görülmektedir. Bunu okur-yazar düzeyinde olan ebeveynler ($X = 3,99$) ve ilköğretim düzeyinde olan ebeveynler ($X = 3,96$), yüksekokul düzeyinde olan ebeveynler ($X = 3,88$) izlemekte ve en düşük ortalama ise lisans düzeyinde olan ebeveynlerde ($X = 3,72$) görülmüştür.

Tablo 12’deki bulgular incelendiğinde ebeveynlerin ibadet becerileri boyutunda anlamlı bir düzeyde farklılaşmanın olup-olmadığını test etmek amacıyla istatistiksel tek yönlü varyans analizi (Anova) kullanılmıştır. Varyans analizi sonucunda $F(4, 495) = 4,440$ ($p < 0,05$) olduğundan anlamlı farklılık bulunmuştur. Farklılığın kaynağını bulmak için yapılan LSD Post-Hoc çoklu karşılaştırma testi yapılmış. Elde edilen bulgulara göre lise düzeyinde mezun olan ($X = 4,04$) ebeveynlerin, “İbadet Becerileri” boyutundaki yeterliliklere sahip olma düzeylerinin lisans düzeyinde olan ($X = 3,72$) ebeveynlere göre daha yüksek düzeyde sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 12.1’deki bulgular incelendiğinde ilköğretim düzeyinde olan ($X = 3,96$) ebeveynlerin “İbadet Becerileri” boyutundaki yeterliliklere sahip olma düzeylerinin lisans düzeyinde olan ($X = 3,72$) ebeveynlere göre daha yüksek düzeyde sahip

oldukları görülmektedir. Okur-yazar düzeyinde olan ($X = 3,99$) ebeveynlerin “İbadet Becerileri” boyutundaki yeterliliklere sahip olma düzeylerinin lisans düzeyinde olan ($X = 3,72$) ebeveynlere göre daha yüksek düzeyde sahip oldukları görülmektedir. Lisans düzeyinde olan ebeveynler ($X = 3,72$), “İbadet Becerileri” boyutundaki yeterliliklere sahip olma düzeylerinin lise düzeyinde mezun olan ($X = 4,04$) ebeveynlerden, okur-yazar düzeyinde olan ($X = 3,99$) ebeveynlerden ve ilköğretim düzeyinde olan ($X = 3,96$) ebeveynlerden daha düşük olduğu görülmektedir. Ebeveynlerin gruplandırıldıkları öğrenim düzeyine göre ibadet becerileri boyutunda anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu bulgu mezun olma düzeyinin, ebeveynin “İbadet becerileri boyutu” yeterliklerinde farklı etkilere sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 12.1’deki bulgular incelendiğinde gruplandıkları öğrenim düzeylerine göre öğrenme becerileri düzeyleri karşılaştırıldığında, en yüksek ortalamanın okur-yazar düzeyinde olan ebeveynler ($X = 4,35$) ait olduğu görülmektedir. Lise düzeyinde mezun olan ebeveynler ($X = 4,19$) bunu lisans düzeyinde olan ebeveynlerde ($X = 4,13$), ve ilköğretim düzeyinde olan ebeveynler ($X = 4,13$), izlemekte ve en düşük ortalama ise Yüksekokul düzeyinde olan ebeveynler ($X = 4,11$) görülmüştür.

Tablo 12’deki bulgular incelendiğinde ebeveynlerin öğrenme becerileri boyutunda anlamlı bir düzeyde farklılaşmanın olup-olmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden tek yönlü varyans analizi (Anova) kullanılmıştır. Varyans analizi sonucunda $F(4, 495) = 4,440$ ($p < 0,05$) olduğundan anlamlı farklılık bulunmuştur. Farklılığın kaynağını bulmak için LSD Post-Hoc çoklu karşılaştırma testi yapılmış. Elde edilen bulgulara göre lisans düzeyinde olan ($X = 4,13$) ebeveynlerin, “Öğrenme Becerileri” boyutundaki yeterliliklere sahip olma düzeylerinin okur-yazar düzeyinde olan ($X = 4,35$) ebeveynlere göre daha düşük düzeyde sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 12.1’deki bulgular incelendiğinde yüksekokul düzeyinde olan ($X = 4,11$) ebeveynlerin “Öğrenme Becerileri” boyutundaki yeterliliklere sahip olma

düzeylerinin okur-yazar düzeyinde olan ($X = 4,35$) ebeveynlere göre daha düşük düzeyde sahip oldukları görülmektedir. İlköğretim düzeyinde olan ($X = 4,13$), ebeveynlerin “Öğrenme Becerileri” boyutundaki yeterliliklere sahip olma düzeylerinin okur-yazar düzeyinde olan ($X = 4,35$) ebeveynlere göre daha düşük düzeyde sahip oldukları görülmektedir. Okur-yazar düzeyinde olan ($X = 4,35$) ebeveynlerin “Öğrenme Becerileri” boyutundaki yeterliliklere sahip olma düzeylerinin lisans düzeyinde olan ($X = 4,13$) ebeveynlerden ve İlköğretim düzeyinde olan ($X = 4,13$) ebeveynlerden ve Yüksekokul düzeyinde olan ($X = 4,11$) ebeveynlerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Ebeveynlerin gruplandırıldıkları öğrenim düzeyine göre Öğrenme becerileri boyutunda anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu bulgu öğrenim düzeyinin, ebeveynin “Öğrenme Becerileri” boyutu yeterliklerinde farklı etkilere sahip olduğunu göstermektedir.

3.5. EBEVEYNLERİN İÇERİK, UYGULAMA BECERİLERİ, İBADET YAKLAŞIMI VE ÖĞRENME BECERİLERİ BOYUTUNDAKİ YÖNELİMLERİNİN, MESLEK DEĞİŞKENİ AÇISINDAN İNCELENMESİ VE MESLEK DEĞİŞKENİNE GÖRE ANOVA TESTİ SONUÇLARI

Tablo 13. Dört Alt Boyut Becerileri Puanlarının Meslek Durumu Değişkenine Göre Anlamlı Bir Farkın Olup Olmadığını Belirlemek İçin Betimleyici Bilgiler Tablosu

Boyutlar	Meslek		N	Ortalama
Uygulama Becerileri Ortalama	A	Memur	184	4,23
	B	İşçi	54	4,38
	C	Ev Hanımı	183	4,31
	D	Esnaf	42	4,38
	E	Diğer	37	4,03
	Toplam		500	4,27
Öğrenme Becerileri Ortalama	A	Memur	184	4,08
	B	İşçi	54	4,28
	C	Ev Hanımı	183	4,25
	D	Esnaf	42	4,18
	E	Diğer	37	3,97
	Toplam		500	4,16

İbadet Yaklaşımı Becerileri Ortalama	A	Memur	184	3,72
	B	İşçi	54	4,04
	C	Ev Hanımı	183	3,97
	D	Esnaf	42	4,18
	E	Diğer	37	3,76
	Toplam		500	3,89
İçerik Becerileri Ortalama	A	Memur	184	4,15
	B	İşçi	54	4,34
	C	Ev Hanımı	183	4,23
	D	Esnaf	42	4,28
	E	Diğer	37	3,87
	Toplam		500	4,19

Tablo 13.1. Uygulama Becerileri Puanlarının Meslek Durumu Değişkenine Göre Anlamlı Bir Farkın Olup Olmadığını Belirlemek İçin Anova Tablosu

ANOVA							
Boyutlar	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Sig.	Anlamlı fark
Uygulama Becerileri Ortalama	Gruplar Arası	3,982	4	,996	3,048	,017	B-E,
	Grup İçi	161,709	495	,327			C-E,
	Toplam	165,691	499				D-E, E-B,C,D,
Öğrenme Becerileri Ortalama	Gruplar Arası	4,841	4	1,210	3,517	,008	A-B,C,
	Grup İçi	170,335	495	,344			B-A,E,
	Toplam	175,176	499				C-A,E, E-B,C,
İbadet Becerileri Ortalama	Gruplar Arası	11,938	4	2,985	6,509	,000	A-B,C,D,
	Grup İçi	226,959	495	,459			B-A,
	Toplam	238,897	499				D-A,E, E-D,
İçerik Becerileri Ortalama	Gruplar Arası	5,993	4	1,498	4,502	,001	A-B,E,
	Grup İçi	164,716	495	,333			B-A,E,
	Toplam	170,709	499				C-E, D-E, E-A,B,C,D,

Tablo 13'teki bulgular incelendiğinde gruplandıkları meslek durumlarına göre uygulama becerileri düzeyleri karşılaştırıldığında, en yüksek ortalamanın Esnaf (D Grubu) olan ebeveynler ($X = 4,38$) ait olduğu görülmektedir. Bunu İşçi (B Grubu) olan ebeveynler ($X = 4,38$) ve Ev Hanımı (C Grubu) olan ebeveynler ($X = 4,31$), Memur (A Grubu) olan ebeveynler ($X = 4,23$) izlemekte ve en düşük ortalama ise Diğer (E Grubu) meslek grubundan olan ebeveynlerde ($X = 4,03$) görülmüştür.

Tablo 13.1'deki bulgular incelendiğinde ebeveynlerin uygulama becerileri boyutunda anlamlı bir düzeyde farklılaşmanın olup-olmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden tek yönlü varyans analizi (Anova) kullanılmıştır. Varyans analizi sonucunda $F(4, 495) = 3,048$ ($p < 0,05$) olduğundan anlamlı düzeyde farklılık hesaplanmıştır. Farklılığın kaynağını test etmek için yapılan LSD Post-Hoc çoklu karşılaştırma testi bulgularında göre İşçi (B Grubu) olan ebeveynler ($X = 4,38$), “Uygulama Becerileri” boyutundaki yeterliliklere sahip olma düzeylerinin Diğer (E Grubu) meslek grubundan olan ebeveynlerde ($X = 4,03$), göre daha yüksek düzeyde sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 13'teki bulgular incelendiğinde Ev Hanımı (C Grubu) olan ebeveynlerin ($X = 4,31$), “Uygulama Becerileri” boyutundaki yeterliliklere sahip olma düzeylerinin Diğer (E Grubu) meslek grubundan olan ebeveynlere ($X = 4,03$), göre daha yüksek düzeyde sahip oldukları görülmektedir. Esnaf (D grubu) olan ebeveynler ($X = 4,38$), “Uygulama Becerileri” boyutundaki yeterliliklere sahip olma düzeylerinin Diğer (E Grubu) meslek grubundan olan ebeveynlerde ($X = 4,03$), göre daha yüksek düzeyde sahip oldukları görülmektedir. Diğer (E Grubu) meslek grubundan olan ebeveynlerin ($X = 4,03$), “Uygulama Becerileri” boyutundaki yeterliliklere sahip olma düzeylerinin İşçi (B Grubu) olan olan ebeveynlerden ($X = 4,38$), Ev Hanımı (C Grubu) olan ebeveynlerden ($X = 4,31$), Memur (A Grubu) olan ebeveynler ($X = 4,23$) daha düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 13'teki bulgular incelendiğinde gruplandıkları meslek durumlarına göre öğrenme becerileri düzeyleri karşılaştırıldığında, en yüksek ortalamanın İşçi (B Grubu) olan ebeveynler ($X = 4,29$) ait olduğu görülmektedir. Bunu Ev Hanımı (C

Grubu) olan ebeveynler ($X = 4,25$), Esnaf (D grubu) olan ebeveynler ($X = 4,18$) Memur (A Grubu) olan ebeveynler ($X = 4,08$) izlemekte ve en düşük ortalama ise Diğer (E Grubu) meslek grubundan olan ebeveynlerde ($X = 3,97$) görülmüştür.

Tablo 13.1'deki bulgular incelendiğinde ebeveynlerin uygulama becerileri boyutunda anlamlı bir düzeyde farklılaşmanın olup-olmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden tek yönlü varyans analizi (Anova) kullanılmıştır. Varyans analizi sonucunda $F(4, 495) = 3,517$ ($p < 0,05$) olduğundan anlamlı düzeyde farklılık hesaplanmıştır. Farklılığın kaynağını test etmek için yapılan LSD Post-Hoc çoklu karşılaştırma testi bulgularında göre Memur (A Grubu) olan ebeveynler ($X = 4,08$), “Öğrenme Becerileri” boyutundaki yeterliliklere sahip olma düzeylerinin, İşçi (B Grubu) olan ebeveynlerden ($X = 4,29$) ve Ev Hanımı (C Grubu) olan ebeveynlerden ($X = 4,25$) daha düşük düzeyde sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 13'teki bulgular incelendiğinde Diğer (E Grubu) meslek grubundan olan ebeveynler ($X = 3,97$), “Öğrenme Becerileri” boyutundaki yeterliliklere sahip olma düzeylerinin, İşçi (B Grubu) olan ebeveynlerden ($X = 4,29$) ve Ev Hanımı (C Grubu) olan ebeveynlerden ($X = 4,25$) daha düşük düzeyde sahip oldukları görülmektedir. İşçi (B Grubu) olan ebeveynler ($X = 4,29$), “Öğrenme Becerileri” boyutundaki yeterliliklere sahip olma düzeylerinin, Memur (A Grubu) olan ebeveynler ($X = 4,08$) ve Diğer (E Grubu) meslek grubundan olan ebeveynlerde ($X = 3,97$) göre daha yüksek düzeyde sahip oldukları görülmektedir. Ev Hanımı (C Grubu) olan ebeveynler ($X = 4,25$) “Öğrenme Becerileri” boyutundaki yeterliliklere sahip olma düzeylerinin, Memur (A Grubu) olan ebeveynler ($X = 4,08$) ve Diğer (E Grubu) meslek grubundan olan ebeveynlerde ($X = 3,97$), göre daha yüksek düzeyde sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 13'teki bulgular incelendiğinde gruplandıkları meslek durumlarına göre ibadet becerileri düzeyleri karşılaştırıldığında, en yüksek ortalamanın Esnaf (D grubu) olan ebeveynler ($X = 4,18$) ait olduğu görülmektedir. Bunu İşçi (B Grubu) olan ebeveynler ($X = 4,04$), Ev Hanımı (C Grubu) olan ebeveynler ($X = 3,97$), ve

Diğer (E Grubu) meslek grubundan olan ebeveynlerde ($X = 3,76$) izlemekte ve en düşük ortalama ise Memur (A Grubu) olan ebeveynlerde ($X = 3,72$) görülmüştür.

Tablo 13.1'deki bulgular incelendiğinde ebeveynlerin ibadet becerileri boyutunda anlamlı bir düzeyde farklılaşmanın olup-olmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden tek yönlü varyans analizi (Anova) kullanılmıştır. Varyans analizi sonucunda $F(4, 495) = 6,509$ ($p < 0,05$) olduğundan anlamlı düzeyde farklılık hesaplanmıştır. Farklılığın kaynağını test etmek için yapılan LSD Post-Hoc çoklu karşılaştırma testi bulgularında göre Memur (A Grubu) olan ebeveynler ($X = 3,72$), “İbadet Becerileri” boyutundaki yeterliliklere sahip olma düzeylerinin, İşçi (B Grubu) olan ebeveynler ($X = 4,04$), ve Ev Hanımı (C Grubu) olan ebeveynler ($X = 3,97$), ve Esnaf (D grubu) olan ebeveynler ($X = 4,18$) daha düşük düzeyde sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 13'teki bulgular incelendiğinde Diğer (E Grubu) meslek grubundan olan ebeveynlerde ($X = 3,76$), “İbadet Becerileri” boyutundaki yeterliliklere sahip olma düzeyleri Esnaf (D grubu) olan ebeveynler ($X = 4,18$) daha düşük düzeyde sahip oldukları görülmektedir. İşçi (B Grubu) olan ebeveynler ($X = 4,04$), “İbadet Becerileri” boyutundaki yeterliliklere sahip olma düzeyleri Memur (A Grubu) olan ebeveynler ($X = 3,72$), daha yüksek düzeyde sahip oldukları gözlenmiştir. Ev Hanımı (C Grubu) olan ebeveynler ($X = 3,97$), “İbadet Becerileri” boyutundaki yeterliliklere sahip olma düzeyleri, Memur (A Grubu) olan ebeveynler ($X = 3,72$), daha yüksek düzeyde sahip oldukları gözlenmiştir. Esnaf (D grubu) olan ebeveynler ($X = 4,18$), “İbadet Becerileri” boyutundaki yeterliliklere sahip olma düzeyleri Memur (A Grubu) olan ebeveynler ($X = 3,72$), ve Diğer (E Grubu) meslek grubundan olan ebeveynlerde ($X = 3,76$), daha yüksek düzeyde sahip oldukları görülmektedir

Tablo 13'teki bulgular incelendiğinde gruplandıkları meslek durumlarına göre içerik becerileri düzeyleri karşılaştırıldığında, en yüksek ortalamanın İşçi (B Grubu) olan ebeveynler ($X = 4,34$), ait olduğu görülmektedir. Bunu Esnaf (D grubu) olan ebeveynler ($X = 4,28$), Ev Hanımı (C Grubu) olan ebeveynler ($X = 4,23$), ve Memur (A Grubu) olan ebeveynler olan ebeveynler ($X = 4,16$), izlemekte ve en

düşük ortalama ise Diğer (E Grubu) meslek grubundan olan ebeveynlerde ($X = 3,86$) görülmüştür.

Tablo 13.1'deki bulgular incelendiğinde ebeveynlerin içerik becerileri boyutunda anlamlı bir düzeyde farklılaşmanın olup-olmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden, tek yönlü varyans analizi (Anova) kullanılmıştır. Varyans analizi sonucunda $F(4, 495) = 4,502$ ($p < 0,05$) olduğundan anlamlı düzeyde farklılık hesaplanmıştır. Farklılığın kaynağını test etmek için yapılan LSD Post-Hoc çoklu karşılaştırma testi bulgularında göre Memur (A Grubu) olan ebeveynler olan ebeveynler ($X = 4,16$), “İçerik Becerileri” boyutundaki yeterliliklere sahip olma düzeylerinin, İşçi (B Grubu) olan ebeveynler ($X = 4,34$), daha düşük düzeyde sahip oldukları ve Diğer (E Grubu) meslek grubundan olan ebeveynlerde ($X = 3,86$) daha yüksek düzeyde sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 13'teki bulgular incelendiğinde İşçi (B Grubu) olan ebeveynler ($X = 4,34$), “İçerik Becerileri” boyutundaki yeterliliklere sahip olma düzeylerinin, Memur (A Grubu) olan ebeveynler olan ebeveynler ($X = 4,16$), ve Diğer (E Grubu) meslek grubundan olan ebeveynlerde ($X = 3,86$) daha yüksek düzeyde sahip oldukları görülmektedir. Ev Hanımı (C Grubu) olan ebeveynler ($X = 4,23$), “İçerik Becerileri” boyutundaki yeterliliklere sahip olma düzeylerinin, Diğer (E Grubu) meslek grubundan olan ebeveynlerde ($X = 3,86$) daha yüksek düzeyde sahip oldukları görülmektedir. Esnaf (D grubu) olan ebeveynler ($X = 4,28$), “İçerik Becerileri” boyutundaki yeterliliklere sahip olma düzeylerinin, Diğer (E Grubu) meslek grubundan olan ebeveynlerde ($X = 3,86$) daha yüksek düzeyde sahip oldukları görülmektedir. Diğer (E Grubu) meslek grubundan olan ebeveynlerde ($X = 3,86$) “İçerik Becerileri” boyutundaki yeterliliklere sahip olma düzeylerinin, İşçi (B Grubu) olan ebeveynler ($X = 4,34$), Esnaf (D grubu) olan ebeveynler ($X = 4,28$), Ev Hanımı (C Grubu) olan ebeveynler ($X = 4,23$), ve Memur (A Grubu) olan ebeveynler olan ebeveynler ($X = 4,16$), daha düşük düzeyde sahip oldukları görülmektedir.

Ebeveynlerin gruplandırıldıkları meslek durumuna göre uygulama becerileri, ibadet becerileri, içerik becerileri ve öğrenme becerileri boyutunda, anlamlı bir fark

bulunmuştur. Bu bulgu meslek durumuna göre, ebeveynin “uygulama becerileri, ibadet becerileri, içerik becerileri ve öğrenme becerileri” boyutu yeterliklerinde farklı etkilere sahip olduğunu göstermektedir.

3.6. EBEVEYNLERİN İÇERİK, UYGULAMA BECERİLERİ, İBADET YAKLAŞIMI VE ÖĞRENME BECERİLERİ BOYUTUNDAKİ YÖNELİMLERİ VE İLÇE DURUMU DEĞİŞKENİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Tablo 14. Dört Alt Boyut Becerileri Puanlarının İlçe Durumu Değişkenine Göre Anlamlı Bir Farkın Olup Olmadığını Belirlemek İçin Yapılan Betimleyici Bilgiler Tablosu

Boyut	İlçe		N	Ortalama
İçerik Becerileri Ortalama	A	Bismil	101	4,2426
	B	Bağlar	98	4,1561
	C	Kayapınar	100	4,1335
	D	Yenişehir	100	4,2139
	E	Sur	101	4,2134
	Toplam		500	4,1922
Uygulama Becerileri Ortalama	A	Bismil	101	4,3448
	B	Bağlar	98	4,2173
	C	Kayapınar	100	4,2273
	D	Yenişehir	100	4,2804
	E	Sur	101	4,2823
	Toplam		500	4,2708

Öğrenme Becerileri Ortalama	A	Bismil	101	4,2356
	B	Bağlar	98	4,1676
	C	Kayapınar	100	4,0680
	D	Yenişehir	100	4,1741
	E	Sur	101	4,1673
	Toplam		500	4,1627
İbadet Becerileri Ortalama	A	Bismil	101	3,9225
	B	Bağlar	98	3,9124
	C	Kayapınar	100	3,7678
	D	Yenişehir	100	3,8835
	E	Sur	101	3,9653
	Toplam		500	3,8904

Tablo 14.1. Dört Alt Boyut Becerileri Puanlarının İlçe Durumu Değişkenine Göre Anlamlı Bir Farkın Olup Olmadığını Belirlemek İçin Anova testi Tablosu

ANOVA							
Boyutlar	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Sig.	Anlamlı fark
İçerik Becerileri Ortalama	Gruplar Arası	,820	4	,205	,598	,665	—
	Grup İçi	169,9	495	,343			
	Toplam	170,7	499				
Uygulama Becerileri Ortalama	Gruplar Arası	1,05	4	,261	,786	,535	—
	Grup İçi	164,7	495	,333			
	Toplam	165,69	499				
Öğrenme Becerileri Ortalama	Gruplar Arası	1,452		,363	,034	389	A-C,
	Grup İçi	173,724	495	,351			
	Toplam	175,176	499				
İbadet Becerileri Ortalama	Gruplar Arası	2,226	4	,557	1,164	,326	E-C,
	Grup İçi	236,671	495	,478			
	Toplam	238,897	499				

Tablo 14'teki bulgular incelendiğinde ebeveynlerin gruplandıkları ilçe değişkenine göre “İçerik Becerileri Boyutu” düzeyleri karşılaştırıldığında, en yüksek ortalamanın Bismil İlçesinde ikamet eden ebeveynler ($X = 4,242$) ait olduğu görülmektedir. Bunu Yenişehir İlçesinde ikamet eden ebeveynler ($X = 4,214$), Sur İlçesinde ikamet eden ebeveynler ($X = 4,213$) ve Bağlar İlçesinde ikamet eden ebeveynler ($X = 4,156$) izlemekte ve en düşük ortalama ise Kayapınar İlçesinde ikamet eden ebeveynlerde ($X = 4,133$) görülmüştür.

Tablo 14.1'deki bulgular incelendiğinde ebeveynlerin “İçerik Becerileri Boyutunda” anlamlı bir düzeyde farklılaşmanın olup-olmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden tek yönlü varyans analizi (Anova) kullanılmıştır. Varyans analizi sonucunda $F(4, 495) = ,598$ ($p > 0,05$) olduğundan anlamlı düzeyde farklılık bulunmamıştır. Ebeveynlerin gruplandırıldıkları ilçe değişkenine göre içerik becerileri boyutunda anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Bu bulgu yerleşim yeri değişkenin, ebeveynin “İçerik Becerileri Boyutu” yeterliklerinde farklı etkilere sahip olmadığını göstermektedir.

Tablo 14'teki bulgular incelendiğinde ebeveynlerin gruplandıkları ilçe değişkenine göre “Uygulama Becerileri Boyut” düzeyleri karşılaştırıldığında, en yüksek ortalamanın Bismil ilçesinde ikamet eden ebeveynler ($X = 4,344$) ait olduğu görülmektedir. Bunu Sur ilçesinde ikamet eden ebeveynler ($X = 4,282$), Yenişehir ilçesinde ikamet eden ebeveynler ($X = 4,280$), ve Kayapınar ilçesinde ikamet eden ebeveynlerde ($X = 4,227$) izlemekte ve en düşük ortalama ise Bağlar ilçesinde ikamet eden ebeveynlerde ($X = 4,156$) görülmüştür.

Tablo 14.1'deki bulgular incelendiğinde ebeveynlerin “Uygulama Becerileri Boyutunda” anlamlı bir düzeyde farklılaşmanın olup-olmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden varyans analizi (Anova) kullanılmıştır. Varyans analizi sonucunda $F(4, 495) = ,786$ ($p > 0,05$) olduğundan anlamlı düzeyde farklılık bulunmamıştır. Ebeveynlerin gruplandırıldıkları ilçe değişkenine göre uygulama becerileri boyutunda anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Bu bulgu yerleşim yeri

değişkenin, ebeveynin “Uygulama Becerileri Boyutu” yeterliklerinde farklı etkilere sahip olmadığını göstermektedir.

Tablo 14’teki bulgular incelendiğinde ebeveynlerin gruplandıkları ilçe değişkenine göre “Öğrenme Becerileri Boyutu” düzeyleri karşılaştırıldığında, en yüksek ortalamanın Bismil ilçesinde ikamet eden ebeveynler ($X = 4,235$) ait olduğu görülmektedir. Yenişehir ilçesinde ikamet eden ebeveynler ($X = 4,174$) bunu Bağlar ve Sur ilçesinde ikamet eden ebeveynler ($X = 4,167$), izlemekte ve en düşük ortalama ise Kayapınar ilçesinde ikamet eden ebeveynlerde ($X = 4,068$) görülmüştür.

Tablo 14.1’deki bulgular incelendiğinde ebeveynlerin öğrenme becerileri boyutu anlamlı bir düzeyde farklılaşmanın olup-olmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden tek yönlü varyans analizi (Anova) kullanılmıştır. Varyans analizi sonucunda $F(4, 495) = 1,034$ ($p > 0,05$) olduğundan anlamlı düzeyde farklılık bulunmamıştır. Fakat Bismil ilçesinde ikamet eden ebeveynlerin ($X = 4,235$) “Öğrenme Becerileri” boyutundaki yeterliliklere sahip olma düzeylerinin Kayapınar ilçesinde ikamet eden ebeveynlerden ($X = 4,068$) daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 14’teki bulgular incelendiğinde ebeveynlerin gruplandıkları ilçe değişkenine göre “İbadet Becerileri Boyutu” düzeyleri karşılaştırıldığında, en yüksek ortalamanın Sur ilçesinde ikamet eden ebeveynler ($X = 3,965$), ait olduğu görülmektedir. Bunu Bismil İlçesinde ikamet eden ebeveynler ($X = 3,922$), Bağlar İlçesinde ikamet eden ebeveynler ($X = 3,912$) ve Yenişehir İlçesinde ikamet eden ebeveynler ($X = 3,883$) izlemekte ve en düşük ortalama ise Kayapınar İlçesinde ikamet eden ebeveynlerde ($X = 3,767$) görülmüştür.

Tablo 14.1’deki bulgular incelendiğinde ebeveynlerin ibadet becerileri boyutunda anlamlı bir düzeyde farklılaşmanın olup-olmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden tek yönlü varyans analizi (Anova) kullanılmıştır. Varyans analizi sonucunda $F(4, 495) = 1,164$ ($p > 0,05$) olduğundan anlamlı düzeyde farklılık bulunmamıştır.

3.7. EBEVEYNLERİN İÇERİK BECERİLERİ, UYGULAMA BECERİLERİ, İBADET YAKLAŞIMI BECERİLERİ VE ÖĞRENME BECERİLERİ BOYUTUNDAKİ YÖNELİMLERİ VE ÇOCUK SAYISI DEĞİŞKENİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Tablo 15. Ebeveynlerin İçerik Becerileri Uygulama Becerileri, İbadet Yaklaşımı Becerileri, Öğrenme Becerileri Boyutundaki Yönelimleri ve Çocuk Sayısı Değişkeni Açısından İncelenmesi İçin Yapılan Analiz Tabloları

Boyutlar	Araştırmaya Katılanların çocuk Sayısı	N	Ortalama	Standart sapma	Sh
İçerik Becerileri Ortalama	2 ve altı çocuk sayısı	261	4,1525	,62150	,03847
	3 ve üstü çocuk sayısı	239	4,2356	,54007	,03493
Uygulama Becerileri Ortalama	2 ve altı çocuk sayısı	261	4,2478	,59974	,03712
	3 ve üstü çocuk sayısı	239	4,2960	,54956	,03555
İbadet Becerileri Ortalama	2 ve altı çocuk sayısı	261	3,8047	,74840	,04632
	3 ve üstü çocuk sayısı	239	3,9841	,61240	,03961
Öğrenme Becerileri Ortalama	2 ve altı çocuk sayısı	261	4,1245	,63702	,03943
	3 ve üstü çocuk sayısı	239	4,2044	,53794	,03480

Tablo 15.1. Ebeveynlerin İçerik Becerileri, Uygulama Becerileri, İbadet Yaklaşımı Becerileri, Öğrenme Becerileri Boyutundaki Yönelimleri ve Çocuk Sayısı Değişkenine göre Anlamlı Bir Fark Olup-Olmadığını Belirlemek İçin Yapılan T-Testi Sonuçları

Boyutlar	Gruplar	N	Ortalama	Standart sapma	T	Sd	P
Uygulama Becerileri Ortalama	2 ve altı çocuk sayısı	261	4,25	,60	-,93	498	,35
	3 ve üstü çocuk sayısı	239	4,30	,55			
İbadet Becerileri Ortalama	2 ve altı çocuk sayısı	261	3,81	,75	-2,94	498	,003
	3 ve üstü çocuk sayısı	239	3,98	,61			
İçerik Becerileri Ortalama	2 ve altı çocuk sayısı	261	4,153	,62	-1,59	498	,11
	3 ve üstü çocuk sayısı	239	4,24	,54			
Öğrenme Becerileri Ortalama	2 ve altı çocuk sayısı	261	4,13	,64	-1,51	498	,13
	3 ve üstü çocuk sayısı	239	4,20	,54			

Tablo 15.1’de araştırmamıza katılan ebeveynlerin “Uygulama Becerileri Boyutu” toplam puanları çocuk sayısına göre t-testi sonuçları verilmiştir. Bu bulgulara göre, ebeveynlerin “uygulama becerileri“ boyutunda toplam puanları ve çocuk sayısı durumu arasında anlamlı bir fark yoktur. [$t(498) = -1,590$, $p > .05$]. 2 ve

altı çocuk sayısı olan ebeveynlerin “uygulama becerileri“ boyutu ölçeği puan ortalaması 4,25 iken 3 ve üstü çocuk sayısı olan ebeveynlerin “uygulama becerileri“ boyutu ölçeği puan ortalaması 4,30’dır. Tablo değeri varyansların eşitliğine göre alınmıştır.

Tablo 15.1’de araştırmamıza katılan ebeveynlerin “İbadet Becerileri Boyutu” toplam puanları çocuk sayısına göre t-testi sonuçları tablo verilmiştir. Bu bulgulara göre, ebeveynlerin “İbadet Becerileri Boyutunda” toplam puanları ve çocuk sayısı durumu arasında anlamlı düzeyde bir fark vardır. [$t(491) = -2,943$, $p < .05$]. 2 ve altı çocuk sayısı olan ebeveynlerin “İbadet Becerileri Boyutu” ölçeği puan ortalaması 3,8 iken 3 ve üstü çocuk sayısı olan ebeveynlerin “İbadet Becerileri Boyutu” ölçeği puan ortalaması 4’tür. Bu bulgu 2 ve altı çocuk sayısı olan ebeveynlerin “İbadet Becerileri“ boyutundaki yeterliklere 3 ve üstü çocuk sayısı olan ebeveynlerden daha az düzeyde sahip olduklarını göstermektedir. Tablo değeri varyansların eşitliğine göre alınmıştır.

Tablo 15.1’de araştırmamıza katılan ebeveynlerin “İçerik Becerileri“ boyutu toplam puanları çocuk sayısına göre t-testi sonuçları verilmiştir. Bu bulgulara göre, araştırmaya katılan ebeveynlerin “İçerik Becerileri“ boyutunda toplam puanları ve çocuk sayısı durumu arasında anlamlı düzeyde bir fark yoktur. [$t(498) = -1,590$, $p > .05$]. 2 ve altı çocuk sayısı olan ebeveynlerin “İçerik Becerileri“ boyutu ölçeği puan ortalaması 4,15 iken 3 ve üstü çocuk sayısı olan ebeveynlerin “İçerik Becerileri“ boyutu ölçeği puan ortalaması 4,24’dır.

Tablo 15.1’de araştırmamıza katılan ebeveynlerin “Öğrenme Becerileri Boyutu” toplam puanları çocuk sayısına göre t-testi sonuçları verilmiştir. Bu bulgulara göre, “Öğrenme Becerileri Boyutu” toplam puanları ve çocuk sayısı durumu arasında anlamlı düzeyde bir fark yoktur. [$t(498) = -1,508$, $p > .05$]. 2 ve altı çocuk sayısı olan ebeveynlerin “Öğrenme Becerileri“ boyutu ölçeği puan ortalaması 4,12 iken 3 ve üstü çocuk sayısı olan ebeveynlerin “Öğrenme Becerileri“ boyutu ölçeği puan ortalaması 4,20’dır. Tablo değeri varyansların eşitliğine göre alınmıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara varılmıştır:

1- Araştırmaya katılan ebeveynlerin din eğitim alıp-almama açısından dört boyuta da aldıkları toplam puanları ve din eğitimi alma durumu arasında anlamlı düzeyde bir fark yoktur. Din eğitim alıp-almama açısından anlamlı bir fark dört boyuta da bulunmamıştır.

2- Ebeveynler dört boyutta incelendiğinde, yaş değişkeni açısından uygulama becerileri boyutunda anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Fakat ibadet yaklaşımı, içerik boyutu ve öğrenme becerileri boyutlarının yaş değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir. Anlamlı farklılaşmanın olduğu uygulama becerileri boyutunda yaş gruplarının sıra ortalamaları dikkate alındığında, 31-40 yaşa aralığı grup en yüksek puanı, 41-50 yaş aralığının ise en düşük puan aldıkları görülmektedir. Sonuç olarak yaş gruplarının yükselmesi uygulama becerileri boyutunda duyarlılığı olumsuz yönde etkilediği şeklinde yorumlanabilir.

3- Yapılan bu çalışmada din eğitiminde ebeveynin çocuk üzerinde daha doğrudan etkileme gücü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4- Ebeveynlerin gruplandırıldıkları öğrenim düzeyine göre “İçerik Becerileri” ve “Uygulama Becerileri Boyutunda” anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Bu bulgu mezun olma düzeyinin, ebeveynin “İçerik Becerileri Boyutu” ile “Uygulama Becerileri Boyutu” yeterliklerinde farklı etkilere sahip olmadığını göstermektedir.

5- Lisans düzeyinde olan ebeveynlerin “İbadet Becerileri“ boyutundaki yeterliliklere sahip olma düzeylerinin lise düzeyinde mezun olan ebeveynlerden, okur-yazar düzeyinde olan ebeveynlerden ve ilköğretim düzeyinde olan ebeveynlerden daha düşük olduğu görülmektedir. Ebeveynlerin gruplandırıldıkları öğrenim düzeyine göre ibadet becerileri boyutunda anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu bulgu mezun olma düzeyinin ebeveynin “İbadet Becerileri Boyutu” yeterliklerinde

farklı etkilere sahip olduğunu göstermektedir. Eğitim düzeyi yükseldikçe ibadet becerileri boyutundaki yeterliklerde azalma gözlenmiştir.

6- Okur-yazar düzeyinde olan ebeveynlerin “Öğrenme Becerileri” boyutundaki yeterliliklere sahip olma düzeylerinin lisans, İlköğretim ve Yüksekokul düzeyinde olan ebeveynlerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Ebeveynlerin gruplandırıldıkları öğrenim düzeyine göre öğrenme becerileri boyutunda anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu bulgu mezun olma düzeyinin, ebeveynin “Öğrenme Becerileri” boyutu yeterliklerinde farklı etkilere sahip olduğunu göstermektedir.

7- Ebeveynlerin öğrenim düzeylerine göre “İbadet becerileri” yeterlilikleri bakıldığında en düşük ortalama lisans düzeyinde olan ebeveynlerde gözlenmiştir.

8- Ebeveynlerin meslek durumlarına göre “Uygulama becerileri” yeterlilikleri karşılaştırıldığında, en yüksek ortalamanın esnaf olan ebeveynler ait olduğu görülmektedir. Bunu işçi olan ebeveynler ve ev hanımı olan ebeveynler, memur olan ebeveynler izlemekte ve en düşük ortalama ise diğer meslek grubundan olan ebeveynlerde görülmüştür. Bu bulgu meslek durumuna göre ebeveynin “Uygulama Becerileri Boyutu” yeterliklerinde farklı etkilere sahip olduğunu göstermektedir.

9- Ebeveynlerin meslek durumlarına göre “Öğrenme Becerileri Boyutu” düzeyleri karşılaştırıldığında, en yüksek ortalamanın işçi olan ebeveynlere ait olduğu görülmektedir. Bunu ev hanımı olan ebeveynler, esnaf olan ebeveynler ve memur olan ebeveynler izlemekte ve en düşük ortalama ise diğer meslek grubundan olan ebeveynlerde görülmüştür. Bu bulgu mezun olma düzeyinin, ebeveynin “Öğrenme Becerileri” boyutu yeterliklerinde farklı etkilere sahip olduğunu göstermektedir. İşçi olan ebeveynler “Öğrenme Becerileri” yeterliliklerine sahip olma düzeyleri en yüksektir.

11- Ebeveynlerin meslek durumlarına göre “İbadet Becerileri Boyutu” düzeyleri karşılaştırıldığında, en yüksek ortalamanın esnaf olan ebeveynler ait olduğu görülmektedir. Bunu işçi olan ebeveynler ev hanımı olan ebeveynler ve diğer meslek grubundan olan ebeveynler izlemekte ve en düşük ortalama ise memur olan

ebeveynler görülmüştür. Bu bulgu mezun olma düzeyinin ebeveynin “İbadet Becerileri” boyutu yeterliklerinde farklı etkilere sahip olduğunu göstermektedir.

12- Meslek durumlarına göre içerik becerileri düzeyleri karşılaştırıldığında, en yüksek ortalamanın işçi olan ebeveynlere ait olduğu görülmektedir. Bunu esnaf, ev hanımı ve memur olan ebeveynler izlemekte ve en düşük ortalama ise diğer meslek grubundan olan ebeveynlerde görülmüştür.

13-Cinsiyet faktörünün ebeveynlerin “Uygulama Becerileri” boyutu, “İbadet Becerileri” boyutu ve “İçerik Becerileri” boyutu yeterliklerinde farklı etkilere sahip olmadığını göstermektedir. Ebeveynlerin cinsiyetinin etkili bir faktör olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

14- Erkek ebeveynlerin “Öğrenme Becerileri” boyutu ölçeği puan ortalaması 4,14 iken, bayan ebeveynlerin “Öğrenme Becerileri” boyutu ölçeği puan ortalaması 4,18’dir. Bu bulgu erkek ebeveynlerin “Öğrenme Becerileri” boyutundaki yeterliklere bayan ebeveynlerden daha az düzeyde sahip olduklarını göstermektedir. Ebeveynlerin cinsiyetinin etkili bir faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

15- Elde edilen verilere göre, çocukların annelerinden babalarından daha fazla anlayacakları şekilde cevap aldıkları sonucuna ulaşılmıştır.

16- Ebeveynlerin gruplandırıldıkları ilçe değişkenine göre “İçerik Becerileri”, “Öğrenme Becerileri”, “İbadet Becerileri” ile “Uygulama Becerileri” boyutunda anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Bu bulgu ebeveynin yaşadığı ilçe değişkenine göre, “İçerik Becerileri”, “Öğrenme Becerileri”, “İbadet Becerileri” ile “Uygulama Becerileri” yeterliklerinde farklı etkilere sahip olmadığını göstermektedir.

17- 2 ve altı çocuk sayısı olan ebeveynlerin “Öğrenme Becerileri” boyutundaki yeterliklere sahip olma düzeyi, 3 ve üstü çocuk sayısı olan ebeveynlerden daha az düzeyde sahip oldukları göstermektedir.

18- Araştırmaya katılan ebeveynlerin “İbadet Becerileri”, “İçerik Becerileri” ve “Uygulama Becerileri” boyutunda toplam puanları ve çocuk sayısı durumu

arasında anlamlı bir fark yoktur. Çocuk sayısı durumu belirlenen üç yeterlilik alanında da anlamlı düzeyde bir farklılık olmadığı gözlenmiştir.

19- Elde edilen sonuçlar, çocukluk yıllarının büyük bölümünün genelde aile ortamı içerisinde anneyle baba arasında geçmesinin, çocukların ebeveynlerinden daha etkili, kalıcı ve uzun süreli bir şekilde etkilendikleri düşüncesini destekler niteliktedir.

20- Diyarbakır'da ebeveynler çocuklarla yemeklerden sonra birlikte dua etme, dini etkinliklere katılma ve dini konularda büyüklerinden nasihatler alma hususlarında dini paylaşımların olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

21-İlk çocukluk dönemi çocuklarında dini gelişim ile algılanan ebeveyn dindarlığı arasındaki ilişkiler, ebeveynin tutum ve davranışları tarafından etkilenmektedir. Yani ilk çocukluk dönemi çocuklarında dini gelişim ile ebeveyn dindarlığı arasında anlamlı ilişkiler vardır.

22- Kur'an-ı Kerim'de çocuk eğitimi ilişkin ayetler mevcuttur. Bu ayetler gerek evlilik öncesi, gerekse evlilik sonrası dönemlerde eğitimle ilgili prensipler vazetmiştir. Kur'an-ı Kerim çocuk yetiştirme konusunda ebeveynlere ışık tutmaktadır.

23- Hz. Peygamberin çocuk yetiştirme konusundaki metotları ebeveynlerin çocuk yetiştirmede izleyecekleri yol konusunda aydınlatmaktadır.

ÖNERİLER

1. İslami eğitim; sevgi, disiplin ve merhamete dayanmalıdır. İnsan gücünün yetersiz kaldığı yerde, ilahi müdahale için dua etmenin, İslami terbiyenin temel esası olduğu göz ardı edilmemelidir.

2. Çocuğun, sağlıklı bir kişilik gelişimi elde etmesi ve toplumda dengeli bir birey olarak yer alması için ilk yaşlardan itibaren din ve değer bağlamında eğitim alması gerekir.

3. Çocuk, soru sorduğu kişiden anlaşılır şekilde cevap alırsa tekrar soru sorma cesaretini kendinde bulacaktır. Bunun için çocuğun her sorusuna değer verilmeli, sorularının cevapları anlayacağı şekle indirgenmeli ve geçiştirici cevaplardan kaçınılmalı, cevap verilirken üslubun çocuğu incitmemesine, dine olan ilgisi söndürülmemesine, düşünceyi ve hayal dünyasını geliştirecek cevapların verilmesine özen gösterilmelidir.

4. Çocukların merak duygusu imkânlar ölçüsünde giderilmelidir.

5. Çocuk eğitiminde, çocuğun gelişim dönemlerinin ve gelişim özelliklerinin bilinmesi önemlidir. Ebeveyn çocuğun algı düzeyi ve hazırbulunuşluğunu dikkate alarak, din ile ilgili konular anlatmalıdır. Çocuğa din eğitimi verilirken, çocukların bedensel, zihinsel, duygusal, sosyal gelişiminin yanında dini gelişiminin de bilinmesi önemlidir.

6. Çocuğun birtakım dini etkinliklere götürülmesi (cami, mevlit, kandil geceleri vb.) düşünce dünyasında dinle ilgili unsurların daha fazla yer almasına sağlayacak, dine ve dini konulara daha fazla ilgi göstermesine olanak sağlayacaktır. Bu yüzden ebeveynler çocukların mümkün oldukça ilk çocukluk süresince çocukların dini etkinliklere katılmasını sağlamalıdır.

7. Geçerliliği ve güvenilirliği sınanmış ve ilgili uzmanların da görüşleri dikkate alınarak daha ayrıntılı bir şekilde ebeveynler ve çocuklar için hazırlanmış bir anketin Türkiye'nin bütün illerinde uygulanması, Türkiye'deki çocukların ve

ailelerin dini duygu ve tutumlarının eksik veya yanlış yaptıkları alanların tespit edilmesi ve giderilmesine dönük çalışmalar yapılmalıdır. Bu minvalde aile ve çocuk merkezli eğitimi kursları ve seminerlerin düzenlenmesi din eğitiminde eksiklerin giderilmesine imkan tanıyacaktır. Bu çalışmalarla ebeveynlerin öncelikle çocuk eğitimi konusunda sonra da çocuğun din eğitimi konusunda bilgilendirilmeleri sağlanabilir. Bunun sonucunda çocukların hem kişisel gelişimlerinin hem de dini ilgilerinin en iyi şekilde gelişimi sağlanabilir. Bu çalışmalar, davranışı önemseyen çocukların örnek alabileceği ebeveynlerin yetişmesinin yolu açmış olacaktır.

8. Ebeveynler için çocuğun gelişim aşamaları, ebeveyn tutumları ve tutumların çocukta bıraktığı etkiler konularında aileleri bilgilendirecek televizyon programları ve çocuk yetiştirme konusunda farkındalık yaratıcı kamu spotu şeklinde yayınlar yapılabilir.

9. Ebeveynler ilk yaşlardan itibaren çocuk ile sanal dünya arasındaki ilişkinin kontrolünü sağlamalı ve takibini yapmalıdır.

10. Çocuklar doğuştan din duygusuna sahiptirler. Fıtrat hadisinde belirttiği gibi çocukta Allah'a inanma kabiliyeti ve dinî değerleri kabul etme yeteneğine işaret etmiştir. Çocuk doğar, doğmaz dini gelişimi başlamaktadır. Allah inancı, sevgi, bağlanma gibi temel duygular üzerinde çocuğa benimsetilip, bu duygulardan yola çıkılarak Allah tasavvuru kazandırılabilir.

11. Ebeveynlerin yaklaşım ve tutumları, ilk çocukluk döneminde çocukların dini duygu ve düşüncelerin gelişimi üzerinde oldukça etkilidir. Çocuklar öncelikle ebeveynlerini daha sonra da çevrelerini gözlemleyerek kişilik yapılarını geliştirmektedirler. Çocuğun, sağlıklı bir kişilik gelişimi elde edebilmesi ve dengeli bir birey olarak yetişmesi için ilk yaşlardan itibaren din eğitimi alması önemlidir. Ebeveynlerin küçük yaşta verdikleri din eğitimi çocuklarının dini ve kişilik gelişimlerini olumlu yönde etkilemektedir.

12. Genellikle çocuklarının iyi bir din eğitimi almasını ve sağlıklı bir dini gelişim geçirmesini isteyen ebeveynlerin öncelikle kendi dini gelişimlerine odaklanıp

dinsel farkındalıklarını yükseltmeleri gerekir. Ebeveynler davranışlarıyla model olmalı; çocuktan talep ettikleri davranış noktasında uygun davranışlar sergilemelidir. Ebeveynler çocuklarıyla ilişkilerinde tutarlı bir tutuma sahip olmalıdır. Benzer bir durum tutarsız ebeveyn içinde geçerlidir. Verdikleri tavsiyelere kendileri uymayan ebeveynlere çocukların, genellikle güvensizlik-tutarsızlık oluşmasına neden olurlar.

13. İlk çocuklukta davranışlar büyük oranda taklit ve özdeşim yoluyla gerçekleşir. Çocuk tarafından taklit edilen davranışların takdirle karşılanması, bu davranışların pekişmesini sağlayarak onları kalıcı hale getirir.

14. İlk çocuklukta çocuğa verilecek din eğitiminde, mutlaka sevgi dili hâkim olmalıdır.

15. İlk çocukluk döneminde çocukların din ile ilgili soruları kesinlikle önemsenmelidir, onlara gelişigüzel cevaplar verilmemelidir. Ebeveyn sorulara vereceği cevaplar konusunda yetersiz kalıyorsa soruların cevabı birlikte araştırılmalıdır.

16. Çocuklarda antropomorfik Allah anlayışı hâkimdir. Ebeveynler çocuğun Allah'ı insan biçiminde tasavvur etmelerini son derece normal karşılamalı, bu konuda tepkide bulunmamalıdır.

17. Ebeveynler ilk çocukluk döneminde ev ortamında çocukların hoşuna gidebilecek düzenlemeler yapmaları (namaz odası, teşbih, takke vb. gibi) yerinde olur.

18. Çocuklara hem kendileri hem de başkaları için dua etmesi gerektiği öğretilmelidir. Çocuklara Allah'tan gerçekleşmesi zor olan şeyleri değil, olma ihtimali olan şeyleri istemeleri öğretilmesi daha doğrudur.

19. Aile ortamında Allah isminin fazlaca telaffuz edilmesinin oluşturacağı çağrışımlarla çocukların Allah'ı hatırlamaları temin edilebilir. Bunun için çocuğu bir yere gönderirken “Allah’a emanet ol” tehlikeli durumlarda “Allah korusun” şeklinde yapılan dualar, sürekli Allah referans yaptığından bu tür şeylerin ancak Allah ile

birlikte mümkün olacağı algısını bilinçaltına göndererek dini gelişim için önemli bir alt yapı oluşturur.

20 Ebeveynlerin din eğitiminde başvurdukları baskıcı yaklaşım çocukların Allah'la ilişkisini kişiselleştirmelerini zorlaştırır.

21. Çocuklara aşırı dini bilgi yüklemek, genellikle onların bu bilgileri anlamadan öğrenmeleriyle sonuçlanır. Dini inancın yeterince özümsememesi ise, dindarlıkla bağdaşmayan önyargı, hoşgörü eksikliği ve bağnazlık tutumlarının gelişmesine neden olur.

22. Çocuklara duygusal açıdan uzak duran ve onları yanlarına yaklaştırmayan ebeveynlerin bu davranışları, Allah'ın temas edilmesi mümkün olmayan uzak bir diyarda yaşayan bir varlık olarak algılanmasına neden olarak benzer bir sonuçlar doğurabilir. Hz. Peygamberin çocuklarla yakın temas kurarak onlarla oynaması, çocuklarını yanına yaklaştırmayan bireyleri kınamasının olası nedeni budur.

23. Küçük yaşlardan itibaren çocukların yanında ibadet edilmesi, yaşları büyüdükçe dini törenlerde hazır bulundurulmaları, örneğin camiye götürülmeleri, onların güvenlik ve kutsallık duygularını hissetmeleri açısından hayati önem taşır.

KAYNAKÇA

- ACAR, Abdurrahman, “Âmid (Diyarbakır) Şehrinin Fethi I “, **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Diyarbakır 1999, s,196.
- ACLUNİ İsmail B. Muhammed, Keşfü’l Hava, Beyrut: Daru İhayı’t-Türasi’l Arabi,H.1351, c.s.225
- ADLER, Alfred, **İnsanı Tanıma Sanatı**, (çev.) Şelale BAŞAR, Dergâh Yayınları, İstanbul 1997.
- _____, **Sosyal Roller ve Kişilik**, (çev.), Turhan YÖRÜKAN, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.37.
- AĞCA, Hüseyin, **Ailede Eğitim**, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara,1998.
- AKDENİZ, Sabri, **Eğitim Sosyolojisi**, M.Ü. İ.F. Vakfı Yayınları, İstanbul 1990,
- AKPINAR, Ali, “Kur’an ile Dirilmek“, **Diyanet**, 2018, cilt no:333, ss.28-32.
- ALİ EL MÜNAVİ, **Feyzu'l-Kadir**, Darü’l Kütübi’l İlmiyye, Seyda Yayınevi, Diyarbakır 2012, c. 3, s.281
- ALLPORT, Gordon W., **Birey ve Dini**, (çev.), Bilal SAMBUR, Elis Yay., Ankara 2004.
- ALTAŞ, Nurullah, Öğrenci Velilerinin İlköğretim DKAB Dersine Karşı Tutum Düzeylerinin Dini Tutum Düzeyleri İle İlişkisi, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara 2004, ss.85-105.

ALPAYDIN, Yusuf, Hatice AYAR, Arife GÜMÜŞ, **Çocukların Dinî Gelişiminde Ebeveynlerin Rolü: Beklentiler ve Zorlanma Alanları**, İlke Yayınları, İstanbul, 2015.

ALTINTAŞ, Hayrani, “Çocukluk Çağında Ailede Din Eğitimi,” **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1. Türkiye Din Eğitimi Sempozyumu**, Ankara, 23–25 Temmuz 1981, s. 269.

ALTINTAŞ, Hayrani, “Çocukluk Devresinde Ailede Din Eğitimi“, (tebliğ), T.I.D.E.S., Ankara, 1981, s.259.

ALTUNIŞIK Remzi, Recai ÇOŞKUN, Serkan BAYRAKTAROĞLU ve Engin YILDIRIM “**Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri**” Sakarya Yayıncılık, sakarya 2010.

APAYDIN, Halil, “Aile İçi İletişimin Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi”, **OMÜİFD**, 2001, sayı: 12 – 13, , ss. 320-337, dergipark.gov.tr.(31.04.2017).

ARMANER, Neda, **Din Psikolojisine Giriş – 1**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1980.

ARGYLE, Michale, “Dinin Yedi Psikolojik Temeli“, **Eğitim Hareketleri Dergisi**, Ankara, 1978, s. 7.

ASLAN, Esra, “**Şehirleşme ve Din: Diyarbakır’da Kadın Dindarlığı**” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) İstanbul 2014

ASLAN, Esra, Zorunlu Göç, Değişim ve Süreklilikler: Diyarbakır’da Kadın Dindarlığı, **Folklor/Edebiyat Uluslararası Hakemli Dergi**, 2015, Cilt:21, ss.55-74, [https://www.folklorededyat.org.\(24.06.2017\)](https://www.folklorededyat.org.(24.06.2017))

ATAMAN, Kemal, **Ulus Olmanın Kutsal Temeli: Sivil Din, Bir Analiz Denemesi**, Sentez Yayınları, Bursa 2014, s.65.

AY, Mehmet Emin, **Çocuklarımıza Allah’ı Nasıl Anlatalım**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008,

AY, Mehmet Emin, “ Aile Ortamında Yerine Getirilen İbadetlerin Çocuklar Üzerindeki Etkisi“, **Din Eğitimi Araştırmalar Dergisi**, 1994 Sayı: 1, s. 163.

AYDIN, Ali Rıza, “**Dini İnkârın Psiko-Sosyal Nedenleri**“, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 1995, On dokuz Mayıs Üniversitesi S.B.E.), s.45.

_____, **Çocuğun Dini Şahsiyet Kazanmasında Ailenin Önemi**, O. M.Ü. İ.F. Dergisi, Samsun 1996, Sayı: 8, s.216.

_____, “Çocuğun Dini Şahsiyet Kazanmasında Ailenin Önemi“, **O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Samsun 1996, Sayı: 8, s.216.

AYDIN, Mehmet Zeki, Ailede Ahlak Eğitimi, **C.Ü. ilahiyat Fakültesi Dergisi**, VII/2, Sivas 2003, s. 125-158

_____, “Aile’ de Din Eğitimi“, **Din Eğitimi El Kitabı**, (s.197-235), Grafiker Yayınları, Ankara 2012.

AYDIN, Mehmet Akif, “Aile“, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, Cilt No. 02, Ankara 2016.

AYDIN, Mehmet S., **İslam Felsefesi Yazıları**, Ufuk Kitapları, İstanbul 2006.

AYDIN, Mustafa, **Kurumlar Sosyolojisi**, Açılım Kitap Yayıncılık, İstanbul 2015,

AYHAN, Halis, “Çocuklarda İbadet Eğitimi“, **Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Sempozyumu**, İstanbul 1998, ss. 279-306.

_____, **Din Eğitimi ve Öğretimi**, M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfi. Yayınları, İstanbul 1997.

_____, “Çocuklara İbadet Eğitimi“, (tebliğ), **Çocuk Gelişimi ve Eğitimi**, Ensar Neşriyat, İstanbul 1998, s.285-286.

Aziz, Aysel, “**Toplumsallaşma ve Kitleleşme Tarihi ve Diyarbakır Kentsel Gelişimi**“ Ankara Üniversitesi Basın Yayın., Ankara 1982, s.16.

BAĞLI, Mazhar, Abdulkadir BİNİCİ, “**Kentleşme Tarihi ve Diyarbakır Kentsel Gelişimi**“ Bilim Adamı Yayınevi, Ankara 2005.

BAHAR, Halil İbrahim, **Sosyoloji**, Hayat Yayınları, Ankara 2011.

BALCI, Ali, **Sosyal Bilimlerde Araştırma**, PegemA Yayınları, Ankara 2005,

BALTAŞ, Acar, “Eğitim Başarısını Yükseltmede, Sağlıklı ve Mutlu İnsanlar Yetiştirmede Ailenin Rolü“ **Ana-Baba Okulu**, remzi kitapevi, İstanbul 2011, ss. 284-325.

BAŞARAN, İbrahim Ethem, **Eğitim Psikolojisi**, Yargıç Matbaası, Ankara 1996.

BAYER, Ali, “Değişen Toplumsal Yapıda Aile”, **Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2013, Cilt: IV, Sayı: 8, s. 102-126, sirnak.edu.tr,(22.09.2018).

BAYMUR, Feriha Balkış, **Genel Psikoloji**, İnkılap Yayınları, İstanbul 2004.

BAYRAKLI, Bayraktar, Kur' an-ı Kerim'e Göre Ailede Çocuk Eğitimi, **İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi(II)**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.

BAYRAKLI, Bayraktar, İslam'da Eğitim, M.Ü.İ.F.Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989.

BAYRAKTAR, M. Faruk, **İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri**, İFAV Yay, İstanbul 1994.

BAYRAKTAR, M. Faruk, "Ailenin Eğitim Görevi", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, Sayı:2, İstanbul, 1995,

BAYRAKTAR, R., “Gelişim Psikolojisi“ **Davranış Bilimlerine Giriş** (s.179-185), A.Ü.Açık Öğretim Fakültesi Yayınları , Eskişehir 2003.

- BAZ BİLİCİ, Ali, “**0-6 Yaş Grubu Çocuklarda Dini Gelişim Süreci ve Din Eğitimi**“, (doktora, Dokuz Eylül Üniversitesi S.B.E.,) İzmir 2014.
- BEYSANOĞLU, Şevket, **Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi cilt 1**, kahraman Ajans Yayınevi, Ankara 2003.
- BİLECİK, Sümeyra, “Anne Baba Tutumlarının Bireylerin Din Algısına Etkisi“, **Değerler Eğitimi Dergisi**, 2017, Cilt No: 15, ss.7-38, Ded. Dem. Org. Tr.(22.08.2018).
- BİLGİLİ, Fatih Menderes, **Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler**, Beyan Yayınları, İstanbul 2009.
- BİLGİN, Beyza, **İslam ve Çocuk**, D.İ.B. Yayınları, Ankara 1987.
- BİLGİN, Beyza, Çocuklarımızın Duyguları ve Duaları, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi 2** , İFAV Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s.65.
- _____, **Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi**, Gün Yayıncılık, Ankara 2001.
- BİLGİN, Beyza, Mualla SELÇUK, **Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri**, Akid Yay., Ankara 1991.
- BOSSARD, James H. ve Eleanor Stoker BOLL, **Aile Sosyolojisi**, Erdoğan FIRAT(Çev.), 1949, ss. 463-169.
- BRUİNESSEN, Martin Van, **Ağa, Şeyh, Devlet**, Banu Yalkut, (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s.155.
- BÜYÜKÖZTÜRK Şener, **Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı**, PegemA Yayıncılık, Ankara 2002.
- CAN Abdullah, **SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi**, PegemA Yayınları,. Ankara 2014,

CAN, Gürhan, “Kişilik Gelişimi”, **Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi**, (s. 111-140), PegemA Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 114.

CANAN, İbrahim, **İslam'da Çocuk Hakları**, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1990.

_____, **Hız.Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye**, Işık Akademi Yayınları, İstanbul 2008.

CARTWRIGHT, Kelly B.,(2001)“Cognitive Developmental Theory And Spritüel Development“, **Journal Of Adult Development**, Vol.8, s.216

CEBECİ, Suat, **Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

CELKAN, Hikmet Yıldırım, Beşeri Kültürün Temel Ögesi Aile, Aile ve Toplum, **Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Dergisi**, Ankara 1991.

CEBECİ Suat, Din Eğitimi Dersi, 14. Hafta Türkiye’de Din Eğitimi Faaliyetleri, **Ailede Din Eğitimi**, Sakarya Üniversitesi, s.2

_____, **Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim**, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.

CİHANDİDE, Zeynep Nezahat, **Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi**, Dem Yay. İstanbul 2014.

CHRISTENSEN Larry B., R. Burke JOHNSON ve Lisa A. TURNER, **Araştırma Yöntemleri Desen ve Analiz**, (çev.), Ahmet AYPAY, Anı Yayıncılık, Ankara 2015.

CRAIG, Grace J., **Child Development**, Englewood Cliffs, NJ. Prentice-Hall, 1979, s.94. Dam, Hasan, Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi, s.33.

CLARK, W. H. “Çocukluk Dönemi Dini“, Neda Armaner(Çev.), A.Ü.İ.F.D. Ankara 1981, C.XXIV.

- CÜCELOĞLU, Doğan, **İçimizdeki Çocuk**, Remzi Kitapevi, İstanbul 1993.
- _____, **İnsan ve Davranışı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991.
- _____, **Yetişkin Çocuklar**, Sistem Yayıncılık, İstanbul 1996.
- ÇAĞAN, Kenan, “Ailenin İşlevleri“, **Aile Hakkında Kuramsal Perspektifler**, Açılım Kitap, İstanbul 2011, ss. 83-95.
- ÇAĞLAYAN, Handan, **Analar, Yoldaşlar Tanrıçalar**, İstanbul İletişim Yayınları, 2009
- ÇAĞRICI, Mustafa, **İslam Düşüncesinde Ahlak**, Dem Yay. İstanbul 2006, s.32-33.
- ÇAKAR, İsmail Lütfi, **Hadis Edebiyatı**, İfav Yayınları, İstanbul 2015 134-136.
- ÇAKIR, Ruşen, **Derin Hizbullah-İslamcı Şiddetin Geleceği**, Metis Yayınları, İstanbul 2011.
- ÇAMDİBİ, Mahmut, “Ailede Çocuğun Ahlakı Terbiyesi“, **İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu (II)**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.
- ÇAMDİBİ, Mahmut H., **Din Eğitiminin Temel Meseleleri**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.
- ÇAMDİBİ, H. Mahmut, “Aile İçi İlişkiler ve Aile Rehberliği“, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, VI/134
- ÇANKIRILI Ali, **Çocuğun Manevî Eğitimi**, Zafer Yayınlar, İstanbul 2015.
- ÇELİK, Celaleddin, **Şehirleşme ve Din**, Çizgi yayınları, Konya 2002, s. 81-89
- ÇETİN, Abdurrahman, , **Kur'an Okuma Esasları**, Emin Yayınları, İstanbul 2018, s.15.

- ÇOMAKLI, Dilan, “**Türk ve Alman Ailesinde Kadının Çocuk Eğitimindeki Yeri**“ (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Erzurum 2006.
- ÇOLAK, Fatih, “Kur’an Önce Doğru Okunmalı, Sonra Güzel Okunmalı“, **Diyanet**, 2018, Cilt No:333, ss.52-54.
- (Drl.), DAĞ, Rıfat, Atilla GÖKTÜRK, H. Cengiz TÜRKSÖY, **Bölge içi Zorunlu Göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde Araştırılması**, TMMOB yayınları, Ankara 1998.
- DAM, Hasan, “ Öğrencinin Okul Başarısında Aile Faktörü” **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt 7, ss. 75 – 99.
- _____, “Çocukluk Dönemi Din Eğitimi,“ **Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi**, Nobel Yayınları, Ankara 2010, ss. 13-65
- DAVİD, “The Role of Play in Religious Education,” **Religious Education**, Vol. 75, No. 3. 1980, s. 284, 288.
- DEMİR, Abdullah, Ali MELEK, **Dini Değerleri ile Diyarbakır**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Diyarbakır 2009.
- DEMİR, Esra, “**Aile Eğitimi Programlarında Eğitimcilerin ve Annelerin Kültürel Çeşitliliğe İlişkin Görüşleri**“ (yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü), Ankara 2011.
- DEMİREL Özcan, Ziya KAYA, **Eğitim Bilimine Giriş**, PegemA Yayıncılık, Ankara 2007.
- DEMİRAY Emine, “Aile İçi İletişim“ **Meslek Yüksek Okulları için Genel İletişim**, Pegem Yayıncılık, Ankara 2003.
- DEMİRTAŞ, Ayşe, “**İslam Fethine Kadar Diyarbakır**“, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı), Elazığ 2007.

- DENLİ, Kübra, “**Halkın Gözünde Diyarbakır Kent İmajı ve Marka Şehir Olarak Diyarbakır: Diyarbakır Örneği**“(Yüksek Lisans, İnönü Üniversitesi, S.B.E.), Malatya 2013.
- DEWEY, John, **Okul ve Toplum**, (çev.), H. Avni BAŞMAN, PegemA, Ankara 2008.
- DİKEÇLİGİL, Beylû, Ahmet ÇİĞDEM, Aile Yazıları II. Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, “**Türkiye’de Dini Hayat Araştırması**“, Ankara 2014, s.45.
- Diyarbakır Valiliği, Dicle Üniversitesi 25-27 Mayıs 2009 tarihinde “**1. Uluslararası Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır**” ve 11-12 Nisan 2010 tarihinde de “**2. Uluslararası Nebiler Sahabeler Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır Sempozyumu**” düzenlemiştir.
- DOĞUHAN, Murat Yücel, **Kişilik Nedir Kişilik Gelişimi**, DMY Felsefe, [http://www.dmy.info/kisilik-nedir-kisilik-gelisimi\(10.08.2018\)](http://www.dmy.info/kisilik-nedir-kisilik-gelisimi(10.08.2018)).
- DODURGALI, Abdurrahman, Ailede Din Eğitimi, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- _____, **İbni Sina Felsefesinde Eğitim**, İfav. Yay., İstanbul 1995.
- _____, “Kuran’ı Kerime Göre Çocuk Eğitimi“, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul 1984.
- _____, **Din Eğitiminde İlkeler ve Yöntemler**, İFAV, İstanbul 1999.
- EBU GUDDE, Abdulfettah, **Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metotları**, (çev.), Enbiya YILDIRIM, Yasin Yayınevi, İstanbul 2001.
- EGEMEN, Bedi Ziya, **Terbiye İlminin Problemleri ve Terbiye Felsefesi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1965.

ERKAN, Rüstem, Mazhar, BAĞLI, “ Göç ve Yoksulluk Alanlarında Kentle Bütünleşme Eğilimi: Diyarbakır Örneği”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 2005/22 (1), ss.105-124.

EKŞİ, Halil, “Din Eğitimi, Gençlik ve Kişilik”, **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, Ankara Okul Yayınları, İstanbul, 2006. ss.120-160.

ELİAS, John L., Ronald, GOLDMAN, “Dini Gelişim Psikoloğu“ **Birey ve Din –Din Psikolojisinde Yeni Arayışlar**, (çev.), Ali Rıza AYDIN, İnsan Yay. İstanbul 2004.

EL-KABÎSÎ, Ebu’l-Hasen, “**Er-Risaletül-Mufasssala Li Ahvalil Müteallimin ve Ahkamil Muallimin Ve’l Mütealimin**“, (çev.), Süleyman ATEŞ, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul

ELKIND, David, **The Origins of Religion in The Child, Review of Religious Research**, Vol.12, No.1, 1970

ERDEN, Münire, Yasemin AKMAN, **Eğitim Psikolojisi**, Arkadaş Yay. Ankara 1997.

ERDEM, Selman, **Liseler İçin Sosyoloji Ders Kitabı**, Fil Yayınevi İstanbul 2006.

ERDİLLER, Zeynep Berna, “Erken Çocukluk Eğitiminde Temel Kuram ve Yaklaşımlar“, Erken Çocukluk Eğitimi, Pegem Akademi, Ankara 2010. ss. 56-90

ERDİL, Kemalettin, **Aile Okulu**, T.D.V. Yayınları, Ankara 1991.

ERGİN, Hatice Kübra, **Çocuklarda Din Eğitimi**, Kalbi Kitaplar, İstanbul 2012, s. 61-69.

ERKAN, Nefise Semra, “Aile ve Aile Eğitimi ile ilgili Temel Kavramlar”, **Aile Eğitimi ve Erken Çocukluk Eğitiminde Aile Katılım Çalışmaları**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2010.

ERTUĞRUL, Halit, “**Örnek Hayatıyla Herkesin Öğretmeni Hz. Muhammed(a.s.m.)**“ Nesil Yayınları, İstanbul 2013.

ERTİT, Volkan, “Sekülerleşme Teorisinde Bilim ve Din Farklı Bir Yaklaşım“, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2013, [ogu.dergipark.gov.tr\(24/09/2018\)](http://ogu.dergipark.gov.tr(24/09/2018)), s.116.

EYCE, Berrin, “Tarihten Günümüze Türk Aile Yapısı”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi**, 2000, [aile.dergipark.gov.tr\(24.08.2018\)](http://aile.dergipark.gov.tr(24.08.2018)), Sayı: 4, s. 223-244.

FIRAT, Erdoğan, “**Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu**“, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi S.B.E.,) Ankara 1977.

FİDAN, Nurettin, Münire ERDEN, **Eğitim Bilimine Giriş**, Alkım Yayınevi, Ankara 2001.

FOWLER, James W., **İman Bilincinin Evreleri**, (çev.), Ali Ulvi MEHMEDOĞLU, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 19, 2000.

FOWLER, James W., “Faith Development At 30: Naming The Challenges Of Faith İn A New Millenium“, **Religious Education**, 99(4), 2004 ss.405-421.

FREUD, Sigmund, Uygarlık, **Toplum ve Din**, Yason Yayıncılık, (çev.), Aycan ÖZÜPEK, İstanbul 2016.

GANDER, Mary J., Harry W. GARDİNER, **Çocuk ve Ergen Gelişimi**, Ali Dönmez ve H. (çev.), Nermin ÇELEN, İmge Kitapevi, Ankara 2015.

GAZALİ, **El Munkızı Mine'd – Dalâl** (dalâletten hidayete). (çev.), Yapla Pakış, Umran Yayınları, İstanbul 1998.

_____, Ebu Hamid, **İhya-u Ulumi'd- Din**, (çev.), Mehmet A. MÜFTÜOĞLU, Çelik Yayınevi, İstanbul 2017.

- GOLDMAN, Ronald, **Readiness for Religion: A Basis for Developmental Religious Education**, Seabury Pres. New York: 1971, s. 30.
- GOLDMAN, Ronald, “**Some Aspects of the Development of Religious Thinking in Childhood and Adolescence**“, PHD Thesis, University of Birmingham 1962.
- GORDON, Thomas, **Etkili Anne-Baba Eğitiminde Uygulamalar**, (çev.), Dilek TEKİN ve Nazlı Özkan, Profil Yayıncılık, İstanbul 2017.
- GÖKÇE, Birsen, “Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir inceleme”, **Hacettepe Sosyal ve Beşeri Dergisi**, 1976, Cilt:8, Sayı:1-2, ss.46-47.
- GÖKÇE, Birsen, “Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir inceleme”, **Hacettepe Sosyal ve Beşeri Dergisi**, Mart-Ekim, 1976, Cilt:8, Sayı:1-2, , s.46-47
- GÖNGÜR, Erol, **Değerler Psikolojisi**, Hollanda Türk Akademisyen Vakfı Yayınları, Amsterdam 1993.
- GÖYÜNÇ, Nejat, “Diyarbakır”, **İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. 9, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1994.
- GUİTTARD, Louis, “Eğitimde Din Duygusundan Faydalanma”, (çev.), M. Şevki AYDIN E.Ü. **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Kayseri 1996, Sayı 9, ss. 181-197.
- GÜMRÜKÇÜOĞLU, Süleyman, Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü, **Kadın Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 2017, s.100.
- GÜMÜŞ, Musa, “Türk Ailesi ve Modernleşme”, **Sosyoloji Konferansları**, 1993, Sayı: 24, s.85-90., dergipark.gov.tr.(27.06.2017),
- GÜNAY, Ünver, “Türkiye’de Dini Sosyalleşme”, **Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri**, Ankara 23 – 25 Nisan 1981, ss.160-200.

GÜNEŞ, Âdem, “Hz. Peygamber'in Eğitimde Fiziksel Temas Yoluyla Duygusal İletişim Kurmasının Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi“, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2011, cilt: xv, sayı: 2 ss.235-253.

GÜNDOĞDU, Yusuf Bahri, “Klasik Eğitim Anlayışında İstenmeyen Öğrenci Davranışlarına Yaklaşım“ **Uluslararası Türk Eğitim Bilimler Dergisi**, 2017, Cilt 2017, Sayı 9, ss.455 – 469, dergipark.gov.tr.(12.03.2017.)

GÜNDÜZ, Fatma, “Okul Öncesi Dönem Çocuğunda Dini Tasavvurlara Psikolojik Bir Yaklaşım“, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, sütçü imam üniversitesi S.B.E.), Kahramanmaraş 2007.

GÜNDÜZ, Turgay , İslam, **Gençlik ve Din Eğitimi**, Düşünce Kitabevi Yay., İstanbul2003.

GÜRBÜZ, Sait, Faruk, ŞAHİN, **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri**, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2013.

HAMİDULLAH, Muhammed, **İslam Peygamberi**, (çev.), Mehmet YAZGAN, Beyan Yayınları, İstanbul 2011.

HARMS, Ernest, The Development of Religious Experience in Children, **The American Journal of Sociology**, The University of Chicago Press, Vol. 50, No.2, 1944.

(Ed.), HAKTANIR, Gelengül, **Okul Öncesi Eğitime Giriş**, Anı Yayıncılık, Ankara 2015.

HAVİGHURST, Robert J. **Developmental Tasks and Education**. David Mckoy, New York 1972.

HİTTİ, K. Philip, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, (çev.), Salih TUĞ, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul 2011.

HOLM, Nils G., **Din Psikolojisine Giriş**, İnsan Yayınları, İstanbul 2018.

HÖKELEKLİ Hayati, Çocuk, Genç, **Aile Psikolojisi ve Din**, Dem Yayınları, İstanbul, 2009.

“**Ergenlik Çağı Gençlerinin Dini Gelişimi**“ (Doktora Tez, Uludağ Üniversitesi S.B.E.), Bursa 1983.

“Çocukta Ahlak Eğitimi ve Gelişimi“, **Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlak**, Dem Yay. İstanbul 2007. s.s. 650-695.

“**Din Psikolojisi**“, T.D.V. Yayınları, Ankara 2016.

HUNTER ,E. F., **The Questinoning Child and Religion**, The Starr King Press. Boston 1956.

FREUD, Sigmund, **Uygarlık, Toplum ve Din**, Yason Yayıncılık, Aycan Özüpek(Çev.), İstanbul 2016, s.17-21.

İŞIKDOĞAN Davut, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretmenlerinin Yapılandırmacı Ölçme ve Değerlendirme Yöntemlerine Yönelik Görüşleri (Diyarbakır-Şanlıurfa Örneği)“ **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, ss.165-181.

İŞIKDOĞAN, Davut, “**Din Öğretiminde Bireysel Farklılıklar**“, (Yüksek Lisans, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2001.

İBNİ HACER, **El-Metalibu'l-Aliye Bi Zevaidi'l-Mesanidi's- Semaniyye**, Kuveyt 1973. 4/72.

İBNİ HALDUN, **Mukaddime(I-II)**, (haz.), Süleyman ULUDAĞ, dergah yayınları, İstanbul 1982.

İBNİ MACE, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid, **Sünen**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1993.

- İBNİ MİSKEVEYH, Ebu Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kub b. Miskeveyh el-Hazin, **Ahlakı Olgunlaştırma (Tehzîbü'l-ahlâk)**, (çev.) Abdulkadir ŞENER, İsmet KAYAOĞLU, Cihat TUNÇ, Büyüyenay Yay., Ankara 2017.
- İBNİ SİNA, **Kitabu's Siyase**, (çev.), A. ŞEMSETTİN, eş şariketu'l-alemiyetu li'l-kitap, Beyrut 1988.
- İPEK, Yasemin, “**Fen Lisesi Öğrencilerinin DKAB Dersine İlişkin Tutumları ve Değer Algıları (Diyarbakır Örneği)**”, (Yüksek Lisan, Dicle Üniversitesi SBE.), Diyarbakır 2016.
- JENKS, Chris, **Altkültür, Toplumsalın Parçalanışı**, (çev.), Nihal DEMİRKOL, Ayrıntı yayınları, İstanbul 2007.
- JERSİLD, Arthur T., **Çocuk Psikolojisi**, (çev.), Gülseren GÜNCE, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yay. Ankara 1983, s.614.
- JOHNSON, Paul E., “Dini Tecrübe”, (çev.), Recep YAPAREL, **D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi III**, ss. 195-203, İzmir 1985, s. 199.
- KARAKÖSE, Şaban, **Çocuklarımıza Dinimizi Nasıl Öğretiriz?**, Yediveren Yayınları, İstanbul 2013.
- KARACA, Faruk, **Dini Gelişim Psikolojisi**, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon 2016.
- KARASAR, Niyazi, **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Nobel Yayınevi, Ankara 1998.
- KASAPOĞLU, M.A., Günümüzde Aile Araştırmaları, **3.Aile şurası Bildirileri**, Ankara 1998: TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları
- KAYA, İlhan, “Diyarbakır ve Etnik Çeşitlilik”, **Tüm Yönleriyle 2.Diyarbakır Sempozyumu**,: Efil Yayınları, Ankara 2011.
- KAYA, Mevlüt, **Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum**, Etüt Yayınları, Samsun 1998, s.124-125

- KAYA, Mevlüt, “Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü”, **OMÜİFD** 1997, S.9, ss.199.
u8iudergipark.gov.tr.(31.04.2017),
- KAYA Zeynep, **Türk Toplumunda İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi**, Dem Yayınları, İstanbul, 2015.
- KESER, İnan, “**Göç ve Zor- Diyarbakır Örneğinde Göç ve Zorunlu Göç**,” Ütopya yayınları, Ankara 2011.
- KESER, İnan, **Diyarbakır Sosyolojik Bir İnceleme**, Karahan Kitabevi, Adana 2012.
- KİMTER, Nurten, Din ve Maneviyatı Kavramlaştırma, **Ç.O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi** 2013, Sayı 3 ss. 85 – 118
- KREYENBROEK, P. ve Allison CHRISTİNE, “**Kürt Kimliği ve Kültür**,” Avesta Yay., İstanbul 2003, s.143-144.
- KÖYLÜ, Mustafa ,“Çocukluk Dönemi Dini inanç Gelişimi ve Din Eğitimi”, **AÜİFD XLV**, 2004, Sayı:11, s.137.
- (Ed.), KÖYLÜ, Mustafa, **Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi**, Nobel Yay. Ankara 2010.
- KOÇ, Ahmet, “Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2008, Sayı:17, s. 150.
- KONGAR, Emre, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye’nin Yapısı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997.
- KULAKSIZOĞLU, Adnan, **Ergenlik Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.
- KUĞUOĞLU, Sema ve Birsal Canan DEMİRBAĞ (Ed.), **Aile Temelli Sağlık Yaklaşımı**, Ankara Akademisyen Tıp Kitapevi, 2015.

KURT Mehmet, **Türkiye’de Hizbullah-Din Şiddet ve Aidiyet**, İletişim Yayınları, İstanbul 2015

KUZGUN, Yıldız, “Ana-Baba Tutumlarının Bireyin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi”, **Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi** 1973, Cilt:5, Sayı: 1.

KINALIZADE, Ali Çelebi, Ahlak-ı Ala’i, (çev.) Mustafa Koç, Klasik Yayınları, İstanbul 2007.

KİMTER Nurten, **Benlik Saygısı ve Din**, Kriter Yay. Ankara 2012.

LEE, J. M., “How to Teach: Foundations, Processes, Procedures“ Handbook of Preschool Religious Education, ed. Donald Ratcliff, (Birmingham 1998, Alabama: Religious Education Press), s. 170-171.

LEFEBVRE, Xavier ve Louis PERİN, **Bringing Your Child to God: The Religious Education of the Pre-School Child**, New York 1963

LİNK, Henry, “**Çağımızda Dine Dönüş**“, (Çev.), Nahit ORALBİ, Dergah Yayınları, İstanbul 1979.

MACKENZİE, Robert J., **Çocuğunuza Sınır Koyma**, (çev.), Hande GÜREL, HYB Yayıncılık, Ankara 2004.

MARCUS, Aliza, **Kan ve İnanç- PKK ve Kürt Hareketi**, (çev.), Ayten ALKAR, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

MASS, Heinz Streib, Media, Myth, and Narrative Religious Education,

MCINTOSH, Daniel, N., SPİLKA, Bernard, “Religion and the Family” **Handbook Of Family Religious Education**, AL: Religious Education Press, Birmingham 1995. ss.85-118.

MEHMET Vehbi Efendi, Hulasat'ul-Beyan fi Tefsir 'il Kur'an Üçdal Neşriyat,
İstanbul 1966.

MEHMEDOĞLU, Yurdagül, **Ahlaki ve Dini Gelişim**, “Çocuğum Değerlerini
Öğreniyor,” Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2004.

_____, “Bir Eğitim Sorunu Olarak Dini Duygu ve Düşüncenin
Gelişimi”, **Çocuk Gelişimi ve Eğitimi**, Ensar Neşriyat, İstanbul 1998, s.109.

_____, **Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci**, Dem Yayınları,
İstanbul 2005.

(Ed.) METİN, Mustafa, **Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Bilimsel Araştırma
Yöntemleri**. PegemA Yayınları. Ankara 2014,

Milli Eğitim Bakanlığı, Mesleki Eğitim ve Öğretiminin Güçlendirme Projesi, **Çocuk
Gelişimi ve Eğitimi**, Milli Eğitim Yay., Ankara, 2009.

MUHAMMED, Ümmü, “Kur ’anı Bakışla Çocuk Eğitimi Notları“ Menahil Kitap
Yay. İstanbul 2013.

MUHAMMED SEYYİD, Abdulbasit, **Çocuk Eğitiminde Peygamberimizin
Metodu**, Beka Yayınları, İstanbul 2010.

MORGAN, Clifford T., **Psikolojiye Giriş**, Sirel Karakaş ve Rükzan Eski (Çev.),
Eğitim Kitabevi Yayınları, Konya 2015,

OKTAY, Ayla, “Okul Öncesi Dönemi“ **Ana-Baba Okulu**, Remzi Kitapevi, İstanbul
2016, ss.43-56.

Muhittin Okumuşlar, “**Din Eğitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Hikaye**“
SÜİFD/21, s.238

ORUÇ, Cemil, **Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi**, Dem Yayınları,
İstanbul 2014.

_____, “Okul Öncesi Dönemde Dini Duygunun Kökenleri ve Gelişimi”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 2010, C.10: 3, ss. 75-96.

ÖCAL, Mustafa, **Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar**, T.D.V. Yayınları, Ankara 1991.

ÖZBEK, Abdullah, “**Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed,**” Esra Yayınları, Konya 1991.

ÖZBAYDAR, Belma, **Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma**, Baha Matbaası, İstanbul 1970.

ÖZBEK Abdullah, "Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi", (tebliğ), İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi, Ensar Neşriyat, İstanbul 1996.

ÖZDAMAR Kazım, **Paket Programlar ile İstatiksel Veri Analizi-1**, Kaan Kitabevi, Eskişehir 1999.

ÖZDEMİR, Şuayip, Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, s.114-129.

ÖZERİ, Zeynep Nezahat, **Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi**, Dem Yayınları, İstanbul 2004.

ÖZENÇ, Ali, Müderrislerin ve İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyelerinin Toplum Üzerindeki Etkilerinin Mukayesesi (Diyarbakır Örneği), “**Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler Uluslararası Sempozyum**” Bingöl Üniversitesi 29 Haziran – 1 Temmuz 2012, ss.70-96

ÖZEL, Osman, “Ana-Baba Okulu (Bir Yetişkin Eğitimi Denemesi)“ (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 1996.

ÖZGEN, Mehmet Kasım, **Mutluluk Felsefeleri ve Farabi’nin Mutluluk Anlayışı**, Rağbet Yayıncılık, İstanbul 2015.

- ÖZGÜVEN, İbrahim Ethem, Ailede İletişim ve Yaşam, Pegem Yayınları, Ankara 2001.
- ÖZMERT, Elif N., “Erken Çocukluk Gelişiminin Desteklenmesi-III“ Aile. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi, 2006, s.49-256.
- ÖZMEN, Nihat, “Çocuk Eğitimi İzlenecek Metotlar“, dua yayıncılık, İstanbul 2014.
- ÖZKAN, Fatih, “Çocuğun Din Eğitiminde Anne-Babanın Etkisi Diyarbakır Örneği,“ (Yüksek Lisans Tezi, Haziran – 2011), s.33.
- PARLA, Canan, “**Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır**“, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Arkeoloji–Sanat Tarihi Anabilim Dalı), Ankara 1990.
- PEKER, Hüseyin, **Din ve Ahlak Eğitimi Psikolojik ve Metodik Esaslar**, Sönmez Matbaası, Samsun, 1998.
- _____, **Çocuk ve Suç**, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994.
- _____, **Din Psikolojisi**, Aksiseda Matbaası, Samsun 2000.
- PIAGET, Jean, “**Çocuk Psikolojisi**” Orcun Türkay (Çev.) Pinhan Yayıncılık, Ankara 2016.
- PIAGET, Jean, “**Çocuğun Gözüyle Dünya**” (Çev.) İsmail Yerguz, Dost Kitapevi, İstanbul 2016
- RAZON, Norma, “Çocuğun Dünyasında Oyunağın Yeri ve Önemi“, **Pembe Bağcık dergisi**, Gözlem Yayıncılık, İstanbul 1987.
- SAĞIM, Fatma Hale, “3-6 Yaş Arasındaki Çocuklarda Dini Eğitim“, **Şebnem Dergisi**, Mayıs 2016, Cilt No:135. ss.35-45, [www.sebnemdergisi.com\(15/09/2018\)](http://www.sebnemdergisi.com(15/09/2018)).

SAĞLAM, İsmail, “Ailede Çocuklara Kazandırılacak Temel Alışkanlıklar”, **Mehir Aile Dergisi**, Konya 2001, Sayı 1, ss. 133-138.

_____, **Çocuk ve İbadet**: “7-14 Yaş Dönemi İbadet Eğitimi Üzerine Bir Araştırma,” Düşünce Kitabevi Yay., İstanbul 2003.

SALZMANN, Christian Gotthilf, Yengeç Kitap “**Çocukları Kötü Yetiştirmenin Yolları**”, (çev.) Ali ÇANKIRILI, Zafer Yayınları, İstanbul 2014.

ŞAVLI, Mehmet Reşat, **İslam’da Çocuk Terbiyesi**, Ensar yayınları, İstanbul 2018.

SAYIN, Önal, “Aile Sosyolojisi“, **Ailenin Toplumdaki Yeri**, Ege Üniversitesi Yayınevi, İzmir 1990.

SEÇKİN, Nezahat, Gürcü KOÇ, “Okulöncesi Eğitimde Okul Aile İşbirliği”, Yasadıkça Eğitim Dergisi, 1997, Sayı: 51, ss.5-10 Dergi. Park. Gov. Tr. (21.06.2018).

SELÇUK, Mualla, **Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler**, T.D.V. Yayınları, Ankara 1990.

SELÇUK, Ziya, **Gelişim ve Öğrenme**, Nobel Yay. Ankara, 2003.

SENEMOĞLU, Nuray, **Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya**, Gönül Yayıncılık, Ankara 2007.

SİNANOĞLU, Mustafa, , “İbadet” maddesi, TDV. İslam Ansiklopedisi, c. 19, s. 233

SÖNMEZ, Veysel, **Bilim Felsefesi**, Anı Yayınları, Ankara 2013.

SPROTT, W.J.H.; Psychologie Sociale (traduction de: Jean Laroche), Bibiliotheque Scientifique, Payot, Paris 1954

TAPLAMACIOĞLU, Mehmet, “Yaşlar Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket Denemesi“ **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara 1962,

TAN Altan, **Kürt Sorunu**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

TAVŞANCIL, Ezel, Tutumların Ölçülmesi ve Spss ile Veri Analizi, Nobel Yayınları, Ankara 2002

TAVİL, Yusuf Ziya, “Davranış Denetimi Aile Eğitim Programının Annelerin Davranışsal İşlem Süreçlerini Kazanmalarına Etkisi“ (Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi S.B.E.), Ankara 2005.

TOSUN, Cemal, **Din ve Kimlik**, T.D.V. Yayınları, Ankara 1993.

_____, **Din Eğitimi Bilimine Giriş**, Pegem Yayıncılık, Ankara 2001.

TUNCER, Oya, “Çocuk Aile ve Çevresi“ **Çocuk ve Eğitim**, Türk Eğitim Derneği Yayınları, Ankara 1980, ss.1-44.

T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, **Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması**, Ankara 2010.

TEKELİ, İlhan, **Göç ve Ötesi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

TEKİN, Zeki, **Türk Eğitim Tarihi**, K.B.U.Z.E.M, Karabük 2015.

TEZCAN, Mahmut, **Eğitim Sosyolojisi**, A. Ü. Yayınları, Ankara 1985.

URAL, Ozana, “Dünden Bugüne Aile Eğitimi”, **Aile Eğitimi ve Erken Çocukluk Eğitiminde Aile Katılım Çalışmaları**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2011, ss. 30-66.

VERGOTE, Antoine, “Çocukta Din“, (çev.), Erdoğan FIRAT **A.Ü.İ.F.D.**, cilt: XXII, Ankara 1978, ss.314-321.

YAMAN, Ahmet, İslam Aile Hukuku, Post Ajans Matbaacılık, Konya 1998.

YAPICI, Şule, Türk Toplumunda Aile ve Eğitim İlişkisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi 2010, 5(4),545–570.

YAVUZ, Kerim, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi, D. i. B. Yayınları, Ankara, 1983.

_____, **Çocuk ve Din**, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.

_____, "Din Psikolojisinde Metot Meselesi ve Yeni Gelişmeler" **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt no:5, İstanbul, s.s.153-154

_____, **Eğitim Psikolojisi**, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri 1991.

YAVUZER, Haluk, **Ana-Baba-Çocuk**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2016.

_____, **Çocuk Eğitimi El Kitabı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1995.

_____, **Çocuk Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992.

_____, **Doğum Öncesinden Ergenlik Sonuna Çocuk Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2010.

_____, **Çocuk ve Suç**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.

YAZGAN, Banu İNANÇ, Mehmet BİLGİN, Meral Kılıç ATICI, Gelişim Psikolojisi, Pegem Yay., Ankara 2007.

YAZIR, Elmalılı Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, Eser Kitabevi, İstanbul 1971.

YEŞİLYAPRAK, Binnur, **Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi**, PegemA Yay., Ankara 2004.

(Ed.) YENİLMEZ Çınar, Aile Yapısı ve İlişkileri, Anadolu Üniversitesi Ofset, Eskişehir 2012.

YÜKSEKER, Deniz, "Kürtlerin Yerinden Edilmesi ve Sosyal Dışlanma: 1990'lardaki Zorla Göçün Sonuçları" **Küreselleşme Çağında Göç**, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

YÖRÜKOĞLU, Atalay, **Değişen Toplumda Aile ve Çocuk**, Özgür Yay., İstanbul 2000.

YÖRÜKOĞLU, Atalay, Çocuk Ruh Sağlığı, Özgür Yayın, İstanbul 2003.

YÖRÜKOĞLU, Atalay, **Gençlik Çağı**, Özgür Yayınları, İstanbul 1998.

ZENGİN, Mahmut, Öğrencilerin Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersine Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. **Değerler eğitimi dergisi**, s.s.271-301.

ZERNUCİ, Burhaneddin, **Ta'limu'l- Müteallimin- İslam'da Eğitim Öğretim Metodu**, (çev.), Yunus Vehbi YAVUZ, Sahaflar Kitapevi, İstanbul 1995, s.45.

Faydalanılan Hadis Kaynakları ve Ayetler

Ahmed Bin Hanbel, El-Müsned

Beyhaki, es-Sünenü'l- Kübra

Buhari- Edep, Da' avat, Cihad, Kader, Et'ime, Nikah, Buhari Edep, 18

Ebu Davud, Selam, Et'ime, Edeb, Eşribe, Cihad, 85. Hudud, 16,

İbn Mace, Edeb, Et'ime, Eşribe, Siyam, Ticarat, 67,

Müslim, Tahâret, Eşribe, Kader, Fedail, Taharet, Fezailü's-sahabe

Münavi, Feyzü'l-Kadir

Tirmizi-Birr, Et'ime, Menakib, Kader, Hudud, 1,

Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 116

Kur'an Kerim, Rûm, 30/45, Enfal, 8/28., Enfal, 8/28., A'raf 7/58., Bakara 2/128-129., Bakara 2/233

EKLER

(EK-A)

İLK ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE ÇOCUĞUN DİN EĞİTİMİ VE AİLENİN DİN EĞİTİMİNE ETKİSİ (DİYARBAKIR ÖRNEĞİ)ANKET FORMU

"Sayın Hanımefendi ve Beyefendi;

Bu anket bilimsel bir araştırmaya veri elde etmek için hazırlanmıştır. Elinizdeki anket, “İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi ve Ailenin Etkisi (Diyarbakır örneği)”konulu çalışmamız ile ilgilidir. Amacımız Diyarbakır’da Ailede Dini durumun nasıl olduğunu tespit etmektir. Bu sebeple bir ana-baba olarak sizin bu konuda yardımlarınızı bekliyor, araştırmamızın doğru sonuç vermesi açısından samimi olarak soruları doğru cevaplamanızı önemle bekliyoruz. Cevap verirken size en uygun olan seçeneği (X) ile işaretlemenizi, soruları dikkatle okumanızı ve cevapsız soru bırakmamanızı önemle rica ediyoruz. Anket sorularımızın anne veya baba tarafından doldurulması uygun olacaktır. Anket tamamen araştırma amaçlı olup, cevaplar araştırma dışında başka bir amaçla kesinlikle kullanılmayacaktır. Sizden aldığımız bilgilerin değerlendirmelerini yaparak bilimsel sonuçlara ulaşmak ve karşılaşılan sorunlara çözüm önerileri ortaya koymak bu çalışmanın temel hedefidir Anket için zaman ayırıp, görüş ve fikirlerinizi bizimle paylaştığınız ve katkılarınız için sizlere şimdiden teşekkür ederim.

Saygılarımla..."

Ahmet ÇIN
Dicle Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi

Doç. Dr. DAVUT IŞIKDOĞAN
Danışman Hoca

(EK-B)

A.KİŞİSEL BİLGİLER

1.Cinsiyetiniz

1.()Erkek 2.()Kadın

2. Yaşınız?

a. () 21-30 b. () 31-40 c. () 41-50 d. () 51-60 e. () 61 ve

yukarısı

3.Öğrenim durumunuz

1.()Fakülte 2.()Yüksekokul 3.()Lise 4.()İlköğretim 5.()Okuma-
yazmayı biliyorum

4.Mesleğiniz;

1.()Devlet Memuru 2.()İşçi 3.()Ev Hanımı 4.()Esnaf 5.Diğer...

5.Kaç çocuğunuz var? ()

6. Her hangi bir kurum veya her hangi bir yerde din eğitimi aldınız mı?

a. () Evet b. () Hayır

(EK-C)

	DİN EĞİTİMİNDE İÇERİK BOYUTU	Kesinlikle	Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
icrk1	Çocuk her koşulda hayatını devam ettirecek yetenekler kazanmalı, gerekirse dinin emir ve yasakları göz ardı edebilmelidir.						
icrk2	Aile, çocuğa iman, ibadet ve ahlak boyutlarıyla, sağlam bir inanç disiplini kazandırmaya gayret etmelidir.						
icrk3	Çocuklara küçük dualar, şükür cümleleri ve ilahiler öğretilmelidir						
icrk4	Çocuklara ibadet eğitimi ve öğretimi yapılırken nerede ne zaman kullanılacağı da öğretilmelidir.						
icrk5	Aile içinde ana-baba, çocuğa sevildiğini göstermelidir.						
icrk6	Çocuğa küçük yaşta helâli ve haramı öğretmek suretiyle din eğitimi verilmelidir.						
icrk7	Çocuğa kazandırılacak dini davranış konusunda aile fertleri arasında birliktelik olması gerekir.						
icrk8	Dini terbiye vermekle yükümlü ebeveynin, aynı zamanda yeterli bir dini birikime sahip olması gerekir.						

icrk9	Çocuk için değer ifade eden oyunlarına zaman zaman katılarak, bu etkinlikler içinde bir takım dini, ahlaki ve sosyal içerikli mesajlar verilerek, çocuk eğitilmelidir.					
icrk10	İlk yaşlarda çocuklara Allah inancı öğretilirken, O'nun insanları sevdiği, özellikle çocukları daha çok sevdiği ve koruduğu kavratılmalıdır.					
icrk11	Çocuğa duasında anne-baba ve kardeşlerine yer vermesi hatırlatılmalı ve çocuktaki paylaşma duygusu güçlendirilmeye çalışılmalıdır.					
icrk12	Küçüklerin din alanındaki somut fikirlerinin ve tasavvurlarının uygun hayallerle beslenip, desteklenmesi gerekmektedir					
icrk13	İlk yaşlardan başlayarak Allah'ın himayesine sığınma tecrübesi oluşturulmalıdır.					
icrk14	Dinin ibadet ve ahlak anlayışı çok kısa ve basit cümlelerle, çocuğun anlayabileceği kadar anlatılmalıdır.					
icrk15	Çocuğun Allah'a itaat ve ibadet bilinci içinde yetiştirilmesi konusunda en büyük görev aileye düşer.					
icrk16	Allah'ın, seven ve merhamet eden, bizi koruyucu özelliklerinden bahsedilmelidir.					
icrk17	Yapılacak ibadetlerle ilgili çocuğun soru sormasını sağlayacak ortam hazırlanmalıdır.					
icrk18	Dini gün ve gecelerde çocuğun hoşuna giden giyecek, yiyecek ve oyuncak alınmalıdır.					

icrk19	Çocuk konuşmaya başladığı andan itibaren Allah ve Hz Peygamber'in ismi öğretilmeli, Allah ve Peygamber sevgisi de verilmelidir.					
icrk20	Çocuklar, ibadetlere veya ahlâki değerlere zorlanmamalı, severek, isteyerek yapmaları sağlanmalıdır.					

(EK-D)

	UYGULAMA BECERİLERİ BOYUTU	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Uyg1	Çocuk büyüklerin duasına, namazına orucuna katılarak onları taklit eder.					
Uyg2	Ailede dini bilgilerin çocuklara kazandırılmasını olumlu görüyorum					
Uyg3	Çocuğa dini eğitim vermek, aile için ne kadar önemli bir sorumluluksa, bu eğitimin çocuğun benimseyebileceği bir iletişim sürecinde aktarılması da, o kadar önemli ve beceri gerektiren bir sorumluluktur.					
Uyg4	Ebeveyn tarafından, gerek ibadetlerin yerine getirilmesi gerekse ahlaki kurallara uygun davranışlar sergilenmesi, ilk çocuklukta son derece önemlidir.					
Uyg5	Okul öncesi çağıdaki çocuklar büyükleri gözleyerek onların davranışlarını doğruluk ve yanlışlık yargısında bulunmaksızın benimserler.					
Uyg6	Okulöncesi dönemde çocukların davranışları anne babaların onları yönlendirmeleri sayesinde gerçekleşir.					
Uyg7	Çocuk eğitiminde davranışlarımız sözlerimizden daha etkilidir.					

Uyg8	Dini bilgiler, sevgi ve güven temeline dayalı bir iletişimle aktarıldığında, bunların çocuk tarafından daha kolay kabuledildiği görülür.					
Uyg 9	İçerisinde dini motifler bulunan ninniler ve cümleler, çocuğun ileriki dönemlerinde din eğitimi açısından olumlu sonuçlar doğurur.					
Uyg 10	Çocuk dini ve ahlaki erdemlere uygun davranışların nasıl olduğunu önündeki modellerden öğrenmektedir.					
Uyg 11	Aile ortamında çocukların en çok ihtiyaç duyduğu şey sevgi ve şefkattir.					
Uyg 12	İslam'ın eğitim anlayışına göre, insanlar eğitilmek suretiyle iyi haslet ve davranışlar kazanabilirler.					
Uyg 13	Çocuğun bu dönemde dini açıdan bir sorumluluğu yoksa da, aile onu en iyi şekilde yetiştirmekten sorumludur.					
Uyg 14	Çocuk ahlakı kendisine model aldığı kişiler yoluyla öğrenir.					
Uyg 15	Çocuk eğitiminde en yakın model, erkek çocuklar için baba, kız çocuklar için ise annedir.					
Uyg 16	Ailedeki fertlerin her türlü dini davranışlar, kullandıkları dini içerikli sözler ve yaptıkları ibadetler, çocuğun şahsında derin izler bırakır.					

Uyg17	Ebeveynin ileteceği dini içerikli mesajın, olumlu bir şekilde karşılanması, onun çocuğa olan sevgisini, sözel ve sözel olmayan iletilerle ifade etmesine bağlıdır.					
-------	--	--	--	--	--	--

(EK-E)

	İBADET YAKLAŞIMI BOYUTU	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
ibdt1	Her gün beş vakit namazı kılıyorum					
ibdt2	Çocuklarımızın namaz kılmasını isterim					
ibdt3	Çocuğumla dinî yerleri ziyarete giderim					
ibdt4	Erkek çocuklarımı cuma ve bayram namazlarına götürürüm					
ibdt5	Çocuklarımı yaz aylarında Kuran Kurslarına gönderirim					
ibdt6	Çocuğuma temel dinî eğitim vermek için gerekli bilgiye sahibim					
ibdt7	Dindarlık bakımından kendimi çok dindar görürüm					
ibdt8	Kuran-ı Kerim'i okumasını biliyorum					
ibdt9	Çocuklarıma Allah, peygamber, kitaplar, cennet, cehennem, melekler hakkında bilgiler veririm					
ibdt10	Camilerde yapılan programlara katılırım					
ibdt11	Çocuklarımızın dini konulardaki sorularını anlayışla karşılarım					

ibdt12	Zekât veya sadaka veririm					
ibdt13	Dinî yönden eksiklerimi gidermek için Dinî kitap okurum					
ibdt14	Çocuklarımın dini bilgilerini Kuran Kursunda almasını isterim					
ibdt15	Çocuklarıma namaz eğitimi veriyorum					
ibdt16	Çocuklarıma dua (sofra duası, yolculuk duası gibi)öğretiyorum					
ibdt17	Çocuğum namaz surelerini ezbere okuyabilir.					
ibdt18	Çocuklarımıza kelime-i tevhid ve kelime-i şهادeti ezberletmeliyiz.					
ibdt19	Kuran-ı Kerim’i sıklıkla okurum					
ibdt20	Çocuklarımın dini bilgiler almasını isterim					

(EK-F)

	ÖĞRENME BECERİLERİ BOYUTU	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Ögr1	Bütün dinler, çocuğun eğitimini önemserse de, İslamiyet, çocuğun Allah’a itaat ve ibadet bilinci içinde yetiştirilmesi konusunda en çok, aileyi görevli kılmıştır.					
Ögr2	Dini açıdan çocuklar kullandıkları ya da işittikleri dini kelimelerin gerçek manalarını bilmeseler bile, daha ilk yıllarda geniş bir dini kelime haznesine sahip olabilirler.					
Ögr3	“Maşallah, Allah bağışlasın, Allah’a emanet ol, Allah’a ısmarladık” gibi sözlerin çocuk tarafından sürekli bu sözleri işitmesi din eğitimi açısından faydalı olabilir.					
Ögr4	Sevgiden yoksun bir din eğitimi çocukların dini reddetmesine ve ona karşı gelmesine bile neden olabilir.					
Ögr5	3 ve 4 yaşındaki çocuklar Allah’ı bir insan şeklinde tasavvur ederler.					
Ögr6	Gelenekler, değerlerin korunmasına, yaşatılmasına, yeni kuşakların bu değerlerle yetiştirilmesine yönelik pratik sonuçlar açısından çok önemlidir					
Ögr7	Ebeveyn tarafından açıklanmak üzere çocuğun sorduğu dini sorulara verilen doyurucu cevaplar, çocukta dini yaşayışın uyanışına yardımcı olur.					

Ögr8	Çocuklara iyi ile kötü, sorumluluk ile sorumsuzluk hakkında açık ve tam bilgiler verip bunlar hakkında fikirler oluşturulmalıdır					
ogr9	Karakterin 2/3'ü altı yaşına gelinceye kadar teşekkül etmektedir					
ogr10	Çok sık azarlanan ve engellenen çocukta suçluluk duygusu gelişmektedir.					

(EK-G)

T.C.
DİYARBAKIR VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : 30769799-605.01-E.9101419
Konu : Araştırma İzni

08.05.2018

..... KAYMAKAMLIĞINA

(İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü)

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Programı Öğrencisi Ahmet ÇIN'ın "İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi ve Ailenin Etkisi: Diyarbakır Örneği" konulu tez araştırması için 2017-2018 Eğitim-Öğretim yılında İlimiz Bağlar, Yenişehir, Sur, Kayapınar ve Bismil İlçelerine bağlı okullarda öğrenim gören öğrenci Velilerine yönelik yapmak istediği çalışma ile ilgili Valilik Makamından alınan 07.05.2018 tarih ve 8942578 sayılı onay örneği ilişikte gönderilmiştir.

Söz konusu tez çalışmasının Okul Müdürlerinin gözetiminde ve sorumluluğunda gönüllülük esasına bağlı olarak, eğitim öğretimi aksatmayacak şekilde yapılmasını, ilgili okullara bilgi verilmesini rica ederim.

Metin DİREK

Vali a.

İl Milli Eğitim Müdür Yardımcısı

EK:

Onay Yazısı (1 Sayfa)

2- Araştırma-Değerlendirme Formu ve Ekleri (22 Sayfa)

DAĞITIM:

Yenişehir, Sur, Kayapınar, Bağlar ve Bismil İlçe Kaymakamlığına
(İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü)

(EK-H)

T.C.
DİYARBAKIR VALİLİĞİ
İl Milli Eğitim Müdürlüğü

Sayı : 30769799/605.01-E.8942578
Konu : Araştırma İzni

07/05/2018

VALİLİK MAKAMINA

İlgi: a) MEB Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğünün 22/08/2017 tarih ve 12607291 sayılı 2017/25 Nolu Genelgesi
b) Dicle Üniversitesi Rektörlüğü Öğrenci İşleri Daire Başkanlığının 13.04.2018 tarih ve 7697 sayılı yazısı.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Programı Öğrencisi Ahmet ÇİN'in "İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi ve Ailenin Etkisi: Diyarbakır Örneği" konulu araştırma çalışması için İlimiz Bağlar, Yenişehir, Sur Kayapınar ve Bismil İlçelerine bağlı okullarda öğrenim gören öğrencilerin Velilerine yönelik çalışma yapmak istediği ilgi (b) yazıda belirtilmektedir.

Söz konusu araştırma çalışmasının Okul Müdürlerinin gözetiminde ve sorumluluğunda gönüllülük esasına bağlı olarak, 2017-2018 eğitim öğretim yılı içerisinde eğitim öğretimi aksatmayacak şekilde yapılması, Müdürlüğümüzce uygun görülmektedir.

Makamlarınızca da uygun görülmesi halinde olurlarınıza arz ederim.

Metin DİREK
İl Milli Eğitim Müdür V.

OLUR
07/05/2018

Tolga TOĞAN
Vali a.
Vali Yardımcısı

(EK-I)

8T.C.

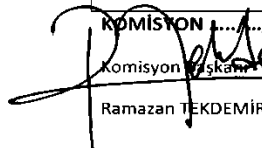
DİYARBAKIR VALİLİĞİ

İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Araştırma Ve Değerlendirme Formu

ARAŞTIRMA SAHİBİNİN	
Adı Soyadı	Doktora Programı Öğrencisi Ahmet ÇİN
Kurum / Üniversitesi	Dicle Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Araştırma yapılacak eğitim kurumu ve kademesi	İlimiz Yenişehir, Sur, Bağlar, Kayapınar ve Bismil İlçelerinde bulunan Öğrenci Velilerine yönelik
Araştırma Konusu	"İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitimi ve Ailenin Etkisi: Diyarbakır Örneği"
Kurum / Üniversitesi onayı	
Araştırma /Proje / Ödev / Tez Önerisi	Tez Önerisi
Veri Toplama Araçları	Araştırma
Görüş İstenilecek Birim / Birimler	
KOMİSYON GÖRÜŞÜ	
İlgi: Millî Eğitim Bakanlığı'nın 2017/25 tarihli ve 3616 sayılı Millî Eğitim Bakanlığı'na Bağlı Okul ve Kurumlarda Yapılacak Araştırma ve Araştırma Desteğine Yönelik İzin ve uygulama Genelgesi. Genelgenin ilgili maddeleri gereğince yapılan incelemede, araştırma başvurusu olması gereken nitelikler açısından incelenmiş olup araştırmanın 2017-2018 eğitim öğretim yılını aksatmayacak şekilde yapılmasına oy birliği ile karar verilmiştir.	
Komisyon Kararı	Oy birliği
Muhalef Üyenin Adı ve Soyadı:	Gerekçesi;
.....	
.....	

KOMİSYON/2018

 Komisyon Başkanı Ramazan TEKDEMİR	 Üye Fatma KAHRAMAN	 Üye Turan KAÇAR	 Üye Meryem ŞİMŞEK
---	--	--	---

